

T. C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Yeni Türk Dili Bilim Dalı

Doktora Tezi

URFA TÜRKÜLERİNİN
DİL VE ANLATIM ÖZELLİKLERİ

Mehmet Avni Özbek

25027801626

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mustafa Özkan

İstanbul 2010

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz **TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM** Dalında 2502781626 numaralı **MEHMET AVNİ ÖZBEK'İN** hazırladığı “**URFA TÜRKÜLERİ DİL VE ANLATIM ÖZELLİKLERİ**” konulu ~~YÜKSEK LİSANS~~ / **DOKTORA** TEZİ ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI**, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 35. Maddesi uyarınca **15.06.2010 SALI** günü saat **14.00**'de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezininne* **OYBİRLİĞİ -OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

Kabulüne

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
PROF. DR. MUSTAFA ÖZKAN	<i>Kabul</i>	<i>M. Özkan</i>
PROF. DR. ŞEYMA GÜNGÖR	<i>KABUL</i>	<i>Ş. Güngör</i>
PROF. DR. OSMAN FİKRİ SERTKAYA	<i>Kabul</i>	<i>O. Sertkaya</i>
PROF. DR. HÜSEYİN YAZICI	<i>Kabul</i>	<i>H. Yazıcı</i>
PROF. DR. METİN KARAÖRS	<i>Kabul</i>	<i>M. Karaörs</i>

ÖZ

URFA TÜRKÜLERİNİN DİL VE ANLATIM ÖZELLİKLERİ

Mehmet Avni Özbek

Bu çalışmada, Türk halk müziğinde özel bir yeri olan Urfa türkülerinde tespit edeceğimiz dil ve anlatım özelliklerinin, Irak Türkmen coğrafyasında bulunan Kerkük ve Telafer ağızlarıyla olan münasebetini ortaya koymayı amaçladık. Önce yörenin müziğine hakim kaynak kişilerden bilimsel derleme kurallarına uygun olarak türküler derlendi. Türküler, yörenin ses özelliklerini yansıtan bir çeviriyazı ile metin haline getirildi.

Yörenin mahalli sanatçılarının, türkülerini plaklara okurken yerel ağızdan hangi bakımdan ayrıldıklarını tespit etmek amacıyla, Urfa türkülerine ait plaklar da dinlenerek yazıya geçirildi.

Metinlerde geçen her kelime fişlendi, fonetik ve morfolojik özellikleri bakımından incelendi ve bunlardan bir dizin-sözlük oluşturuldu. Türküler, biçim ve üslup yönünden incelenerek anlatım özellikleri tespit edildi. Kerkük ve Tellâfer ağızları üzerine daha önce yapılmış incelemelerden yararlanarak Urfa, Kerkük ve Tallâfer ağızları ses ve biçim bilgisi bakımından karşılaştırıldı. Bu üç ağızdaki ortak dil özellikler tespit edildi.

Her üç ağızda da Türkiye Türkçesi yazı dilindeki seslerin dışında ortak seslerin bulunduğu; genelde ünlü uyumunun (vowel harmony) var olduğu; ünlü değişimleri (vocalic alternation), orta hece ünlüsünün değişmesi, orta hece ünlüsünün düşmesi (haplology), ünsüz değişimleri (consonant mutation), ünsüz benzeşmeleri, ünsüz türemesi, ünsüz ikizleşmesi (geminate), ünsüzlerin yer değiştirmesi gibi ses olaylarının görüldüğü; morfolojik bakımından iyelik eklerinin, şahıs eklerinin, öğrenilen geçmiş zaman, ve geniş zaman eklerinin aynı olduğu ve daha birçok ortak özelliğin bulunduğu tespit edildi.

Sonuç olarak, elde bulunan malzemeye dayanarak vermeye çalıştığımız bazı ses ve şekil bilgilerinin ortaklığı göstermektedir ki: Urfa, Kerkük, Tellâfer yöresi

ağızlarında hakim olan dil, Oğuzcanın Azeri Türkçesi özelliğini taşımaktadır. Urfa, Kerkük, Tellâfer ağızları Azeri Türkçesi sahasında bulunmakta ve bu dilin güneybatı kolunu oluşturmaktadır.

Urfa türkülerinde anlamla anlatım bütünlüğü ustaca sağlanmıştır. Kendine özgü farklı bir üslûbu vardır. Onun bu farklı üslûbunun yaratılmasında, özgün duygu ve düşünceye; çevreye, tabiata ve medeni hayata ilişkin konulara yer verilmesinin yanı sıra, konuşma dilinin kısa cümle, devrik cümle, soru cümlesi, seslenme kelimeleri, deyimler gibi öğelerinden yararlanılmasının; uyak, ölçü, ses tekrarı gibi ahenk unsurlarının ustaca kullanılmış olmasının önemli rolü vardır.

Ayrıca içten, sade, alçakgönüllü bir dil kullanımı, türkülerini yalnız yaşatmakla kalmamış, aynı zamanda onların etki alanını genişletmiştir. Kısacası Urfa türkülerinin değişik çevrelerce tutulup sevilmesinde bu anlatım ustalıklarının payı büyüktür.

ABSTRAC

LANGUAGE AND EXPRESSION CHARACTERISTICS OF URFA BALLADS

Mehmet Avni Özbek

In the course of this study, our aim was to bring into light both the language and expression characteristics of Urfa Ballads which have a special place in Turkish Folk Music, and also their relationships with the dialects of Kirkuk and Tellafer regions situated in the geography of Iraqi Turkmen. First of all, from those people who were a dominant authority on the music of these regions and supposed to be the reference points, we compiled ballads in accordance with the established rules of compilation. These ballads, through a translated script which reflected the voice characteristics of these regions, were turned into a text.

In order to detect that the singers of these regions, while singing these ballads for gramophone records, were leaving the habitude of singing in the local dialect, these ballads were written by also listening to the gramophone records that comprised the ballads of Urfa Region.

Each word that passed through the whole text, was card-indexed and examined in respect with its phonetical and morphologic characteristics, and accordingly an index vocabulary was set up. While studying the ballads in regard with their forms and tones, we revealed their expressional characteristics. By referring the studies which had been previously performed on the dialects of Kirkuk and Tellafer, we, in connection with the phonetics and morphology, made a comparison among the dialects of Urfa, Kirkuk and Tellafer. We found out the collective language characteristics of these three local dialects.

This study served to indicate that at both three dialects, other than the phones that existed in the Turkish Literary Language, common phones had existed, and generally a vowel harmony had already existed together with the phonetic instances such as vocalic alternation, mutation of middle syllable vowel, haplology, consonant mutation, consonant assimilation, consonant derivation consonant germination and consonant permutation. We also brought into light that so many common characteristics

had existed, and possessive and personal suffixes, from the standpoint of morphology, were also the same suffixes that had been used in the past and present tenses.

Consequently, the commonality of phonetics and morphology for which we try to point out depending on the material available at hand, together with the language which is dominant on the dialect of Urfa, Kirkuk, Tellafer, has been bearing the Azerbaijani Turkish Characteristics of Oghuz Language. It is possible to consider the dialects of Urfa, Kirkuk, Tellafer, to be the south western branch of Azerbaijani Turkish in the same area.

The integrity between meaning and expression, has been skillfully realized in the ballads of Urfa. These ballads have a different tone unique to them. In the creation of their different tones, the factors such as giving place to the issues of environment, nature and civil life, genuine feelings and thoughts, as well as benefiting from the elements such as to use short sentences, inverted sentences, question sentences, addressing words and idioms in the spoken language, and also the masterly use of consonance factors such as rhyme, measure and alliteration, have played a major role.

Furthermore, to speak a simple language from the heart, has not only kept the ballads alive but also enlarged their spheres of influence. In short, the competence shown in the expression of Urfa Ballads, has a big share in winning the sympathy and affection of different circles.

ÖNSÖZ

İstanbul Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü bünyesinde doktora tezi olarak hazırlanan bu çalışma, Şanlıurfa il merkezinde uzun yıllardır çalınıp söylenen; 1967-1987 yılları arasında derlediğim ve bir kısmını TRT Kurumu Türk Halk Müziği repertuarına aktardığım türküler üzerinde yapılan incelemelerin ürünüdür.

Böyle bir çalışmada Şanlıurfa ilini seçmemin sebebi, bu il merkezinde doğup, gençlik yıllarımı burada geçirip, bu yıllarda çeşitli yerel musiki meclislerinde bulunarak Urfa musikisi konusunda sağlıklı birikime sahip olmamdır. Örnek olabileceğini düşündüğüm böyle bir çalışmaya Urfa'dan başlamam, aynı zamanda manevi bir sorumluluğun gereğiydi.

Türküler dil, edebiyat ve tarih gibi milli kültür hazinelerimizden biri, çok çeşitlilik göstermesi ve yaygın olması nedeniyle belki de en önemlisidir. Bunlar, Türk milletinin gönlünde doğan, vicdanında yeşeren, hafızasında yaşayan birer kültür ürünleridir. Halk, yüreğinin hüznünü *ağıtlara*, coşkusunu *yiğitlemelere*, inancını *hikmet*, *ilahî* ve *nefes* 'lere serpiştirip yüzlerce yıl tevekkülle kutsal bir emanet gibi korumuştur.

Türkülerin bir disiplin olarak önem kazanması çok yenidir. Müzikolog Rauf Yekta beyin, *Şehbal* mecmuasında, Batı'da halk şarkılarını toplama yolunda sarf edilen çalışmalardan söz ederek, bizde de memleket türkülerinin toplanmasının gerektiğini ileri sürmesi; Ahmet Cevdet (Oran)'ın 30 Mart 1332 tarihli *İkdam* gazetesinde benzer dileklerde bulunması; Necip Asım (Yazıksız)'ın 15 Mayıs 1334 tarihli *Türk Yurdu* dergisinin 157'nci sayısındaki, *Dilimiz ve Musikimiz* başlıklı yazısında, millî musikinin vücuda getirilmesi için halk türkülerinin bir an evvel toplanmasının önemini belirtmesi, bu alana tutulan ilk ışıklardır.

Şüphesiz ki halk sanatlarının birçoğunda olduğu gibi türkülerin yaratılışında da sanat ve bilim şuuru yoktur, ama bu onların kuralsız olduğu anlamına gelmez. Sanatta, kuralların eserlerden çıktığını göz önünde bulundurursak her türkünün bir kurallar yığını olduğu görülür.

Türkülerimizin, Türk kültürü bakımından üzerinde önemle durulması gereken öğelerinden biri de sözleridir. Ahmet Hamdi Tanpınar *Beş Şehir* romanında türkülerin büyüleyici ve insanı saran kuvvetini birkaç türküyle belirttikten sonra: “Anadolunun romanını yazmak isteyenler ona mutlaka bu türkülerden gitmelidirler” ve “Şüphesiz bu eserler klâsiklerden daha fazla geleneğe tâbidirler” der. Yine Tanpınar *Huzur* romanında, roman kahramanı *İhsan*’ın ağzından: “Halkımıza ve hayatımıza ne kadar yaklaşırsak o kadar mesut olacağız. Biz bu türkülerin milletiyiz” diyerek türkülerin bir milletin hayatı için ne kadar önemli olduğunu belirtir.

Üniversite öğrenimim sırasında Eski Anadolu Türkçesi derslerini büyük bir ilgiyle izlediğim, bana doktora çalışması yapmam konusunda fikir veren ve öncü olan rahmetli hocam Prof Dr. Sadettin Buluç başta olmak üzere, uzun bir aradan sonra bu çalışmaya yeniden başlarken yakın ilgilerini esirgemeyen, çalışmalarına yön veren hocam sayın Prof. Dr. Mustafa Özkan’a, türkülerin folklorik değerleri konusunda çalışmama ışık tutan sayın Prof Dr. Şeyma Güngör’e, divan şiiri konusunda derlemelerimi değerlendiren sayın Prof Dr. Hüseyin Yazıcı’ya, lisans tezimde olduğu gibi bu çalışmada da yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Prof Dr. Kemal Eraslan’a şükran borçlu olduğumu belirtmek isterim. Bu çalışma sırasında seslerinden yararlandığım, bugün çoğu Hakk’a yürümüş olan kaynak kişilere Allahtan rahmet dilerken, hayatta olanlara ve daima yardımlarını gördüğüm Dr. Ferhat Aslan’a teşekkürlerimi sunarım.

Mehmet Avni ÖZBEK

İÇİNDEKİLER	ix
Urfa İli Haritası	xvi
Kısaltmalar	xvii
Çalışmada Kullanılan Çeviriyazı İşaretleri	xviii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SES BİLGİSİ (Fonetik)

I. ÜNLÜLER	11
Ünlülerin Özellikleri	13
II. ÜNSÜZLER	14
Ünsüzlerin Özellikleri.....	17
A. Kelime Başında Bulunmayan Ünsüzler	17
B. Kelime ve Hece Sonunda Bulunmayan Ünsüzler	18
II. SES DEĞİŞMELERİ.....	20
A. Ünlü Değişmeleri	20
1. Kalın Ünlülerin İncelmesi.....	20
2. İnce Ünlülerin Kalınlaşması	21
3. Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması	22
4. Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi	23
5. Geniş Ünlülerin Daralması	25
6. Dar Ünlülerin Genişlemesi	26
7. Dar-Yuvarlak Ünlülerin Düz-Geniş Ünlüye Dönüşmesi	27
B. Ünsüz Değişmeleri	28
1. Tonlulaşma	28
2. Tonsuzlaşma	28
3. Süreklileşme	29
4. Süreksizleşme	30
5. Sürekli Ünsüzler Arasında Bazı Değişmeler	31
6. Diğer Değişmeler	31

III. SES OLAYLARI	34
A. Benzeşme	34
B. Ünsüz Türemesi	35
C. Ünsüz Düşmesi	35
D. Ünsüz İkizleşmesi	36
E. Ünlü Türemesi.....	36
F. Ünlü Düşmesi	36
G. Ünlü Birleşmesi	37
H. Ünlü Çarpışması	37
I. Orta Hece Ünlüsünün Daralması.....	37
J. Yer Değiştirme	38
K. Hece Düşmesi	38
L. İsimlerde Kısaltmalar.....	38
IV. UYUM	38
A. Ünlü Uyumu	38
B. Ünsüz Uyumu	41
C. Ünlü-Ünsüz Uyumu	41

İKİNCİ BÖLÜM

BİÇİM BİLGİSİ (Morfoloji)

I. İSİMLER	42
A. İsim Yapım Ekleri	42
1. İsimden İsim Yapan Ekler	42
2. Fiilden İsim Yapan Ekler	45
B. Durum Ekleri	46
1. İlgi Durum (genetif)	46
2. Yükleme Durumu (akuzatif)	46
3. Yönelme Durumu (datif)	47
4. Bulunma Durumu (lokatif)	47
5. Ayrılma Durumu (ablatif)	47

6. Vasıta Durumu (enstrumantal)	47
7. Eşitlik Durumu (ekvatif)	48
C. İyelik Ekleri	48
D. Çokluk Ekleri	50
E. Aitlik Eki	50
F. Soru Eki	50
II. ZAMİRLER	51
A. Şahıs Zamirleri	51
B. Dönüşlülük Zamirleri	53
C. İşaret Zamirleri	54
D. Soru Zamirleri	54
F. Belirsizlik Zamirleri	54
III. SIFATLAR	55
A. Niteleme Sıfatları	55
B. Belirtme Sıfatları	55
1. İşaret Sıfatları	55
2. Aitlik Ekli Sıfatlar	55
3. Sayı Sıfatları	55
4. Sıra ve Üleştirme Sayı Sıfatları.....	55
C. Soru Sıfatları.....	55
D. Belirsizlik Sıfatları.....	55
IV. ZARFLAR	56
A. Yer ve Yön Zarfları	56
B. Zaman Zarfları	56
C. Niteleme ve Durum Zarfları.....	56
D. Azlık-Çokluk Zarfları	56
E. Soru Zarfları	56
V. FİİLLER.....	57
A. İsimden Fiil Yapan Ekler	57
B. Fiilden Fiil Yapan Ekler	57

C. Şahıs Ekleri.....	58
1. Birinci Tip Şahıs Ekleri.....	58
2. İkinci Tip Şahıs Ekleri	59
D. Biçim ve Zaman Ekleri	60
1. Bildirme Kipleri	61
a. Geniş Zaman Ekleri	61
b. Şimdiki Zaman Ekleri	62
c. Görülen Geçmiş Zaman Ekleri	63
d. Öğrenilen Geçmiş Zaman Ekleri	64
e. Gelecek Zaman Ekleri	65
2. Tasarlama Kipleri	66
a. Emir Kipi	66
b. Şart Kipi	67
c. İstek Kipi	67
d. Gerekliklik Kipi	68
3. İsim Fiili (i-fiili)	69
a. Şimdiki Zaman	69
b. Görülen Geçmiş Zaman	69
c. Öğrenilen Geçmiş Zaman	70
d. Şart	70
e. İsim Fiilinin Olumsuz Çekimi	71
4. Yeterlik Fiili (İktidari fiil).....	71
5. Fiillerin Birleşik Çekimleri.....	71
6. Sıfat Fiiller (Partisipler).....	71
7. Zarf Fiiller (Gerundiumlar)	72
VI. EDATLAR.....	73
A. Ünlem Edatları	73
1. Ünlemler.....	73
2. Seslenme Edatları.....	73
3. Sorma edatı.....	73
4. Gösterme edatı.....	73
5. Cevap Edatları.....	73

6. Terennümler.....	73
B. Bağlama Edatları.....	74
1. Sıralama Edatları.....	74
2. Denkleştirme Edatları.....	74
3. Karşılaştırma Edatları.....	74
4. Cümle Başı Edatları.....	74
5. Sona Gelen Edatlar.....	74
6. Son Çekim Edatları	75
7. Vasıta ve Beraberlik İfade Eden Edatlar	75
8. Sebep Bildiren Edatlar	75
9. Benzerlik Bildiren Edatlar	75
10. Başkalık Bildiren Edatlar	75
11. Miktar Bildiren Edatlar	75
VII. CÜMLE BİLGİSİ.....	76
A. Kelime Grupları.....	76
1. Tekrarlar	76
a. Aynen Tekrarlar	76
b. Eş Anlamlı Tekrarlar	76
c. İlaveli Tekrarlar.....	76
2. Bağlama Grubu.....	76
3. Sıfat Tamlaması	77
4. İsim Tamlaması	77
5. İyelik Grubu.....	77
6. Aitlik Grubu.....	77
7. Unvan Grubu.....	77
8. Ünlem Grubu.....	78
9. Edat Grubu.....	78
10. İsnat Grubu.....	78
11. Zarf Fiil Grubu.....	78
12. Sıfat Fiil Grubu	78
13. Arapça Farsça Tamlamalar	78

B. Cümleler.....	79
1. Yapılarına Göre Cümleler.....	80
a. Basit Cümleler.....	80
(1). Basit İsim Cümleleri	80
(2). Basit Fiil Cümleleri.....	80
b. Birleşik Cümleler	80
(1). Şartlı Birleşik Cümleler.....	80
(2). İç İç Birleşik Cümleler.....	81
(3). ki’li Birleşik Cümleler.....	81
2. Fiilin Yerine Göre Cümleler	81
a. Kurallı cümleler	81
b. Devrik Cümleler	81
3. Anlamlarına Göre Cümleler	81
a. Olumlu Cümleler	81
b. Olumsuz Cümleler	81
c. Soru Cümleleri	82

VIII. URFA KERKÜK ve TELLÂFER AĞIZLARININ ORTAK ÖZELLİKLERİ..83

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANLATIM ÖZELLİKLERİ	97
I. URFA TÜRKÜLERİNDE ANLATIM	97
II. URFA TÜRKÜLERİNDE BİÇİM	98
A. Şiir Biçimleri	98
1. Mani	98
2. Hoyrat	99
3. Koşma	99
4. Türkü	100
5. Gazel	101
6. Murabba	101
7. Muhammes	102
B. Ölçü ve Uyak	102

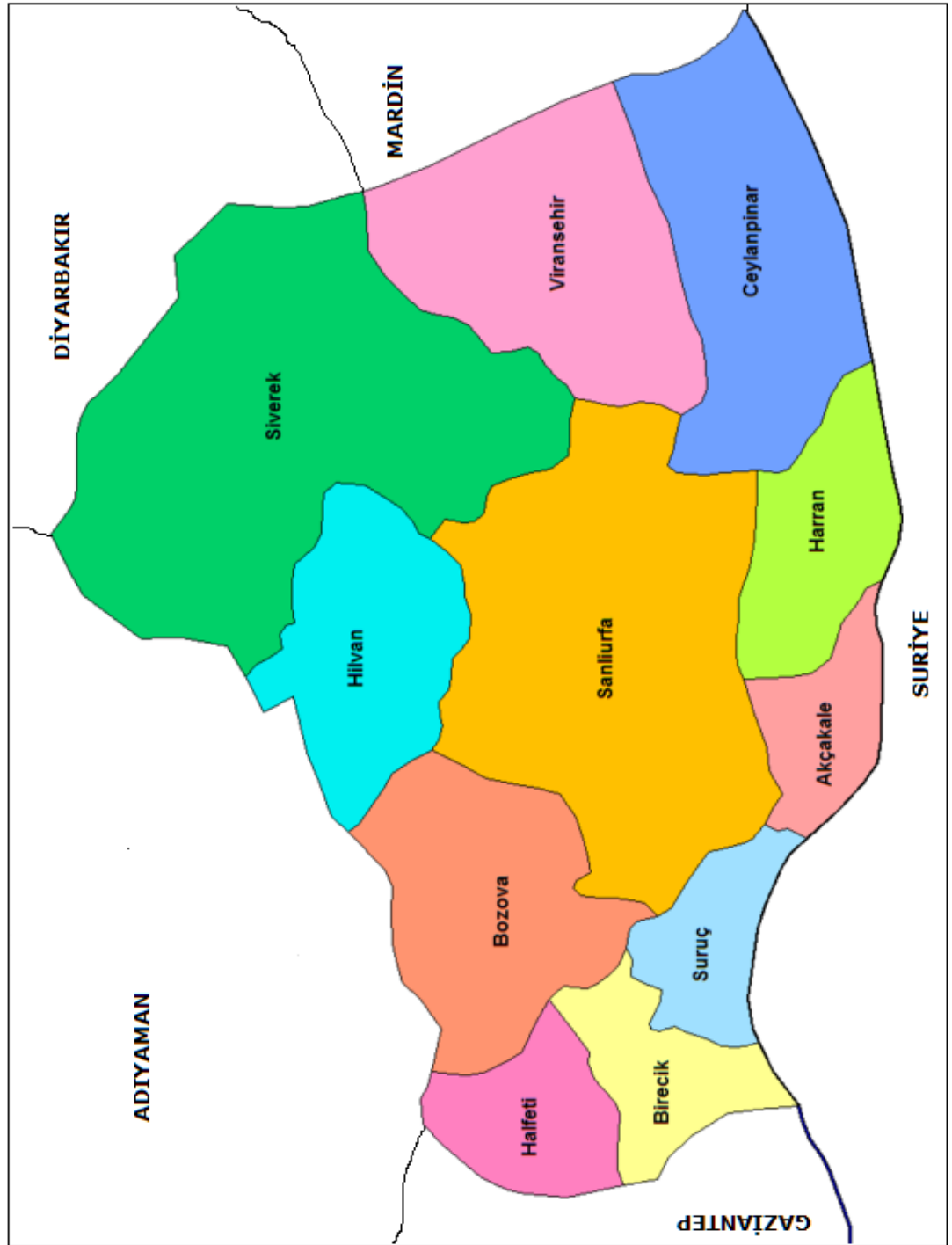
III. İÇERİK ÖZELLİKLERİ	102
A. Dil	102
B. Üslup	103
C. Diğer Üslup Öğeleri	106
D. Maddi Kültür Öğeleri	110
E. Edebi Sanatlar	112

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SÖZLÜK ve DİZİN.....	113
----------------------	-----

BEŞİNCİ BÖLÜM

METİNLER	254
SONUÇ	330
KAYNAKÇA.....	333
1. Kitap Makale ve Tezler.....	333
2. Kaynak Kişiler.....	335
ÖZ GEÇMİŞ.....	337

KISALTMALAR

Ar.	Arapça
a.b.i.	Arapça birleşik isim
a.b.s.	Arapça birleşik sıfat
a.e.	Aynı eser
a.i.ç.	Arapça ismin çoğulu
Alm.	Almanca
AT	Azeri Türkçesi
a.y.	Aynı yer
e.	edat
Far.	Farsça
f.b.i.	Farsça birleşik isim
f.b.s.	Farsça birleşik sıfat
f.ö.i.	Farsça özel isim
Fr.	Fransızca
İt.	İtalyanca
k.d.	konuşma dilinde
KHM	Kerkük Hoyrat ve Manilerinin Başlıca Ağız Özellikleri
<i>krş.</i>	Karşılaştır
KTS	Kerkük Türkçesi Sözlüğü
m.	müennes (dişi)
Moğ.	Moğolca
Os.	Osmanlıca
TDB	Türk Dil Bilgisi
TDGA	Türk Dilinin Gelişme Alanları
TT	Tellâfer Türkçesi Üzerine
Tr.	Türkçe
UA	Urfa Ağızı
UAG	Urfa Ağızı Grameri
UMA	Urfa Merkez Ağızı
Yun.	Yunanca

METİNLERDE KULLANILAN ÇEVİRİYAZI İŞARETLERİ

â	İnce a : <i>kâr, kâtip, kâkûl</i>
ā	Daha çok alınma sözcüklerde bulunan normalden biraz uzun ā : <i>zālim, havāle</i>
ê	Kapalı e : <i>gêce</i> "gece", <i>hêç</i> "hiç"
ġ	Arap alfabesinin ġ (gayın) sesine yakın bir arka damak ünsüzü: <i>ġurbet</i> "gurbet"
ħ	Arap alfabesinin ħ (ha) sesine eş, gırtlakta biçimlenen nefesli ħ ünsüzü: <i>ħeyat</i> "hayat"
ḥ	Eski Türkçedeki ḥ sesinden gelen, Arap alfabesinin ḥ (hı) sesine eş, hırıltılı bir h sesi, art damak ünsüzü: <i>ḥatın</i> "hatun", <i>ḥeste</i> "hasta".
ī	Kısa ve yerine göre vurgusuz, ê ünlüsüne kaçan, i / ê arası bir ünlü: <i>gībī</i> "gibi"
î	Daha çok alınma sözcüklerde bulunan normalden biraz uzun i sesi: <i>perîşān</i>
ķ	İnce ya da kalın ünlülerle hece kuran, normal k 'dan daha arkada teşekkül eden patlayıcı ve kalın olan bir art damak ünsüzü: <i>ķelem</i> "kalem", <i>ķurban</i> "kurban"
k'	yħ sesini veren Azeri ünsüzü. <i>tek'</i> "teyh"
ô	kalın ve yarı dar ö (ya da ince, yarı dar o) sesi: <i>Kôroġlu</i> "Köroġlu"
ũ	u ile ı arası, ı 'ya kaçan kalın, yarı dar-yuvarlak bir ses: <i>boynũma</i> "boynuma"
ü	ü ile i arası, i 'ye kaçan ince, yarı dar-yuvarlak bir ses: <i>böyüümüŝ</i> "büyümüş"
‘	Arap alfabesinin ‘ (ayn) sesine eş gırtlak ünsüzü: <i>āşık</i> "âşık"
˘	Yumuşak ayın: <i>mi˘de</i> > <i>me˘de</i> "mide"
’	Arap alfabesinin ء (hemze) sesine eş bir ses: <i>na’il</i> "nail", <i>ma’il</i> "mail"
¶	Bağlama işareti.

GİRİŞ

DOĞAL YAPI

Urfa, 30-36 kuzey enlem ve 37-40 doğu boylam daireleri arasında yer alan; yüzölçümü 18.584 kilometrekare, genelde bir ova görünümünde olan; deniz seviyesinden 518 metre yükseklikte; kuzey ve batıdan Fırat Nehri ile sınırlı; doğudan *Mardin*, batıdan *Gaziantep*, kuzeybatıdan *Adıyaman*, kuzeyden de *Diyarbakır* illeri ile çevrili olan; Güneyinde 1921’de imzalanan Ankara Anlaşması ile çizilen 223 km’lik *Suriye* sınırı bulunan olan bir ilimizdir.

Urfa’nın, eski çağlardan beri Doğu ile Batı dünyasını kültür ve ticaret bakımından birbirine bağlayan eski ve önemli yollar sisteminin bir düğüm noktasında olması, eskiden beri parlak bir medeniyet seviyesine ulaşmış bir kent hüviyetini kazanmasına sebep olmuştur. *Harran*, *Urfa*, *Suruç*, *Birecik*, *Samsat* ve *Rakka* gibi şehirler bölgemizin ne zaman kuruldukları bilinmeyen dünya medeniyetinin en eski merkezlerini oluşturmuşlardır.

Ekvatora yakın, deniz etkisinden uzak bir bölgede bulunması nedeniyle Şanlıurfa’da *kara iklimi* hüküm sürer. Yazları çok kurak ve sıcak, kışları bol yağışlı, nispeten ılıman geçmektedir. En yüksek sıcaklık temmuz ayında 46.8 C derece, en düşük sıcaklık ise şubat ayında -12,4 C derece olarak ölçülmüştür. Karlı ve don olan günlerin sayısı oldukça azdır.

Dağlar

Şanlıurfa ili, konum itibarıyla Arap Platformu’nun kuzey bölümleri ile Güneydoğu Toroslar’ın orta kısmının güney etekleri üzerinde yer almaktadır. İlin kuzeyinde bulunan dağların yükseklikleri düşüktür. Dağlar arasında geniş ovalar yer alır. Karacadağ (1938 m), Tektek dağları (449 m), Susuz dağ (801 m), Takur Tukur dağı, Germuş dağı (771 m), Nemrut dağı (800 m), Şebeke dağı (750 m) ve Arat dağı (840 m) ilin başlıca dağlarıdır.

Akarsular

İlin en önemli akarsuyu Fırat ırmağı'dır. Çoğu yaz mevsiminde kuruyan diğer akarsulardan bazıları ise: *Cülap, Çeltik, Pınar, Pamuk, Zengeçur, Aslanlı, Karabağ, Bahçecik, Hamdun, Necarik, Titriş, Zadelî, Giresav, Halfeti, Pınarbaşı, Süleyman, Mizar, Bamyasuyu, Kehrîz, Germuş, Açık Su, Halilürrahman, Direkli ve Mercihan Çayı* olarak sayılabilir.

Göller

Şehir merkezinde *Halilürrahman* ve *Aynizeliha* adlarında iki göl vardır. *Halilürrahman* gölünün Hz. İbrahim'in ateşe atıldığında, *Aynizeliha* gölünün ise *Nemrud*'un kızı *Zeliha*'nın, Hz. İbrahim'in ardından kendini ateşe attığında düştükleri yerlerde oluştuğuna inanılır. Bu nedenle göller içindeki balıklar kutsal sayılır ve yenilmez. Ayrıca *Atatürk Barajı*'yla oluşan Türkiye'nin en büyük baraj gölü de İl sınırları içindedir.

Ovalar

Şanlıurfa ili, genel olarak plato görünümündedir. Başlıca ovaları: *Harran, Suruç, Viranşehir, Hilvan, Ceylanpınar, Bozova ve Siverek* ovalarıdır.

TARİH

Urfa'nın 20 km. doğusundaki Örencik Köyü yakınlarında bulunan *Göbekli Tepe*'de 1996 yılında başlatılan arkeolojik kazıda, Cilalı Taş Devri'ne (MÖ 9000'lere) ait bulgular ve dünyanın ilk tapınağı tespit edilmiştir. Bu bulgulara göre Urfa'nın, 11.000 yıllık bir tarihe sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Elede bulunan en eski belgelere göre; Urfa bölgesi kısmen MÖ 25. yy'da Kuzey Suriye'de Halep yakınlarında kurulmuş olan *Ebla Krallığı*'nın hâkimiyeti altındadır. Urfa'nın bir zaman sonra Mezopotamya tarihinde kurulmuş ilk devlet olan *Akkad Krallığı*'nın (MÖ 2350-2150) hâkimiyeti altına girdiğini görüyoruz. *Akkad Krallığı*, İran'ın batısındaki *Zagros Dağları*'nda devlet kuran *Gutiler*'in istilâsı ile başlayan savaşlar neticesinde yaklaşık MÖ 2150 yılında tarihe karışır.

MÖ 2000 yıllarından başlayarak *Hurri-Mitanni*, daha sonra *Babil devleti* ve *Asurlar*'ın hakimiyetinde kalan Urfa, MÖ 7. yy.'da İranlı *Medler* tarafından

zaptedilir. MÖ 3. yy.'da Makedonya imparatoru *Büyük İskender* bütün Anadolu ve İran'ı alınca, Urfa bölgesi de *Makedonyalılar*'ın eline geçer. *İskender*'in ölümünden sonra generallerinden *Selevkos*'un egemenliği sürer. *Selevkos* şehre *Makedonya*'nın başkenti olan *Edessa*'nın adını verir. Bundan bir zaman sonra Urfa *Osroene* krallığının eline geçer. İmparator *Caracalla* döneminde, MS 216 yılında Roma imparatorluğu topraklarına katılır. *Roma imparatorluğu* 395 yılında Doğu ve Batı diye ikiye ayrıldığında, Urfa *Doğu Roma* (Bizans)'ın payına düşer. 396 yılında *Hunlar*, 506 yılında da *Gotlar* tarafından yağma edilen Urfa ve çevresine, 1087 yılından sonra Selçuklu Türkleri hakim olurlar.

Haçlı seferleri sırasında Hristiyanlar (1098 yılında) Urfa'yı alıp Edessa Kontluğu'nu kurarlar. 1144'te Musul Devleti hükümdarı İmadeddin Zengi şehri zapteder. Urfa 1182'de Selahattin Eyyübî tarafından alınır. 1244'te Moğollar Urfa'yı yağma ederler. Şehir 1393'te Timur ordularına Teslim olur.

Urfa 1516 yılında Yavuz Sultan Selim'in padişahlığı döneminde Osmanlı İmparatorluğu topraklarına katılarak huzura kavuşur ve Rakka eyaletinin merkezi olur. 19 yy. ikinci yarısında vilayetler kanunuyla Halep vilayetine bağlı bir sancağa merkez yapılır.

Birinci Dünya savaşının bitiminde Urfa'yı önce İngiliz kuvvetleri (7 Mart 1918) işgal eder. Burada aradıklarını bulamayan İngilizler güneye, petrol bölgelerine inerek yerlerini Fransız kuvvetlerine bırakırlar. 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Anlaşması'yla Urfa, Fransa yönetimi altına giren Suriye'ye bağlanır. Daha bu karar uygulanmaya geçmeden Urfalılar 9 Şubat 1920'de Fransızlara karşı ayaklanırlar. Fransızlar önce yerli Ermenileri yanlarında alarak onlara soygunlar, cinayetler işletirler. Böylece yerli halkın bölgeden kaçmalarını veya sinmelerini sağlamaya çalışırlar. Halktan on iki kişinin oluşturduğu Müdafa-yı Hukuk Camiyeti'nin idaresi altında bir araya gelen aşiretler, bölgede büyük bir milis kuvveti oluştururlar. 1920 yılı başlarında Fransız Komutanlığı'na bir ultimatom verilerek belirtilen günde Urfa'yı terk etmeleri istenir. İstekler yerine getirilmeyince 9 Şubat 1920 günü Viranşehir'den Milli Aşireti, Suruç'tan Aneze Aşireti aynı anda Urfa'ya doğru harekete geçerler. Yapılan çarpışmalar sonunda 10 Nisan 1920'de Fransızlar Urfa'yı terk etmeyi kabul ederler. 11 Nisan 1920'de Urfa Fransızlar'dan tamamen

temizlenmiş olur. 21 Ekim 1921'de Fransızlarla imzalanan Ankara Anlaşması'yla Urfa Türkiye Cumhuriyeti topraklarına katılır. Urfa Halkının Kurtuluş Savaşında gösterdiği kahramanlıklar göz önüne alınarak 1984 yılında ilin adı Şanlıurfa olarak değiştirilir.

1917 yılı kışında kıtlık ve salgın hastalık (tifo) nedeniyle toplu ölümler yaşamış olan Urfa'nın nüfusu, Devlet İstatistik Enstitüsü'nün kayıtlarına göre 2007 yılı itibarıyla 1.574.224'tür.

TÜRKMENLER

Türkmenler Oğuz Türklerinin bir kolu olup Irak topraklarında yaşamaktadırlar. Başlıca yerleşim alanları Kerkük, Tellâfer, Erbil, Altinköprü, Tuz-Hurmatu, Taze-Hurmatu, Beşir, Kifri, Dakuk, Karatepe, Kazaniye, Hanekin ve Mendeli'dir. Bu bölgede büyük-küçük toplumlar halinde bulunan ve Arap, Kürt unsurları ile yanyana yaşayan Türkmenlerin sayısı bugün yaklaşık iki buçuk milyondur.

Kerkük Türkleri Hicretin ilk yüzyılında Tebriz-Sultaniye'den geçip Kerkük yöresine yerleşmiş olan Azerbaycan Türkleridirler. Gittikleri yerlerde daima iyi karşılanır ve rağbet görürler. Ünlü Arap yazarı Cāhiz, MS IX. yüzyılın ortalarına doğru yazdığı *Faḫā'ilü'l-Etrāk* adlı eserinde, Türklerin askerlikteki üstünlüklerini uzun uzun över. Türklerin Irak'ta ün kazanmaları daha çok Abbasiler zamanına rastlar. Bu devirde Irak'ta İran askerlerinin yerini Türk askeri alır. Halife Mu'tasım zamanında Türklerin sayısı, etki gücü gittikçe artar. Türkler için yer yer ordu kentler kurulur. Abbas oğulları devletinin başlıca güç ve güvenç kaynağını Türkler teşkil eder. XI. yüzyılın ortalarına doğru İbn Ḥassūl da *Tafẓilü'l-Etrāk 'alā sâ'iri'l-ecnās* adlı Arapça kitabında, Türklerin savaş gücü ve ahlak güzelliği bakımından üstün niteliklerinden bahseder.

Daha Selçuklular zamanında Türkmenlere bağlı büyük kütleler Irak'a geçip önce İmâre sancağına yerleşmişlerdir. Bunların içinde büyük bir yer tutan Bayatlar, bugün daha çok Kerkük yöresinde bulunurlar.

Moğollar ve Timur devrinde Akkoyunlular ve Karakoyunlular'dan büyük gruplar Irak'a gelerek Musul ve yöresine yerleşirler. Timur büyük bir Türkmen boyu olan Sarılular'ı Irak'a sürmüştür. Bugün Musul, Erbil, Kerkük, Hânekin, Mendeli'de oturan Türkler bunlardan kalmadır. Bu bölgede Moğol ve Kıpçakça unsurların da izleri vardır.

Sultan II. Beyazid zamanında, Şah İsmail'in adamlarından Şah Kulu'nun çalışmalarıyla Kızılbaşlık Anadolu'ya yayılır. Beyazid'in bu siyasi olaya karşı kuvvete başvurmasıyla bir kısım Kızılbaş Türkmen grubu Irak'a göçerler. Oraya daha önce yerleşmiş olan Türkmenlerin yardımıyla kısa sürede düzenlerini kurarlar. Bunlar içinde hakimlik, valilik gibi yüksek görevlerde bulunanlar da olmuştur.

Kanuni Sultan Süleyman XVI. yüzyılın ilk yarısında Bağdat'ı ele geçirdikten sonra askerlerinin bir kısmını koruyucu kuvvet olarak Bağdat ve yöresinde bırakmıştır.

IV. Murad, XVII. yüzyılın ilk yarısında Bağdat'ı aldığı zaman, askerlerinin bir kısmını sınır boylarında, daha ziyade Tellâfer, Musul, Kerkük, Hânekin, Erbil, Kızıl-Ribat, Karatepe, Mendeli, Altıncöprü ve yöresine yerleştirmişti. Tarih boyunca Türkler'in Irak'la yakın ilişkisi olmuş ve bu bağlılık zamanımız kadar devam edegelmiştir.

KÜLTÜR SANAT VE DEBİYAT

Tarih boyunca geleneklere sıkı sıkıya bağlı olarak yaşayan Urfa halkı, günümüzde okullar ve eğitim; basın-yayın organlarının en uzak köylere kadar uzanmış olması; ekonomik gelişmeyle beraber köy-şehir ilişkilerinin daha sıkı ve yaygın bir hale gelmesi; Urfa halkının, çevresiyle ilişki kurabilen, çağın hadiselerini ve yeniliklerini görerek uygulayabilen aydın bir kişilik kazanmasını sağlamıştır. Bugün Urfa şehir merkezinde başta Harran Üniversitesi, çeşitli dallarda olmak üzere 29 Lise, 29 İlköğretim Okulu, 9 Ana okulu eğitim vermektedir. Buna rağmen sözlü geleneğe dayanan türkülerimizde ise halk ağzının temelde henüz pek değişmediğini görürüz.

Urfa müzik folklorunun temelini, sevginin her eşidinin, insanoğlunun başından geen her türlü olayların, gözlem ve sezgilerin dile getirildiğı türküler ile dini tasvvufi düşüncelerle beslenmiş deyişler meydana getirir. Bu mziğın doğma, yaşama ve gelişme mekezini köylerde *ky odaları*, şehirde ise *sıra geceleri*, dağ *yatıları* gibi müesseseler oluştururlar.

şanlıurfa'da yüzyıllardır bir gelenek olarak süregelen *sıra geces*i, tabii bir edep müessesesi, doğal bir terbiye okuludur. Kaynağı, insanî erdem ve prensipleri benimseme ve savunma esasına dayalı, insanların kişilik ve ahlâk bakımından yetişmelerini amalayan bir kurum olan ahiliğe dayanan sıra gecelerinin, yakın zamana kadar yre genlerinin yetişmesinde ok önemli bir yeri vardı. Urfa'ya has bir disiplin dahilinde ustalar tarafından sunulan müzik ise sıra gecesinin esasını oluşturmamakla birlikte, müzik icra eden kişilerin gezdği veya bunların davet edildiğı sıra geceleri, Urfa'da musikinin bir disiplin dahilinde öğrenilmesi zeminini hazırlamıştır. Burada özellikle hafızlar ve onların yakın arkadaşları zakirler gibi usta sesler ile usta saz icracılarından oluşan kişiler müzik yaparlar; onların dışındakiler ise sknet iinde, büyük bir saygıyla bunları dinlerler. Bu meclislerde şarkı ve türküler *ifte* (toplucu, koro halinde); gazel ve hoyratlar ise ustalar tarafından *tek* (solo) okunur. şarkı ve türkülerin *tek* okunması gelenek dışıdır. Eskiden müzik bir fasıl dahilinde yapıldı. Fasıl, Urfa (Klasik musikimizdeki hüseyini, yanlış kullanımla divan) veya Rast makamıyla yapılan bir taksimle başlar, sırasıyla ağır şarkı ve türküler, gazel ve aralarına serpiştirilniş oynak şarkı, trk ve hoyratlar ile devam eder, sonunda bir saz eseriyle uyum iinde biterdi. Bu disiplinden dolayı şanlıurfa'da musikî âlemine *âheng* denir.

Köklü bir kültür şehri olan Urfa'da, makam fikrine ve fasıl tertibine dayalı, sistemli bir müzik icra edildiğinden, tarih iinde bağlama ailesi algılarının yanında kanun, ud, tambur, keman, ney, kaval, bendir, tef gibi algılar da büyük önem kazanmış ve rağbet görmüşlerdir.

Urfa'da en makbul ses, dolgun bir renge ve 3 oktav genişliğe sahip tenor cinsidir. Bu sesler genellikle ezgileri belli bir yerden sonra bir oktav tizden okuyarak toplulukta bir tür soprano ses görevini yüklenir ve müziğe ayrı bir tat katarlar.

Tezimizin adından da anlaşılacağı üzere biz bu çalışmamızda tıpkı halkın kullandığı gibi Urfa yöresinde söylenen ezgili manzum halk edebiyatı ürünlerini *türkü* adı altında topladık. Sırası geldikçe şiir biçimlerini ayrı ayrı belirttik.

Halkın musikiye olan derin muhabbeti, onun halk hayatında derinlemesine kök salmasına sebep olmuştur. Eskiden beri sözlü-sanat olarak yaşayan Urfa Halk Musikisi, geleneksel öz, tür ve biçim çeşitliliği; orijinal ritmi, parlak ifade tarzı, millî ve yerel özellikleri bünyesinde bulundurmasıyla diğer yörelerin müziklerinden ayrılır.

ETNİK DURUM

Urfa ili etnik yapısı itibarıyla diğer illere göre farklılık gösterir. İl halkının çoğunluğunu, Oğuz boyunun Bozok kolundan Döğer, Beydilli (Badıllı) ve Avşar; Üçok kolundan Bayındır ve Salur Boylarına mensup çeşitli Türkmen oymakları oluşturur. Bunlar: Karakeçili, Bucak, Beydilli (Badıllı), Döğer, İzol, Karakoyunlu, Karahan, Kacar aşiretleridir. Özbeöz Türk olan bu aşiretlerden bazıları zamanla asimile olarak bugün Kürtçe konuşmaktadırlar.

Urfa, 93 harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi sırasında, Erzurum ve Kars civarından çok sayıda göç almıştır. Halkın “mahacı” dediği bu kesimin, geçimlerini temin ve sanatlarını devam ettirebilmeleri için “Mahacı Çarşısı” adıyla müstakil bir çarşı açılmıştır.

Çeşitli zamanlarda ve çeşitli nedenlerle Kerkük ve Harput’tan göçerek Urfa’ya yerleşen ailelerin de var olduğu bilinmektedir.

Urfa şehir merkezinde söylenen türküler, dil hususiyetleri bakımından ele alacak olursak bu ağzın, yazı dilimiz ve diğer Anadolu ağızlarından bir çok noktada ayrıldığını görürüz. Aynı bölgede olmalarına karşılık, komşu illerden Gaziantep, Adıyaman, Diyarbakır ve Mardin’den de fonetik ve morfolojik bakımdan ayrılır.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi çağın hadiselerini ve yeniliklerini görerek uygulayabilen aydın bir kişiliğe sahip olan Urfalı, tahsilsizinden yüksek tahsillisine, memurundan üst bürokratına ve bilim adamına kadar, günlük hayatta, aile ortamında ve arkadaşlar arasında mecbur kalmadıkça yazı diliyle değil Urfa ağzıyla konuşur.

Bu hem Urfa ağzının bozulmasının gecikmesini, hem de köy ve kasabalardan yığıla gelen başka etnik kökenden vatandaşlarımızın Urfa ağzına kolayca geçişlerini sağlamaktadır.

Atatürk Barajı'nın yapımıyla köyleri su altında kalan, bu nedenle şehir merkezine yerleşen vatandaşların ağzıyla yerli halkın ağız özellikleri arasında daha çok fonetik bakımdan olmak üzere bazı ayrılıklar göze çarpmaktadır.

AMAÇ

I. Bu çalışmadan amacımız Anadolu'nun güneydoğu bölgesinde yer alan illerimizden Şanlıurfa'nın şehir merkezinde çokça söylenen türkü, mani, hoyrat ve divan havalarında göze çarpan ağız özellikleri ile Irak devleti sınırları içinde yaşayan Türklerin (Türkmenlerin), önemli yerleşme merkezlerinden olan Kerkük ve Tellâfer şehirleri halkının söylediği hoyrat ve manilerde görülen ağız özellikleri arasındaki müşterek noktaları ortaya koymak;

II. Urfa türkülerinin anlatım özelliklerini inceleyerek sonuçlar çıkarmaktır.

ÇALIŞMA YÖNTEMİMİZ

Urfa'nın coğrafik olarak büyük bir alana sahip olması ve il sınırları içinde Türkler yanında Arapça ve Kürtçe konuşan vatandaşlarımızın da bulunması, bizi bütün bir ili değil de belli bir alanı incelemeye mecbur kılmıştır. Çalışmamızın daha sağlıklı olabilmesi için, alan olarak doğup büyüdüğümüz, diline bilinçli bir şekilde hakim olduğumuz Urfa şehir merkezini seçtik. Lisans tezimizin "Urfa ağzı ve Grameri-1972" olması dolayısıyla bu ağız üzerine önceden yapmış olduğumuz incelemelerin de katkısıyla bu çalışmamızın daha sağlıklı olacağını düşündük.

Urfa türkülerinin ağız özelliklerini incelemeye esas olarak aldığımız malzemeler, musiki meclislerinde canlı olarak kaydettiğimiz müzikler ile taş plak kayıtlarıdır.

Canlı olarak kaydettiğimiz müzikleri, okuyucuların dikkatini çekmemek ve tabiiyetlerini bozmalarına sebep olmamak için musiki meclislerinde, icranın tabii

akışı sırasında kaydettik. Böylece okuyucular kendi havalarında, daha tabii bir biçimde icrada bulunuyorlardı. Meclisin havasını dağıtmamak için soru sormadık, müdahale etmedik. Zaman zaman onlardan biri olarak biz de icraya katıldık. Türkülere ve müziğe ilişkin bilgileri ise daha sonra sohbet biçiminde aldık.

Derlemelerimizin çoğunu, 60 yaşın üzerinde, Urfa dışına pek çıkmamış kaynak kişilerin oluşturduğu musiki meclislerinde yaptık. Türküleri içlerine sinerek icra etmeleri için, ettikleri teklifi kıramayarak bazan bir çalgıyla kendilerine eşlik ettik. Yalnızca Fatma Sabırlı ve İsmet Öcal ile olan çalışmamızı sohbet biçiminde gerçekleştirdik.

Kerkük ve Tellâfer ağızlarının özellikleri konusunda ise bu alanda daha önce yapılmış çalışmalardan yararlandık.⁽¹⁾

Lisans tezimizi hazırlama sırasında (1972) incelediğimiz, bizden önce Urfa Ağızı üzerine yapılmış, bugün kütüphanelerden kaldırılmış olan lisans tezi seviyesindeki çalışmalara ait notları ve yayınları tekrar gözden geçirdik.⁽²⁾

Tam olmasa da belli bir disiplin içinde yapılan ilk ciddi çalışma, şüphesiz ki Kemal Edip (Kürkçüoğlu)'nun *Urfa Ağızı* adlı eseridir. Bizim de çocukluğumuzda ve gençliğimizde kullandığımız bu ağız, köklü ailelerin oluşturduğu özbeöz yerli halkın ağızıdır.

Urfa ağızını genel yazı diliyle mukayese etme yöntemiyle hazırlanan bu eser, eski gramer terimleriyle aktarılan fonetik ve morfolojik bilgiler yanında, bugün unutulmuş birçok kelimeyi de bize hediye etmiştir. Kemak Edip bu çalışmasında Urfa Ağızı'nın, genel görünüşü bakımından Azeri Diyalekti'ne bağlılık gösterdiğini ifade eder.

1. Kemal Bayatlı, *Irak Türkmen Türkçesi*. Sadeddin Buluç, “Kerkük Hoyrat ve Manilerinde Başlıca Ağız Özellikleri”. Sadeddin Buluç, “Telafer Türkçesi Üzerine”, Habib Hürmüzlü, *Kerkük Türkçesi Sözlüğü*.

2. Kemal Edip, *Urfa Ağızı*, TDK Yay. D. 25, İstanbul 1945; Sadettin Özçelik, *Urfa Merkez Ağızı*, TDK Yay. 666, Ankara, 1997 Salih Önen *Urfa Ağızı*, Ankara Üniversitesi DTCF Lisans Tezi, 1955; Ali Mithat İnan, *Urfa Ağızı*, Ankara Üniversitesi DTCF Lisans Tezi, 1964; Müşfike İnan, “Urfa Kelimeleri”, HBH IV/44, (1934), s. 174; Müşfike İnan, “Urfada Kullanılan Bazı Kelimeler”, HBH VII/89-90 (1939), s. 99- 100.

Urfa ağız üzerine yapılan çalışmalar arasında en kapsamlı olanı, büyük bir isabetle yalnızca Urfa merkez halkının ağızını esas alarak inceleyen Yard. Doç. Dr. Sadettin Özçelik'in *Urfa Merkez Ağız* adlı eseridir. Bu çalışmada, son 20-30 yıl içinde Urfa'da meydana gelen göçler nedeniyle, ses ve biçim özelliklerinde ortaya çıkan farklılaşmaları da görmekteyiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

SES BİLGİSİ (Fonetik)

I. ÜNLÜLER

Urfa ağızındaki ünlüler, süreklilik bakımından ne kısa ne de uzun, normal uzunluktaki ünlülerdir. Türküleri derlerken de bunu tespit ettik. Arapça ve Farsça'dan dilimize geçmiş alınma kelimelere ait uzun ünlüler (عاشق *âşık* ve یار *yār* kelimeleri dışında) çok defa normalleştirilirler: قادر *qādir* > *qadîr* “kadir” (7/4), ارباب *erbāb* > *erbap* “erbap” (10/8), حمام *ḥammām* > *hemam* “hamam” (21/15) gibi. Ancak ses düşmesi veya kaynaşması sonucunda ortaya çıkan uzun *i* ile divan şiiri biçiminde yazılmış şiirlerde bulunan alınma kelimelerdeki uzun *i*, seslendirme sırasında uzunluklarını korurlar.

Urfa türkülerini incelerken, ağızlarda tesbit ettiğimiz ünlüler, bugün Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunan *a, e, ı, i, o, ö, u, ü* seslerine ek olarak *i, u, ü* seslerinin *e*'ye kaçan *dar, düz, yarı yuvarlak* ve kapalı şekilleri olan *ĩ, ũ, ỹ* ile *ô* (ince, yarı dar o), *é* (kapalı e) ve *ĩ* (uzun i)'dir. Bu sesleri sırasıyla şöyle tanımlayabiliriz:

a

Düz, geniş, kalın türden olan, Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunan, *adam, zaman, paşa, masa* vb. kelimelerindeki normal *a* sesidir.

e

Düz, geniş, ince türden olan, Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunan, *ezme, gezme, seccade* vb. kelimelerdeki normal *e* sesidir.

ı

Düz, dar, kalın türden olan, Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunan, *ılık, bıçak, bacı* vb. kelimelerdeki normal *ı* sesidir.

i

Düz, dar, ince türden olan, Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunan, *ile, bir, bekçi* vb. kelimelerdeki normal *i* sesidir.

o

Yuvarlak, geniş, kalın türden olan, Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunan, *oya, boya, depo* vb. kelimelerdeki normal *o* sesidir.

ö

Yuvarlak, geniş, ince türden olan, Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunan, *ördek, göz* vb. kelimelerdeki normal *ö* sesidir.

u

Yuvarlak, dar, kalın türden olan, Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunan, *uzun yuva, kuzu* vb. kelimelerdeki normal *u* sesidir.

ü

Yuvarlak, dar, ince türden olan, Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunan, *üşümeğ gönül, üzüntü* vb. kelimelerdeki normal *ü* sesidir.

***é* (kapalı e)**

Düz, geniş, kapalı türden olan, Türkiye Türkçesi konuşma dilinde bulunan fakat yazı dilinde kullanılmayan kapalı *e* sesidir.

il > èl > el (26/2), itme > étme > etme (17/4), gice > gèce > gece (4/9), dirler > dèrler > derler (92/8), nire > nère > nere (29/21) örneklerinde görüleceği gibi, Osmanlıcanın sonuna doğru *i > é > e* yönünde *e* olma eğilimine giren *i* ünlüsünün, *é* aşamasında kalıplaşmış biçimi olan *kapalı e*, Urfa ağzında çokça kullanılan ünlülerden biridir. *i* ünlüsüne yakınlığı dolayısıyla yanındaki açık ünlüyü kapalı yapma eğiliminde olan *y* ünsüzü, Urfa ağzında da *é* ünlüsünü açık *e* ünlüsüne tercih etmektedir: giy > gèy (8/8), sabreyle > *sabrèyle* (26/5). aney (ana+ey) > *anè* “anacığım” (39/5). ley > *lè* (32/2). Bu oluşum, yalnızca Urfa ağzı, Azerî Türkçesi ve Irak Türkmen Türkçesinin bir özelliği olmayıp Türkçenin Anadolu’da görülen genel eğilimidir.

ĩ

Kısa ve yerine göre vurgusuz, *i-é* arası, boğaz gerisinde seslendirilen ve *é* sesine doğru kaçan, *i* sesine göre daha kalın bir ünlüdür: *ĩsterem* “isterim” (8/2), *berĩ* “beri” (1/2), *evlerĩnĩn* “evlerinin” (1/12), *endĩrĩr* “indirir” (2/6), *gelmediĩ* “gelmedi” (9/10). Bu ünlü aslında, konuşma dilinde özellikle birinci hecenin dışında tüm

Anadolu’da, kullanılan bir sestir. Örnek olarak: “gitti” sözcüğü seslendirilirken çıkan ikinci *i* sesi birinciyle aynı nitelikte değildir. İşte ikinci hecedeki *i* sesi bu sestir.

ĩ

Bu ses *i* ünlüsünün normalden biraz uzun biçimidir. Kelime sonundaki teklik 2. şahıs eki ile teklik 2. şahıs iyelik eki olan *y* ünsüzünün düşmesi sonucu Urfa’da bazı ağızlarda ortaya çıkmaktadır: *seninĩ* > *seniy* > *senĩ* “senin” (4/18), *ettiĩ* > *etti*y > *ettiĩ* “ettin” (17/9).

ũ

Bu ses *u* ile *ı* arası, daha çok *ı* sesine doğru kaçan yarı dar-yuvarlak bir ünlüdür. Bazı kelimeler yörede hem *ũ* hem de *ı*’lı seslendirilirler: *bozılmış* (24/7) / *bozũlmıř* (80/3), *boynũmda* (40/8) / *boynımda* (92/12). Bu ünlü de Urfa ağızında kelime başında görülmedi.

ű

Bu ses *ü* ile *e* arasında, boğaz gerisinde seslendirilen ve *e* sesine kaçan, *ű* sesine göre daha kalın yarı dar-yuvarlak bir ünlüdür: *dűřtű* (33/5), *bugűn* (119/5).

Urfa ağızında birinci hece dışında yuvarlak ünlü bulunmadığı için *ű* yerine yaygın olarak *ĩ* ünlüsü kullanılmaktadır. *çöktĩ* “çöktü” (110/6), *dűřtĩ* “düştü” (46/6, 119/13), *göynĩm* “gönlüm” (33/2). Bugün yuvarlaklaşmaya doğru gidiř dönemi yařayan Urfa ağızında *ĩ* ünlüsü yerine *ű*, *ű* ünlülerinin de kullanıldığını görüyoruz: *gözlĩ* / *gözlű* (92/2), *bürĩdĩ* / *bürűdű* (93/12)

Ünlülerin Özellikleri

Türkçede *ı* sesi dışında bütün ünlüler normal uzunluğa sahiptir. Türkçenin bu özelliği *alınma* kelimeleri de etkilemiştir. Urfa ağızında da tüm *Dođu Anadolu ağızlarında* olduğu gibi, *alınma* kelimelerdeki uzun ünlüler sistemli bir şekilde kısalarak normal uzunluktaki ünlülere dönüşmüşlerdir: *حال* *hāl* > *ħal* “hal, durum” (9/6), *مخمر* *maħmūr* > *maħmur* “uykulu, sersem” (88/4) vb. Yalnız, teklik ikinci şahıs eki *n* sesinin Urfa ağızında *y*’ye dönüşmesi ve bazan bu *y*’nin de düşmesi sonucu kelime sonundaki *i* sesinin uzun seslendirildiği de görülür: *ettin* > *etti*y > *ettiĩ* “ettin” (17/9).

Urfa ağzında *o*, *ö* ünlüleri, Türkçenin genel kuralında olduğu gibi yalnızca birinci hecede bulunurlar. Eskiden Urfa halk ağzında hiç kullanılmayan şimdiki zaman *-yor* ekinin bugün bu kuralı bozarak halk ağzında yer almaya başladığını görüyoruz. Bu değişim, hem eğitim-öğrenim, yazı diline özenme, yaygın iletişim araçlarının etkin yayını; hem de türkü okuyan sanatçıların tüm Anadolu'ya seslenmeyi düşünmeleri ve müziğin merkezi olan İstanbul'daki sanatçılara özenmeleri sonucunda ortaya çıkmıştır. Bugün Urfa ağzında her iki biçim de kullanılmaktadır: *gidıyor* (82/10), *gıdiy* “gidiyor” (30/3).

II. ÜNSÜZLER

Urfa türkülerini incelerken, Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunan *b, c, ç, d, f, g, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z* seslerine ek olarak *ğ, ħ, ħ, k, ʿ* (*ayın*) ve *ʿ* (*hemze*) seslerini tesbit ettik. Bu ek sesleri sırasıyla şöyle tanımlayabiliriz:

ğ

Arapça'nın غ (*gayın*) sesine yakın bir arka damak ünsüzüdür. Aslında *ğ* olan ve kuvvetli bir *ğt* sesi veren bu ünsüz, Türkiye Türkçesinde kelime başında genellikle: غزال *gazāl* > *gazal* “ceylân”, غزل *gazel* > *gazel* “şiir biçimi”, غفران *gufr-ān* > *gufran* “affetme”, غربت *gurbet* > *gurbet* “gariplik” örneklerinde olduğu gibi *g* sesine dönmüştür. Kelime içinde ve sonunda ise: ağaç > ağaç, oğlak > oğlak, sağ > sağ, ağ > ağ, dağ > dağ > dā örneklerinde görüldüğü gibi hafifleşmiş, adeta belirsiz bir hale gelmiş olmasına rağmen, bugün Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri ile Azerî sahasında eski şeklini korumaktadır: غزل *gazel* > *gezel* “gazel, şiir biçimi” (119/1), غافل *ğāfil* > *ğafil* “dalgın” (121/8), غمزه *ğamze* > *gemze* “süzgün bakış” (59/8), ağaç (40/17), dağ (29/10).

ħ

Alfabemizde ve Türkçe kelimelerde bulunmayan, söylanişi de Türk hançeresine uygun olmayan, Arapça kelimelerde bulunup Arap alfabesinin ح harfiyle, yazı dilimizde *h* harfiyle gösterilip o şekilde seslendirilen, sert, nefesli bir *h* ünsüzüdür. Türk yazı dilinde *h*'ya dönmesine rağmen Güneydoğu Anadolu illeri

ağzında hala aslını korumaktadır. Daha çok Arapçadan dilimize geçmiş kelimelerde bulunan bu ses Urfa ağzında aslına uygun şekilde seslendirilir: حسرت *hasret* > *hesret* “özlem” (2/4) حرام *harām* > *heram* “yasak şey” (10/5) vb.

Türkçe olmayan, ancak Arap dili etkisiyle Bölge ağzına girmiş olan bu yabancı sesin, şuursuzca kullanım neticesi, aslında bulunmayan kelimelerde bile kullanılmış olduğunu görüyoruz: هفته *hefte* > *hefta* “hafta” (70-8), قهوة *kahve* > *keḥve* “kahve” (24/2), ayva > *heyva* “ayva” (40/9).

h

Konuşma dilimizde olduğu halde alfabemizde bulunmayan, yazı dilimizde alfabemizin *h* harfiyle, Osmanlı alfabesinde خ harfiyle gösterilen, boğazın derinliklerinden gelen hırıltılı, tonlu bir orta damak ünsüzüdür. Urfa ağzı, kelime içinde ve kelime sonunda eskiden beri geniş bir *h* eğilimi içindedir. Bu ses Türkçe kelimelerdeki *k* sesinin tonlulaşmış şekline başka bir şey olmayıp Azerî ağzı ile Anadolu ağızları arasındaki önemli ortak seslerden biridir: *hanım* “hanım” (4/20), *ayrılıḥ* “ayrılık” (13/7), *yoḥsılıḥ* “yoksulluk (2/5) vb.

Urfa ağzında kelime sonundaki *h* ünsüzü, iki ünlü arasında *g* ünsüzüne döner: yanaḥ / yanağida “yanağında” (5/15), narlıḥ > narlığa “narlığa” (25/9), varlıḥ > varlığa “varlığa” (25/10), darlıḥ > darlığa “darlığa” (25/12), yazıḥ > yazıḡı *oldı* (5/4), çoḥ > çoḡı *egledim* (12/10).

Bir kelime ile örnekleyeceğimiz önemli tespitlerden biri de *h* sesinin Urfa’da bazı ağızlarda *h* ile seslendirilmesidir: خراج *ḥarāc* > *herac* “haraç” (106/3).

k

Bu ses aslında yazı dilimizdeki kalın *k* (*ka*) ünsüzüne yakın olup, damağın biraz daha arkasından çıkarılan, patlayıcı ve kalın türden, tonsuz bir art damak ünsüzüdür: *kara* “kara” (18/12), *kaçaḥ* “kaçalım” (55/3), *uykıda* “uykuda” (10/4), *daracıḥ* “daracık” (29/2). Urfa ağzında *k* ünsüzünün ince ünlülerle bile kalın seslendirildiği de görülür: قلم *kelem* “kalem” (1/13), رقم *reḳkem* “rakam” (1/13), قدر *keḳder* “kadar” (63/6), قهوة *keḥve* “kahve” (29/16), قدم *keḳdem* “kadem” (125/11), فرقت *fırḳet* “fırkat” (128/6), قلب *kelb* “kalp” (128/8), قضاء *keḳda* “kada, kaza” (13/5), *keḳş*

“karış” (29/12) vb.

‘ (ayın)

Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılmayan, Arap asıllı olup Arapçada ع işareti ile karşılanan bu gırtlak ünsüzü, Urfa ağzında canlılığını sürdürmektedir. Kelime başında varlığını korur: عشق ‘aşk > ‘aşk (35/11), عطار ‘attār > ‘ettar “aktar” (49/5), علاج ‘ilāc > ‘ilac “ilaç” (90/6), عرب ‘arab > ‘arab “arap” (8/5), عسكر ‘asker > ‘esker “asker” (65/9), عرفان ‘irfān > ‘irfan “irfan” (22/6), عمر ‘ömr > ‘ömrüm “ömrüm” (6/6); kelime içinde ve sonunda ise bazan aslını korur: معاصي ma‘āṣī > me‘asi “günahkâr” (36/10); bazan da ħ ünsüzüne dönüşür: معشر ma‘şer > meḥşer “maşer” (39/6), طالع tāli‘ > taliḥ “şans” (57/13) vb. Urfa ağzında ayın sesinin, kelime içinde ağızdan ağıza farklı seslendirildiği de görülür. Bazı ağızlarda aslını korur: معدة mi‘de > me‘de “mide”; bazı ağızlarda ise ^ (yumuşak ayın) sesine dönüşür: معدة mi‘de > me^de “mide”. Başlarında ayın sesi bulunmayan bazı kelimelerin, Urfa’da bazı ağızlarda bu ses varmış gibi seslendirildiği de görülür: احوال aḥvāl > eḥvāl “ahval” (121/6), احباب aḥbāb > eḥbap “ahbap” (29/20); hatta bazı ağızlarda Türkçe kelimelerin bile başına getirildiği olur: araba > ‘eraba (3/2). Aslında hemze olan sesi, Urfa’da ayın veya yumuşak ayın gibi seslendiren ağızlar da vardır: مأمور me’mūr > me‘mur / me^mur “memur” gibi. Ancak bunu türkü metinlerini derlerken göremedik.

’ (hemze)

Alınma kelimelerdeki hemze, divan şiiri biçiminde yazılmış şiirlerin okunuşunda varlığını korur: مأیوس me’yūs > me’yūs “ümitsiz” (126/4); kelime içinde, bazan y sesine döner: مائل mā’il > mayil “düşkün” (53/3), دائما da’ima > dayma “daima”, فائدة fa’ide > fayda “fayda” (68/12); bazan v sesine döner: سؤال su’al > suval “sual, sorma”; bazan ^ (yumuşak ayın) biçiminde seslendirilir: مأمور me’mūr > me^mūr “memur” (123/23); bazan da düşer: تأثير te’sir > tesir “tesir”. Kelime sonunda daima düşmüştür: انبياء enbiya’ > embiya “enbiya” (103/7).

ñ

Urfa ağzında *ñ* “nazal n” denilen geniz ünsüzü yoktur. Bünyesinde eskiden bu ünsüzü taşıyan kelimelerde bu ses *ng*, *g*, *n*, *v*, *y* seslerine dönmüştür: yeñi > yengî (23/5), deñiz > dengîz,⁽¹⁾ öñ > ög,⁽²⁾ kaçırırsñ > kaçırırsın (98/5), yalıñız > yalavız,⁽³⁾ baña > biye,⁽⁴⁾ saña > siye (4/8), pñar > piyar,⁽⁵⁾ babañ > babay (11/3).

Ünsüzlerin Özellikleri

Urfa ağzında *j* sesi yoktur. Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi bu ses yalnızca alınma kelimelerde görülmektedir. Derlemelerimizde yalnızca *c* > *j* değişmesi sonucu biçimlenmiş وجدان *vicdan* > *vijdan* (119/6) sözcüğünü tespit edebildik. Alınma kelimelerdeki ء hemze (ʾ), ذ zel (z), ث se (s), ص sad (ş), ض dad (ž), ط tı (t), ظ zı (z) ünsüzleri ses değeri bakımından Türkiye Türkçesi yazı dilinde olduğu gibi Urfa ağzında da tamamiyle Türkçeleşmiş, ancak *ayın* ve *h* sesleri asli özelliklerini çoğunlukla hala sürdürmektedirler.

A. Kelime Başında Bulunmayan Ünsüzler

Kelime başında bulunmayan sesler bakımından Urfa ağzı Türkçenin genel kurallarına bağlılık gösterir. Tespit ettiğimiz türkü metnlerindeki durum halk ağzı için de geçerlidir.

c

Bu ses bir özel ad olan “Cabur” kelimesi dışında türkü metnlerimizde kelime başında görülmedi. Türkü metnlerimizde olduğu gibi Urfa halk ağzında da ancak yabancı asıllı kelimelerin başında bulunmaktadır.

ğ

Kelime başında bulunmayan, kelime içinde az görülen bir ünsüzdür. İstanbul Türkçesinde kelime sonundaki *k*'ların iki ünlü arasında *ğ*'ya dönüşmesine karşın, Urfa ağzında *g*'ye döner: melek > *melegî* (23/6), yelek > *yélegî* (23/7) vb.

1. Kemal Edip, **Urfa Ağzı** TDK Yay. D. 25, İstanbul 1945, s. 105

2. Sadettin Özçelik, **Urfa Merkez Ağzı**, TDK Yay. 666, Ankara, 1997, s. 266

3. Kemal Edip, a.e., s. 141

4. Sadettin Özçelik, a.e., s. 84

5. Kemal Edip, a.e., s. 129

l

Bu ses, Yazı dilinde olduğu gibi Urfa ağzında da kelime başında bulunmaz. Metinlerde *le, ley, li, lo* ve *lolo* gibi aynı kökten gelen kelimeler tespit ettik ki, bunlar konuşmada seslenme edatı, ve müzikte terennüm fonksiyonu taşıyan kelimelerdir.

m

Bu ses Türkçede olduğu gibi Urfa ağzında da *alınma* kelimelerin dışında, ancak ses ve tabiat taklidi kelimelerde görülmektedir. Bu çalışmamızda, başında *m* sesi bulunan yalnızca birkaç Türkçe kelime tespit edebildik: *mingır* “şingır mingır” (3/4), *memelî* (13/12), *mor* (20/2), *men*.

v

Bu sesi, *b > v* değişikliği sonucu ortaya çıkmış olan *ver-* ile aslında *ur-* olup da sonradan *vur-* şekline giren kelimeler dışında, türkü metinlerimizde Türkçe kelimelerin başında göremedik. Urfa ağzında *vur-* fiilinin *ur-* biçiminde kullanıldığı da görülür: *ur-* (110/1).

z

Türkü metinlerimizde *z* sesi ile başlayan Türkçe kelimeye rastlamadık. Bu ses Urfa halk ağzında da *alınma* kelimelerin veya bir iki ses taklidi ve yakıştırma kelimenin başında bulunmaktadır: zingillenmek, zonklamak ⁽⁶⁾ vb.

B. Kelime ve Hece Sonunda Bulunmayan Ünsüzler

Türkçede genellikle kelime ve hece sonunda bulunmayan *b, c, d, g, ğ* seslerinin Urfa ağzında bu kuralı bozduğu görülür. Bunlardan *b, d, ğ* sesleri, *kebāb > kebab* “kebab” (73/3), *‘aceb > ‘aceb* “acep” (75/6), *kemend > kemend* “kement” (69/5), *sened > sened* “senet” (103/4) gibi yabancı asıllı kelimelerde; *c* ve *ğ* sesleri ise hem: *dağ > dağ* “yara” (125/19), *çok > çoğ* “çok” (9/6) gibi Türkçe; hem de *خراج harāc > herac* “haraç” (106/3), *علاج ilāc > ilac* “ilaç” (90/6) gibi alınma kelimelerin sonunda görülürler. *ğ* sesi Eski Türkçede kelime ve hece

6. Kemal Edip, a.e., s. 145

sonunda kullanılmış ve bugün Batı Türkçesi dışında Türk şivelerinin bazılarında da var olan bir sestir.

Burada şunu belirtmek gerekir ki bu durum Urfa ağzında yaygınlık gösteren, kesinlik kazanmış bir kural değildir. Çünkü sonu tonlu ünsüzlerle biten alınma kelimelerde bu seslerin tonsuzlaştırıldığı da görülür: مقصود maḫṣūd > *maḫsut* “maksat” (57/17), مكتوب mektūb > *mektīp* “mektup” (75/4), غريب ġarīb > *ġerip* “garip” (115/2), عجب ‘aceb > ‘*acep* “acep, acaba” (75/6) örneklerinde olduğu gibi.

III. SES DEĞİŞMELERİ

A. ÜNLÜ DEĞİŞMELERİ

Türkçe’de kelime kök ve eklerinde bulunan ünlüler, çeşitli sebeplerle zaman içinde değişikliklere uğramışlardır.⁽⁷⁾ Türkü metinlerimizde aynı kelime ve eklerin değişik ünlülü şekillerinin bulunması ünlü değişmelerinin hala devam ettiğini göstermektedir. Metinlerimizde görülen belli başlı ünlü değişmeleri şunlardır:

1. Kalın Ünlülerin İncelmesi

a > e

Bu değişme genel olarak *ç, b, m, r, s, ş, y* ve özellikle yabancı asıllı kelimelerdeki *ğ, ħ, ĩ ve k* gibi ünsüzlerin inceltme etkisine bağlı görülmektedir. Bu inceleme sırasında *ğ, ħ, ĩ ve k* ünsüzlerinin aynen korunmasının, bölgede en dikkate değer özelliklerden biri olduğunu gördük. Türkü metinlerimizde şunları tespit edebildik: اغيار aġyār > eġyār “aġyar” (19/8), احوال aĥvāl > eĥvāl “ahval” (121/6), امان amān > eman (18/6), غفلت ġaflet > ġeflet “ġaflet” (19/12), غم ġamm > ġem “ġam” (57/12), غمزه ġamze > ġemze “ġamze” (59/12), غريب ġarib > ġerip “ġarip” (71/3), غزل ġazel > ġezel “ġazel” (119/1), حجاج Ĥaccāc > Ĥeccāc “Haccac” (125/25), حقı Ĥaġġı > Ĥeġġo “Hakı” (23/2), حالا ĥālā > ĥela “hala” (39/9), حلب Ĥaleb > Ĥeleb (Halep) (28/12), حلقة ĥalka > ĥelka “halka” (121/4), حمام ĥammām > ĥemam “hamam” (21/15), حرام ĥarām > ĥeram “haram” (10/5), حسرت ĥasret > ĥesret “hasret” (2/6), حسن Ĥasan > Ĥessan “Hasan” (39/7), حیات ĥayat > ĥeyat “hayat” (42/2), (106/3), خلاص ĥalaş > ĥellas “halas” (36/12), خلق ĥalk > ĥelĥ “halk” (84/4), خنجر ĥancer > ĥenċer “hanċer” (21/2), خسته ĥaste > ĥeste “hasta” (15/8), قبر ĥabr > ĥebr “kabir” (120/5), قضاء ĥaċa’ > ĥeda “kada, kaza” (13/5), قدم ĥadem > ĥedem “kadem” (125/11), قدر ĥader > ĥeder “kader” (78/8), قدر ĥadar > ĥeder “kadar” (63/6), قهوة ĥahve > ĥeĥve “kahve” (24/2), قلب ĥalb > ĥelb “kalp” (19/13), قلم ĥalem > ĥelem “kalem” (1/13), karış > ĥerış “karış” (29/12),

7. Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul 2000, s. 79

رقم *qaytān* > *keytan* “kaytan” (87/12), راحت *rāḥat* > *reḥet* “rahat” (121/23), rakam > *reḳḳem* “rakam” (1/13), صباح *ṣabāḥ* > *sebbeḥ* “sabah” (52/6), صاحب *ṣāḥib* > *seḥep* “sahip” (24/11), صحراء *ṣaḥra* > *seḥra* “sahra” (121/9), صنم *ṣanem* > *senem* “sanem” (125/5). Aynı özellik az da olsa Türkçe kelimelerde de görülür: kamu “kamu” (122/4), keriş “karış” (29/12).

a > ʔ

Bu değişme, genel olarak *ʔ* sesinin oluşmasına sebep olan *y* ile inceltme özelliği taşıyan *ḥ* ve *ḥ* ünsüzlerinin varlığından ileri gelmektedir. Nitekim Urfa’da bu sesler tek başlarına seslendirilirken *ḥ* sesi “ḥè”, *ḥ* sesi ise “ḥè” biçiminde ince ünlüyle seslendirilirler. Tesbit ettiğimiz yabancı asıllı kelimelerde bu sebep açıkça görülmektedir: حيران *ḥayrān* > *ḥeyran* (73/7, 71/3, 54/3, 11/6), خيلي *ḥayli* > *ḥeyli* (121/11), ناي *nāy* > *nēy* (115/4), غير *ḡayr* > *ḡēyr* (125/7) örneklerinde olduğu gibi.

ı > ʔ

Bu değişme, حرص *ḥırs* > *ḥers* “hırs” örneğinde olduğu gibi Urfa ağız konuşma dilinde görülmesine karşılık türkü metinlerinde görülmedi.

ı > i

Az görülen bir değişmedir. Metinlerimizde tespit edemediğimiz bu değişmenin halk ağzında ıssız > *issız*, ırak > *iraḥ* gibi örnekleri vardır.

2. İnce Ünlülerin Kalınlaşması

i > ĩ

İnce-dar olan *i* ve *ü* ünlülerinin Urfa ağzında birinci hece dışında ve *y* ünsüzünün yanında olmamak kaydıyla daima genişleme ile *é* ünlüsüne kaçan, *i-é* arası bir ses olan *ĩ*’ye dönüştüklerini genişleme maddesinde belirtmiştik. Aynı eğilimi *ç*, *n*, *r*, *ş*, *t* seslerinden önce gelmemek kaydıyla ilk hecede de görebiliyoruz. Demek ki saydığımız istisnalar dışında, Urfa ağzında *i* ünlüsünde bir genişleme, *i > ĩ* olayı vardır: bilir > *bĩlr* (37/6), bize > *bĩze* (63/7), bizi > *bĩzi* (57/9), gibi > *gĩbi* (72/12), ister > *ĩster* (79/3), gibi > *kĩmĩn* (48/3), kirpik > *kĩprĩk* (16/12), yiğitsen > *igĩtsey* (104/12) kelimeleri bu olayın metinlerimizde tesbit ettiğimiz örnekleridir.

ö > ô

Bu değişimi yalnızca Farsça asıllı bir kelimede görebildik: کور *kūr* > *kör* > *kôr* (55/15).

3. Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması

Genel olarak *b*, *p*, *m* gibi dudak ünsüzleri ile *f*, *v* diş-dudak ünsüzlerinin sebep oldukları yuvarlaklaşma olayına Urfa ağzında da rastlarız. Konuşma dilinde bunun örnekler daha da çoğaltılabilirse de yuvarlaklaşma Urfa ağzında pek yaygın bir dil olayı değildir.

a > o

Urfa ağzındaki Türkçe kelimelerde, genel olarak birinci hece dışında *o* ünlüsü bulunmaz. Metinlerimizde bu değişimi yalnız *baboş* “babacığım” (60/5) sözcüğünde görüyoruz. Kelime Urfa ağzı konuşma dilinde *babo* biçimiyle de yaygındır. Bunun *baba* ismine *oy* seslenme edatının eklenmesi ve sondaki *y* ünsüzünün zamanla düşmesi sonucu olduğu açıktır. Kelime sonundaki *ş* ünsüzünün ise *anaç*, *babaç*, *ataç* gibi kelimelerde görülen, sevgi ifade eden, işlek olmayan *-ç* ekinin *-ş* sesine dönmesiyle ortaya çıktığı kanaatindeyiz: *babo-ç* > *babo-ş* > *baboş*

Bu değişimle oluşan, sevgi ve içtenlik ifade eden seslenme biçimiyle, Urfa ağzında, özellikle şahıs isimlerinde çok karşılaşılır:

Memet+oy > *Memo* / *Memoş*

Meḥemet+oy > *Meḥemedo* / *Meḥtoş*; hafifletilmiş biçimi: *Meḥo* > *Meḥoş*

Alī+oy > *Alo* / *Aloş*

ana+oy > *ano* / *anoş*

e > ö

توبه *tevbe* > *töbe* “tövbe” (14/4), devşirir > *döşürür* (98/2, 29/17) kelimelerinde gördüğümüz bu değişimin, *v* ünsüzünün düşerken *e* ünlüsünü yuvarlaklaştırmasından ortaya çıktığı açıktır. Bu yuvarlaklaştırma Azeri Türkçesinin bir özelliğidir.

ı > u

Bu değişim de ilimiz ağzında pek nadir görülür. Aslında *ı* ünlüsünün değişmesi olayına Urfa ağzında *sıva* > *suva*, *zıbın* > *zubun* gibi bir kaç örnek

dışında pek rastlanılmaz. Çalışmamızda şu kelimeleri tespit edebildik: sıra > *sura* (87/18), kapı > *kapu* (87/2), avına > *avuna* (14/2).

i > ü

İlimiz ağzında az görülen bir değişmedir: çift > *çüt* (8/12, 21/16, 85/11)'ün çok yaygın bir değişme olmasına karşın, sevdiğim > *sevdüğüm* (87/16), sevgilim > *sevgülüm* (87/17) değişmelerinin kişiye ait ve geçici olduğu kanaatindeyiz.

4. Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi

Urfa ağzında yuvarlaklaşma yanında, bir Eski Anadolu Türkçesi özelliği olan düzleşme eğilimi de görülür: hatun > *hatın* (31/9), komşu > *komşı* (10/13), kuzu > *kuzı* (15/2, 110/15), onu > *onı* (6/2), olur > *olır* (12/7), topuk > *toppıg* (63/9), uçtu > *uştı* (72/3) örneklerinde olduğu gibi.

Birinci hece dışındaki dar-yuvarlak *u* ünlüsünde eskiden beri görülen düzleşme, yazı diline özen ve eğitim-öğrenim sonucu yavaş yavaş ortadan kalkmaktadır. Dar-yuvarlak olan *u* ve *ü* ünlüleri, halk ağzının büyük bir bölümünde ve türkü metinlerinde *ü* ve *ũ* gibi yarı yuvarlak bir hal alarak düzlük-yuvarlaklık uyumu bakımından yazı dilimize yaklaşmaktadırlar. Halk ağzı ile türkü metinlerini karşılaştırdığımızda bu yaklaşımı açıkça görürüz. Aşağıdaki tablo bu konuda bize fikir verecektir.

<u>halk ağzında</u>	<u>türkü metinlerinde</u>	<u>yazı dilinde</u>
<i>boynımda</i>	<i>boynũmda</i> (40/18)	boynumda
<i>doyılmaz</i>	<i>doyũlmaz</i> (74/18)	doyulmaz
<i>domırcağ</i>	<i>domũrcağ</i> (50/8)	tomurcuk
<i>koynında</i>	<i>koynũnda</i> (21/16)	koynunda
<i>kumrıca</i>	<i>kumrũca</i> (74/9)	kumruca
<i>olır</i>	<i>olũr</i> (41/6, 79/7, 115/3)	olur
<i>uştı</i>	<i>uštũ</i> (8/12)	uçtu
<i>yuhudan</i>	<i>yuhũdan</i> (62/7)	uykudan
<i>zulım</i>	<i>zulũm</i> (74/14)	zulm, zulüm

Az sayıda da olsa Urfa ağzındaki bazı kelimelerin ilk hecelerinde düzleşme görülür. Ancak bu kelimelerde de yukarıda belirtildiği gibi yuvarlaklaşma yönünde

bir değişme vardır:

<i>bı</i>	<i>bũ</i> (59/14)	bu
<i>bırda</i>	<i>bũrada</i> (12/8)	burada
<i>bırnında</i>	<i>bũrnũnda</i> (59/7)	burnunda

o > a

Urfa ağzında çok az görũlen bir değişmedir: soğuk > *savıh*.⁽⁸⁾ Metinlerimizde örnek kelime tespit edemedik.

ö > e

Kelime başında ve ilk hecede, çok seyrek görũlen değişmelerden biridir: öyle > éle (86/15), böyleyimiş > bëlemiş, bëylemiş (126/8), çözũlmüş > çezĩlmüş (128-3)

u > ı, i

Aslında *u* sesi taşıyan kelimelerdeki bu sesin Batı Türkçesinde *i*'ye döndüğü ve bu değişikliğin Eski Anadolu Türkçesinden sonra tamamlandığı bilinmektedir. Eskiden gelen bu düzleşme hadisesi, eğitim ve yazı diline özen sonucu bugün Urfa ağzında yavaşlamakta ve ünlü uyumu bugũnkü normal haline gelme eğilimi göstermektedir. Urfa ağzında kelime başında bu düzleşme belli bir etkene bağlanmaksızın metinlerimizde tesbit edemediğimiz ufak > *ifağ* sözcüğünde görũlür. İlk hecede ise murad > *mirad* (26/6), duvara > *divara* (86/14) kelimelerinde görũlmektedir. Soraki hecelerde görũlen düzlük-yuvarlaklık uyumsuzluğu ve her iki şeklin kullanılması ise hala geçiş döneminin yaşıandığının bir göstergesidir: *boyımda* (92/12) / *boynũmda* “boynumda” (48/18), *koynuna* “koynuna” (29/11) / *koynũnda* “koynunda” (21/16), *oldı* (5/4) / *oldũ* “oldu” (99/2) v.b.

ü > i

Bu da yine Urfa ağzında bugün pek rastlanılmayan bir düzleşme hadisesidir. Metinlerimizde yalnızca bir örneğini tesbit edebildik: tũy > *tiv* (41/7).

8. Mehmet Özbek, **Urfa Ağzı Grameri**, İÜ Ed. Fak. Lisans Tezi, 1972, s. 19

5. Geniş Ünlülerin Daralması

a > i

Dilimizde özellikle *y* ünsüzünün etkisiyle ortaya çıkan yaygın bir değişmedir. Metinlerimizdeki örneklerden bazıları şunlardır: *kalmiya* “kalmaya” (40/5), *almiya* “almaya” (40/6).

e > ê

Bugün Türkiye Türkçesi yazı dilinde kelime başında ve ilk hecede *e* olan; özellikle eskiden *i* iken Osmanlıcanın sonlarına doğru *e*'ye dönmüş ünlüler, birçok bölgede olduğu gibi Urfa ağzında da *ê* ile söylenmektedir: eşme > *êşme* “pınar gözü” (13/13), eş > *êş* (38/7), edemem > *êdemem* (119/9), biş > beş > *bêş* (52/10), di- > de- > *dê-* (4/13), gice > gece > *gêce* (12/13), il > el > *êl* (26/2), it- > et- > *êt-* (54/9), iy > ey > *êy* (74/14), yil > yel > *yêl* (76/9) örneklerinde olduğu gibi.

Metinlerimizdeki diğer örneklerden bazıları şunlardır: dedim > *dêdîm* (4/13), geç > *gêc* (57/4), geçer > *gêçer* (100/7), bel > *bêl* (85/3), tel > *têl* (90/5), sel > *sêl* (92/7), eşinden > *êşinden* (18/13), eyler > *êyler* (35/2), beter > *bêter* (56/9), bezenmiş > *bêzenmiş* (13/11), ceylan > *cêylan* (45/9), deş- > *dêş-* (13/14), nereye > *nêre* (29/21), neyledi > *nêyledî* (66/5), ver- > *vêr-* (79/4), yelek > *yêleg* (23/7), yeni > *yêngî* (23/5) gibi.

Urfa ağzında, alınma kelimelerde de bu değişimle karşılaşırız: سیر seyr > *sêyr* (86/15), می mey > *mêy* (104/9), میدان meydân > *mêydan* (104/12).

e > i, î

Çok az görülen bir değişmedir. Eski Anadolu Türkçesinde kelime başında ve ilk hecedeki *i*'lerin, Osmanlıcanın son devrinde ve Türkiye Türkçesinde *e*'ye dönüşmesine karşılık, Urfa ağzında varlıklarını sürdürdükleri görülür. *yîdırrem* “yediririm” (49/3), *yîmezler* “yemezler” (20/6), Yemen > *Yîmen* (24/2), divane > *divanî* (41/4), virane > *vêranî* (41/5). Metinlerimizde tesbit ettiğimiz *viremem* “veremem” (83/7) örneği, halk ağzında kullanılmayan, özenti sonucu ortaya çıkmış, şahsi ve geçici bir söyleyiştir.

o > ı

Türkü metinlerinde tespit edemediğimiz, ancak Urfa ağzı konuşma dilinde

seyrek görülen bir değişmedir. *sofra* > *sıfra* değişimini buna örnek olarak verebiliriz.

o > u

Eskiden beri Türkçenin her devrinde görülen *o* ve *ö* ünlülerinin birinci hece dışında bulunmaması kuralı Urfa ağzında da geçerliliğini korumaktadır. Metinlerimizde geçen *lolo*'nun başlı başına bir kelime olmayıp, *lo* edatından türemiş, takma ad olarak kullanılabilen anlamsız bir kelime olduğunu burada kaydetmek gerekir. Türkü metinlerimizde bu değişime örnek olarak yalnızca bohçada > *buḥçada* (14/8) kelimesini tespit edebildik. Halk ağzında, soğuk > *savıh*, *sofra* > *sıfra* kelimelerinde olduğu gibi ilk hecede bile bazan *o* ünlüsünün değiştiği görülür.

6. Dar Ünlülerin Genişlemesi

Urfa ağzında bir de genişleme eğilimi vardır. Dar olan *ı-i* ve *u-ü* sesleri, birinci hece dışında ve *y* ünsüzünün yanında olmamak kaydıyla bazan genişleme ile *a-e-ê-ö* seslerine dönüşürler:

ı > a

Bu değişme Urfa ağzında *kıs*-> *kas*-, *kıkırdak* > *kakırdak* örneklerinde görülmesine karşılık türkü metinlerinde tespit edilemedi.

i > a

Bu da çok az görülen bir değişmedir: *cahillik* > *cahallıḥ* (56/17).

i > e, ê

Batı Türkçesinde görülen *i > e, ê* değişikliğinin durumu Urfa ağzında farklılık gösterir. Kelime başındaki ve ilk hecedeki *i*'lerin *e* olması, daha çok Azeri Türkçesindeki gibidir: *indirir* > *êndîrîr* (2/6), *iner* > *êner* (9/2), *ninni* > *nennî* (100/14), *diye* > *dêye* (55/17), *diyer* > *dêyer* (59/14), *giymiş* > *gêymîş* (64/2), *haydi* > *haydê* (91/7).

Urfa ağzı bu değişikliği alınma kelimelere de uygular. Azeri ve Osmanlı sahaları arasındaki ayrılıklardan birini alınma kelimelerdeki bu söyleyiş farklılığı oluşturur. Metinlerimizde tesbit ettiğimiz kelimeler ise bu değişimin sınırlı sayıdaki örnekleridir: *بلور* *billür* > *bellur* (77/7), *زنجیر* *zincir* > *zencîr* (40/18), *بیگانه* *bīgāne* >

bəygāne (119/4); بيمال *bīmāl* > *bēmal* (104/17), بيزار *bīzār* > *bēzar* (43/6), تيز *tīz* > *tēz* (57/4), ويران *vīrān* > *vēran* (72/3), هيچ *hīç* > *hēc* (25/16).

u > a

Urfa ağzında nadir görülen değişmelerdendir. Çalışmamızda ancak burcu > *burca* (38/11) örneğini tespit edebildik. Halk ağzında dokun- > *toħan-* gibi bir örnek de vardır.

u > o

Bu değişme, bazı ünsüzlerin genişletme etkisine bağlı olarak ortaya çıkan bir olaydır. Örneği pek azdır: uyanmadı > *oyanmadı* (9/12), uğursuz > *oğırsız* (9/17), uyattın > *oyattın* “uyandırdın (42/8).

u > ö

Bu değişme de u > o değişmesinde olduğu gibi bazı ünsüzlerin genişletme tesirine bağlı olarak ortaya çıkan bir olaydır: bugün > *bögün* (102/2), bulandı > *bölendī* (100/12) gibi.

ü > e

Bu değişiklik metinlerimizde olduğu gibi halk ağzında da yalnızca yürü > *yērī* (31/5) sözcüğünde görülmektedir.

ü > ö

Büyük > *böyüķ* (123/29), güzel > *gözel* (6/5). büyümiş > *böyümüş* (6/11), gibi bir kaç örnekte görülen bir genişleme olayıdır.

7. Dar-Yuvarlak Ünlülerin Yarı dar-Yuvarlak Ünlüye Dönüşmesi

u > ũ

Birinci hece dışındaki *u* sesleri Urfa ağzında yakın zamana kadar Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi *ı* idi. Yazı dilindeki yuvarlaklaşmaya paralel olarak Urfa ağzında bu ünlünün yerini, *u* sesine daha yakın, yarı dar-yuvarla *ũ* sesinin aldığını görüyoruz: uçtu > *uštũ* (8/12), koynunda > *koynũnda* (21/16) vb.

B. ÜNSÜZ DEĞİŞMELERİ

1. Tonlulaşma

Kelime sonunda bulunan *p, ç, t, k, ƙ* seslerinin iki ünlü arasında tonlulaşması Urfa ağzında da görülür. Yalnız bu tonlulaşma tamamiyle yazı dilindeki gibi değildir. Yazı dilinde *ğ* ve *y* seslerine dönen *k* ve *ƙ* sesleri, Urfa ağzında *g* ve *ğ* seslerine dönüşür: *garip* > *ğeribem* (30/7), *ilaç* > *ılaca* (44/10), *ağlat* > *ağladan* (74/10), *geyik* > *ğeyiğin* (14/2), *ayağ* > *ayağına* (64/2), *dostluk* > *dosluğu* (41/8) vb.

p > b

Bu bir Azeri Türkçesi özelliği olup Eski Anadolu Türkçesinde *b* ile başlayan bazı kelimelerin sonradan *p*'li olmasına karşılık, Urfa ağzının eski şekli devam ettirmesidir: *parmaklar* > *barmağlar* (29/17), *pişirir* > *bişirir* (29/16) örneklerinde görüldüğü gibi.

t > d

Kelime başındaki *t > d* değişikliğinde de Urfa ağzı, Azeri Türkçesi özelliği gösterir Osmanlı sahasında *t*'li olan kelimeler Azeri sahasında *d*'lidir: *taş* > *daş* (2/2, 4/17, 8/11, 21/7, 29/5, 39/3), *tatlıyım* > *datlıyam* (66/3), *testi* > *desti* (77/3), *tomurcuk* > *domürcağ* (50/8), *tambura* > *dambıra* (25/7) metinlerimizde geçen örneklerdir.

2. Tonsuzlaşma

g > k

Kelime başındaki *k*'lerin Batı Türkçesinde *g* olması Osmanlı ve Azeri sahalarında hep aynı olmamıştır. Bugün yazı dilinde *g* ile başlayan *gölge, gibi, gömlek* vb. kelimeler, Urfa ağzında da, Azeri Türkçesinde olduğu gibi: *kölge* (50/12), *kımın* (56/3), *kömleg* (81/12) biçimindedir. *nergiz* > *nerkis* (117/6) değişimi ise şahsi olup yaygın olmayan bir değişikliktir.

g > ƙ

Türkçe kelimelerde, aslında başta *g* sesi bulunmadığından, bunun tabii sonucu olarak da yabancı bir kelime olan *gardiyan* > *ƙardiyan* (79/8) olmuştur.

b > p

Kelime başında görülen bu değişimde de yöremiz, Azeri sahası özelliği göstermektedir. Aslında *b* ile başlayan kelimelerin, sonradan *p*'ye dönmesi veya *p*'lerin *b* olması olayı, yöremiz ağızında Osmanlı Türkçesindekinden farklıdır. Türkülerimizde tespit edemedik, halk ağızında bıçak > *pıçağ*, bakla > *pağla*, bakır > *pağır*, bozuk > *pozığ* vb. örnekler vardır. Buna karşı, parmak > *barmağ* (29/17), pişirir > *bişirir* (29/16) örneklerini de görürüz.

d > t

d'lerin *t* olması Batı Türkçesinde Eski Anadolu Türkçesinden sonra meydana çıkmıştır. Azeri sahasında olduğu gibi Urfa ağızında da *d*'li kelimelerin bir kısmı *t* tarafındadır: diken > *tiken* (28/3, 69/9) örneğinde olduğu gibi.

z > s

Oluşum noktaları aynı olan iki sesin değişiminden ibaret, ender görülen bir ses olayıdır: lahza > lehse (121/5), gelmezsin > gelmessen (49/2), gelemезsen > gelemessen (98/12), almazsa > almassa (101/9) vb.

3. Süreklileşme

k > ħ

Eski Anadolu Türkçesinde, kelime içinde ve sonunda geniş ölçüde karşımıza çıkan bu değişimde, Osmanlı Türkçesinin *k* tarafında kalmış, Azeri sahası ise geniş ölçüde *ħ* tarafını tutmuştur. Bugün Urfa ağızında da kelime içinde ve sonundaki *k*'lar tamamıyla *ħ* tarafındadır: açık > *açığ* (4/12), artık > *artığ* (4/11), çıkmaz > *çılmağ* (51/13) çok > *çoğ* (12/8), yakıtı > *yağıtı* (68/13). yırtık > *yırtığ* (4/12), bakar > *bağar* (32/2), yağar > *yağar* (32/2), yanağların > *yanağların* (74/17) örneklerinde olduğu gibi.

ğ > v

öğle > *övle* (30/3) örneğinde olduğu gibi, yuvarlak ünlünün etkisiyle meydana gelen ve ender görülen bir olaydır.

ç > ş

Oluşum noktaları aynı ve birbirine yakın birer damak-diş ünsüzü olan *ç* sesi, bir temas değişimi sonucu süreklisi olan *ş* sesine dönüşebilmektedir. Bu olay,

biçtim > *biştım* (69/8), geçti > *geştı* (6/6, 69/2, 71/13, 117/1), göçtü > *göştü* (25/9), saçlım > *saşlım* (75/8), uçtu > *uştı* (33/3, 72/4) örneklerindeki gibi kelime başında değil de içerideki ç'lerin herhangi bir ünsüzden önce gelmesi halinde görülmektedir.

c > j

Seyrek görülen bir değişmedir. Metinlerimizde yalnızca bir alınma kelime görebildik: وجدان *vicdān* > *vijdān* “vicdan” (119/6)

b > m

Bu değişme de syrek görülür: باغبان *bagbān* > *bağman* “bağban” (107/6). Halk ağzında bahāne > *mahana*, bana > *mene* gibi örnekleri de vardır. (9)

4. Süreksizleşme

j > c

Yazı dilinde olduğu gibi ses taklidi bir kaç kelimenin dışında Urfa ağzında da Türkçe kelimelerde *j* sesi, bulunmaz. Türkü metinlerimizde bulamadık ama jandarma > *cenderme*, jengar > *cenger*,⁽¹⁰⁾ şarjör > *carcur*, pijama > *picama*,⁽¹¹⁾ örneklerinde görüldüğü gibi aslı *j*'li olan özellikle alınma kelimeler, Urfa ağzında *c*'li olmuşlardır.

m > b

Araştırmamıza esas olan metinlerimizde tespit ettiğimiz örneğimizde, ünsüz ikizleşmesi sonucu meydana gelen *m*' nin daha sonra *b*'ye döndüğü anlaşılmaktadır: pamuk > *pammuk* > *pambūh* (88/2), maydanoz > *behteniz* (12)

ş > c

Türkü metinlerimizde göremediğimiz ama halk ağzında görülen bir değişmedir: şarjör > *carcur* (13)

n > k

Bu değişme de türkü metinlerimizde göremediğimiz ama halk ağzında görülen bir değişmedir: görün- > görük- (14)

9. Mehmet Özbek, a.e., s. 20

10. Kemal Edip, **Urfa Ağzı**, TDK Yay. D. 25, İstanbul 1945. s. 98

11. Mehmet Özbek, a.e., s. 21

12. Kemal Edip, a.e., s. 96

13. Mehmet Özbek, a.e., s. 23

14. Sadettin Özçelik, **Urfa Merkez Ağzı**, TDK Yay. 666, Ankara, 1997. s. 51

5. Sürekli Ünsüzler Arasında Bazı Değişmeler

r > l

Bu değişme daha çok gerileyici ünsüz benzeşmelerinde karşımıza çıkar: ekerler > *ekeller* (40/2), biçerler > *biçeller* (40/3), avlarlar > *avlallar* (89/5), koyarlar > *koyallar* (89/6). Gerçek *r > l* değişmesi *sarardım > saraldım* (4/4) kelimesinde görülmektedir.

n > l

nöbet > *löbet* (15)

m > n

komşu > *konşı*, (16) bizim > *bizimkiden* (17)

v > m

vebâl > *mabal* (18)

6. Diğer Değişmeler

d > z

Türkü metinlerimizde yalnızca مراد *murad* > *mıraz* (40/11, 48/4) örneğini tespit edebildik. Urfa halk ağzında ise: *cazı* < جادو *cādū* “cadı, büyücü” ve *ezveh* < ادواء *edvā* “edva, dertler, illetler” kelimeleri de çokça kullanılmaktadır. Bunun bir değişimden çok, قضاء *qazā* / قضاة *qadā* “kaza”, قاضی *kāzı* / قاضیة *qādı* “kadı”, جادو *cāzū* / جادو *cādū* “cadı”, استاد *üstāz* / استاد *üstād* “üstat”, ادواء *ezva* / ادواء *edvā* gibi iki söyleyiş biçimi olan kelimelerden birinin tercih edilmesi sonucu ortaya çıktığı kanaatindeyiz.

ğ > g

Bu olay aslında, Batı Türkçesinin son devirlerinde *ğ*'ye hatta sonra da *y* sesine dönen ilk hecede veya tek heceli kelime sonunda bulunan *g* sesinin aslını korumasından ibarettir. Örnek olarak: *eğlenem > eglenem* (1/10), *eğlencemi >*

15. Mehmet Özbek, a.e, s. 22

16. a.e., s. 22

17. Sadettin Özçelik, a.e., s. 51

18. a.e., s. 51

eglencemî (119/5), eğer > *eger* “semer” (27/3), eğer (edat) > *eger* (73/11), düğüm > *düğüm* (107/1), değdi > *degdî* (4/17), değirmen > *degîrmen* (123/12).

ğ > y

Böyle bir değişme henüz halk ağzında yoktur. Bu değişmeyi, plaktan tesbit ettiğimiz iki türkü metninde görüyoruz ki bu da okuyucuların İstanbul ağzına özenmesi sonucu ortaya çıkmış bir değişmedir: *eylenelîm* “eğlenelim” (74/16) *eyle* “eğle” (68/8). Bu kelimelerin gövdesi, *eglencemî* “eğlencemi, neşemi” (119/5), *eglenem* “eğleneyim, durayım, oyalanayım” (1/10), *eglendîm* “eğlendim, durdum, oyalandım” (12/8) örneklerinde görüleceği gibi, halk ağzında ve tesbit ettiğimiz diğer türkü metinlerinde “egle-” biçimindedir.

ğ > ğ

Tek heceli kelime ya da birinci hece sonundaki *ğ*’ların Batı Türkçesine geçmeden yumşayarak *ğ*’ya dönmesine karşılık, bu ses Urfa ağzında yerini ve canlılığını korumaktadır: ağa “ağa” (7/2, 9/10, 16/3), ağlar “ağlar” (12/11, 18/13, 19/5, 38/7), bağlar “bağ” (56/10), bağiy “bağın” (16/2), bağla- “bağla-” (76/2), çağla- “çağla-” (78/2), dağlar “dağlar” (12/7), dağ “yara” (19/6), oğlan “oğlan” (49/5), sağ “sağ, diri, canlı” (60/12) örneklerinde olduğu gibi.

h > ħ

Bugün yazı dilinde *h*’olan, aslında *k* sesinden türemiş *ħ* ile yabancı asıllı kelimelerdeki *ħ* sesleri Urfa ağzında varlığını sürdürmektedir: *domürcaħ* “tomurcuk” (50/8), ħatın “hatun” (31/9), *ħanım* “hanım” (4/7, 31/4), *koçaħ* “koçak” (110/3), خبر *ħeber* “haber” (18/10), سرخوش *serħoş* “serhoş” (9/7, 38/4), خلی *ħeylî* “hayli” (123/11), خوش *ħoş* “hoş” (47/7), örneklerinde olduğu gibi.

n > m

Bu da enbiyalar > *embiyalar* (103/7) sözcüğüyle tespit ettiğimiz çok az görülen değişmelerdendir.

ñ / n > ng

Urfa ağzında *ñ* sesi yoktur. Bu değişme, yazı dilinde *n*’ye dönmüş olan *ñ* ünsüzünü oluşturan *n* ve *g* öğelerinin ortaya çıkmasından başka bir şey değildir. Metinlerimizde yeñi > *yengî* “yeni” (23/5) sözcüğünü görebildik.

$\tilde{n} / g > \check{g} > y$

Anadolu ağızlarında canlılığını sürdürmekte olan $\tilde{n}$ ünsüzünün ögelerinden g 'nin önce $\check{g}$ 'ye, sonra da y 'ye dönüşmesinden ibaret bir değişmedir. Metinlerimizde, gönlüm > göynüm (58/10, 65/3), gönlümün > göynümün (65/4), gönlün > göynün (85/4), soñra > soyra (64/13) örnekleri tespit ettik. Urfa halk ağzında ayrıca añlamak > aynamağ örneği de vardır.

$s > z$

negisi > nergizi (8/10), seksen > sekzen (6/7) örneklerinde görülen, daha çok sedalılaşıma sayılabilecek ender değişmelerden biridir.

$v > f$

mahvettin > mahfettin (94/8) örneğinde görüldüğü gibi oluşum noktaları aynı olan ünsüzlerin zaman zaman birbirleriyle değişimlerinden ibarettir.

$v > g$

Bu hadise aslında son zamanlarda, özellikle İstanbul ağzında meydana gelen ögmek > öğmek > övmek kelimelerinde görülen $g > \check{g}(y) > v$ değişiminde, Urfa ağzının diğer ağızlar gibi eskiyi korumasından ibarettir. Metinlerimizde güvercin > gögerçin (8/12) kelimesini bulabildik.

$v > \acute{g}$

Az görülen bir değişmedir: cevap > cuğap. Bu değişmeyi halk ağzında olmasına karşılık türkü metinlerimizde göremedik.

$y > v$

köy > köv (55/12, 92/2), tüyünden > tivinden (41/7) kelimelerinde görülen ender değişmelerdendir.

IV. SES OLAYLARI

A. BENZEŞME

Urfa ağız konuşma dilinde ünsüz benzeşmelerine çok rastlanır.⁽¹⁹⁾ Türkü metinlerimizde ancak aşağıdaki örnekleri tespit edebildik.

İlerleyici benzeşme:

-nl- > -nn-

benle > *bennen* “benimle” (49/8)

-l-r- > -l-l-

gülürüm > gülürem > *güllem* (118/11)

Gerileyici benzeşme:

-zs- > -ss-

Urfa ağızında geniş zaman kipi ile yeterlik fiilinin olumsuz biçimlerinde bulunan *-maz, -mez; -amaz, -emez* eklerinin sonundaki *z* sesi, teklik ikinci şahıs eki *-san, -sen* ve şart eki *-sa, -se*’nin başındaki *s* ünsüzüne benzeme eğilimi gösterir: almazsa > *almassa* (102/9), gelmezsen > *gelmessen* “gelmezsin” (49/2), gelemezsen > *gelemessen* “gelemezsin” (98/12) vb.

-rl- > -ll-

Urfa ağızında geniş zaman ekindeki *r* ünlüsü, çokluk 3. şahıs eki ile birleşince, *l* sesine dönüşür: severler > *seveller* (20/6), keserler > *keseller* (20/8), basarlar > *basallar* (20/9), seçerler > *sêçeller* (20/10), avlarlar > *avlallar* (89/5), ekerler > *ekeller* (40/2), biçerler > *biçeller* (40/3) örneklerinde olduğu gibi.

-nb- > -mb-

Özellikle Arapça ve Farsça gibi dillerden alınma kelimelerde görülen benzeşmelerden biridir ki bu değişim artık yazı dilimizde yaygın biçimde

kullanılmaktadır: *طنبوره* tanbura > *tambıra* “tambura” (75/2), *منبع* menba^ç > *membe^ç* “memba” (110/4), *سنبُل* sünbül > *sümbül* “sümbül” (17/3), *چنبر* çenber > *çember* “çember” (123/19) *پنبه* penbe > *pembe* “pembe” (6/3).

19. Sadettin Özçelik, a.e., s. 52

-l-n > -n-n

Bu değişme aslında -nan, -nen biçimine dönüşmüş *ile* edatından gelmektedir. *ile* edatı -n vasıta ekini alarak önce *ilen* biçimine, sonra da ekleşerek -lan, -len; ve benzeşme ile -nan, -nen biçimine girmiştir.⁽²⁰⁾ Bu biçim Urfa ağzında geniş ölçüde kullanılmaktadır: yarlan > *yarnan* “yâr ile” (29/4), ayvaylan > *heyvanan* “ayvayla” (40/4), gözellen > *gözelnen* “güzelle” (5/5), benlen > *bennen* “benle, benimle” (49/8), yerlen > *yernen* “yerle” (55/16). Bazan *ile* edatının başındaki -i sesinin, varlığını koruduğu da görülür: gül ilen > *gülinen* “gül ile” (72/5), sağlığı ilen > *sağlığınan* “sağlıkla” (31/5), yağlığı ilen > *yağlığınan* “yağlıkla” (31/6) örneklerinde olduğu gibi.

B. ÜNSÜZ TÜREMESİ

Urfa ağzında pek yaygın olmayan bir ses olayıdır.

Ön seste ünsüz türemesi:

h türemesi: ayva > *heyva* (40/4, 40/9), elbet > *helbet* (58/13, 61/6)

y türemesi: aldatır > *yaldadır* (1/15)

İç seste ünsüz türemesi:

y türemesi: bigâne > *beygâne* (119/4)

Sonda ünsüz türemesi:

n türemesi: ile > *ilen* (5/8, 34/7, 74/18, 75/16)

d türemesi: elvan > *elvand* (67/3)

C. ÜNSÜZ DÜŞMESİ

Bu olaya, derlediğimiz türkû metinlerinde pek az rastlanmaktadır. En çok görüleni, kelime başındaki y ünsüzünün düşmesidir: yiğitsen > *igîtsey* (104/12), yılandır > *ilandır* (59/3), yitirdim > *itîrdîm* (57/4), yüzün > *üzûn* “çehreni” (60/16). yüzüme > *üzûme* “çehreme” (25/8).

Eski Anadolu Türkçesinde tek tük görülen bu y düşmesi, sonradan Azeri sahasında toplanmış ve bu sahada gittikçe genişleyerek bugün çok yaygın bir hale

20. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İ. Ü. Ed. Fak. Yay. 785, İstanbul 1962. s. 348

gelmiştir. Kelime ortasında ise şu seslerin düştüğünü birer örnekle tesbit edilebildik:

f düşmesi: çift > *çüt* (8/12, 21/16, 85/11)

l düşmesi: kalk- > *kağ-* (63/7, 25/2)

v düşmesi: tövbeler > *töbeler* (14/4), devşirir > *döşürür* (29/17, 98/2)

y düşmesi: söyleyin > *söleyin* (78/12, 101/2), şeyh > *şığ* (57/17)

Kelime sonunda zaten genel olarak düşme eğilimi gösteren *r*, *y* seslerinin düşüşlerine, şey > *şè*, buğday > *buğda* örneklerinde olduğu gibi Urfa ağzında da rastlarız.⁽²¹⁾ Metinlerimizde tespit edemedik ama, buna halk ağzında çokça kullanılan koy- > *ko-*, bir > *bi* kelimelerini de ekleyebiliriz. Arapça asıllı kelimelerin sonundaki ء (hemze) Türk yazı dilinde olduğu gibi Urfa ağzında da düşer: انبياء *enbiya'* > *embiya* “enbiya” (103/7).

D. ÜNSÜZ İKİZLEŞMESİ

Türkçenin genelinde az rastlanılan ünsüz ikizleşmesi Urfa ağzında çok ileridir: aşağı > *aşşagı* (29/3), Hasankalesi > *Hessanğalası* (39/7), minaresi > *minnarası* (43/3), rakamı > *rekkemı* (1/13), sabaktır > *sebbehıtır* (52/6), topuktan > *toppıhtan* (63/9), yedi > *yèddı* (10/12), anama > *annama* “anneme” (101/2).

E. ÜNLÜ TÜREMESİ

Urfa ağzında kelime başında ve ortasında ünlü türemesi pek yaygın bir olay değildir. Çalışmamıza esas olan metinlerde tesbit ettiklerimiz şunlardır: باهتلى *bahtlı* > *behtılı* “bahtlı” (47/4), Bunların sayısı, halk ağzında özellikle alınma kelimelerde olmak üzere biraz daha fazladır. ظلم *zulm* > *zulüm* “zulüm” (74/14) vb.

F. ÜNLÜ DÜŞMESİ

Urfa ağzında çok görülen bir ses olayıdır. Bugünkü yazı dilimizde görüldüğü gibi Urfa ağzında da bünyesinde ikiden çok hece bulunduran kelimelerde, sonunda ünsüz bulunmayan orta hece ünlüsünün düştüğü görülür.⁽²²⁾ Buna vurgusuz orta hece

21. Özbek, a.e., s. 8

22. Özkan, a.e., s. 106

ünlüsünün düşmesi de denilmektedir: burada > *burda* (85/8), buradan > *burdan* (4/11), boyunuma > *boynuma* (21/3, 68/6, 69/6, 116/14), boyunumda > *boynumda* (92/12), gönülüm > *gönlüm* (94/17), topuğu > *topğı* (71/10), kabire > *ķabre* (100/5), ömürüme > *ūmrūme* (5/4). Bazan *r* gibi tonlu ünsüzle biten fiillere gelen geniş zaman ekinin ünlüsü düşer: yediririm > *yīdīrrem* (49/3).

G. ÜNLÜ BİRLEŞMESİ

Urfa ağzında ünlüyle biten bir kök veya gövdeye, ünlüyle başlayan bir ek veya kelime eklendiğinde, iki ünlünün birleştiği görülür. Türkü metinlerimizdeki ünlü birleşmesinin başlıca örneğini, *ne* sözcüğünün bileşikleri oluşturmaktadır: ne edeyim > *nēdīm* (78/6), ne eyledi > *nēyledī* (66/5), ne eyledim > *nēyledīm* (113/3). Bunlara isimlerle seslenme edatlarının bileşiklerini de katabiliriz: ana+ey > *anēy* (27/3), ana+ey > *anē* (39/5, 44/9), ağa+ey > *ağey* > *ağē* (88/10, 102/2), Hakkı+oğul > *Hakķo* (23/2).

H. ÜNLÜ ÇARPIŞMASI

Bir kelime veya kelime birliğinde, iki ünlünün yan yana gelmesi demek olan bu olayla Urfa ağzında pek karşılaşılmaz. Bu olayın sebeplerinden biri olan alınma kelimelerin ortasındaki *ayın* ve *hemze* sesleri, Urfa ağzında çok defa ya söylenir: معاصی *maʿāṣī* > *meʿāsi* "measi, günahkâr" (36/10); ya da bunların yerine *y* veya *v* ünsüzlerinden biri getirilerek iki ünlünün bir araya gelmesi engellenir: مائل *māʿil* > *mayil* "mail, düşkün" (53/3), فائدة *faʿide* > *ḡayda* "faide" (68/12); فائق *faik* > *ḡayıķ* "üstün, yüksek", دائما *daʿima* > *dayma* "daima", خائن *ḡain* > *ḡayın* "hain"; سوال *suʿal* > *suval* "sual, soru".(23)

I. ORTA HECE ÜNLÜSÜNÜN DARALMASI

Urfa ağzında bir de orta hece ünlüsünün değişmesi olayı vardır. Bu değişme Azeri sahasında Osmanlı sahasından daha ileridedir: Adanaya > *adaniya*, kimseye > *kimsiye* kalmaya > *ķalmiya*, almaya > *almiya*, ötmeyor > *ōtmiyor*.

23. Özbek, a.e., s. 10

J. YER DEĞİŞTİRME

Tesbit ettiğimiz türkü metinlerinde yer değiştirme olayını dört kelimedede görebildik: kirpik > *kıprık* (16/12, 34/6, 114/2), kirve > *küvre* (23/4), uçkur > *uğçür* (101/3), uyku > *yuhu* (62/7). Urfa ağzı konuşma dilinde ise bunun örnekleri çoktur: ileri > *irelî*, memleket > *melmeket*, çapraz > *çarpaz*, çömlek > *çölmek*, kibrit > *kirbît*, öğren- > *örgen-*, bulgur > *burgul*, تنها > *tehna*, doğru > *dorğu*, doğra- > *dorğa-* buna verilebilecek örneklerdir.⁽²⁴⁾

K. HECE DÜŞMESİ

Bir kelimedede ses bakımından eşit veya birbirine benzer iki heceden birinin zamanla eriyip kaybolması demek olan hece düşmesi olayına, çalışmamıza esas olan türkü metinlerinde pek sık rastlanmaktadır: nereye > *nère* (29/21, 86/8, 108/5); bakayım > *bakım* (87/3), gideyim > *gîdim* (4/13, 108/5, 115/6), Muhammed > *Memed* (45/7), gönülüm > *göynîm* (33/2, 60/5), evimizin > *evmîzîn* (100/7) vb.

L. İSİMLERDE KISALTMALAR

Urfa ağzındaki isimler, Türkçedeki yaygın morfolojik özellikleri taşır. Ancak halk ağzına has bir özellik olan özel isimlerde yapılan kısaltmalara burada da rastlarız. Bunlar genelde şahıs isimleri veya sıfatlarla sevgi bildiren ek veya hitap edatlarının birleşmesi ve hece düşmesi sonucu ortaya çıkan şekillerdir. Türkü metinlerimizde dört örnekle karşılaştık: *Hakko* < Hakkı+oğul “Hakkı” (23/2), *anêy* < ana+ey “anne” (27/3), *anê* < ana+ey “anne” (39/5, 44/3) *agê* < ağa+ey “ağa” (88/10, 102/2).

V. UYUM

A. ÜNLÜ UYUMU

Türkçenin her devrinde çok sağlam olan kalınlık-incelik uyumu Urfa ağzında da tam manasıyla hakimdir. Bugün yazı dilinde uyum dışı kalan: ahiri, Çanakkale, çare, emanet, halim, hane, harabe, hançer, hayli, huri, kardeş, kavim, kıyamet, manend, melul, mavzer, madem, nasip, nasihat, tanecik, zahir, zulüm vb.

24. Özbek, a.e., s. 9

kelimeler, Urfa ağzında sağlam bir uyum içindedir: آخرى āhirī > āhırı “ahiri” (123/19), امانت emānet > amanat “emanet” (1/9), خانه hāne > hana “hane” (55/18), خرابه hārābe > haraba “harabe” (55/18), خنجر hancer > hençer “hançer” (21/2), قيامت kıyāmet > kıyamat “kiyamet” (116/13), مادام mādām > madam “madem” (104/7), ملول melül > melil “melul” (71/7), مانند mānend > menend “menent” (17/12), mauser (Alm.) > mevzer “mavzer” (39/12), نصيب nasīb > nesib “nasip” (123/15), نصيحت naṣīḥat > nesiḥet “nasihat” (123/28), دانه dāne > tene “tane” (29/13), زاهر zāhir > zahar “zahir” (58/11), ظولم zūlm > zulüm “zulüm” (74/14) vb.

Ancak kelime kök ve gövdelerinin ek alması durumunda bu uyumun bozulduğu görülür. Örnek olarak: İnce sesli kelime kök ve gövdelerine eklenen sonu *k* ile biten ince sesli ekler de, ya tamamen ya da ilk hecenin dışında olmak kaydıyla kalınlaşırlar: *gelecaḥ* “gelecek” (52/5), *gidecaḥ* “gidecek” (37/12); veya *kaşlari* “kaşların” (59/10), *ağlıyor* “ağlıyor” (79/3).

Düzlük-yuvarlaklık uyumuna gelince: Eski devirlerde de bugünkü sağlamlık ve genişlikte var olmayan bu uyum, Urfa ağzında da genellikle yoktur. Bu özellik Batı Türkçesinin en uyumsuzluk devri olan Eski Anadolu Türkçesi döneminden kalmadır.

Urfa ağzındaki kelimelerde düz ünlülerden sonra düz ünlülerin gelmesi, *avuna* “avına” (14/2), *Cabur* (özel isim, 45/2), *kapu* “kapı” (43/2) gibi bir kaç örnek dışında sağlanmış gibidir. Kaldı ki *Cabur* dışındaki bu söyleyişler kişisel, hatta o türküdeki bir defalık seslendirmeye aittir.

Yuvarlak ünlülerden sonra dar-yuvarlak veya düz-geniş ünlülerin gelmesi ise, ağızda görülen aşırı düzleşme sonucu tam olarak sağlanamamıştır. Bir kısım kök ve gövdelerde; isim ve fiil yapım ekleri ile işletme ve çekim eklerinin bir çoğunda; yardımcı seslerde uyum aykırılıkları görülür.

Kök ve gövdelerde: *ulı* “ulu” (38/6), *bulut* “bulut”(10/2) *uzın* “uzun” (10/10), *boyın* “boyun” (38/13), *komşı* “komşu” (10/13), *toppıḥ* “topuk” (63/9), *uyḥı* “uyku” (6/9), *turıncı* “turuncu” (40/9), *tutıl-* “tutul-” (124/7), *vurḡın* “vurgun, âşık” (75/16),

öldiren “öldüren (59/5) *soldıran* “solduran” (59/9), *yoğsullıh* “yoksulluk” (2/5), *doldır-* “doldur-” (13/3), *dostım* “dostum” (87/14) vb.

Geniş zaman eklerinde: *bulıram* “bulurum” (86/13), *olırım* “olurum” (125/13), *olır* “olur” (118/11), *soldırır* “soldurur” (2/7), *vurılmaz* “vurulmaz” (34/8) vb.

Görülen geçmiş zaman eklerinde: *oldım* “oldum” (92/3), *öldim* “öldüm” (46/5), *buldım* “buldum” (57/4), *duydı* “duydu” (10/13), *uştı* “uçtu” (72/3) vb .

Öğrenilen geçmiş zaman eklerinde: *olmuşam* “olmuşum” (43/6), *olmuşsun* “olmuşsun” (19/4), *olmuş* “olmuş” (32/4), *uyumuş* “uyumuş” (6/8). *örtmüştü* “örtmüştü” (17/16) vb.

İstek eklerinde: *bulım* “bulayım” (105/11).

Durum eklerinde: *onu* “onu” (6/2), *sonu* “sonu” (61/9), *bülbülün* “bülbulün” (80/4).

İyelik eklerinde: *dostım* “dostum” (87/14), *vücüdüm* “vücudum” (123/9), *boynıma* “boynıma” (21/3), *topğı* “topuğu” (71/10), *koynuna* “koynuna” (29/11), *türküsî* “türküsü” (78/1), *oğlıyam* “oğluyum” (86/12), *üstümize* “üstümüze” (79/8). Yardımcı seste: *solıyorum* “soluyorum” (92/16), *öliyorum* “ölüyorum” (92/18),

Türkü metinlerimizde de görüldüğü gibi, bu uyum halk ağzında giderek yaygınlık kazanmaktadır. Özellikle yuvarlak ünlüden sonra yarı dar-yuvarlak ünlünün gelmesine artık sıklıkla rastlanılmaktadır: *çürüdüm* “çürüdüm” (105/6), *doyılmaz* “doyulmaz” (74/18), *döndüm* “döndüm” (18/11), *dursun* “dursun” (41/12), *düştü* (8/11, 8/13, 33/5, 33/11, 54/2, 87/4), *düzülsün* (21/10, 21/12), *göksüme* “göksüme” (86/5), *gölümüz* “gölümüz” (72/3), *hircunda* “hircunda” (44/7), *köyün* “köyün” (70/2), *kurşun* “kurşun” (78/11), *müftüsüz* “müftüsüz” (18/5), *oğlu* “oğlu” (101/4), *öldürdün* “öldürdün” (50/7, 64/3), *süzülsün* “süzülsün” (21/11), *türlü* “türlü” (123/7, 123/30), *üşüdüm* > *üşüdüm* (83/9), *üzümü* “üzümü” (30/8), *vurun* “vurun” (101/5), *yoluna* (88/23), *zülfünden* (117/6) vb. Yukarıdaki kelimelerin birinci heceleri dışındaki ünlüleri eskiden hep düzdü. Bugün Urfa ağzında iki şekli de kullanılmakta ve ağır seyreden bir geçiş dönemi yaşanmaktadır: *boynımda* (92/12) / *boynümda* (40/18), *bozulmuş* (24/7)/*bozülmüş* (80/3), *buldım* (57/4) / *buldum* (42/11).

B. ÜNSÜZ UYUMU

Türkçe kelimelerde yan yana gelen ünsüzlerin ton bakımından birbirine uyması esasına dayanan ünsüz uyumu, aşağıdaki birkaç örnek dışında Urfa ağzında tam anlamıyla varlığını sürdürmektedir: *kazsın* “kazsın” (5/10), *sekzen* “seksen” (6/7).

C. ÜNLÜ-ÜNSÜZ UYUMU

Türkçenin belli başlı özelliklerinden biri olan bu uyumun, Urfa ağzında alınma kelimelerde bulunmadığını görürüz. Kendilerinden sonra kalın ünlülerin gelmesi gereken *ğ*, *h*, *h*, *k* ünsüzlerinin, ince ünlülerle birlikte kullanıldığı da görülür: *غم* *ğamm* > *gem* “gam” (57/12), *غمزه* *gamze* > *gemze* “gamze” (59/8), *غزل* *ğazel* > *gezel* “gazel” (119/1), *حمام* *ħammām* > *hemam* “hamam” (21/15), *خراج* *ħarāc* > *herac* “haraç” (106/3), *حرام* *ħarām* > *heram* “haram” (10/5), *خنجر* *ħancer* > *hençer* “hançer” (21/2), *خسته* *ħaste* > *heste* “hasta” (15/8), *قدم* *qadam* > *kedem* “kadem” (125/11), *قدر* *qader* > *keder* “kader” (78/8), *قدر* *qadar* > *keder* “kadar” (63/7), *قلم* *qalem* > *kelem* “kalem” (1/13), *قيطان* *qaytān* > *keytan* “kaytan” (87/12) gibi. Bu değişimin, aslında Türkçe olan *heyva* “ayva” (4/4, 15/7, 40/4, 40/9), *keriş* “karış” (29/12), kelimelerinde görülmesi ise az görülen bir durumdur. Urfa ağzında bir de çok yaygın olan Farsça asıllı *کور* *kör* > *kôr* “kôr” (55/15) sözcüğünde karşılaştığımız bir uyumsuzluk vardır. Burada, ön damak ünsüzü olan ince *k* ile kalın ünlü olan *o* bir arada kullanılmaktadır. Bu durumda *o* sesi normalden ince bir ünlü durumuna geçer.

İKİNCİ BÖLÜM

BİÇİM BİLGİSİ (Morfoloji)

Manalı biçimler olan *kökler* ile görevli biçimler olan *ekler* bakımından birkaç aykırı örnek dışında Urfa ağzının Türk yazı diline sıkı sıkıya bağlı olduğu görülür.

I. İSİMLER

A. İSİM YAPIM EKLERİ

Yeni kelimeler üretmek üzere kelime kök ve gövdelerine eklenen yapım eklerinin Urfa ağzında kullanılan biçimleri, Türkiye Türkçesindeki isim yapım eklerinin yaygın fonetik olaylar sonucunda az çok değişikliğe uğramış biçimleri ile eski dönemlerdeki biçimlerini koruyarak günümüze kadar gelmiş yapım ekleridir. Araştırmamıza esas olan metinlerin kısıtlı olması nedeniyle, bunların hepsini örneklemek mümkün olmamaktadır.

Kelime köklerinde birinci hece dışında yuvarlak ünlü bulundurmayan Urfa ağzı, daha önce de belirttiğimiz gibi hem eğitim, öğrenim hem de yazı diline özenme ve yaygın iletişim araçlarının etkisi sonucu az da olsa artık birinci hece dışında *yarı-dar-yuvarlak* ve *dar-yuvarlak* ünlü bulundurarak yazı diline geçiş süreci yaşamaktadır. Ayrıca bu çalışmaya özgü olmak üzere, türkü okuyan sanatçıların tüm Anadolu'ya seslenmeyi düşünmeleri ve müziğin merkezi olan İstanbul'daki sanatçılara özenmeleri sonucu, ağızlarını değiştirme eğilimi gösterdiklerini de buna ekleyebiliriz.

Bu bölümde, yazı dilimizdeki eklerle ortak özellikler gösteren eklerden çok, ses ve biçim değişikliğine uğramış, morfolojik bakımdan orijinal değer taşıyan ekleri göstermeye çalıştık. Bunu yaparken, yakın zamana kadar kullanılmayan, ama bugün az da olsa kullanılmaya başlanan biçimleri de köşeli parantez içine aldık.

1. İsimden İsim Yapan Ekler

-lîh, -lîk, -lîk

Eski Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesinde bugünkü yazı dilimizde olduğu

gibi *-lık, -lik, -luğ, -lük* biçiminde olan bu ek genellikle isim ve sıfatlardan somut manalı isimler yapan.⁽²⁵⁾ Bugün Urfa ağzında yaygın biçimleri aslında *cahallıh* (56/17), *ortağlıh* (114/8), *gelñlik* (55/2), *gençlik* (6/6) örneklerindeki gibi *-lıh, -lik*'tir. *-lıh* eki Eski Türkçe döneminden beri gelen *-lık* ekindeki *ğ > h* değişmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Eski Türkçe döneminden gelen *-lık* eki konuşma dilinde pek kullanılmadığı için örneği de azdır: *ayrılığ* (81/12).

İki ünlü arasında bu eklerden *-lıh > lıg* ve *lik > lig* biçimine girer.⁽²⁶⁾ *narlıh > narlıga* (25/9), *varlıh > varlıga* (25/10), *sağlıh > sağlıgınan* (31/5), *yağlıh > yağlıgınan* (31/6), *varlıh > varlıgımdan* (33/9).

-çı, -çı

Türkçede eskiden beri kullanılan bu ek meslek isimleri ve uğraşma ile ilgili isimler yapar.⁽²⁶⁾ Eski Türkçede olduğu gibi Urfa ağzında da bugün yaygın olarak yalnız *ç*'li ve düz biçimleri vardır: *yolçı* “yolcu” (54/8), *deveçi* “deveci” (44/14).

-lı, -li, [-lũ, -lũ]

Esas görevi sıfat olarak kullanılan; bulundurma, özünde taşıma veya bir yerle, bir kurumla, bir toplulukla bağlantılı olmayı ifade eden isimler yapmak olan bu ekin, Urfa halk ağzında yakın zamana kadar yalnız *-lı, -li* biçimleri kullanılırdı. Yuvarlak ünlülü örnekleri yoktu:⁽²⁷⁾ *saplı* (5/11), *duanlı* (7/6), *kınalı* “kınalı” (7/12), *kaşlı* “kaşlı” (12/9); *incili* “incili” (21/7), *egerli* “eğerli” (27/3), *gemli* “gemli” (27/3), *geyimli* “giyimli” (27/4). *kâkül* (17/11), *küsül* (14/9) gibi. Dar-yuvarlak ve yarı dar-yuvarlak biçimler ise yeni yeni kullanılmaktadır. Bu nedenle örnekleri azdır: *güllü* (31/6), *yüzlü* (61/4), *türlü* (123/7), *gönlü* (118/10).

-sız, -siz [-sũz]

Bu ek *-lı, -li* ekinin olumsuzudur. Bir nesnede bir şeyin bulunmadığını ifade eder. Esas olan düz biçimlerdir: *kadısız* “kadısız” (19/5), *dermansız* (26/9), *yarsız* (30/7), *uykusuz* “uykusuz” (9/15), *oğursız* “uğursuz” (9/17). Yuvarlak ünlülü kelime kök ve gövdelerine de düz ünlülü biçimler eklenir: *susuz* “susuz” (9/14).

25. Mustafa Özkan, a.e., s. 119

26. a.e. s. 118

27. Sadettin Özçelik, a.e., s. 70

Yarı dar-yuvarlak ünlülü biçimlerin kullanılması yenidir: *öksüz* (93/11), *müftüsüz* (18/5) vb.

-kĩ

İlişkinlik, bağlılık ve bulunma ifade eden ek olup tek biçimi vardır. Uyuma girmez: *koynundakĩ* “koynundaki” (20/4), *elĩndekĩ* “elindeki” (84/14), *başidakĩ* “başındaki” (5/13) gibi.

-cığaz

Küçültme ve sevgiden başka bir de şefkat, merhamet, acıma gösteren; zavallılık ifade eden bir küçültme ekidir. Metinlerimizde tespit edemediğimiz ama Urfa ağzında çok kullanılan bu ek de ünlü ve ünsüz uyumu dışında kalmakta, yalnız bir biçimi kullanılmaktadır.

-cana, -cene

Urfa ağzında çok kullanılan, -ca, -ce ekinden türemiş olan bu ek, yazı dilimizde işlevliğini kaybederek yerini -ca, -ce, -ça, -çe ekine bırakmıştır. Aslında çekim eki olan bu ekin başlıca görevi, isimlere *gibi*, *göre*, *ile*, *birlikte*, *biraz*, *adamaakıllı*, *olabildiğince* anlamları katarak sıfat ve zarf yapmaktır. Metinlerimizde örneğini göremediğimiz bu eki, Urfa ağzı için önem taşıdığından burada zikrediyoruz: *eyıcene* “iyice, olabildiğince”, *serincene* “serince, biraz serin”, *güzeltcene* “adamaakıllı”.

Görevi küçültme ve sevgi ifade etmek olan bu ek, Türkçede başlangıçtan beri kullanılan, bugün işlevliğini kaybetmiş bir ektir: *domürcah* “tomurcuk” (50/8), *küçücek* “küçük, küçücük” (6/11). Bu ek de diğer küçültme ekleri gibi ünsüz uyumu dışında kalmakta ve yalnız c’li biçimi kullanılmaktadır.

-cah, -cek

Bir de çekim fonksiyonu olan bu ekin, -ca, -ce eki gibi görev yaparak isimlere *ile*, *birlikte* anlamları verme fonksiyonu vardır. Azeri sahasında gittikçe kuvetlenmiş olan bu eğilimi az da olsa Urfa ağzında da görüyoruz: *evcek* “ev halkıyla birlikte” Metinlerimizde tespit edemediğimiz bu eki, yine orijinalliği nedeniyle buraya aldık.

-cık, -cık, -cık

Başlıca görevi isimden küçültme ve sevgi ifade eden isimler yapmak olan bu

ekin yalnız düz ve c'li biçimi kullanılmaktadır: *acıh* “azıcık” (96/8) *azıcıh* “azıcık” (49/8), *tenecik* “tanecik” (29/13), *daracıh* (29/2). Ekin *-cık* biçimi, yazı diline yönelme eğilimi sonucu az çok eğitim görmüş ağızlarda görülmektedir.

-ş

İşlek olmayan eklerden biridir. Sevgi ve içtenlik ifadesini kuvvetlendirme işlevi vardır. Bu sesin *anaç*, *babaç* gibi kelimelerde görülen, işlek olmayan *-ç* ekinin *-ş* sesine dönmesiyle ortaya çıktığı kanaatindeyiz: *babo-ç* > *babo-ş* > *baboş* “babacığm” (60/5).

Bu sevgi ve içtenlik ifade eden seslenme biçimiyle Urfa ağzında, özellikle şahıs isimlerinde çok karşılaşılır:

Memet+oy > *Memo* > *Memoş*

Meşemet+oy > *Meşemedo* > *Meştoş*; hafifletilmiş biçimi: *Meşo* > *Meşoş*

‘Alı+oy > *‘Alo* > *‘Aloş*

ana+oy > *ano* > *anoş*

-ah, -ek

İşlek olmayan, benzerlik ifade eden *-ak*, *-ek* eklerinin Urfa ağzındaki biçimleridir. *koçağ* “koçak” (110/3).

-h, -k

Benzerlik ifade eden, işlek olmayan bir ektir: *ortağ* “ortak” (114/8), *balagh* “balak, çocuk, yavru” (59/14).

-n

İşlek olmayan eklerden biridir. Bu nedenle metnelerinizde yalnızca bir örnek bulabildik: *uzın* “uzun” (81/2).

2. Fiilden İsim Yapan Ekler

-mağ, [-mağ, -mek]

Türkçenin fiilden isim yapma eklerinin başında gelen, bütün fiil kök ve gövdelerine getirilebilen *-mak*, *-mek* ekinin Urfa ağzındaki biçimidir. Kalın olsun ince olsun bütün fiillere bu biçim eklenir. “Çekmağölümden beter” cümlesinde

olduğu gibi iki ünlü arasında kaldığında veya ünlüyle başlayan bir kelimeye bağlandığında *-mağ* biçimine döner: *çekmağ* > *çekmağ* “çekmek” (56/9).

-h, -k, [-k]

Fiilden isim yapma eklerinden biri olan *-k, -k* ekinin Urfa ağzındaki biçimidir. Fiilin gösterdiği harekete uğramış nesneleri karşılayarak yerine göre sıfat veya zarf yapan bir ektir: *uzağ* “uzak” (13/7, 36/6). Ünsüzle biten fiillere bağlayıcı ünlüyle eklenir. *artığ* “artık, daha çok” (4/14), *artığ* “bundan böyle” (4/1). *elek* (61/3).

Yazı diline özen sonucu bu ekin *-k* biçimiyle de karşılaşıyoruz: *artık* “artık, bundan böyle” (128/8).

B. DURUM EKLERİ

İsmi isimlere, edatlara ve özellikle fiillere bağlayarak çeşitli ilgiler kuran *duum ekleri* çeşit bakımından yazı dilimizdeki gibidir.

1. İlgi Durumu (genetif)

Urfa ağzında ilgi durumu eklerinin *-ın, -ın, -nın, -nın* olmak üzere sadece düz şekilleri vardır. *pınar-ın* “pınarın” (6/2, 6/8), *gerib-ın* “garibin” (80/5), *saçı-nın* “saçının” (33/4, 94/12), *gözleri-nin* “gözlerinin” (125/10).

2. Yükleme Durumu (akuzatif)

Yükleme durumu eklerinin yakın zamana kadar *-ı* ve *-i* olmak üzere yalnız düz şekilleri vardı: *mezarım-ı* (5/10), *saçım-ı* (55/10), *kolum-ı* “kolumu” (82/7); *ben-i* “beni” (74/4), *cêhêzîm-i* “çehizimi” (5/3), *derya-y-ı* (18/3), *yuva-y-ı* “yuvayı” (71/3), *Asî-y-ı* “Asî’yi” (44/10). Urfa ağzında eskiden beri birinci hece dışında düz olarak görülen ünlülerin, çeşitli sebeplerle yuvarlaklaşmaya doğru gittiği görülmektedir. Bu süreçte bazı kişiler birinci hece dışında *î* ünlüsü yerine *yarı dar yuvarlak* olan *ũ* ünlüsünü kullanmaktadırlar: *yönũm-ũ* “yönümü” (18/11), *ömrũm-ũ* “ömrümü” (86/4), *yüzũn-ũ* “yüzünü” (128/4) vb.

Konuşma dilinde olmamakla birlikte, genellikle hece kalıbı zorlaması sonucu, bazı türkü metinlerimizde yükleme durumunun eksiz yapıldığı da görülür: *bağrım* “bağrımı” (61/3, 104/21), *kanım* “kanımı” (32/8), *oldıgın* “olduğunu” (76/17).

Yükleme durumunda bir başka önemli biçim daha karşımıza çıkmaktadır. Bu ek, sonu ünlüyle biten isimlere eklendiğinde, araya giren *y* bağlayıcı sesle kaynaşır.

Hatta daha da ileri giderek ismin sonundaki ünlüyle birleşip değişik bir biçim gösterir: *usturayı* > *ustırî* (48/13) örneğinde olduğu gibi. Bu değişimi şöyle gösterebiliriz: *ustura-y-ı* > *ustırı-y-ı* > *ustırı-y* > *ustırî*. Burada birinci hece dışında düzleşme hususiyetinden dolayı orta hece ünlüsü *ı* olmuş, *ı* akkuzatif eki *y* bağlayıcı sesle birleşmiş ve *y*'nin inceltici özelliği sonucu *a* > *i* hadisesi olmuş ve nihayet *y* sesi de *i* sesini normalden biraz uzatarak kaybolmuştur.

3. Yönelme Durumu (datif)

Yaklaşma, yönelme bakımından ismin karşıladığı nesneyi fiile bağlayan yönelme durumu eki yazı dilimizde olduğu gibi *-a* ve *-e*'dir: *dal-a* “dala” (57/2), *elîm-e* “elime” (11/2).

4. Bulunma Durumu (lokatif)

Fiilin gösterdiği oluş ve kılışın yerini ve zamanını belirten bulunma durumu ekinde, yazı dilimize göre bir değişme yoktur. Konuşma dilinde ve metinlerimizdeki şekiller bugünkü yazı dilimizde olduğu gibi *-da*, *-de*, *-ta*, *-te*'dir: *başın-da* “başında” (59/6), *Maḥsut-ta* “Maksutta” (57/17), *için-de* “içinde” (13/2), *bêşik-te* “beşikte” (67/7).

5. Ayrılma Durumu (ablatif)

Fiilin gösterdiği oluş ve kılışın kendinden uzaklaştığını göstermek için kullanılan ayrılma durumu *-dan*, *-den*, *-tan*, *-ten* ekleriyle belirtilir: *saçların-dan* (90/5), *ciğer-den* (90/21), *taht-tan* “tahttan” (2/6), *yürekten* (90/20).

6. Vasıta Durumu (Enstrumental)

Fiilin ne ile, nasıl, ne zaman yapıldığını ifade etmek için isme getirilen vasıta durumu eki ses değişimleri sonucu Urfa halk ağzında çok çeşitlilik gösterir. Bunlar: *-n*, *-dan*, *-den*, *-la*, *-le*, *-lan*, *-len*, *-tan*, *-ten*, *-nan*, *-nen*, *-inan*, *-inen*'dir. Ancak bunlardan türkü metinlerimizde sadece: *üçün* “için” (56/11), *aşkından* “aşkın ile” (75/11) *yarnan* “yârla, yâr ile” (29/4), *bennen* “benimle” (49/8) ve *sağlıġınan* “sağlıkla” (31/5), *yağlıġınan* “yağlıkla, mendille” (31/5) vb. kelimeleri tesbit edebildik. Aynı kelimeler halk ağzında *yardan*; *sağlıġnan*, *sağlıġtan* biçimlerinde de söylenir.

7. Eşitlik Durumu (ekvatif)

Bu günkü yazı dilinde olduğu gibi Urfa ağzında da eşitlik *-ca, -ce, -ça, -çe* ekleriyle belirtilir: *bağım-ca* “bağım gibi” (16/2), *ben-ce* “benim gibi” (16/5), *bahtılı-ça* (112/3) *gördük-çe* “gördükçe” (117/4) örneklerinde görüldüğü gibi.

Türkü metinlerimizde tespit edemedik ama, Urfa ağzında eşitlik durumu az da olsa *evcek* “ev halkı ile”, *çeviccek* “ufakça” (28) örneklerinde görüldüğü gibi Eski Anadolu Türkçesi döneminde eşitlik eki olarak da kullanılan küçültme eki fonksiyonlu *-cak, -cek, -çak, -çek* ekleriyle de ifade edilir. Azeri sahasında varlığını genişleterek sürdüren bu biçim Osmanlı Türkçesinde işlekliğini kaybetmiştir.(29)

Eski Anadolu Türkçesinde oldukça işlek bir eşitlik eki olarak kullanılırken, sonradan çekim eki fonksiyonunu kaybederek bu gün ancak bir iki örnekte yapım eki halinde klişeleşip kalan *-layin, -leyin* ekleri de Urfa halk ağzında eşitlik eki olarak varlığını sürdürmektedir: *sebbeḥ-leyin* “sabahleyin, sabah vakti”, *övle-leyin* “öğleleyin, öğlen”, *aḥşam-leyin* “akşam vakti” (30)

-ca, -ce eklerinden türemiş *-cene* biçimi de halk ağzında eşitlik eki olarak kullanılmaktadır: *güzelcene, eyicene* “iyicene”.(31)

C. İYELİK EKLERİ

Teklik I. Şahıs:

Teklik birinci şahıs iyelik eki bugünkü gibi *-m*'dir. Ünlüyle biten kelimelerle doğrudan, ünsüzle biten kelimelerle bağlayıcı ses aracılığıyla birleşir: *ömr-ĩ-m* “ömrüm” (6/6), *yüreg-ĩ-m* “yüreğim” (11/8), *ben-ĩ-m* “benim” (124/9), *el-ĩ-m* “elim” (94/9)

Teklik II. Şahıs:

Urfa ağzında Teklik ikinci şahıs iyelik ekinin yaygın biçimi *y*'dir. Birinci şahıs eki gibi, ünlüyle biten kelimelerle doğrudan doğruya, ünsüzle biten kelimelerle *-i-* bağlayıcı sesi alarak birleşir: *desti-y* “testin” (77/3), *ğemze-y*

28. Mehmet Özbek, a.e., s. 31

29. Muharrem Ergin, a.e., s. 229

30. Mehmet Özbek, a.e., s. 31

31. Sadettin Özçelik, a.e., s. 79

“gamzen” (52/7), *ad-i-y* "adın" (43/13), *bağ-i-y* "bağın" (16/2), *kurban-i-y* “kurbanın” (16/13),

Urfa ağzında ñ (nazal n) sesinin olmadığını, bu sesin ögelerine ayrılarak karşımıza çıktığını sesler bahsinde anlatmıştık. İyelik ekinin bu biçimi de ñ'nin y'ye dönüşmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu ek bazı ağızlarda kendinden önceki *i* bağlayıcı ses ile birleşerek *-i* biçimini alır. Bu durumda iyelik eki normalden biraz daha uzarsa da çok belirgin değildir: *baş-i-y* > *başı* “başın” (25/12), *derd-i-y-den* > *derd-i-den* “derdinden” (60/8), *aşk-i-y-dan* > *aşk-i-dan* “aşkıdan” (60/9) vb.

Ayrıca, Urfa Türkülerinde yazı dilimizdeki teklik ikinci şahıs iyelik ekine de rastlıyoruz ki bu durum, türkü okuyucularının yazı diline ve İstanbul ağzına özenmeleri sonucu ortaya çıkmaktadır: *gamze-n* “gamzen” (32/4), *yar-ı-n-dan* “yarından” (19/4),

Teklik III. Şahıs:

Teklik üçüncü şahıs iyelik ekleri *-ı, -i, -sı, -sı* 'dir. Eski devirlerde olduğu gibi yalnızca düz şekilleri vardır: *baş-ı-y-am* “başıyım” (21/6), *el-i-n-den* “elinden” (37/2, 49/4), *Hessanğala-sı* “Hasankalesi” (39/7), *gemze-si* “gamzesi” (59/8).

Önemli bir husus da Azeri sahasında görülen, teklik III. şahıs iyelik ekinin üst üste gelmesidir. Bu duruma Urfa ağzında da rastlanılmaktadır:

abəsi < ağa+bey-i-si “ağabeyi, abisi”

sehebisi < sahib-i-si “sahibi”

hekkısı < hakk-ı-sı “hakkı, alacak payı”

Çokluk I. Şahıs:

Çokluk birinci şahıs eklerinin *-mız, -miz, [-müz]* gibi düz ve yarı düz-yuvarlak biçimleri vardır. Bu durum türkülerde olduğu gibi genellikle halk ağzında da böyledir: *hakk-ı-mız-a* “hakkımıza” (79/4), *el-i-miz* “ilimiz” (72/2), *ev-miz-in* “evimizin” (100/7), *hesret-i-miz* “hasretimiz” (116/13), *üst-ü-miz-e* “üstümüze” (79/9), *bülbül-ü-müz* “bülbülümüz” (33/12).

Çokluk II. Şahıs:

Çokluk ikinci şahıs ekleri *-yız, -yiz, -yüz [-z]*'dir: *ev-i-yiz* “eviniz”, *bibi-yiz* “bibiniz, halanız”,⁽³²⁾ *kaşayız* “kafanız”, diliyüz “diliniz”,⁽³³⁾ *baba-yız* “babanız” ve *dede-yiz* “dedeniz”⁽³⁴⁾ örneklerinde olduğu gibi. Bu ekler de teklik ikinci şahıstaki gibi *ñ > y* değişmesi sonucu *-ñız, -ñiz* eklerinden çıkmıştır.

Son yıllarda çokluk II. Şahıs iyelik ekindeki *y* sesinin, kendinden önceki bağlayıcı sesle birleşmesi sonucunda, bu ekin bazı ağızlarda *-z* biçimine girdiği görülür ki bu Azeri Türkçesinde de kullanılan çokluk 2. şahıs iyelik ekidir.

Çokluk III. Şahıs:

Çokluk üçüncü şahıs iyelik ekleri *-ları, -leri*'dir: *yavruları* “yavruları” (93/13), *dedik-leri* “dedikleri” (27/4), *deve-leri* “develeri” (70/2) vb.

D. ÇOKLUK EKLERİ

Türkçenin her devrinde ve bütün ağızlarda olduğu gibi, Urfa ağzında da çokluk ekleri *-lar, -ler*'dir: *çocıklar* “çocuklar” (79/3), *arpalar* (85/2), *saçlarım* (122/2), *gözler* (61/10), *bülbüller* (35/2) vb.

E. AİTLİK EKİ

Türkiye Türkçesi yazı dilinde olduğu gibi her çeşit ünlüyle bağdaşabilen aitlik eki Urfa ağzında da *-kî* biçimindedir: *koynundakî* “koynundaki” (20/4), *elîndekî* “elindeki” (84/14), *başîdakî* “başındaki” (5/13).

F. SORU EKİ

Halk ağzında *mı, mî* olmak üzere yalnızca iki şekli vardır. Yakın zamana kadar ünlü uyumuna bağlılık göstermeyen bir ekti. Bu çalışmamızda ünlü uyumuna geçişin izleri olarak yuvarlak ünlülü kelime gövdesine hem düz şeklin, hem de *mî, mu* gibi yarı dar-yuvarlak biçimlerin de geldiğini görüyoruz: *yıhılır mı* “yıkılır mı” (48/7), *var mı* “var mı” (16/3); *kara günlerde mî* (124/6), *vermeye mî* “vermeye mi” (125/16); *çok mu* (118/14), *durur mu* (109/4), *uyur mû* (75/6), *bu mûdür* (77/2), *su mûdür* (77/3).

32. Kemal Edip, a.e., s. 37

33. Sadettin Özçelik, a.e., s. 83

34. Mehmet Özbek, a.e., s. 29

II. ZAMİRİLER

A. ŞAHIS ZAMİRLERİ

İncelememize esas alınan metinlerde tesbit ettiğimiz şahıs zamirleri Urfa konuşma dilindekilerden farklı olmayıp şöyledirler:

Teklik I. Şahıs: *ben* (1/8). Az da olsa Azeri sahası şahıs zamiri *men* (30/9, 114/10)'in de görüldüğü olur.

Teklik II. Şahıs: *sen* (7/9, 7/10, 49/2, 56/7, 61/2, 75/17)

Teklik III. Şahıs: *o* (17/8)

Çokluk I. Şahıs: *bız* (104/16, 110/7)

Çokluk II. Şahıs: *sız* (3/6, 28/5)

Çokluk III. Şahıs: *onlar*, *onnar*. Bu zamirler halk ağzında kullanıldığı halde metinlerimizde tespit edemedik.⁽³⁵⁾ Bu zamirlerin çekimi de şöyledir:

1. İlgı Durumu

Urfa ağzında şahıs zamirlerinin ilgi durumu bugün: *benim* (8/13); *seni* "senin" (4/18) veya *seniy*;⁽³⁶⁾ *onın*;⁽³⁷⁾ *bizim* (9/17); *sizin* (72/4), *onnarın*;⁽³⁸⁾ *onların* (39) biçimindedir. Bazan teklik ve çokluk birinci şahıs zamirlerinin ilgi hallerine *-ki* aitlik eki eklenince, *-m* ilgi eki *-n* sesine dönüşür: *benimki* > *beninkî*, *bizimki* > *bizinkî*.⁽⁴⁰⁾

2. Yükleme Durumu

Urfa ağzında şahıs zamirlerinin yükleme durumu bugün: *beni* (10/11); *seni* (20/6); *onu* (6/2); *bizi* (57/9); *sizi*;⁽⁴¹⁾ *onnarı* (42) veya *onları* (43) biçimindedir.

3. Yönelme Durumu

Urfa ağzında yönelme durumu eskiden beri: *biye*;⁽⁴⁴⁾ *siye* (4/8, 5/12) *sene*

35. Sadettin Özçelik, a.e., s. 84

36. Kemal Edip, a.e., s. 36

37. Kemal Edip, a.e., s. 36

38. Kemal Edip, a.e., s. 36;

39. Sadettin Özçelik, a.e., s. 84

40. Mehmet Özbek, a.e., s. 34

41. Kemal Edip, a.e., s. 35

42. Kemal Edip, a.e., s. 35

43. Sadettin Özçelik, a.e., s. 84

44. Kemal Edip, a.e., s. 35

(103/1, 103/2); *ona* (10/9, 57/5); *bize* (25/6, 36/5, 63/7, 84/5); *size*;⁽⁴⁵⁾ *onnara* ⁽⁴⁶⁾ biçiminde olmakla birlikte, son senelerde birinci ve ikinci teklik şahıslar ile üçüncü çokluk şahıslarda oldukça yaygın bir biçimde yazı diline uyum görülmektedir: *bana* (13/16, 17/4, 33/10, 34/8, 40/4, 40/8, 56/8, 70/9, 74/14, 109/3, 122/5, 126/6, 126/11), *sana* (1/9, 5/6, 8/13, 13/5, 33/7, 73/7, 88/10), *onlara*.⁽⁴⁷⁾

4. Bulunma Durumu

Şahıs zamirlerinin bulunma durumu Urfa ağzında bugün: *bende* (121/2), *sende* (4/3, 4/5, 18/4, 81/7, 81/9), *onda*; *bizde*, *sizde*, *onnarda*,⁽⁴⁸⁾ *onlarda* ⁽⁴⁹⁾ biçimindedir.

5. Ayrılma Durumu

Urfa ağzında şahıs zamirlerinin ayrılma durumu bugün: *benden* (7/5, 35/10, 54/6, 76/5, 81/13, 96/3, 111/5, 111/9, 126/8), *senden* (54/7, 62/12, 125/17), *ondan* (76/5), *bizden*; *sizden*, *onnardan*,⁽⁵⁰⁾ *onlardan* ⁽⁵¹⁾ biçimindedir.

6. Vasıta Durumu

Şahıs zamirlerinin Urfa ağzındaki durumu yakın zamana, 30-40 yıl öncesine kadar: *bennen* (49/8), *sennen*, *onnan*, *biznen*, *siznen*, *onnarnan* biçiminde idi.⁽⁵²⁾ Buna az kullanılır olsalar da *benimnen*, *senimnen*, *onimnen*, *bizimnen* (*bizimnen*), *sizimnen* ⁽⁵³⁾ ekleyebiliriz. Bugün yaygın kullanış: *benden* (54/6), *senden*, *ondan*, *biznen*, *siznen*, *onnarnan* biçimindedir.

7. Eşitlik Durumu

Şahıs zamirlerinin eşitlik durumu Urfa ağzında: *bence*,^(16/5) *sence*, *bizce*, *onca*, *sizce*, *onnarca* biçimindedir. Bu durum ayrıca *gibi*, *göre*, *kadara* vb. edatlarla yapılan edat grupları ile de ifade edilir.

45. Kemal Edip, a.e., s. 35; Sadettin Özçelik, a.e., s. 84; Mehmet Özbek, a.e., s. 34

46. Kemal Edip, a.e., s. 35; Mehmet Özbek, a.e., s. 34

47. Sadettin Özçelik, a.e., s. 84

48. Kemal Edip, a.e., s. 35; Mehmet Özbek, a.e., s. 34

49. Sadettin Özçelik, a.e., s. 84

50. Kemal Edip, a.e., s. 35; Mehmet Özbek, a.e., s. 34

51. Sadettin Özçelik, a.e., s. 84

52. Kemal Edip, a.e., s. 35; Mehmet Özbek, a.e., s. 34

53. Kemal Edip, a.e., s. 54

8. Şahıs Zamirlerinin Edatlara Bağlanması

Urfa ağzında şahıs zamireleri son çekim edatlarına çeşitli çekim biçimleri ile bağlanırlar. *ile* edatı yukarıda da belirttiğimiz gibi zamirlerde bugün artık ekleşmiştir: *benimnen, seninнен, onunнан, bizimnen (bizimnen), sizinнен. ile* edatının geniş ölçüde ekleşmesi Türkçenin son devirlerinde olmuştur.⁽⁵⁴⁾

Bugün şahıs zamirleri *üçün* “için” edatına çokluk üçüncü şahıs dışında ilgi durumuyla bağanırlar: *benim için, senî için, onun için, bizim için, sizin için, onnar için*.

Şahıs zamirlerinin *kımın* “gibi” edatına bağlanması şöyledir: *benim kımın* (56/3) *senî kımın, onun kımın, bizim kımın, sizin kımın, onnar kımın*. Bağlanma çokluk üçüncü şahıs dışında ilgi durumuyla olur. Şahıs zamirlari *ķeder* “kadar” edatına da aynı biçimde bağanırlar: *benim ķeder, senî ķeder, onun ķeder, bizim ķeder, sizin ķeder, onnar ķeder*.

B. DÖNÜŞLÜLÜK ZAMİRLERİ

Urfa ağzında en çok kullanılan dönüşlülük zamiri *gendî* “kendi” kelimesidir. İyelik ekleri alarak kişilerin öz varlığını anlatır. Metinlerimizden ve daha önce tespit edilmiş başka kaynaklardan ⁽⁵⁵⁾ Halk ağzında çok çeşitli biçimleri olan ekin çekimi şöyledir:

gendim “kendim”

gendiy, gendî “kendin”

gendî (14/13, 62/9), *genni, gendîsî* “kendisi”

gendimiz “kendimiz”

gendiyiz, gendiz “kendiniz”

gendîleri, genner, gennerî “kendileri”

Urfa ağzında iyelik biçimleri dönüşlülük zamiri olarak kullanılan ikinci kelime ise *öz* ismidir. Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan bu zamir Osmanlı sahasında varlığını yitirirken Azeri sahasında yaygın ve hakim bir duruma gelmiştir.

54. Ergin, a.e., s. 257

55. Sadettin Özçelik, a.e., 85

Eskiden çok, ama bugün az kullanılan bu zamirin metinlerimizdeki örnekleri şunlardır: *öz* (9/8, 74/14), *özümŭ* (30/9).

C. İŞARET ZAMİRLERİ

Bugün Urfa ağzında aşağıdaki işaret zamirleri kullanılmaktadır.⁽⁵⁶⁾ Türkü metinlerimizde tespit ettiklerimizin yerlerini yanlarında belirttik.

bu (6/5, 16/11, 19/6, 21/6, 22/6, 25/7), *bŭ* (59/14), *bı* (43/6).

şu (41/6)

o (46/11)

bunlar, bunnar; bŭnlar, bŭnnar; bınlar, bınnar

şunlar, şunnar; şŭnlar, şŭnnar

onlar, onnar

D. SORU ZAMİRLERİ

Çalışmamızda soru zamirleri olarak şunları tesbit edebildik:

kŭm (57/6, 78/9, 104/14, 107/4, 119/10).

ne (16/11, 17/2, 25/6, 32/9, 35/3, 44/3, 48/4, 124/3) çok kullanılan bir zamirdir. Kendisinden sonra gelen kelimelerle birleşerek meydana getirdiği şekiller de pek yaygındır: *nêdŭm* “ne edeyim” (78/6), *nêdem* “ne edeyim” (115/13), *neme* “neyime” (61/5), *hangŭ* “hangi” (67/4).

E. BELİRSİZLİK ZAMİRLERİ

Metinlerimizde tespit ettiğimiz belirsizlik zamirleri şunlardır: *kimse* (25/8, 89/9, 124/8), *ķemŭ* “kamu” (122/4), *herkes* (61/14), *birŭ* (42/5), *birŭsŭ* (68/13), *hep* (21/5, 51/5), *hepŭ* “hep” (4/18), *hepsŭ* (114/9), *ikŭmŭz* (74/8), *hêç* “hiç” (24/16, 44/14, 50/5, 95/6, 124/8).

56. Kemal Edip, a.e., s. 36. Sadettin Özçelik, a.e., s. 86.

III. SIFATLAR

Bir ismi nitelik, nicelik, yer, sıra bakımından niteleyen, belirten kelimelerden metinlerimizde tespit ettiklerimizi şöyle gruplayabiliriz.

A. Niteleme Sıfatları

böyle (26/6, 85/9, 95/14, 119/8, 126/6), *böylece* (128/7), *böyük* (123/29), *haķiki* (124/5), *aslan* (45/7), *polat* (45/10), *cēylan* (45/9), *civan* (45/8).

B. Belirtme Sıfatları

1. İşaret Sıfatları

bu (6/5, 21/6, 25/7, 29/5, 48/5), *bū* (59/14), *bı* (5/7, 43/6).

şu (41/6, 40/9, 43/2).

o (10/9, 17/6, 26/4, 46/11).

2. Aitlik Ekli Sıfatlar

koynundakī (20/4), *ķarşıķī* (80/2), *elīndekī* (84/14), *başidakī* “başındaki” (5/13).

3. Sayı Sıfatları

ikī (48/2), *yēddī* “yedi” (10/12).

4. Sıra ve Üleştirme Sayı Sıfatları

Türkiye Türkçesinde kullanılan sıra ve üleştirme sayı sıfatları Urfa ağzında da yaygın şekilde kullanılır.

C. SORU SIFATLARI

hangī (67/4), *ne* (16/11, 35/3)

D. BELİRSİZLİK SIFATLARI

acıķ “azıcık” (96/8), *azıcıķ* “azıcık” (49/8), *bir* (31/2, 31/13, 33/2), *biraz* (74/16, 88/9, 96/8/), *bütūn* (58/12, 123/4, 123/33), *çoĝ* (9/6), *çoķ* (12/8, 18/4, 32/4, 36/7, 56/8, 121/9, 123/6), *çoķ* (70/6, 75/17, 98/19), *ķerīş* (29/12), *hele mele* “öyle böyle” (86/16), *hep* (21/5), *hepī* “hep” (4/18), *her* (24/5). Farsçadan Türkçeye geçmiş olan *hēç* “hiç” (25/16, 44/14, 50/5, 124/8).

IV. ZARFLAR

Urfa ağzında fiillerin, sıfatların, sıfat-fiillerin ve görev bakımından zarf niteliğindeki kelimelerin anlamlarını yer, yön, zaman, nitelik, azlık-çokluk, soru vb. bakımlardan etkileyerek daha belirgin duruma getiren zarflar şunlardır.

A. Yer ve Yön Zarfları

berî (1/2), *aşşağı* (29/3), *yuğarı* (29/3). Bunların dışında yazı dilinde kullanılan birçok yer zarfının yanında şu zarflar da yaygın olarak kullanılır: *ilerî*, *gerî*, *içerî*, *öte*, *arğa* “arka”, *ög* “ön”, *çığarı* “dışarı”, . (57)

B. Zaman Zarfları

géc “geç” (57/4, 70/7), *hala* “hala” (10/9, 57/5), *henüz* (10/13, 17/18, 20/3), *şimdi* (6/11, 12/5, 18/8, 74/13, 75/6), *evvel* (6/11, 20/8, 119/4, 123/28).

C. Niteleme ve Durum Zarfları

hep (21/5, 51/5), *hepî* “hep” (4/18), *nice* (2/6, 12/14, 62/8, 72/4), *niçîn* (19/5, 122/5), *niye* (4/6, 16/6, 49/2). Eski Anadolu Türkçesinden beri “birlikte” anlamında kullanılan *bile* (107/8), *kîmîn* “gibi” (48/3, 56/3).

D. Azlık-Çokluk Zarfları

acığ “azıcık” (96/8), *azıcığ* “azıcık” (49/8), *çok* “çok” (70/6, 75/17, 84/7, 98/19), *çoğ* “çok” (12/8, 13/13, 64/9), *çoğ* “çok” (9/6, 12/10), *pek çoğ* (123/6), *artığ* “artık, fazla” (4/14).

E. Soru Zarfları

ne (16/11, 32/9, 57/6), *nère* (29/21, 86/8, 108/5, 118/14), *nasıl* (29/20, 65/12), *niçîn* (19/5, 19/6, 122/5).

57. Kemal Edip, a.e., s. 127; Sadettin Özçelik, a.e., s. 91; Mehmet Özbek, a.e., s. 33

V. FİİLLER

Bir kılışı, bir oluşu veya bir durumu anlatan kelime olarak fiilin, Urfa ağzında yapı bakımından bazı özellikler göstermekle birlikte yazı dilinden ayrılmadığı görülür. Urfa ağzında, zamana bağlı olmaksızın kurulan fiil isimlerini gösterme, daha çok *-maḥ* eki ile yapılır. Bugün Urfa ağzı konuşma dilinde bu ek yanında *-maḥ*, *-mek* eklerinin de kullanıldığı görülmektedir. *aḡlamaḥ* (99/3), *ayırmaḥ* (126/8), *olmaḥ* (127/12), *èylemekse* (127/14)

A. İSİMDEN FİİL YAPAN EKLER

-la, -le

Bu isimden fiil yapma eklerinin en işlek olanıdır. Her çeşit ismin sonuna gelerek yapma veya olma ifade eden fiiller yapar: *baḡlarım* (76/2), *aḡlar* (78/4). Türkçede eskiden beri hep aynı kalan bu ekin, bugün çekim sırasında bazan ünlüsünün değiştiği görülür:⁽⁵⁸⁾ *sızlayor* > *sızlıyor* (99/8), *parlayor* > *parlıyor* (43/3). Bu değişim orta hece durumunda kalmaktan ve birleşeceği *y* ünsüzünün etkisinden ileri gelmektedir. Böyle olmakla birlikte metinlerimizde asli durumunu koruyan biçimi de tespit ettik: *aḡlayor* “aḡlıyor” (89/12).

-al, -el

İşleklik alanı pek geniş olmayan, sıfatlardan fiil yapan bir ektir: *saḡalırsa* (27/6), *saḡalmaz* (35/12), *saḡalır* (48/8). Renklerden fiil yapan *-ar, -er* ekinde *r > l* sonucu ortaya çıkan *-al, -el* ekini de burada gösterebiliriz: *saraldım* (4/4). Bugün halk ağzında *moral-, ḡaral-, yeşel-* fiilleri çok kullanılmaktadır.

B. FİİLDEN FİİL YAPAN EKLER

-ma, -me

Türkçede eskiden beri çok geniş bir şekilde kullanılan, fiilden olumsuz fiil yapma ekidir: *yatmaz* (19/11), *ḡorḡma* (20/5), *yapılmaz* (24/8); *dönmez* (2/8), *sêçemedim* (5/3). Türkçede eskiden beri hep aynı kalan bu ekin, bugün çekim sırasında bazan ünlüsünün değiştiği görülür: *ötmeyor* > *ötmüyor* (33/2), *kalmaya* > *ḡalmiya* (40/5). Bu değişim orta hece durumunda kalmaktan ve birleşeceği *y*

58. Muharrem Ergin, a.e., s. 171

ünsüzünün etkisinden ileri gelmektedir. Böyle olmakla birlikte metinlerimizde asli durumunu koruyan biçimleri de tespit ettik: dönmeyor (82/10), *almayanlar* (97/4), *gelmeyem* (1/10).

-k, -h

Bugün işlek olmayan bir ektir. Eski Anadolu Türkçesinde birkaç örneği olan, bugün Azeri Türkçesinde ve Urfa halk ağzında çok kullanılan, “dolmuş, dolu dolu olmuş” anlamına gelen *doluğ-* (109/4) fiilinde görülmektedir. Ünlüyle biten kelimeye *dol-u-ğ-* biçiminde bir bağlayıcı sesle eklenir. *doluğ-* kelimesi tabii ki Urfa ağzında *doluğ-*, *dolığ-* biçimlerinde de seslendirilir.

C. ŞAHIS EKLERİ

Çekimli fiillerde hareketi yapan veya olan şahsı ifade eden ekler Urfa ağzında şöyledir:

1. Birinci Tip Şahıs Ekleri

Bu ekler zamir kökenlidirler. Şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman, öğrenilen geçmiş zaman, istek, gereklilik kiplerinin çekimlerinde kullanılan şahıs ekleri şunlardır:

Teklik 1. şahıs: *-am, -em*. [*-ım, -İM, -üm, -um*]

2. şahıs: *-san, -sen*. [*-sın, -sin*]

3. şahıs: ———

Çokluk 1. şahıs: *-ıh*

2. şahıs: *-sız, -süz*

3. şahıs: *-lar, -ler*

Teklik birinci şahıs eki, Eski Anadolu Türkçesinde en çok kullanılan biçimiyle Azeri sahasında olduğu gibi Urfa ağzında da hala canlılığını sürdürmektedir: *alıram* “alırım” (86/10), *konaram* “konarım” (57/2), *yanaram* “yanarım” (57/3), *kanaram* “kanarım” (57/6), *içmişem* “içmişim” (9/6), *düşmüşem* (60/15), *severem* (64/4) gibi. Ancak plaklara türkü okuyan sanatçıların İstanbul ağzına özenmeleri sonucu burada da halk ağzından ayrılmalar görülür. *giderim* (81/6, 81/10), *gezerim* (61/13), *severim* (76/3), *olmuşum* (75/3), *gidiyorum* (90/1) kelimeleri buna örnektir. Bu ek geniş zaman çekiminin olumsuz durumunda Azerbaycan

Türkçesinde olduğu gibi Urfa ağzında da *-nam*, *-nem* biçimine girer: *erimenem* “erimem” (114/11), *çürimenem* “çürümem” (114/15)

Teklik ikinci şahıs ekinin, Eski Türkçedeki *señ* zamiri kaynaklı olduğu bilinmektedir. Yine Azeri sahasında olduğu gibi Urfa ağzında da ekleşmiş, nazal *n*'yi atmış fakat darlaşmamıştır: *kalasan* (65/8), *uyanasan* (56/2), *yanasan* (56/3), *konasan* (56/5), *istersen* (123/14) örneklerinde olduğu gibi. Plaklara türküler okuyan sanatçıların İstanbul ağzına özenmeleri sonucu az da olsa türkü metinlerimizde, Teklik ikinci şahıs ekinin *-sın*, *-sin*'li biçimlerini de tespit ediyoruz: *alırsın* (32/9), *geçersin* (32/9), *gezersin* (104/8).

Çokluk birinci şahıs eki, görülen geçmiş zaman ve şart çekiminden geçmiştir: *kaçah* “kaçalım” (55/3), *gidah* “gidelim” (63/7), *kaldıh* “kaldık” (104/16).

Çokluk ikinci şahıs eki, Eski Anadolu Türkçesindeki *-sız*, *-siz* biçimine açık bir bağlılık göstererek hala Urfa ağzında yaşamaktadır.⁽⁵⁹⁾

Çokluk üçüncü şahıs eki Bugünkü Türkçede olduğu gibidir.⁽⁶⁰⁾

2. İkinci Tip Şahıs Ekleri

Bu ekler iyelik kökenlidirler. Görülen geçmiş zaman ve şart kipinin çekimlerinde kullanılan şahıs ekler şunlardır:

Teklik 1. şahıs: *-m*

2. şahıs: *-y*, *-î*, *-i*, *[-n]*

3. şahıs: _____

Çokluk 1. şahıs: *-h*, *[-k]*, *-k*

2. şahıs: *-yiz*, *-iz*

3. şahıs: *-lar*, *-ler*

Teklik birinci şahıs eki başlağıçtan beri hiç değişmeden gelen bir ektir: *geldim* (2/2), *sordım* (18/10).

59. Kemal Edip, a.e., s. 44; Sadettin Özçelik, a.e., s. 94; Mehmet Özbek, a.e., s. 37

60. Kemal Edip, a.e., s. 44; Sadettin Özçelik, s. 94; Mehmet Özbek, s. 37

Şart ve görülen geçmiş zaman çekiminde kullanılan, Osmanlıcanın sonuna kadar *-ñ* olarak gelen teklik ikinci şahıs eki, İstanbul Türkçesinde *n* sesine dönüşürken, Urfa ağzında *ñ / n-y* değişmesi sonunda *y* tarafında kalmıştır:⁽⁶¹⁾ *gelsey* “gelsen” (26/6), *igîtsey* “yiğitsen” (104/12). *vermediy* “vermedin” (55/17), *çektirdiy* “çektirdin” (56/8).

Urfa ağzında, görülen geçmiş zamanın çekiminde kullanılan *-y* ekinin bazı ağızlarda düşmesi sonucu, zaman eki ünlüsünün *î* veya *i* sesine dönüşerek eklediği görülür: *yap-tı-y > yaptî* “yaptın”, *begen-di-y > begendi* “beğendin”.⁽⁶²⁾

Çokluk birinci şahıs eki Eski Anadolu Türkçesi döneminden beri Urfa ağzında *-h* biçimindedir: *kalđıh* “kaldık” (104/16), *sallandıhça* “sallandıkça” (40/19).

Eski Türkçede *-ñız, -ñiz* biçiminde olan çokluk ikinci şahıs eklerinin, Eski Anadolu Türkçesi ile Osmanlıca dönemlerinde yuvarlaklaşmasına karşılık, Urfa ağzında *ñ > y* sonucu *-yız, -yiz* biçimine girmiştir: *yap-tı-yız > yaptıyız* “yaptınız”, *iç-ti-yiz > içtiyiz* “içtiniz”.⁽⁶³⁾ Halk ağzında bazan ek başındaki *y* ünsüzü iki ünlü arasında erir ve *i* ünlüsünü uzatarak kaybolur. Bu uzatma Urfa ağzında uzun ünlü bulunmaması sebebiyle çok defa yerine getirilmez: *konıştır-dı-yiz > konıştırdîz* “konuşturdunuz”, *öğren-di-yiz > öğrendîz* “öğrendiniz”.⁽⁶⁴⁾ gibi.

Çokluk üçüncü şahıs eki bugünkü yazı dilimizde olduğu gibidir: *vurdılar* “vurdular” (48/5), *vêrdîler* “verdiler” (79/4).

D. BİÇİM VE ZAMAN EKLERİ

Urfa ağzında fiillerin çekimleri, Türk dilinin yaygın kurallarına uygun olarak *fiil tabanı+zaman eki+şahıs eki* kuruluşuna dayanmakla birlikte, bölgede çeşitli etkilere bağlı olarak ortaya çıkan ses olayları, şekil ve zaman eklerinde önemli yapısal değişikliklere sebep olmuştur.

61. Kemal Edip, a.e., s. 42. Mehmet Özbek, s. 37

62. Sadettin Özçelik, a.e., s. 96

63. Kemal Edip, a.e., s. 42; Sadettin Özçelik, a.e., s. 96; Mehmet Özbek, a.e., s.37

64. Sadettin Özçelik, a.e. s. 96

1. BİLDİRME KİPLERİ

a. Geniş Zaman

Bugün Urfa ağzında kullanılan geniş zaman ekleri şunlardır:

-r, -ar, -er, -ır, -ır, -ür, -ür.

Yakın zamana kadar yaygın olarak kullanılan ekler *-r, -ar, -er, -ır, -ır* idi. Bugün yazı dilimizde dar-yuvarlak olup da Urfa ağzında dar-düz olan birinci hece dışındaki ünlüler, Urfa ağzında giderek yarı dar-yuvarlak biçimine girmektedir. *ölürüm* (86/5) kelimesinde ve halk ağzında görüleceği gibi geniş zaman ekleri de bugünkü yazı diline benzemekle birlikte ekte yuvarlaklaşma henüz tam değildir.

Geniş zaman kipinin şahıs zamirlerine göre çekimi şöyledir:

Teklik 1. Şahıs: *konaram* (57/2), *giderem* (4/2), *gelirem* (86/8).

2. Şahıs: *yaparsan, seversen*,⁽⁶⁵⁾

3. Şahıs: *bağar* (32/2), *benzer* (38/2), *gelir* (32/7), *olur* (41/6).

Çokluk 1. Şahıs: *yaparır, severir*,⁽⁶⁶⁾

2. Şahıs: *yaparsız, seversiz*,⁽⁶⁷⁾

3. Şahıs: *kaynadırlar* (24/9), *severler*,⁽⁶⁸⁾

Bu çekimde ekin ünsüzünün bazan benzeşme yoluyla *l* sesine dönüştüğü de görülür: *avla-r-lar* > *avlallar* “avlarlar” (89/5), *oğşa-r-lar* > *oğşallar* “okşarlar” (20/7). *sev-er-ler* > *seveler* (20/6), *geliller*,⁽⁶⁹⁾ *koyallar, dögeller*.⁽⁷⁰⁾

Urfa ağzında, geniş zamanın teklik ve çokluk birinci şahıs çekimlerinde *r* ünsüzüyle biten fiil kök ve gövdelerine getirilen geniş zaman ekinin ünlüsü çoğunlukla düşer: *yıdır-ır-em* > *yıdırrem* “yediririm” (49/3). Sanatçıların İstanbul ağzına özenmeleri sonucu, bazen halk ağzından ayrılmalar görülür: *dönerim* (10/7), *gezerim* (61/13), *giderim* (81/6, 81/10), *geçersin* (100/7, *gezersin* (104/8), *edersin* (127/8) vb.

65. Mehmet Özbek, a.e., s. 41

66. a.y.

67. a.y.

68. a.y.

69. Kemal Edip, a.e., s. 47-48

70. Sadettin Özçelik, a.e. s. 98-99

Geniş zamanın olumsuzu *-ma, -me, -maz, -mez* ekleriyle yapılır. Teklik birinci şahıs için *-ma, -me*, diğer şahıslar için *-maz, -mez* kullanılır: *vèrmem* (28/8), *yatmaz* (19/11), *dönmez* (2/8) vb. Böyle olmakla birlikte, geniş zamanın haber biçiminde teklik birimnci şahısta da *-maz, -mez* eklerinin kullanıldığı bilinmektedir: *satmazam* “satmam”, *gelmezem* “gelmem”⁽⁷¹⁾

Azeri sahasının bir özelliği olarak geniş zaman olumsuzluk ekinin, teklik ve çokluk birinci şahıslarda *-man, -men* biçimine girdiği de görülür: *söyle-men-em* “söylemem” (91/30, 91/32, 91/34), *elle-men-em* “ellemem” (91/27, 91/28.), *unut-man-ıh* “unutmayız” (114/17).

Teklik ikinci şahısta *-maz, -mez* eklerinin sonundaki *z* ünsüzünün, şahıs ekinin başındaki *s* ile benzeşerek *s* ünsüzüne döndüğü görülür: *gel-mez-sen* > *gelmessen* “gelmezsın” (49/2).

b. Şimdiki Zaman

Urfa halk ağzındaki şimdiki zaman eklerinde dikkat çekici değişimler görülür. Yakın zamana kadar okur-yazar olsun olmasın halk arasında fonetik ve morfolojik bakımdan ortak bir ağız vardı. Göçlerle şehir bünyesinde meydana gelen sosyal değişimler öncesi şimdiki zaman eki, teklik ve çokluk 1. şahıslar ile teklik 2. şahıslarda *-iy*; teklik ve çokluk 2. şahıslar ile çokluk 3. şahıslarda *i* idi. ⁽⁷²⁾

Şimdiki zaman kipinin şahıs zamırlarına göre bugünkü çekimi ise öyledir:

Teklik 1. Şahıs: *korhiyam* “korkuyorum” (54/5), *göriyem* “görüyorum”⁽⁷³⁾

2. Şahıs: *korhişan* “korkuyorsun”, *görişen* “görüyorsun”.⁽⁷⁴⁾

3. Şahıs: *gıdiy* “gidiyor” (30/3), yapıy.⁽⁷⁵⁾

Çokluk 1. Şahıs: *yapiyih* “yapıyoruz”, *geliyih* “geliyoruz” ⁽⁷⁶⁾

2. Şahıs: *yapisız* “yapıyorsunuz”, *gelisiz* “geliyorsunuz” ⁽⁷⁷⁾

3. Şahıs: *vurilar* “vuruyorlar”, *gidiler* “gidiyorlar” ⁽⁷⁸⁾

71. Kemal Edip, a.e., s. 70

72. Kemal Edip, a.e., s. 41. Mehmet Özbek, a.e., s. 37

73. Kemal Edip, a.e., s. 50

74. a.e. s. 51

75. Mehmet Özbek, a.e., s. 38

76. a.y.

77. a.y.

78. Sadettin Özçelik, a.e., s. 100

Yukarıda *gĩd-iy* “gidiyor” (30/3) örneğinde görüleceği gibi bugün teklik 3. şahıs için *-iy* kullanılmakla birlikte, yaygın olan *-ĩ* ve *-i* biçimleridir: *kaçĩ* “kaçıyor”, *arĩ* “arıyor”, *durĩ* “duruyor”.⁽⁷⁹⁾ Bu değişimi şöyle gösterebiliriz: *gide-yorur* > *gide-yor* > *gid-i-yor* > *gid-i-yir* > *gid-i-yi* > *gid-iy* > *gid-ĩ* > *gid-i*

Eklerin durumunun halk ağızında yukarıdaki gibi olmasına karşılık, İstanbul ağızına özenme sonucu türkú metinlerimizde yazı dilimizdeki *-yor* ekini de görüyoruz: *yaniyorum* (92/15), *solıyorum* (92/16) *parlıyor* (43/3), *gidiyorum* (90/2).

Şimdiki zaman çekiminde olumsuzluk eki *-ma* ve *-me* günümüz Türkçesinde olduğu gibi Urfa halk ağızında da *y* etkisiyle çok belirgin bir biçimde daralmış, ayrıca incelererek *-mi* olmuştur. Ekin değişimini şöyle gösterebiliriz: *gel-me-yor* > *gel-mi-yor* > *gel-mi-yo* > *gel-mi-y-i* > *gel-mi-y* > *gel-mĩ* > *gel-mi*

Urfa ağızında şimdiki zamanın olumsuz çekimi bugün şöyledir:

çalışmıyam “çalışmıyorum”, *gétmisen* “gitmiyorsun”, *basılmĩ* “basmıyor”, *yapamıyılı* “yapmıyoruz”, *çılhmisiz* “çıkmiyorsunuz”, *bulmılar* “bulmuyorlar”.⁽⁸⁰⁾

Halk ağızında ve türkú metinlerimizde çok az da olsa olumsuzluk ekinin eski şeklini de görüyoruz: *dönmeyor* “dönmüyor” (82/10) gibi.

c. Görülen Geçmiş Zaman

Görülen geçmiş zaman eklerinin Urfa halk ağızında *-dı*, *-dĩ*, *-tı*, *-tĩ* olmak üzere yalnızca düz biçimleri vardır. Türkú metinlerimizde bu eklerin yuvarlak biçimlerine rastlamasak bile bu biçime geçişin izleri olan yarı dar-yuvarlak biçimlerini görüyoruz: *soldürdün* (50/9), *düştüm* (44/5, 50/11, 76/10, 95/12), *öldürdün* (50/7, 64/3, 94/6) vb.

79. Sadettin Özçelik., s. 99

80. a.e., s. 100

Görülen geçmiş zamanın şahıslara göre çekimi şöyledir:

Teklik 1. Şahıs: *soldım* (26/7), *attım* (8/11), *dedim* (4/19).

2. Şahıs: *yaptiy* “yaptın”, *içtiy* “içtin”,⁽⁸¹⁾ *etti* “ettin” (17/9), *kandırdi* “kandırdın” (17/9), *yandırdi* “yandırdın” (17/10). Bu çekimde aslında -y olan şahıs ekinin bazı ağızlarda düştüğünü görüyoruz.

3. Şahıs: *bulandı* (18/2), *dolandı* (18/3), *deydi* (94/9), *gëtti* (9/10).

Çokluk 1. Şahıs: *kalduh* “kaldık” (104/16).

2. Şahıs: *yaptiyız* “yaptınız”, *içtiyiz* “içtiniz”,⁽⁸²⁾ *aldiz* “aldınız”, *dëdiz* “dediniz”.⁽⁸³⁾

3. Şahıs: *vurdılar* (30/3), *getirdiler* (44/9), *bıldiler* (66/10).

Görülen geçmiş zamanın olumsuz çekimi -ma, -me ekleriyle yapılır: *olmadı* (82/8), *çılmadı* (104/23), *bulmadım* (89/8), *vërmədiler* (73/4), *gelmedı* (73/11), *vazgëçmedı* (118/4), *gölmedim* (120/3).

d. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Öğrenilen geçmiş zaman eki Urfa ağzında yaygın olarak -mış, -miş, -müş, -müş biçimindedir: *yapmışam* (64/7), *kalmışam* (64/8), *çekmişem* (64/9), *örtmüş* (11/7), *düşmüş* (39/12) vb. örneklerinde olduğu gibi. Ekin Eski Türkçede yalnız -mış, -miş olarak düz şekilleri vardı. Bu durum Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıcanın ilk devirlerine kadar devam etmiş, Osmanlıcanın sonlarına doğru ekin yuvarlak biçimleri ortaya çıkarak bugünkü çok çeşitliliğe ulaşmıştır.⁽⁸⁴⁾ Urfa ağzında, ekin düz biçimleri yanında yarı dar-yuvarlak biçimlerinin de kullanılması, ağızda geçiş dönemi yaşanmakta olduğunu göstermektedir. Öğrenilen geçmiş zamanın şahıslara göre Urfa halk ağzındaki yaygın çekimi şöyledir:⁽⁸⁵⁾

Teklik 1. Şahıs: *yapmışam*

2. Şahıs: *yapmışsan*

3. Şahıs: *yapmış*

81. Mehmet Özbek, a.e., s. 37

82. a.y.

83. Sadettin Özçelik, a.e., s. 101

84. Muharrem Ergin, a.e., s. 284

85. Mehmet Özbek, a.e., s. 37

Çokluk1. Şahıs: *yapmışıḥ*

2. Şahıs: *yapmışsız*

3. Şahıs: *yapmışlar*

Öğrenilen geçmiş zamanın olumsuz çekimi *-ma* ve *-me* ekleriyle yapılır.

Urfa ağzında öğrenilen geçmiş zaman için bir de Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıcada olduğu gibi *-ıp*, (*-İp*, *-up*, *-ŭp*) gerundiumunun kullanıldığını görülür: *alıpsan* “almışsın” (58/6), *salıpsan* “salmışsın” (58/7), *yaḥıpsan* “yıkılmışsın” (58/8) örneklerinde olduğu gibi. Osmanlıcanın sonlarında ortadan kalkan fakat Azeri sahasında canlılığını koruyan bu ek,⁽⁸⁶⁾ az da olsa Urfa ağzında da kullanılmaktadır. Ek, teklik ve çokluk birinci şahıs çekimlerinde iki ünlü arasında kalınca yumuşayarak *-ıḥ-* biçimine girer: *yapıbam* “yapmışım”, *yapıḥıḥ* “yapmışız” Olumsuz çekiminde ise *-ma*, *-me* ekleri *-mı*, *-mi* biçimlerine dönerler: *yapmiyıbam* *yapmiyıpsan*, *yapmiyip*, *yapmiyıḥıḥ*, *yapmiyipsız*, *yapmiyıplar*.

e. Gelecek Zaman

Bugün Urfa ağzında gelecek zaman ekinin *-acaḥ*, *-ecaḥ* olmak üzere yalnız kalın şekilleri vardır: *gülecaḥ* (61/6), *erecaḥ* (61/7), *gelecaḥ* (61/9) vb.

Bu ek, kendisinden sonra gelen ünlüyle başlayan bir ekle birleştiğinde sondaki *ḥ* sesi yumuşar ve ek *-acaḡ*, *-ecaḡ* biçimine girer. Urfa halk ağzında gelecek zaman kipinin şahıslara göre çekimi şöyledir:

Teklik 1. Şahıs: *satacaḡam*

2. Şahıs: *satacaḥsan*

3. Şahıs: *satacaḥ*

Çokluk1. Şahıs: *satacaḡıḥ*

2. Şahıs: *satacaḥsız*

3. Şahıs: *satacaḥlar* ⁽⁸⁷⁾

Olumsuz çekimlerde zaman ekinin önündeki *-y-* bağlayıcı ünsüzü, olumsuzluk eki *-ma*, *-me*’deki geniş ünlüyü daraltarak *-mi* biçimine dönüştürür.

86. Muharrem Ergin, a.e., s. 285

87. Mehmet Özbek, a.e., s. 40

Gelecek zaman ekinin Türkiye Türkçesi yazı dilindeki biçiminin de türkü metinlerimizde az da olsa kullanıldığı görülmektedir: *girecek* (97/5), *edecekti* (119/10).

2. TASARLAMA KİPLERİ

a. Emir Kipi

Emir ekleri tam bir fiil çekim eki özelliği taşırlar. Fiil karakterlerini bozmamış, partisip şeklinde kullanılmamışlardır. Urfa ağzında gerçek anlamda teklik ve çokluk birinci şahıs emir eki yoktur. Bunların yerine emir fonksiyonlu istek ekleri ile şahıs eklerinin oluşturduğu ekler kullanılır. Halk ağzında teklik birinci şahısta *-ım*, *-im* biçimindedir: *alım* “alayım” (1/8), *yanım* “yanayım” (105/2), *bakım* “bakayım” (87/3), *olum* “olayım” (16/13), *gıdım* “gideyim” (4/13) vb. Çokluk birinci şahısta ise *-ağ* biçimindedir: *kaçag* “kaçalım” (55/3), *gidag* “gidelim” (63/7) gibi. Emir kipinin Urfa halk ağzındaki çekimi şöyledir:

Teklik 2. Şahıs: *vur*

3. Şahıs: *vursın*

Çokluk 2. Şahıs: *vurun*

3. Şahıs: *vursınlar* (88)

Türkü metinlerinde Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılan emir biçimleri ile de karşılaşıyoruz.

Teklik 1. Şahısta: *olayım* (1/3), *göreyim* (1/2), *vereyim* (1/9) vb.

2. Şahısta: Fiil kök ve gövdeleri yalın olarak kullanılırlar: *koy* (87/6), *kag* “kalk” (63/7), *çal* (55/6), *geç* (55/7) vb

3. Şahısta: Emir eki *-sın*, *-sın*, *-sün*, *-sün* biçimindedir: *olsın* (5/6), *versin* (77/8), *bilsin* (92/9), *düzülsün* (21/10), *olsün* (55/15), *ağlasın* (120/2) vb.

Çokluk 1. Şahısta: *buluşalım* (74/6), *koşlaşalım* (74/7), *sevişelim* (74/9) vb.

2. Şahısta: Emir ekleri *-ın*, *-ın*, *-ün*, *-ün* biçimindedir: *yapın* (117/7), *verin* (7/6), *vurun* (101/5), *ötün* (52/4) vb.

3. Şahısta: Emir ekleri, *-sınlar*, *-sınler*, *-sünler*, *-sünler* biçiminde olup teklik üçüncü şahıs emir eklerinin çoğul biçimleridirler: *désinler* (41/4), *yésinler* (87/7), *çeksınler* (60/7) vb.

88. Mehmet Özbek, a.e., s. 44

b. Şart Kipi

Halk ağzında ve metinlerimizde geçen şart eki, Türkiye Türkçesi yazı dilindeki gibi *-sa, -se* biçimindedir: *çağırsam* (51/12), *gelsey* "gelsen" (25/6), *istesey* "istesen" (55/4), *ararsay* "ararsan" (110/3) *olsa* (64/4), *dağıtsa* (58/5) vb. Çokluk şahıslar için metinlerimizde örnek bulamadık; bununla birlikte Urfa halk ağzında şart kipinin çekimi şöyledir:

Teklik 1. Şahıs: *alsam*

2. Şahıs: *alsay*

3. Şahıs: *alsa*

Çokluk1. Şahıs: *alsaḥ*

2. Şahıs: *alsayız*

3. Şahıs: *alsalar* (89)

Emirle istek arası bir ifade taşıyan hitap edatlı şart şekline Urfa ağzında yalnızca ikinci şahıslarda rastlanır; kullanımı şöyledir: *aḡlasayne* (aḡla-sa-y-n-e) "aḡlasana" (8/5), *sızlasayne* (sızla-sa-y-n-e) "sızlasana" (8/6). Burada *-sa* şart eki, *-y* teklik ikinci şahıs eki, *-n* yardımcı ses *-e* ekleşmiş hitap edatıdır.

c. İstek Kipi

Urfa ağzında da istek eki *-a, -e*'dir. Bu ek teklik birinci şahısta, *-y-* bağlayıcı sesin erimesi sonucu şahıs ekinin ünlüsüne dönüşür: *al-a-y-ım* > *alım* "alayım" (1/8) örneğinde olduğu gibi.

Türkü metinlerimizde istek şeklinin her şahsına verebileceğimiz örnek kelime göremedik, ancak şunları tespit edebildik: *alım* "alayım" (1/8), *yanasan* "yanasın" (21/17), *ḡidaḥ* "gidelim" (63/7), *alalar* (11/9). Bununla birlikte Urfa halk ağzında istek kipinin çekimi şöyledir:

Teklik 1. Şahıs: *tutım*

2. Şahıs: *tutasan*

3. Şahıs: *tuta*

89. Mehmet Özbek, a.e., s. 42

- Çokluk 1. Şahıs: *tutağ*
2. Şahıs: *tutasız*
3. Şahıs: *tutalar* ⁽⁹⁰⁾

Türkü metinlerimizde *-a*, *-e* istek eklerinin, teklik birinci şahısta değişmemiş biçimlerini de görüyoruz. Bu kullanım Eski Anadolu Türkçesinin izlerini taşımaktadır: *tutam* “tutayım (37/2), *çıkam* “çıkayım” (37/3), *olam* “olayım” (37/4), *enem* “inem” (37/5), *alam* “alayım” (82/12), *gıdem* “gideyim” (1/10) vb. Ayrıca, *görüşelım* (116/3), *göreyim* (1/2), *olayım* (1/3), örneklerinde görüldüğü gibi günümüz Türkiye Türkçesi yazı dilindeki biçimlerle de karşılaşıyoruz.

İstek çekiminin olumsuzluğu halk ağzında *-mi* ekiyle yapılır: *kalmiya* (kal-mi-y-a) “kalmaya” (40/5), *almiya* (al-mi-y-a) “almaya” (40/6) örneklerinde olduğu gibi. Bu ek görüldüğü gibi *-ma*, *-me* olumsuzluk ekinin, bağlayıcı ünlü olan *-y-* sesinin etkisiyle daralmış şeklinden başka bir şey değildir. Türkü metinlerimizde ise bu kuralın dışına çıkan örneklerle de rastlayabiliyoruz: *gelmeyem* (gel-me-y-em) “gelmeyeyim” (1/10).

İstek kipinin gerek olumlu gerek olumsuz çekimlerinde görülen halk ağzından ayrılmalara, hep yazılı kaynaklardan alınan türkü metinlerinde rastlıyoruz.

d. Gereklilik Kipi

Urfa ağzında gereklilik kipi bugünkü Türkiye Türkçesi yazı dilinde olduğu gibi *-malı*, *-meli* ekleriyle oluşturulur. Türkü metinlerimizde örnek kelime tespit edilemedi. Bununla birlikte gereklilik kipinin halk ağzındaki çekimi şöyledir:

- Teklik 1. Şahıs: *vurmaliyam*
2. Şahıs: *vurmalısan*
3. Şahıs: *vurmali*
- Çokluk 1. Şahıs: *vurmaliyıl*
2. Şahıs: *vurmalısız*
3. Şahıs: *vurmalılar* ⁽⁹¹⁾

90. Mehmet Özbek, a.e., s. 42

91. a.e., s. 43.

3. İsim Fiili (ek fiil, cevher fiili)

Eski Türkçede *er* yardımcı fiilinin *er-> ir-> i-* biçiminde eklenmesinden oluşan, isim kök ve gövdelerinin yüklem olarak kullanılmasını sağlayan, ayrıca birleşik fiil çekimlerinde de görev alan *isim fiilinin* Urfa ağzındaki kipleri şunlardır:

a. Şimdiki Zaman

İsim fiilinin şimdiki zamanını karşılayan *bildirme ekleri* Urfa halk ağzında şöyledir:

Teklik 1. şahıs: *-am, -em*

2. şahıs: *-san, -sen*

3. şahıs: *-dır, -dır, -tır, -tİR*

Çokluk 1. şahıs: *-ıh*

2. şahıs: *-sız, -sİZ*

3. şahıs: *-dırlar, -dırler*

Urfa halk ağzında isim fiilinin şimdiki zamanının çekimi şöyledir.

Teklik 1. Şahıs: *çalışkanam*

2. Şahıs: *çalışkansan*

3. Şahıs: *çalışkandır*

Çokluk 1. Şahıs: *çalışkanıh*

2. Şahıs: *çalışkansız*

3. Şahıs: *çalışkandırlar*⁽⁹²⁾

Türkü metinlerimizde isim fiilinin şimdiki zaman çekimine örnek olarak tespit ettiğimiz kelimeler şunlardır: *ağacıyam* (66/2), *yaralıyam* (29/6), *karalıyam* (29/7), *dertliyam* (35/7), *bağçeliyam* (90/18), *‘eşiksan* (19/9), *feleksen* (61/2), *hatundır* (70/3), *kandır* (104/2), *yağandır* (104/4), *ebedidir* (119/2), *delidir* (92/8), *narlıhtır* (46/2), *varlıhtır* (46/3), *sadıhtır* (46/5), *sebbehür* (52/6), *kedehür* (52/7)

b. Görülen Geçmiş Zaman

Batı Türkçesinin başından beri düşme eğilimi gösteren *i-* fiil kökü, Urfa halk ağzında, ister ünlüyle ister ünsüzle biten isimlerden sonra gelsin, daima düşer.

92. Kemal Edip, a.e., s. 72

Görülen geçmiş zamanın şahıslara göre çekimi şöyledir:

Teklik 1. Şahıs: *çalışkandım*

2. Şahıs: *çalışkandiy*

3. Şahıs: *çalışkandı*

Çokluk 1. Şahıs: *çalışkandıh*

2. Şahıs: *çalışkandiyiz*

3. Şahıs: *çalışkandılar* ⁽⁹³⁾

Ancak Türkü metinlerinde *i-* fiilinin düşmediği örneklerle de rastlıyoruz: *kum idim* (64/11), *gül idim* (26/7), *mum idim* (64/12).

c. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Urfa halk ağzında *i-* kökü tamamen düşürülmüş şekilde kullanılır. İster ünlüyle ister ünsüzle biten isimlerden sonra gelsin, daima düşer. İsim fiilinin öğrenilen geçmiş zamanının şahıslara göre çekimi şöyledir:

Teklik 1. Şahıs: *çalışkanmışam*

2. Şahıs: *çalışkanmışsan*

3. Şahıs: *çalışkanmış*

Çokluk 1. Şahıs: *çalışkanmışıh*

2. Şahıs: *çalışkanmışsınız*

3. Şahıs: *çalışkanmışlar* ⁽⁹⁴⁾

d. Şart

Bu çekimde de *i-* fiilinin düştüğü görülür: *igîtsey* “yiğit isen” (104/12) örneğinde görüldüğü gibi. Türkü metinlerinde hece ölçüsünün zorlamasıyla *i-* fiilinin ortaya çıktığı da görülür: *gelmez isen* (75/12). Urfa halk ağzında isim fiilinin şart kipinin şahıslara göre çekimi şöyledir:

Teklik 1. Şahıs: *çalışkansam*

2. Şahıs: *çalışkansay*

3. Şahıs: *çalışkansa*

93. Kemal Edip, a.e., s. 73

94. a.e. s. 75

Çokluk1. Şahıs: *çalışkansaḥ*

2.Şahıs: *çalışkansayız*

3. Şahıs: *çalışkansalar* ⁽⁹⁵⁾

e. İsim Fiilinin Olumsuz Çekimi

İsim fiilin var olan dört kipinin olumsuz çekimleri *degıl* “değil” edatından yararlanarak yapılır. Türkü metinlerinde tespit ettiğimiz örnekler şunlardır: *yar degıl mi* (42/3), *çoban degılsen* (103/22), *Eşref degıl mi* (42/5).

4. Yeterlik Fiili

Urfa ağzında yeterlik, olumlu durumda genel olarak *bil-* yardımcı fiil ile oluşturulan birleşik fiille; nadir olarak da geniş zaman kipiyle ifade edilir. *Yapabilir misin?* sorusuna *yapabilirem* veya *yapabillem* “yapabilirim” yerine *yaparam* “yaparım” biçiminde cevap verildiği de görülür.

Yeterlik fiilinin olumsuzu ise bugünkü gibi *-ama-*, *-eme-* ekleriyle yapılır. Bazı ağızlar olumsuzluk ifadesinde teklik birinci şahısta, şahıs ekinden önce *-n-* bağlayıcı sesini getirirler. Buna az da olsa türkü metinlerimizde rastlıyoruz: *öremenem* (ör-eme-n-em) “öremem” (55/10), *süremenem* (sür-eme-n-em) “süremem” (55/11), *göremenem* (gör-eme-n-em) “göremem” (55/13).

5. Fiillerin Birleşik Çekimleri

Urfa ağzı konuşma dilinde fiillerin birleşik çekimlerine bolca rastlanılmasına karşılık türkü metinlerimizde örnek kelime bulamadık.

6. Sıfat Fiiller (Partisipler)

Partisipler fiil kök ve gövdelerine partisip eki getirilerek yapılan, isim cinsinden kelimelerdir. Sıfat olarak kullanılırlar. Zaman ve hareket belirtirler. Bugün yazı dilimizde kullanılan partisip eklerinden hemen hepsinin fonetik hadiseler sonucu az çok değişikliğe uğramış şekillerine Urfa ağzında da rastlanır: *-acaḥ*, *-ecaḥ*, *-an*, *-en*, *-ar*, *-er*, *-dıḡ*, *-dıḡ*, *-dıḡ*, *-dıḡ*, *-dıḡ*, *-maz*, *-mez*, *-mıḡ*, *-mıḡ* gibi.

Türkü metinlerimizde tesbit ettiğimiz partisipler şunlardır: *gelecaḥ* (52/5), *yırlayacaḥ* (55/9), *sevdiḡiy* (16/5), *gülen* (84/5), *öldiren* (59/5), *soldıran* (59/9),

95. Kemal Edip, a.e., s. 76

güldüren (59/17), *görenlere* (1/3), *sevenlerin* (6/5), *yanar* (64/12). Metinlerimizde Türkiye Türkçesi yazı dili ve Urfa halk ağız kurallarından ayrılmış bazı partisipler de tespit ettik. Yaygın söyleyişe göre *geldiğim*, *güldüğüm*, *sevdiğim* olması gereken partisipleri *geldiğim* “geldiğim” (123/6), *güldüğüm* “güldüğümü” (107/4) *sevdiğim* “sevdiğim” (87/16) biçimlerinde görüyoruz..

7. Zarf-Fiiller (Gerundiumlar)

Zarf-fiiller şahsa ve zamana bağlı olmaksızın hareket ifade eden fiil şekilleridirler. Bugün yazı dilimizde kullanılan zarf-fiil eklerinin hemen hepsi, fonetik olaylar sonucu az çok değişikliğe uğramış biçimleriyle Urfa da ağızında vardır: *-a*, *-anda*, *-ende*, *-ken*, *-ınca*, *ince*, *-madan*, *meden*, *-ıp*, *-ip*, *-up*, *-üp*. Bunlardan *-anda*, *-ende* bir Azeri zarf fiilidir. (96)

Türkü metinlerimizde tespit ettiğimiz zarf-fiiller şunlardır: *doya doya* (3/3), *vèrende* (15/6), *basınca* (96/12), *durmadan* (59/16), *edip* (125/14), *tutup* (120/4), *görüp* (123/26).

Eski Anadolu Türkçesinde kullanılmış ve bugün ağızlarda canlılığını sürdüren, yazı dilinde ise yalnızca birleşik fiillerde kullanılan *-ı*, *-i*, *-u*, *-ü* zarf-fiil ekleri, "yanı yanı gidesen" bedduasında olduğu gibi Urfa ağızında az da olsa kullanılmasına rağmen türkü metinlerimizde tesbit edilemedi.

96. Muharrem Ergin, **Azeri Türkçesi**, İ. Ü. Ed. Fak. Yay. 1633, İstanbul 1971, s. 105

VI. EDATLAR

Yazı dilimizde kullanılan edatların çoğu, çeşitli ses olayları sonucu ortaya çıkan söyleniş farklarıyla Urfa ağzında da vardır. Biz burada yalnız türkü metinlerimizde tespit ettiğimiz edatları göstereceğiz.

A. Ünlem Edatları

Acı, şaşkınlık, bıkkınlık, nefret, korku, sevinç, ızdırap gibi duygu, istek ve heyecanı kısa ve etkili bir biçimde anlatmaya yarayan ünlem edatlarını şu başlıklar altında toplayabiliriz.

1. Ünlemler

ah (60/15), *vay* (24/5), *uy* (53/4), *of* (3/9), *aman* (3/9), *havar* “yetiş” (46/2), *yandım* (6/4), *dī* “di, haydi” (1/6), *haydē* “haydi” (91/7).

2. Seslenme Edatları

ay (21/17), *ēy* “ey” (121/4), *lēy* “ey” (69/4), *lē* “ey” (69/4), *anam* (92/2), *anēy* “anne ey” (27/3), *anē* “anne ey” (39/5), *lo* “ey, yahu.” (60/4).

3. Sorma Edatları

‘aceb “acaba” (75/6), *‘acebe* “acaba” (125/2), *hangī* “hangi” (67/4), *ničīn* “niçin” (19/5), *ne* (16/11).

4. Gösterme Edatı

ışte “işte” (28/4)

5. Cevap Edatları

yoh “yok” (107/6), *degīl* “değil” (44/5)

6. Terennümler

Bu edatlar gramer ögesi görevinden çok ezgi kalıbından doğan uzatmaları karşılayan ve doldurma görevi yapan ünlem çeşidi kelimelerdir: *aman* (9/4), *anam* (39/13), *da* (73/9), *de* (76/6), *dī* (1/6), *lē* (46/2), *dīlē* (46/2), *lēy* (69/2), *hele* (4/6), *lo* (33/2), *lo lo* (5/2).

B. Bağlama Edatları

Metinlerimizde tespit ettiğimiz başlıca bağlama edetleri şunlardır:

1. Sıralama Edatları

Aslında bir son çekim edatı olup sonradan sıralama edetı olan *ile*; derd *ile* āh (125/18), feryād *ile* nāle (119/4)

Farsçadan dilimize geçmiş ve divan şiiri tarzındaki şiir metinlerimizde bulunan *u, ü*: āh *ü* vāh (125/19).

Eskiden beri kullanılan *ile* edatının ekleşmiş biçimi *-la, -le*; yine *ile* edatının *-n* enstruman eki alarak girdiği *ilen* biçiminin ekleşmiş biçimi olan *-lan, -len, -nan, -nen* Urfa ağzında sıralama edatı göreviyle geniş ölçüde kullanılmaktadır: *heyvanan* “ayva ile narı” (40/4).

2. Denkleştirme Edatları

Birbiriyle eş değerdeki birden fazla ögeyi birbirine bağlayan bu edatlardan, türkü metinlerimizde, ancak bir örnek bulabildik. *bir... bir... bir...*: “*bir* ayrılığ *bir* yoğsıllığ *bir* ölüm” (2/5).

3. Karşılaştırma Edatları

ya... ya... : “*Ya* benden geç *ya* ondan” (76/5), “*Ya* hicrandır *ya* kıandır” (104/2), *hem... hem...* : “*Hem* datlıyam *hem* acıyam” (66/3), *ya*: “Kâfirin vèrdi murādın *ya* benim vermeye mî?” (125/16).

4. Cümle başı edatları

eger : “Eger bahtiy gelmedi (73/11), *hele* : “Hele hele niye” (4/6), *belkî* : “Gidem yar eglenem belkî gelmeyem” (1/10), *hetta*: “Hetta pâdişāh olsa” (123/31), *sankî*: “Degirmen sanki yıl ay” (123/12), *zahar* “zahir, sanki”: Bülbul olmuş *zahar* göynüm” (58/11)

5. Sona Gelen Edatlar

kîmîn “gibi”: “Yaralı bülbul *kîmîn*”(48/3), *barı*: “Gece gelmez isen anam gündüz gel *barı*” (75/12), *ise* : “Feryād ederek ağlar *ise*” (119/12), *da*: “Ağam da gëtti gelmedi” (9/10), *bile* : “Getirdi derdi bile” (1107/8).

6. Son Çekim Edatları

İşletme eki görevi yapan son çekim edatlardan metinlerimizde tespit ettiklerimiz şunlardır.

a. Vasıta ve Beraberlik İfade Eden Edatlar

ile, ilen: “Çıkmaz kelem *ile* vurdum rek kemî” (1/13), “Arab atı binme *ilen* yorulmaz” (34/7). *ilen* edatlarının ekleşmesinden doğan *-la, -le, -dan, -den, -nan, -nen* biçimleri halk ağzında geniş ölçüde kullanılmaktadır: “Aşk *odıyla* yahıpsan” (58/8), “*yarnan* barıştım” (29/4), “*Askeñle ordınla* Atatürk binler yaşa” (82/4), “Ben senin *aşkından* olmuşum hasta” (75/3), “*Derdiden* düştüm dile” (60/8), “Azıcık ta *bennen* konuş” (49/8).

b. Sebep Bildiren Edatlar

diye: “Yar zülfine asılıyım dar *diye*” (72/8), *için*: “Birın öz canım *için* birin yara bağlarım” (9/8), *üçün*: “Bülbül gül *üçün* ağlar” (56/11).

c. Benzerlik Bildiren Edatlar

gibi: “Ceylan senin *gibi* yürğim yara” (89/7).

kimın “gibi”: “Yaralı bülbül *kimın*” (56/4). Bu edat, *gibi* edatının Azeri sahasında görülen *kibi* ve *kimi* biçimlerinin *-n* vasıta eki almış biçimidir.

d. Başkalık Bildiren Edatlar

başka: Benden *başka* geyen yok (81/13).

e. Miktar Bildiren Edatlar

ķeder “kadar”: “Arpalar dize *ķeder*” (63/6), “Kaķ gıdaķ bize *ķeder*” (63/7), “Toppıktan dize *ķeder*” (63/9).

ķöre: “Bana *ķöre* aşna çoķ” (13/16).

VII. CÜMLE BİLGİSİ

A. KELİME GRUPLARI

Urfa ağzında kelime grupları Türk dili kurallarına uygun olarak, belirli bir düzen içinde yan yana gelen kelimelerden oluşmaktadır. Yapısında, kullanılışında ve anlamında bir bütünlük vardır. Şiir olmaları nedeniyle oldukça zengin bir kelime grubu kadrosuna sahip olan metinlerimizde geçen başlıca kelime grupları şunlardır:

1. Tekrarlar

a. Aynen Tekrarlar

Türkü metinlerinde, müzik cümlelerinin zorlamasıyla, özellikle nakaratlarda çok sayıda ve uzun aynen tekrarlarla karşılaşılır: *acı acı* (31/8), *aman aman* (9/4), *bağlara bağlara* (37/5), *ben de ben de* (4/2), *beni beni* (29/3), *bölük bölük* (45/4), *burca burca* (38/11), *dağlar dağlar* (38/6), *dağlara dağlara* (37/3), *dı gel dı gel* (1/7), *dilëy lë dilëy lë* (69/7), *dilim dilim* (68/2), *dillere dillere* (37/9), *doya doya* (3/3), *dön beri dön beri* (1/2), *düşmanım değil düşmanım değil* (44/6), *elvand elvand* (67/3), *gelin gelin gelin* (50/6), *gıdiy gıdiy* (30/3), *güllü güllü* (31/6), *hele hele* (4/6), *kağacaba* (31/11), *kalmiya kalmiya* (40/10), *karşı karşı* (81/3), *kör ola kör ola* (84/13), *nëdim nëdim* (78/6), *nenni nenni* (67/6), *sile sile* (76/12), *top top* (38/10), *uzun uzun* (10/10), *vay vay* (34/7), *vay gül vay gül* (43/4), *vura vura* (86/6), *yana yana* (10/7), *yar aman yar aman* (15/2), *yavaş yavaş* (4/16), *yële yële* (76/9), *yoldaş yoldaş* (31/14).

b. Eş Anlamli Tekrarlar

gel ağam gel, gel paşam gel (43/12), *melul meşzun* (80/7), *şarkı beste* (3/5), *ağam olasan, paşam olasan* (65/6) vb.

c. İlaveli Tekrarlar

ële mele (86/15), *hele mele* (85/12), *şingır mingır* (3/4).

2. Bağlama Grubu

derd ile Áh (125/18), *feryād ile nāle* (119/4), *şeyvanan nar* “ayva ile nar” (40/4). *bir ayrılış bir yoşsullış bir ölüm* (2/5). *ya benden geç ya ondan* (76/5), *ya hicrandır ya şandır* (104/2), *hem datlıyam hem acıyam* (66/3). *āh ü vāh* (125/19).

3. Sıfat Tamlaması

ağ gerdan (59/4), alıcı kuşlar (71/3), altın saplı kazma (5/11), ‘arap kıızı ((8/5), bahtiyar felek (61/14), burnu hızmali gelin (71/10), çağır tiken (69/9), çattal ürek (51/11), demir ürek (51/13), çüt gögerçin (8/12), deli gönül (71/2), domürcah gül (50/8), dönmez el “dönülmez yer, ahiret” (2/8), dumanlı dağlar (7/6), ela gözleri (6/3), el degmemiş yar (8/4), eli kınalı gelin (71/9), elleri kınalı gelin (7/7), gelinlik çağa (55/2), göğüsler edalı gelin (71/5), gözler sürmeli gelin (71/13), güldüren esmer (59/13), gül yüzlü yar (61/4), kara beht (54/10), hçara çadır (51/2), kara daş (2/3), karanlıh günler (61/7), kara sandıh (5/2), kara yemeni (64/2), kaşlar hıdatlı gelin (71/12), öldiren esmer (59/5), soldıran esmer (59/9), şeker oğlan (49/5), toppığı halhallı gelin (71/11), ürek yarası (48/9), yaman hal (3/10), yaralı bülbül (56/4), yeşli boya (3/2), zalım baba (70/5).

4. İsim Tamlaması

Abdonın mezarı (27/2), ağa paşanın kıızı (16/4), dağların kurdu (99/4), toprağ koynü (48/15), portakalın irişi (68/10), kızlar sürüşi (68/11), kalanın ardı (40/2), kanlıların fermanı (41/3), Urfanın fıstığı (41/6) Urfanın kapısı (43/2), sinamanın binası (48/7). aşıkaların bağı (32/3).

5. İyelik Grubu

benim göynüm (8/13), benim ağam (17/3), seniy derdiyden (4/18), onun gözlerinin hestesiyem (124/10), bizim elimiz (72/2), sizin soya (3/6),

6. Aitlik Grubu

karşık dağlar (80/2), elindeki şişe (84/14), koynundaki güman (20/4), yanağıdaki izler (47/8).

7. Unvan Grubu

ağa baba (31/12), ağa küvre “ağa kirve” (23/4), ağa beg (23/8), ağa çardaş (31/15), ağam efendim (17/13), benim ağam (16/3), Halil Beg (41/4), öz begim (74/14), hanım bacı (31/9), İsmet Paşa (82/3), paşa makamı (1/12), paşanın kıızı (16/4).

8. Ünlem Grubu

Ya ħezret-ĩ ‘ālem penāh (124/16), aman anam (98/2), uy anēy 27/3), uy havar (25/4), yandım lē lē (6/4), yandım yaman şimdĩ (12/6), le le yandım (91/19), Vay sürmelīm vay (34/9), dī gel (43/13), Haydē güzelīm haydē (90/28).

9. Edat Grubu

Urfa ağzında *ile* edatı ve onun ekleşmiş biçimiyle oluşturulan edet grupları çoğunluktadır: *ķurşın ķelem ile (1/13), binme ilen (34/10), odiyla (58/8), askerĩnle (82/4), ne gezersĩn sürinen (103/23), ‘aşkından (75/3), derdiden (60/8), yarnan (29/4); aġam da (48/6), kâfir bile (118/9). eger baĥtiy gelmedi (73/10), hele hele niye (4/6), belķi gelmeyem (1/10), ĥetta pâdişāh olsa (122/31), bûlbûl ķimĩn “bûlbûl gibi” (48/3), aġlar ise (118/14).*

10. İsnat Grubu

baş açıĥ (4/12), ellerĩ kınalı (7/7), ĥallarım yaman (3/10), gözlerĩ sürmelĩ (77/5), ĥaşlar ĥara (64/6), ĥaş siyah (102/10), yaĥa yırtıĥ (4/12), yalın ayaĥ (126/20).

11. Zarf-Fiil Grubu

ķanlar saĥaraķ (126/19), baş açık aġlayarķc (126/6), domürcaĥ gül iken (50/8) arpa biştim gög iken (69/8), sen kız ben oġlan iken (69/11), lutfēdĩp vādi-yi fıķette (124/3), bēsleyĩp serde yetiştirmiş idĩ dal fes ile (126/6), ah edĩp (124/14), el edĩp (51/12), fırsant bulınca (12/32).

12. Sıfat-Fiil Grubu

açılmış gül-fam (22/5), aġarmış saĥlarım (122/2), güller açmış bahar göynñm (58/10), oda yanmış ķurũ çeşmĩmde (116/5), senĩ benden ayırmaķ isteyen bed-māye ĥussādın (125/8), duman eksilmeyen daġlar (38/5), alıcı ķuşlar (71/3)

13. Arapça ve Farsçe Tamlamalar

elem-ĩ ĥaĥr-ı firāķ “elem-i kahr-ı firak”(119/3), beygāne-yĩ ġem “bigane-i gam” (119/4), safvet-ĩ vijdān “safvet-i vicdan” (119/6) eyyām-ı sa‘ādet “eyyam-ı saadet” (119/11), beĥr-ĩ meāĀl “bahr-ı melāl” (119/13), beĥt-ı perişān “baht-ı perişan” (120/3), ‘āşık-ı sādık “âşık-ı sadık” (121/3), ehl-ĩ temķin “ehl-i temkin” (121/4), fezā-yı ‘aşķ “feza-yı aşķ” (121/8,) dil-ĩ na-şād “dil-i naşad”(121/7), devā-yı

derd “deva-yı dert (122/4), *mū-yī siāh* “mu-yi siyah” (123/4), *cevher-ī cān* “cevher-i can” (123/5), *bār-ı ğem* “bar-ı gam” (123/7), *ālem-ī sıhhat* “âlem-i sıhhat” (123/9), *celāʾ-ı müdhiş* “cellat-ı müthiş” (123/10), *çerh-ı eyyām* “çarh-ı eyyam” (123/12), *dide-yī im ʾān* “dide-i iman” (123/16), *meʾmure-i ālem* “mamure-i âlem” (123/17), *Heccāc-ı Zalim* “Haccāc-ı Zalim” (123/25), *tiġ-ı cevr* “tığ-ı cevr” (123/27), *ebnā-yı ādem* “ebna-yı âdem” (123/33), *nağd-ı ʾömr* “nakt-ı ömür” (124/2), *vasl-ı ārız-ı dil* “vasl-ı arız-ı dil” (124/3), *dide-yī hun* “dide-i hun” (125/2), *şems-ī beht* “şems-i baht” (124/7), *vādi-yi firket* “vadi-i firkat” (125/3), *dest-ī kudret* “dest-i kudret” (125/4), *derd-ī senem* “derd-i senem” (125/5), *cām-ı mēy* “cam-ı mey” (125/7), *bend-ī cünün* “bend-i cünun” (125/9), *dağ-ı sine* “dağ-ı sine” (125/19), *hezret-ī ālem penāh* “hazret-i âlem penah” (125/17), *sedā-yı āh ü vāh* “seda-yı ah ü vah” (125/19), *haqq-ı ezel* “hakk-ı ezel” (125/20), *tişe-yī ğem* “tişe-i gam” (126/9), *beş-i tekdir-i ilāh* “bahş-ı takdir-i ilah” (125/20), *nār-ı ʾeşq* “nar-ı aşk” (126/2), *nār-ı ruhsār* “nar-ı ruhsar” (127/2), *ʾAbdi-yi bi-çāre* “Abdi-i bi-çare” (126/10), *bağ-ı dil* “bağ-ı dil” (127/4), *sümbül-ü efkâr* “sümbül-i efkâr” (127/4), *hevā-yi zülf-ī yâr* “heva-yı zülf-i yâr” (127/5), *gürūh-ı zenperestān* “güruh-ı zenperestan” (127/6), *beyt-ü senem* “beyt-i senem” (127/7), *Şeyh-ī Sen ʾān* “Şeyh-i Sen’an” (127/7), *visāl-ı ʾiyd-i etḥa* “visal-ı iyd-i etha” (127/8), *tālīb-ı feyz-ī muḥabbet* “talib-i feyz-i muhabbet” (127/10), *tekke-yī ʾüşşak* “tekke-i uşşak” (127/11), *Züleyhā-yi murād* “Züleyha-yı murat” (127/12), *bend-i zindān* “bend-i zindan” (127/13), *mülk-i Belkīs* “mülk-i Belkıs” (127/15), *hesret-ī dildār* “hasret-i dildar” (128/2), *ateş-ī ʾaşq* “ateş-i aşk” (128/3), *nar-ı firket* “nar-ı firkat” (128/6), *bend-i zindān* “bend-i zindan (128/9), *cism-ī ğem-ālūde* “cism-i gam-alude (128/6), *vuslāt-ı yâr* “vuslar-ı yâr” (128/11).

B. CÜMLELER

Urfa türkülerinde duygu, düşünce ve fikir, gramer kurallarına uygun olarak bir araya getirilmiş kelimelerin oluşturduğu düzenli cümlelerle anlatılmıştır. Ancak incelediğimiz malzemenin şiir olması dolayısıyla, anlatımı daha güçlü ve güzel kılan devrik cümleler de metinlerde çokça yer almış bulunmaktadır. Cümlelerin, her çeşidine Türkü metinlerimizde rastlıyoruz. Bu nedenle onları yapılarına, yüklem türüne, yüklem yerine ve anlamlarına göre sınıflandırarak gösteriyoruz. Tespit ettiğimiz başlıca cümle çeşitleri ve bu çeşitlere ait örnek cümleler şunlardır:

1. Yapılarına Göre Cümleler

a. Basit Cümle

Duygu ve düşünceyi veya oluş ve kalışı tek bir yargı halinde anlatan basit cümle türünü kendi içinde *basit isim cümleleri* ve *basit fiil cümleleri* diye ikiye ayırarak örnekliyoruz:

(1). Basit İsim Cümleleri

Karaköprü narlıdır (46/2). Güzellik bir varlıktır (46/3). Evlerinin öni paşa maşamı (1/12). Kıprık kaştı yücedir (16/11). Hallarım yaman (3/10). Evvel küçücekti (6/5). Ben serhoşam (9/7). Kafam duman (9/7). Çay susuz (9/14). Hele yar yar zalım yar (13/6). Bana göre aşna çoğ (13/16). Mağmur gözler uyusuz (9/15). Ben bir altın fenerim (10/6). Ayrılığ var ölüm var (13/7). Dağlar başı duman duman şimdi (12/7). Hanı bizim uğursuz (9/17). Uzağ yoldan dönüş var (13/8). Çay içinde eşme çoğ (13/13). Sen bize gelmeye yimnili misin (7/10), Güzel sevenlerin bu mıdır sonu (6/11).

(2). Basit Fiil Cümleleri

Tebip yaram dşme çoğ (13/14), Ben de gëttim bir gëyiğın avuna (14/2). Tüfengim kayada asılı çaldı (14/7). BahçiyağΔuzu girdi (15/2). Bahça bar vèrende gel (15/6). Gel benim kâkülî kemendim (17/11). Bulandı gözler bulandı (18/2). Gëyik çektî benî de gendî damına (14/3). Êndî deryayı dolandı (18/3). Üç gözelden heber sordım (18/10). Henüz geldî gözellerin zamanı (20/3).

b. Birleşik Cümle

(1). Şarhl Birleşik Cümleler

El êdip çağırsam da çhlmaz demir üreklî (51/12). harman yerî sürseler yerine gül ekseler (47/3). Ben ölürsem köşklerkalsın vèranı (41/5). Dağıtsa yar dağıdır (58/5). ‘Alem düşman olsa severem seni (64/4). Behtilî kız başına sevdiğine vèrseler (47/4). Çıhar āhırı elinden bin yerinden bağlasan çember (122/15). Bir telî Çin î Bedehşan bedelî sorsan eger (126/11). Êller ne dërse dësın (35/4).

(2). İç İçe Birleşik Cümleler

Evvel küçücektî şimdî böyümüş (6/5). Gidîn dëyîn o yara dedîğî güne düştüm (50/13). On ikî konca sevdîm her birî bir güldendîr (51/8). Ötün bülbüller ötün yar gelecağ vaht oldı (52/4). Gîdem yar eglenem belkî gelmeyem (1/10). Heyva gibî saraldım din iman yoğ mı sende (4/4). Geceler gel yanıma derdîm söliyîm siye (4/9). Ben dedîm gëmsîz gîdîm gëm gelîr gëmden artığ (4/13).

(3). ki'li Birleşik Cümleler

Korğaram kî senî benden ayıra (7/5). Bîlmem kî ne gün èyler (35/3). Gör kî neler var (36/3). Gëttîn kî tez gelesîn (77/4).

2. Fiilin Yerine Göre Cümleler

a. Kurallı cümleler

Yüzün görenlere kurban olayım (1/3). Gîdem yar eglenem belkî gelmeyem (1/10). Nice Süleymanlar tahtan endîrîr (2/6). Ela gözlerini uyğı bürümüş (6/3) vb.

b. Devrik Cümleler

Zamana dilberî yaldadır adamı (1/15). Gele gele geldîm bir kara daşa (2/2). Saramadım doya doya da bellerîn (3/3). Ben kurbanam sizîn soya (3/6). Bizî hesret koydı kavım kardaşa (2/4) Gîderem burdan arthç (4/11). Hepî seniye derdiyden düşmana dedîm kardaş (4/18). Derdîm söliyîm siye (4/10) vb.

3. Anlamlarına Göre Cümleler

a. Olumlu Cümleler

Yüce dağ başında yatmış uyumuş (6/2). Şehirler içinde anè ne hoştur Konya (44/3). Saraya getirdiler anè kanlı salaca (44/9). Cabur dağdanķcuş geliyor (45/2). Yazığ oldü genç yaşına (45/7). Karaköprü narlıhtır (46/2). Güzellik bir varlıhtır (46/3) vb.

b. Olumsuz Cümleler

Erîmez kara behtîm (54/13). Benî zencîr zaptetmez (56/12). Göynüm geçmez gözelden (65/3). Düşman askerlerî gelmez üstüme (82/13). Sevda nedir bilmezdim (83/4). Çözîlmez gül düğümü (106/2) vb.

c. Soru Cümleleri

‘Eyva gĩbĩ saraldım din iman yoħ mı sende (4/4). Gũzel sevenlerin bu mıdır sonı (6/11). Yıħılır mı sinamanın binası (48/8). Pınara varmadın mı (50/2). Gũl koydım almadın mı (50/3). Seveda mıdır ne ħaldır (60/13). Benĩ bu sevdaya salan ağlar mı ŗĩmdĩ (75/7). Bağiy bağımca var mı (16/2). Bağida yonca var mı (16/4).

VIII. URFA KERKÜK TELLÂFER AĞIZLARININ ORTAK ÖZELLİKLERİ

Urfa, Kerkük ve Tallâfer yörelerinden derlenen türkû, mani, hoyrat vb. metinler üzerinde, ses ve biçim bilgisi bakımından yapılan incelemeler sonunda tesbit edilen, bu üç ağızda ses ve biçim bilgisi bakımından aynı olan dil özelliklerini şöyle gösterebiliriz.

A. SES BİLGİSİ

1. ÜNLÜLER

Her üç ağızda da Türkiye Türkçesi yazı dilindeki kalın-ince 8 ünlüden başka bir de şu ünlüler vardır.

ê Kapalı e. Oğuzların büyük bir çoğunluğu ilk hecelerde *kapalı e*'yi benimsemişlerdir. Azeri sahasında bu *kapalı e* eğilimi çok belirgindir.⁽¹⁾

ĩ Kısa i, i ile ê arası bir ses.

ũ Kısa u, boğuk bir ı sesi gibi duyulur.

û / ũ u ile ü arası bir ses.

Irak Türkmen ağızları uzunluk-kısalık, açıklık-kapalılık gibi nitelikleri bakımından çeşitlilik gösterirler. Ünlülerin yer yer uzun olarak geçmesi önemli bir başkalıktır. Köktürk ve Uygur metinlerinde de uzun ünlüler bulunuyordu.⁽²⁾ Uzun ünlüleri ile tanınmış bir oğuz lehçesi olan Türkmencede de bugün hala uzun ünlüler devam etmektedir. Bu uzun ünlüler zamanla Türkiye Türkçesi yazı dilinde kaybolmuşsa da, Kerkük ve Telafer ağızlarında süregelmiştir. Bu nedenle, yukarıda saydığımız ünlüler dışında Türkmen ağzında bir de: â (kapalı a), ā (uzun ā), ē (uzun e), ō (uzun o), – (uzun ö) ünlüleri vardır: *bālîḥ* “balık”, *kōyın* “koyun”, *gēlîr* “gelir” vb.⁽³⁾

a. Ünlü Uyumu

Kalınlık-incelik bakımından, *imṣaḥ* “yumuşak”, *ilan* “yılan”, *iraḥ* “ırak” kelimeleri ile, ilk hece ünlüsü düzleşmiş olan *ifaḥ* “ufak” gibi birkaç kelime dışında

1. Muharrem Ergin, **Azeri Türkçesi**, İ. Ü. Ed. Fak. Yay. 1633, İstanbul 1971, s. 90

2. Gülensoy, Tuncer, **Kütahya ve Yöresi Ağızları**, TDK Yay. 536, Ankara, 1988., s. 126

3. Sadettin Buluç, “Telafer Türkçesi Üzerine”, **Makaleler/Sadettin Buluç**, Haz. Zeynep Korkmaz. TDK Yay. 884, Ankara 2007. s. 285

her üç ağızda da genellikle ünlü uyumu vardır. Bu uyum alınma kelimelerde de görülür:(4) آخری āhirī > āhırı “ahiri”, خانه hāne > hana “hane”, خنجر hancer > hençer “hançer”, دانه dāne > tene “tane” vb. Ancak mastar eki yalnızca kalın biçimdedir: almağ, almağ “almak”, gelmağ, gelmağ “gelmek” vb. Teklik 1. şahıs eki daima kalın olarak geçer: alırığ, alırığ “alırız”, güleriğ, güleriğ “güleriz” vb. Ayrıca dık, -dik, -duğ, -dük partisip ekinin de yalnızca kalın biçimleri vardır. Urfa ve Kerkük ağzında düz ünlülü: gördüğü “gördüğü”, Tellâfer ağzında ise yuvarlak ünlülü: istēduğu “istediği” vb. (5)

Düzlük-yuvarlaklık bakımından ünlü uyumu henüz yeterince gelişmemiştir. Yer yer kelime kökü ve yapım eklerinde her üç ağız da Eski Anadolu Türkçesi özelliklerini taşırlar. (6)

Urfa ağzında: ulı “ulu” (38/6), bulıt “bulut”(10/2) uzın “uzun” (10/10), boyun “boyun” (38/13), komşı “komşu” (10/13), toppığ “topuk” (63/9) vb.

Kerkük ağzında: bālığ “balık”, kōyın “koyun”, gēlın “gelin” vb.

Tellâfer ağzında: yımurta “yumurta”, bıgaz “boğaz”, kōnşı “komşu”, dōlı “dolu”, toppığ “topuk”, yastuğ, “yastık”, kaşşuğ “kaşık”, ārtuğ “artık, fazla”, kōyın “koyun” gibi.

b. Ünlü Değişmeleri

Kalın ünlülerin incelmesi:

a > e : kara > kere, kaya > keye, قدم kadem > keder “kadem” (125/11), قدر kader > keder “kader” (78/8),

ı > i : ılık > ilığ/ ilığ, kıl > kıl, ıssız > issiz, ırak > irah

İnce ünlülerin kalınlaşması:

e > a : bahçe > bahça, ateş > ataş

i > ı : cirit > cırıt, zalim > zalım

ö > o : cömert > comard

4. Sadettin Buluç, a.e., s. 286

5. a.y.

6. a.y

Geniş ünlülerin daralması:

a > ı : mağara > *mığara*

o > u : koparmak > *ķuparmaķ*, yoğurmak > *yugurmaķ*, boynuz > *buynuz*.

ö > i : köfte > *kifte*

Dar ünlülerin genişlemesi:

ı > a : fırtına > *firtana*

i > e, ê : yine > *gene*, iyi > *éyyı*, hiç > *hêç*, ihsan > *êħsan* vb.

u > o : *uyah* / *oyağ* “uyanık”, tuzak > *tozaķ*, dudak > *dodaķ*,

ü > ö : güzel > *gözel*, küme > *köme*, üvey > *ögey*, büyük > *böyük*.

Düz ünlülerin yuvarlaklaşması:

e > ö Bu değişme çoğuş kez, *v* ünsüzünün *e* ünlüsünü yuvarlaklaştırmasından ortaya çıkmaktadır. *v* dudak ünsüzünün yanındaki ünlüyü yuvarlaklaştırması Azeri Türkçesinin bir özelliğidir.⁽⁷⁾ *tevbe > töbe* “tövbe”, *devşirir > döşürür*, *şevket > şövket*, *devir > dövür*.

ı > o : çıban > *çoban*

ı > u : yıldız > *yulduz*, sıra > *suva*, altın > *altun*, bıyık > *buyuķ*,

i > ü : şişe > *şüşe*,

Yuvarlak ünlülerin düzleşmesi:

o > a : soğuk > *savıķ* / *savığ*

u > ı : yumurta > *yımurta*, çamur > *çamır*, hamur > *ħamır*, kaburga > *ķabırğa*, bu > *bı*, oğul > *oğıl*, dokuz > *doķķız*, yoğurt > *yōğirt*

ü > e : yürü- > *yêrĩ-*

ü > i, ĩ : düş > *diş*, küf > *kif*, köpük > *köpik*, gümüş > *gümüş*.

c. Orta Hece Ünlüsünün Değişmesi

Azeri sahasında Osmanlı sahasından daha ileri bir orta hece ünlüsünün değişmesi olayı vardır.⁽⁸⁾ *Adanaya > adaniya*, *kimseye > kimsiye* kalmaya > *ķalmiya*, almaya > *almiya*, ötmeyor > *ötmiyor*.

7. Muharrem Ergin, a.e., s. 97

8. a.e., s. 95

d. Orta Hece Ünlüsünün Düşmesi

alaram > *allam* “alırım”, koşusu > *ķōķsı* “kokusu”, yanaram > *yannam* “yanarım”, yuħusu > *yūķsı* “uykusu”.

2. ÜNSÜZLER

Her üç ağızda da bugün Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunan *b, c, ç, d, f, g, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z* ünlüsüzlerine ek olarak: *ğ, ħ, ĩ, ķ, ‘* (*ayın*) ve *’* (*hemze*) sesleri vardır.

Arap asıllı olup bugün Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılmayan *ayın* sesi üç ağızda da canlılığını sürdürmektedir: عشق ‘aşķ “aşķ”, عسكر ‘asker > ‘esker “asker” عرفان ‘irfān > ‘irfan “irfan” (22/6), عمر ‘ömr > ‘ömür.

Arapça kelimelerde bulunup Arap alfabesinin ح harfiyle gösterilen, sert bir ünlüsüz olan *ħ* üç ağızda da aslına uygun şekilde gırtlaktan seslendirilir: حسرت ħasret > ħesret “özlem, حرام ħarām > ħeram “yasak şey” vb.

a. Ünsüz Değişmeleri

b > m : Bu değişme Azeri ve Osmanlı sahaları arasındaki başlıca fonetik ayrılıklardan biridir: ben > *men*, bahane > *mahana*, bumbar > *mumbar* vb.

b > p : bıçak > *pıçaķ*, bakla > *paķla*, bakraç > *paķraç*, boz- > poz- vb.

ç > ş : Oluşum noktaları aynı ve birbirine yakın birer damak-diş ünlüsü olan *ç* sesi, bir temas değişimi sonucu süreklisi olan *ş* sesine dönüşebilmektedir. Bu değişim Azeri Türkçesinde çok görülen bir özelliktir:⁽⁹⁾ biçtim > *biştım*, saçlım > *saşlım*, geçti > *geştı*, göçtü > *göştı*, ağaçlar > *ağaşlar*.

d > t : Azeri ve Osmanlı sahasındaki ses ayrılıklarından biridir.⁽¹⁰⁾ Birinde *t*’li olan diğerinde *d*’li olarak görülebilir: tiken > *tiken*, dükkân > *tüken*, dik- > *tik-*, dök- > *tök-* vb.

g > k : gölge > *kölge*, gömlek > *kömlek* vb.

ğ > g : değenek > *degenek*, ciğer > *ciger*, leğen > *legen*, eğil- > *egil-* vb.

ķ > ğ : ak > ağ. Kelime sonundaki ħ sesi iki ünlü arasında tonlulaşır. *oħıma ğı*

9. Muharrem Ergin, a.e., s. 92

10. a.e., s.103

“okumayı”, kulak asma- > *ķulaķıasma*- “dinlemek, önemsemek” vb.

ķ > *ħ* : Eski Anadolu Türkçesi devresinde çok görülen bir değişiklikdir.⁽¹¹⁾ Bu devrenin sonuna doğru Osmanlı sahasında *ķ* sesi, Azeri sahasında *ħ* sesi ağırlılığını göstermeye başlamıştır. Bugün bu *ħ* sesi Azeri Türkçesinin temel özelliklerinden birini oluşturanmaktadır.⁽¹²⁾ Bölgemiz ağzı da kelime içinde ve kelime sonunda eskiden beri geniş bir *ħ* eğilimi içindedir: yıkmak > *yıħmaħ*, ok > *oħ*, ayrılıķ “ayrılık” vb.

k > *g* : *k* kelime başında çok defa *g* olur: kendi > *gendı*, kişi > *ķıřı*, keçi > *geçi*, kene > *gene* vb. İki ünlü arasında tonlulaşır: *üregı* (yürek-i) “yüreği”, *göge* (gök-e) “göğe” vb. Ancak Azeri özelliği olarak tonsuz biçimiyle geçen belirli sayıda kelimeler de vardır: *köynek* “gömlek”, *kölge* “gölge vb.

ñ > *g* : *öñ* > *ög* vb.

ñ > *ng* : *yün* > *yüng*, *deñiz* > *dengiz*, *doñuz* > *donguz* vb.

ñ > *n* : *onun* > *önın*, *biñ* > *bin*.

ñ > *v* : *yañak* > *yavaķ* “yanak”, *köñül* > *gevıl* “gönül”, *yalıñız* > *yalavuz*.

ñ > *y* : *soñra* > *soyra saña* > *siye*, *seniñ* > *seniy*, *sēniy*, *baña* > *biye*, *miye*, *añla-* > *ayna-*; *göñülüm* > *göynüm*, *kolun* > *ķōlıy*, *eliniz* > *ēliyiz*; *aldın* > *āldıy*, *aldınız* > *āldıyız*, *verseñ* > *vérsey*, *gitseñiz* > *gétseyiz*.

p > *b* : *parmak* > *barmaħ*, *paha* > *baha*, *pazar* > *bazar*, *piç-* > *biş-* vb.

r > *l* : Azeri Türkçesinde Türkiye Türkçesine göre daha çok görülen bir değişmedir: *sarardım* > *saraldım*, *karardı* > *ķaraldı*.

t > *d* : Bu da bir Azeri Türkçesi özelliğidir. Osmanlı sahasında *t*’li olan kelimeler Azeri sahasında *d*’lidir.⁽¹³⁾ *taş* > *daş* (2/2, 4/17, 8/11, 21/7, 29/5, 39/3), *tatlıyım* > *datlıyam* (66/3), *testi* > *desti* (77/3), : *taş* > *daş*, *tuz* > *duz*, *tavşan* > *davşan*; buna karşılık tonsuz olarak : *diken* > *tiken*, *dik-* > *tik-*, *dök* > *tök-* vb.

11. Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul 2000, s. 108

12. Muharrem Ergin, a.e., s. 92

13. a.e., 122

b. Ünsüz Benzeşmeleri

Aşırı derecede benzeşme eğilimi Azeri Türkçesinin bir özelliğidir.⁽¹⁴⁾

-*ls-* > -*ss-* : olsun > *ossın*, kalsam > *ķassam*, gelsin > *gessın* vb.

14. a.e., s. 114, 155, 165

-*ln-* > -*nn-* : alnımda > *annımda* vb.

-*nd-* > -*nn-* : içinden > *içinnen*, senden > *sennen*, candan > *cannan* vb.

-*nl-* > -*nn-* : onlar > *unnar*, enli > *ennı*, karanlık > *karannıķ* vb.

-*rl-* > -*nn-* : darlık > *darrıķ* vb.

-*rl-* > -*ll-* : koyarlar > *ķoyallar*, *ķoyalla*, diyerler > *diyeller*, *diyelle* vb.

-*şs-* > -*ss-* : yaratmışsın > *yaratmissan* vb.

-*tc-* > -*cc-* : *Ĥatice* > *Ĥatce* > *Ĥecce* vb.

-*tç-* > -*çç-* : çiftçi > *çüççü* vb.

-*ts-* > -*ss-* : tütsü > *tüssı* vb..

-*yn* > -*nd-* : peynir > *pendir* vb.

-*zs-* > -*ss-* : gelmezse > *gelmesse*, okumazsınız > *oķımassız* vb.

c. Ünsüz Türemesi

Ön seste *h* türemesi: is > *his*, ayva > *heyva*. elbet > *helbet* vb.

Ön seste *y* türemesi: *aĝla* > *yıĝla*, ırgala > *yırĝala*, ır > *yır* “şarkı, türkü” vb.

İç seste *b* türemesi: temel > *tembel*, hamal > *ķembal*, pamuk > *pambıĝ* vb.

Son seste *h* türemesi: deryā > *deryāh*, peyda > *peydah* vb.

Son seste *n* türemesi: yaya > *yayan* vb.

Son seste *z* türemesi: kere > *kerez* “defa” vb.

d. Ünsüz Düşmesi

ön seste *y* düşmesi: Örnekleri az olan Türkçedeki bu genel eğilim, Azeri Türkçesinde çoğalarak bu sahanın özelliğini oluşturan bir kural haline gelmiştir.⁽¹⁵⁾ Dar ünlülerin başında bulunan *y*’lerin Azeri Türkçesinde düşürülmesi yaygın bir kuraldır.⁽¹⁶⁾ yüz > *üz*, yiğit > *igıt*, yürek > *ürek*, yılan > *ilan*, yüce > *uca*, yüksek > *üskek*, yıl > *il* vb.

14. a.e., s. 114, 155, 165

15. Muharrem Ergin, a.e., s. 91

16. a.e., s. 90

İç seste *f* düşmesi: yufka > *yuḥā*, çift > *çüt* vb.

İç seste *l* düşmesi: kalk- > *kaḥ*- vb.

İç seste *n* düşmesi: tunç > *tuç* vb.

İç seste *r* düşmesi: serp- > *sep*- çıkart- > *çıḥat*-, kıtlama > *kıtlama* vb.

İç seste *y* düşmesi: çeyrek > *çerek*, söyle > *söle*, *sele* vb.

Son seste *h* düşmesi: vallah > *vallā* vb.

Son seste *r* düşmesi: geliptir > *gelipti* vb.

Son seste *t* düşmesi: vaht > *vaḥ* “vakit”

Son seste *y* düşmesi: buğday > *buğda* vb.

e. Ünsüz İkizleşmesi

Bu bir Azeri Türkçesi özelliğidir. Kelime başında veya içindeki açık hecenin kendinden sonra gelen ünsüzü almak suretiyle kapalı duruma girmesi biçiminde oluşur: ⁽¹⁷⁾ *sabah* > *sebbeh*, *topuk* > *toppiḥ*, *yedi* > *yeddi*, *sekiz* > *sekkiz*, *dokuz* > *doḳkız*, *seki* > *sekki*, *sakal* > *seḳkel*, *hile* > *ḥille*, *kısa* > *ḳıssa* vb.

f. Ünsüzlerin yer değiştirmesi

Her üç ağızda da sık görülen bir olaydır: *kirpik* > *kiprik*. *uçkur* > *uḥḥur*, *yaprak* > *yarpah*, *yarpağ* *sofra* > *sırfa*, *yüksek* > *üskek*, *tiksin-* > *diskin-*, *çıplak* > *çılpaḥ*, *avrat* > *arvat* vb.

Komşu olmayan ünsüzlerin de yer değiştirdiği görülür: *bulgur* > *burḡul*, *sarımsak* > *samırsaḡ*, *göster-* > *görsset-* vb.

g. Hece Kaynaşması

Bölgemiz ağızında çok rastlanan özelliklerden biri de hece kaynaşmasıdır: *bıyık* > *būḡ*, *gelirim* > *gellem*, *senin ilen* > *sennen*.

B. BİÇİM BİLGİSİ

Türkiye Türkçesinde kullanılan yapım eklerinin büyük bir bölümü bölgemize has ünlü uyumu çerçevesinde her üç ağızda da vardır. Ayrıca Halk ağızında kullanılan, samimiyetle küçültme ve seslenme işlevi gören, Farsçadan geçme bir de

17. a.e., s. 94

-e, -ê [-ā] eki vardır: *Meḥemedê* “Mehmetcik, Mehmetciğim”, *Cemala, Cemalê* “Cemalcik, Cemalcığım” vb.

Durum eklerinden, ünlüyle biten kelimeye getirilen yükleme eki, Kerkük ağzında: *ni, ni, nu, nü* biçiminde olmakla başkalık gösterir: *almāni* “elmayı”, *silgini* “silgiyi”, *ḡutunu* “kutuyu”, *tūlkünü* “tilkiyi” vb.

1. İyelik Ekleri

Teklik 2. şahıs iyelik eki $\tilde{n} > y$ sonucu Urfa ve Tellâfer ağızlarında -y, -ıy, -iy biçimindedir: *babay* “baban”, *boḡçay* “bohçan”, *ḡapıy* “kapın”, *ḡardaşıy* “kardeşin”, *üziy* “yüzün” vb.

Kerkük ağzında ise $\tilde{n} > v$ sonucu -v, -ıv biçimine girer: *babav* “baban”, *boḡçav* “bohçan”, *ḡapıv* “kapın”; *ḡardaşıv* “kardeşin”, *elleruv* “ellerin”, *gözleruv* “gözlerin” vb.

Çokluk 2. şahıs iyelik eki Urfa ve Tellâfer ağızlarında: -yız, -yiz, -z biçimindedir: *ḡolıyız* “kolunuz”, *ēliyiz* “eliniz”, *yüziyiz* “yüzünüz”; Kerkük ağzında ise -vız, -ıvız biçimindedir: *babavız* “babnız”, *ḡolıvız* “kolunuz” vb. İyelik ekleri ile şahıs eklerinde *n* yerine *v* sesinin geçmesi Kıpçakçadan gelmedir.⁽¹⁸⁾

2. Şahıs Ekleri

Türkiye Türkçesine göre başkalıklar gösteren zamir kaynaklı şahıs ekleri bölgemiz ağzında bugün şöyledir:

Teklik 1. şahıs eki -am, -em biçimindedir: *allam* “alırım”, *gellem* “gelirim”.

Teklik 2. şahıs eki ise -san, -sen biçimindedir. Urfa ağzında: *alırsan* “alırsın”, *gelırsen* “gelirsin”; Kerkük ve Tellâfer ağzında: *yatasan* “yatarsın”, *gēlısen* “gelirsin”.

Çokluk 1. şahıs eki -ıḡ, -ıḡ [-uḡ, -üḡ] biçimindedir. Urfa ve Kerkük ağzında: *allıḡ* “alırız”, *gellıḡ*, Tellâfer ağzında: *alluḡ* “alırız”, *gellüḡ*, vb.

Çokluk 2. şahıs eki ise -sız, -süz [-suz, -süz] biçimindedir. Urfa ağzında: *yatarsız* “yatarsınız”, *gelırsız* “gelirsiniz”. Kerkük ve Tellâfer ağzında: *yatāsız*

18. Sadettin Buluç “Kerkük Hoyrat ve Manilerinde Başlıca Ağız Özellikleri”, *Makaleler/Sadettin Buluç*, Haz. Zeynep Korkmaz. TDK Yay. 884, Ankara 2007, s. 277

“yatarsınız”, *gelrsız* “gelirsiniz”.

Türkiye Türkçesine göre başkalıklar gösteren İyelik kaynaklı şahıs ekleri ise bölgemiz ağzında şöyledir:

Teklik 2. şahıs eki, görülen geçmiş zaman ve şart kiplerinde olmak üzere Urfa ve Tellâfer ağzlarında -y’dir: *aldıy* “aldın”, *vërsey* “versen”; Kerkük ağzında ise v’dir: *aldıv* “aldın” *vërsev* “versen”.

Çokluk 1. şahıs eki her üç ağzda da -*h* biçimindedir: *aldıh* “aldık”, *çalışkandıh* “çalışkandık”.

Çokluk 2. şahıs eki, görülen geçmiş zaman ve şart kiplerinde olmak üzere Urfa ve Tellâfer ağzlarında -yız, -yız [-z]’dir: *aldıyız* “aldınız”, *gétseyiz* “gitseniz”. bazı ağzlarda *aldız* “aldınız”; Kerkük ağzında ise -vız, -ıvız biçimindedir: *aldıvız* “aldınız, *gétsevız* “gitseniz” vb.

3. Zaman Ekleri

Her üç ağzda ortak olup Türkiye Türkçesine göre başkalıklar gösteren zaman ekleri bölgemiz ağzındaki şöyledir:

a. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Teklik ve çokluk 2. ve 3. şahısta -ıp, -ip biçimindedir.

Teklik 2. şahısta: *kalıpsan* “kalmışsın” *gelipsen* “gelmişsin”; teklik 3. şahısta: *kalıp* kalmış”, *gelip* “gelmiş” vb.

Çokluk 2. şahısta: *kalıpsız* “kalmışsınız”, *gelipsiz* “gelmişsiniz”; çokluk 3. şahısta: *kalıplar* “kalmışlar”, *gelipler* “gelmişler” vb. (19)

b. Geniş Zaman

Geniş zamanın teklik ve çokluk 1. şahıslarında, özellikle konuşma dilinde r, l, ve n’li fiillerde düşme ve benzeşme olur: *gelerem* > *gellem* “gelirim”, *geleriḥ* > *gelliḥ* “geliriz” vb.

19. Habib Hürmüzlü, **Kerkük Türkçesi Sözlüğü**, Kerkük Vakfı Yay. 4, İstanbul, 2003. s. 32

C. DİĞER ORTAK ÖZELLİKLER

1. -çl, -çi isimden isim yapma eki tonlu ünsüz ve düz ünlüyle geçer: yolcu > yolçl, torcu > torçl “ağla balık avlayan avcı” (20) Osmanlı sahası dışındaki şivelerde de bu ek hep ç’li biçimdedir. (21)

2. -lı, -li, -lu, -lü ve -sız, -siz, -suz, -süz yapım ekleri geniş-yuvarlak ünlülü kelimelerde düz ünlülü olarak, dar yuvarlak ünlülü kelimelerde ise yarı dar-yuvarlak ünlüyle geçerler. *ķōllh, ķōlsız, üzlŭ, üzsŭz*. (22)

3. -lıh, -lik, -lık ekleri yuvarlak ünlülü kelimelere de eklenir: *yōhlh*, dar yuvarlak ünlülü köklerde ekin ünlüsü yarı dar-yuvarlak olarak geçer: *dŭzlŭh* “düzlük”, *gŭnnŭh* “günlük”. (23)

4. İsim çekiminin belirtme durum eki daima düzdür: *oķu, oķl*. (24)

5. Şahıs ve gösterme zamirlerinin belirtme durum eki daima düzdür: *onl, bını, şunl*. (25)

6. Osmanlı sahasında kalın söylenen kısa ünlülü Arapça ve Farsça’dan alınma kelimeler Azeri Türkçesinde olduğu gibi, (26) bölgemiz ağzında da ince biçimleriyle seslendirilirler: اغیار aġyār > eġyār “aġyar” حیران ĥayrān > ĥeyran “hayran” vb.

7. Arapça ve Farsçadan alınma kelimelerdeki kısa *a* ünlüsünün, ünlü-ünsüz uyumu dışına çıksa bile Azeri Türkçesinde hep *e*’ye çevrilmesi olayı vardır. (27) Kalın ünsüzle ince ünlü yanyana gelebilmektedir: قلم *ķelem* “kalem”, رقم *reķķem* “rakam”, قدر *ķeder* “kader” vb. Bu oluşum Türkmen ağızlarında Türkçe kelimelerde de görülmektedir: *ķeye* “kaya”, *ķere* “kara” vb. (28)

20. Sadettin Buluç, “Telafer Türkçesi Üzerine”, **Makaleler/Sadettin Buluç**, Haz. Zeynep Korkmaz. TDK Yay. 884, Ankara 2007, s. 290

21. Muharrem Ergin, a.e., s. 138

22. Sadettin Buluç, “Telafer Türkçesi Üzerine”, **Makaleler/Sadettin Buluç**, Haz. Zeynep Korkmaz, TDK Yay. 884, Ankara 2007, s. 290

23. a.y.

24. Sadettin Buluç “Kerkük Hoyrat ve Manilerinde Başlıca Ağız Özellikleri”, **Makaleler/Sadettin Buluç**, Haz. Zeynep Korkmaz. TDK Yay. 884, Ankara 2007, KHM, s. 274

25. a.e., s. 274

26. Ergin, a.e., s. 90

27. Sadettin Buluç, a.e., s. 91

28. a.e., s. 273

8. Aslında bulunmadığı halde kelime başında *ayın* sesi bulunabilmektedir: *araba* “araba”, ‘ecı “acı” آسمان (Far. āsmān) > āsmān “asuman”, احمد (Ar. Ahmed) > ‘Ehmet “Ahmet”.⁽²⁹⁾

9. Görülen geçmiş zaman ekinin ünlüsü Eski Anadolu Türkçesindeki gibi düzdür: *gördi* “gördü”, *uştı* “uçtu”, *seledī* “söyledi”⁽³⁰⁾

10. Vurgusuz orta hece ünlüsünün yer yer düştüğü görülür: ⁽³¹⁾ burada > *bırda* boyunumda > *boynumda*, gönülüm > *gönlüm*, topuğu > *topğı*, kabire > *ķabre*, *kapsın* “kapısını”, *yuķsına* “uykusuna”.

11. Kelime sonunda *ķ* sesi, tek heceli köklerde *ķ*, çok heceli kelimelerde *ğ* olarak geçer: ⁽³²⁾ *ķoķ*, *yoķ*, *torpağ*, *ķonağ*.

12. Ayrılma ve ilgi durumu hali eklerindeki *d* sesi tonsuz olarak -ta, -tan biçiminde geçer: ⁽³³⁾ *ķadlığta*, *ah ētmağtan*.

13. İki ünsüzle biten tek heceli kelimelerde ünsüz düşmesi olur: ⁽³⁴⁾ *ķift* > *ķūt*, *ķalk-* > *ķaķ-*.

14. Alınma kelimelerin çoğu kez ünlü uyumuna sokulduğu görülür: ⁽³⁵⁾ *ķāre* > *ķara*, *ķane* > *ķana*; *ķarābe* > *ķaraba*, *binā* > *bine*, *karanfıl* > *ķenefıl*

15. Teklik 3. şahıs iyelik eklerinin üst üste geldiği olur: *göz yaşı* “gözyaşı, gözünün yaşı”, *ağabegīsī* “ağabeyi”, *seķebīsī* “sahibi”, *ķeķķası* “hakki”

16. İstek şekilleri birinci tekil şahısta: *ālım*, *alım* “alayım”, *gētīrīm*, *getīrım* “getireyim” biçimindedir.

17. Son çekim edatlarından *gibi* yerine, daha çok instrumentalli olarak *kimin* biçimine rastlarız. Bu bir Azeri Türkçesi özelliğidir.

29. a.y.

30. a.e., s. 274

31. Sadettin Buluç, “Telafer Türkçesi Üzerine”, **Makaleler/Sadettin Buluç**, Haz. Zeynep Korkmaz, TDK Yay. 884, Ankara 2007, s. 289

32. Sadettin Buluç “Kerkük Hoyrat ve Manilerinde Başlıca Ağız Özellikleri”, **Makaleler/Sadettin Buluç**, Haz. Zeynep Korkmaz. TDK Yay. 884, Ankara 2007, KHM, s. 275

33. a.y.

34. a.y.

35. a.e., s. 274

18. Zaman zarfı *şimdi* kelimesinin *imdi* biçimi de vardır.

19. *ile* son çekim edatının, vasıta durumu eki almış biçimiyle kullanıldığı olur: *yaz ilen* “yaz ile”, *kaz* “kaz ile”. Ama daha çok bunun dış ünsüzü *l* sesinin *t*, *n* ile benzeşmesi sonucu aldığı *-dan*, *-den*, *-tan*, *-ten* veya *-nan*, *-nen* biçimleri daha çok kullanılmaktadır: *yârdan* “yârla, yâr ile”, *dilden* “dille”, *sağlıgtan* “sağlıkla” vb.

21. Teklik ve çokluk 2. şahıs iyelik ekleri, *ile* bazı fiil kiplerinde 2. şahıs eki olarak *n* yerine Kerkük ağzında *v*, Urfa ve Tellâfer ağzında *y* sesi geçmektedir. Bu Kıpçak dili özelliğidir. Kerkük ağzında: *babav* “baban”, *bağçav* “bahçen”, *elleruv* “ellerin” gözleruv “gözlerin”. Urfa ve Tellâfer ağzında: *babay* “baban”, *elleriy* “ellerin” gibi.

22. *c*, *ç*, *ş*, gibi dış ünsüzleri ile *y* ünsüzü, yanlarındaki ünsüzleri inceltirler. Bu olay Oğuz-Türkmen lehçelerinde daha yaygın ve belirgindir. Bölgemiz ağzında da aynı özellik bolca görülür.

23. Yuvarlaklaşma henüz sona ermemiştir: *koku* > *koğu*, *kuyu* > *kuyı* vb.

24. Düz ünlülerin yuvarlaklaşması olayı vardır: *tevbe* > *töbe* “tövbe”, *sıra* > *sura*, *çift* > *çüt*,

25. Yuvarlaklaşma eğilimi yanında, bir Eski Anadolu Türkçesi özelliği olan düzleşme eğilimi de görülür: *hatun* > *hatın*, *kuzu* > *kuzı*, öyle > *éle*, *duvar* > *divar*,

26. Bölgemiz ağızlarında tesbit ettiğimiz özelliklerden biri de geniş ünlülerin daraldığıdır: *kalmaya* > *kalmiya*, *el* > *él*, *yemezlar* > *yımezler*, *sofra* > *sıfra*, *bohça* > *buğça*.

27. Bölgemiz ağzında bir de genişleme eğilimi vardır: *kıkırdak* > *kağırdak*, *cahillik* > *cahallığ*, *hiç* > *hêç*, *burcu* > *burca*, *uyanmadı* > *oyanmadı*, *bugün* > *bögün*, *bulandı* > *bölendı*, *yürü* > *yêrî*, *büyük* > *böyüğ*.

28. Geniş zamanın olumsuz biçiminde teklik 1. şahıs için çeşitli tiplerle karşılaşılır. Türkmen ağzında: *koçalmaram* “kocalmam”, *vêrmerem* “vermem”. Urfa ağzında: *çürümenem* “çürümem”, *koçalmanam* “kocalmam”, *vêrmenem* “vermem”.

29. *dıh*, *dıg* partisip ekleri yalnız düz ve kalın ünlü ile geçmektedir: *ölmedihça* “ölmedikçe”, *vêrdığına* “verdiğine”,

30. *mağ*, *mağ* fiilden isim yapma eki yalnız kalın şekliyle geçer: *étmağ* “etmek”, *güлмаğ* “gülmek”.

31. Bir Azeri zarf fiili olan ⁽³⁶⁾ “-dıgı zaman, -diği zaman” anlamları taşıyan *-anda*, *-ende* ekleri bu ağızlarda yaygın biçimde kullanılır: *verende alanda*, *gelende* vb.

32. Bildirme ekinin ünlüsünün, Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi uyum dışı kaldığı görülür. Ekin yalnız düz ünlülü biçimi güney Azerbaycan özelliğidir. ⁽³⁷⁾

33. Azeri sahasında olduğu gibi Urfa ve Türkmen ağızlarında da geniş zaman kipinin olumsuz fiiline zaman eki getirildiği görülür: *unutmanıh* (unut-ma-r-ıh) “unutmayız.”

34. Azerbaycan ve Urfa türküleri arasında aynı motifi ve anlatım unsurlarını taşıyan türkülerle de karşılaşırız.

Azerbaycan ağızında:

Anama deyin ki atımı satsın
Nişanlım göyçektir kardaşım alsın
Kardaşım almazsa koy evde kalsın
Allah aman dağlar duman, bu iş ne yaman
Adam kalmadı
Muhtar Paşa kor olasan cavan kalmadı ⁽³⁸⁾

Urfa ağızında:

Annama söyleyın malımı satsın
Kanlı kömlegimı bağına bassın
Nişanlım gözeldır kardaşım alsın
Kardaşım almassa  llere kalsın ⁽³⁹⁾

36. Ergin, a.e., s. 105

37. a.e., s. 114

38. Üzeyir Hacıbeyli, Mustafa Magomayef, **Azerbaycan Türk El Nağmeleri**, Azerbaycan Halk Mearif Komisarlığı, Azernesr 1927, s. 48.

39. Metinler, 101

Azerbaycan ağzında:

Bağın bağımca var mı Memed gulu
Bağında yonca var mı Memed gulu
Sevdin alabilmedin ey çal papak
Sevdiyin mence var mı Memed gulu (40)

Urfa ağzında:

Bağiy bağımca var mı
Bağıda yonca var mı vay benim ağam vay
Ağa paşanın kıızı
Sevdiği bence var mı vay benim ağam vay (41)

40. Üzeyir Hacıbeyli, a.e., s. 50

41. Metinler, 16

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANLATIM ÖZELLİKLERİ

I. URFA TÜRKÜLERİNDE ANLATIM

Şanlıurfa türkülerinin dili sade, temiz ve pürüzsüzdür. Yüzyılların ayrılığına karşılık hâlâ Azerî Türkçesinin birçok özelliğini taşımaktadır.

Urfa Halk ezgileri makama bağlı, kurallı ezgilerdir. Hemen hepsinde beste yönünden bir eksiklik, bir hata bulunmaz. Hele uzunhava biçiminde söylenen divan havaları ve gazeller farklı bir yapı gösterirler. *Râst, mâhûr, uşşâk, hüseyinî, urfa, kürdî, nevrûz, sabâ, hicâz, segâh* ve *acem-aşîrân*, Urfa halk müziğinin belli başlı makamlarıdır. Bunlardan *uşşâk, hüseyinî, kürdî ve nevrûz*, klâsik müziğimizde aynı adlarla anılan makamlardan farklıdır. Bûselik çeşnili makam hiç kullanılmamıştır. Bu makamlarda kullanılan çeşitli mertebelerin, *tecnis, mahmudiye, mesnevî, ibrahimî, beşirî, acem* ve *elezber* gibi kendine özgü adları vardır.

Köklü bir kültür şehri olan Urfa'da, makama dayalı, sistemli bir müzik icra edildiğinden, tarih içinde *bağlama ailesi* çalgıları ile *kaval, bendir, tef, darbuka*'nın yanında *kanun, ud, tambur, keman, ney*, gibi çalgılar da büyük önem kazanmış ve rağbet görmüşlerdir.

Urfa'da en makbul ses, dolgun bir renge ve 3 oktav genişliğe sahip tenor cinsidir. Bu sesler genellikle ezgileri belli bir yerden sonra bir oktav tizden okuyarak toplulukta bir tür soprano ses görevi yüklenir ve müziğe ayrı bir tat katarlar.

Tezimizin adından da anlaşılacağı üzere biz bu çalışmamızda tıpkı halkın kullandığı gibi Urfa yöresinde söylenen ezgili manzum halk edebiyatı ürünlerini *türkü* adı altında topladık. Sırası geldikçe şiir biçimlerini ayrı ayrı belirttik.

Urfa halkının ilim, medeniyet ve güzel sanatlarla olan ilişkisi çok eski zamanlara dayanmaktadır. Urfa gibi kutsal sayılan bir şehirde doğan, İslâm dünyasının yarattığı gerçeklere yürekten bağlı olan Urfalıların, türlü düşünce ve duygularını aksettirirken, İslâm uygarlığıyla ilgili başlıca öğeleri, sanatında esas olarak kullandığını görürüz. Halkın musikiye olan derin muhabbeti ve onun halk hayatında derinlemesine kök salması bunun en canlı örnekleridir. Eskiden beri sözlü

sanat olarak yaşıyan Urfa Halk Musikisi, geleneksel öz, tür ve biçim çeşitliliği; orijinal ritmi, parlak ifade tarzı, millî ve yerel özellikleri bünyesinde bulundurmakla diğerler illerin musikilerinden ayrılır.

Türküleri, mani ve hoyratları, divan ve gazelleriyle de çevresindeki illere göre farklı bir durum gösteren Urfa'nın klasik gazel sanatı, halkın hafızasında derin iz bırakmış, ve öz güzelliğini asırlar boyu muhafaza etmiştir. Bu işte hafızlar, mevlidhanlar, maharetli hanendeler önemli rol oynamışlardır. Çalıp söyleme geleneğine sadık kalan, fakat rakabetle onu daima zenginleştirmeye çalışan ve çeşitli devirlerde faaliyet gösteren sanatkarlar içerisinde Topal Abdurrahman, Kirişçi Baba Halil, Dambıraçı Derviş, Mukim Tahir (Tahir Oturan), Hacı Nuri Hafız (Nuri Başaran), Culha hafız (Mahmut Yapar), Şükrü Çadırcı, Cemil Cankat, Tenekeci Mahmut (Mahmut Güzelgöz), Ahmet Hafız (Ahmet Uzungöl), Halil Hafız (Halil Uzungöl), Bekçi Bakır (Bakır Yurtsever), Kazancı Bedi' (Bedi' Yoluk) gibi sanatkârlar okudukları gazellerle zaman içinde Urfa mahalli makam ekolünü oluşturmuşlardır.

II. URFA TÜKÜLERİNDE BİÇİM

A. Şiir Biçimleri

Urfa Türkükerinde bentler ölçü ve uyak bakımından oldukça sağlam bir yapıya sahiptir. Metinlerimizde görülen şiir biçimleri *mani*, *hoyrat*, *koşma*, *türkü*, *gazel*, *murabba* ve *muhammes* adları altında kümelenmektedir.

1. Mani

Halk şiirinin en küçük nazım biçimi olarak bilinen *mani*'den, 15'i uzunhava, 51'i kırık hava olarak okunmuş olmak üzere 66 örnek tesbit edebildik. Hepsinde uyak (aaxa) biçimindedir. Maniler *uzunhava* olarak daha çok kadınlar tarafından okunur.

Urfada açtı bağlar
Bülbül gül için ağlar
Benî zencir zaptetmez
Vefasız bir yar bağlar (56)

2. Hoyrat

Cinaslı anlatımı esas alan, bu nedenle *cinaslı mani* de denen *hoyrat*, Urfa’da aynı zamanda yaygın bir *uzunhava* biçiminin adıdır. Musiki meclislerinde, yüksek perdelerden söylenen hoyratlar, bazan ustalar arasında karşılıklı atışmaya da dönüşebilir. Hoyratlarda, eski Türk şiirinin *tuyuğ*’u ya da *rubat*’sinde olduğu gibi, duygu ve düşünceler dört dize içinde kısa, öz, ama sanatlı bir biçimde anlatılmıştır. Tesbit ettiğimiz 21 hoyrattan biri:

Gül düğümü
Çözülmez gül düğümü
Bunca bayramlar geçti
Kim gördi güldüğümü (107)

Hoyrat biçimi, *kırık hava*’larda çok nadir kullanılır. Bu durumda *ayak* (ilk dize) tekrar edilerek diğer dizelerin ölçüsüne getirilir:

Dağıdır yar dağıdır
Sinemde yar dağıdır
Başımda gem yuvası
Dağıtsa yar dağıdır (58)

3. Koşma

Düzenli bent yapılarına sahip *koşma* biçimine, Urfa türkülleri arasında fazla rastlanmaz. Bunun başlıca sebebi *âşıklık geleneği*’nin Urfa şehir merkezinde bulunmamasıdır. Bu biçimdeki şiirlerin, *Kıyas*, *Akpınar*, *Yaslıca* gibi Bektaşî muhibbi olan belde âşıklarının hafıza ve dillerinde yaşamakta olduğunu görüyoruz. Şehir merkezinde var olan örneklerin çoğu ise çeşitli halk hikâyelerinden kalmadır.

Kerem ile Aslı’dan:

Dön berî dön berî yüzün göreyim
Yüzün görenlere kurban olayım
Bir amanatım var sana vèreyim
Gidem yar eglenem belki gelmeyem (1)

Emrah ile Selvi’den:

Tutam yar elinden tutam
Çıkam dağlara dağlara
Olam bir yaralı bülbul
Enem bağlara bağlara (37)

4. Türkü

Olayların; aşk, gurbet, sevgi gibi duygu ve düşünceye bağlı kavramların dile getirildiği türküler, biçim olarak ya mani katarlarından ya da çeşitli sayıdaki dizelerden oluşan bentlerle, bunlara bağlı nakaratlardan (bağlantı) meydana gelmektedir. Metinlerimiz arasında, mani katarlarından oluşan biçimin, zengin bir kol oluşturduğunun görmekteyiz. Çalışmamızda, bu biçimden 51 örnek tesbit edebildik. Örnek olarak:

Çay içinde adalar
Sağı doldır badeler
Şirin canıma gelsin
Sana gelen kedalar
Hele yar yar zalım yar
Ayrılış var ölüm var
Uzağ yoldan dönüş var

Çay içinde yarpızlar
Vurıldım yaram sızlar
Bizenmiş toya gider
Turunç memeli kızlar
Hele yar yar... (13)

İkinci sırayı bentleri, her dizesi 5, 6, 8, 11 heceli 2, 3 dizeden oluşan; bağlantıları çeşitli ölçüde 1, 2, 3... dizeden meydana gelen türküler alır:

Ben de gëttim bir gëyiğın avuna
Gëyik çekti benı de gendı damına
Töbeler töbesi de gëyiğ avına
Siz gidin arkadaşlar kaldım kayada

Aman aman öllerde
Tüfengim kayada asılı kaldı
Elblisem buhçada basılı kaldı
Nişanlım silada küsülü kaldı
Siz gidin arkadaşlar... (14)

5. Gazel

Gazel, Urfa'da usta halk sanatçıları tarafından özenle korunup saklanan aynı zamanda bir müzik biçimidir; musiki meclislerinin ağırlığını temsil eder.

Urfa musıkisinde *gazel*, bize bir makamın durağını, şubelerini, mertebelerini, seyrini; kısacası makamın oluşumunu gösteren bir büyük müzik eseri demektir. Bundan dolayı *gazel*'e Urfa'da ustalar arasında *makam* denilmektedir. Tıpkı Türk Cumhuriyetlerinde *mugam* denildiği anlamda.

Urfadaki tanıma göre gazeller *şube*'lerden meydana gelirler, bunlara *hane* denir. Bu hanelerin her birinin başka başka adı vardır. Her hane gazelin bir beyti ile söylenir. Gazelin icrasında önce bir taksim yapılarak okuyucu gazele hazırlanır. Gazel *maye* şubesiyle başlar. Her şube bir öncekinden daha yüksek bir perdeye oturtulur ve yine başında, taksim veya bir özgün *ayak* (kendine özgü kısa bir saz eseri) bulunur. Eğer gazel bir fasıl tertibi içinde okunuyorsa haneler arasına şarkı, türkü gibi bu şubeye *ayak* olabilecek müzikler icra edilir. En tiz şubeden sonra sesi müsait olan okuyucular bir de *hoyrat* okurlar, buradan tekrar sıra ile pes perdeye inilir ve gazel *maye* şubesiyle sona erer. Gazelhanlar *gazel*, *kaside*, *mesnevi*, *murabba*, *muhammes* gibi eserlerin sonuna bazan *hüsn-i hâtime* veya kısaca *hâtime* denen, aynı veya başka bir şaire ait, başka bir şiiirden küçük bir bölüm eklerler. Örnek muhammesimizi okuyan hafız da böyle yaptı.

Urfa'da halk, divan şiiri biçimindeki şiirlerin hepsine çok defa kısaca *gazel* demektedir.

6. Murabba

Aruz ölçüsünün *mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün* kalıbıyla söylenmiş 4 dizeli 7 bentten oluşan Şair Eşref'e ait bir murabba tesbit edebildik. Murabbanın icrası oldukça zordur. Bent sayısının çok olması, her bendi ayrı *çeşni*'den

seslendirme mecburiyetinin maharet gerektirmesi nedeniyle, *murabba* ancak çok usta sanatçılar tarafından okunan nadir eserlerdendir.

7. Muhammes

Muhammes de *murabba* gibi ancak çok usta gazelhanlar tarafından okunan eserlerdendir. Aruz ölçüsünün *fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün* kalıbıyla söylenmiş 5 dizeli 3 bentten oluşan bir muhammes kaydedebildik.

B. ÖLÇÜ ve UYAK

Ölçü ve uyak halk hürkülerin yaratılmasında önemli öğelerden biridir. Kusursuz ölçü, zengin uyak, türkünün tümünde ahenkli bir musikin doğmasını sağlar. Urfa türkülerinin ana ölçüsü *hece*'dir. Aruz ölçüsüyle söylenmiş divan tarzı şiirlerin sayısı pek azdır. Metinlerimizde bulunan sekiz *gazel*, bir *murabba* ve bir *muhammes* dışındaki şiirler, hece ölçüsünün 5, 6, 7, 8, ve 11'li kalıplarıyla söylenmiştir. Bunlar, bir kaç parça dışında, divan şiirleri kadar değilse de ölçü ve uyak bakımından mükemmelliğe erişmiş şiirlerdir.

Urfa türkülerinin tümünün uyak açısından kusursuz bir yapıya sahip olduğunu söylemek doğru olmaz. Uyağın her türüne rastlanabilmektedir. Bir söz sanatı olan cinasla süslü hoyratlar söylemede oldukça mahir olan Urfa'lıların diğer türkülerinde, bir ya da iki ünsüz uyuşmasına dayanan *yarım uyaklar* çok boldur. Türkü yakıcılarının okur-yazar olmamaları biçim ve uyak konusunda yeterli bilgiye sahip bulunmamaları, türkü ve hoyratları çok defa saz eşliğinde ve hazırlıksız (irticalen) söylemiş olmaları; yine yakımcıların şiirde biçim güzelliğinden çok anlam güzelliğine önem vermeleri, mükemmelliği bozan nedenlerdir.

III. İÇERİK ÖZELLİKLERİ

A. DİL

Urfa müzik ve edebiyat alanında eskiyle yeniye birlikte kullanan bir kültür şehrimizdir. Türkülerde anlatım sade olup, içten geldiği gibi söylenmiştir. Urfalı sanatçılarda bir tür sözü şiire dönüştürme ustalığı vardır. Az da olsa yabancı öğelerle

karışmış, dikkate değer bir yapıya sahip olan Urfa türkülerinin dili, Eski Anadolu Türkçesi ve Azerî Türkçesi'nin bazı ses, biçim ve söz dizimi özelliklerini taşımakta olup alınma kelimelerin dışında saf, temiz, duru ve akıcı bir Türk ağızdır.

Urfa türkülerinde Türkçenin söz varlığı ve anlatım olanakları çok iyi kullanılmıştır. Bunda Urfalı sanatçıların, ileri öğrenim görmemiş olsalar bile, dili en ağır gazelden en sade maniye kadar ustalıkla kullanan bir edebiyat ortamında bulunuyor olmalarının büyük etkisi vardır.

Burada hoyratların dili başlı başına bir değer taşır. Sözcüklerin birden çok anlamlarının cinas sanatı içinde başarıyla kullanılması, yalnızca edebi bir heyecan vermekle kalmamış, anlamı pekiştirmiş, dizelerin ses ve ahengini artırmış, aynı zamanda duyguyu yoğunlaştırmıştır.

Divan şiiri tarzında yazılmış olan şiirlerin dışında kalan Urfa türkülerinde de az çok Arapça ve Farsça sözcüklere rastlanmaktadır. Bunların büyük bir çoğunluğu bulunulan coğrafya ile ilgili olarak konuşma diline sızarak kullanıma girmiş sözcüklerdir.

B. ÜSLUP

Urfa türküleri her dönemde sevilmiş, kuşaktan kuşağa geçerek günümüze kadar ulaşabilmiş; zamanın unutturucu etkisini aşarak zirvedeki yerini koruyabilmiş türkülerdir. Değişen topluma ve kültüre rağmen, Urfa türkülerini kalıcı kılan özellikler onun üslûbunda saklıdır

Türkülerde kalıcılık, onun dinleyiciyi etkileme gücüne bağlıdır. Etkileme gücü ise şiirin anlam ve anlatım bakımından bütünlük içinde olmasıyla ilgilidir. Urfa türkülerinde, şiirin düşünce ve duygu yapısıyla, bu yapıyı meydana getiren dili arasında sağlam bir bağ bulunduğunu görüyoruz.

Urfa türkülerini çekici kılan anlatım özelliklerinin başında doğal söyleyiş gelir. Bu, günlük konuşma dilinden yararlanılarak gerçekleştirilmiştir. Konuşma dilindeki gibi kısa ve devrik cümlelere, deyimlere, kalıp ifadelere, hitap veya seslenme kelimelerine yer verilmiş, soru cümleleri kullanılmıştır. Söz konusu bu unsurların şiirde kullanımıyla, konuşma dilindeki doğal, rahat, zorlamadan uzak söyleyiş, Türkülerin daha etkileyici, dolayısıyla kalıcı olmasını sağlamıştır.

Erbabına düşmedim
Hala ona yanarım (10)
Ağlasayne ‘arap kıızı
Sızlasayne ‘arap kıızı (8)
Ağam Egınlı mı Urfalı mısın ?
Sen bize gelmeye yemınlı mısın ? (7)

Türkü metinlerinde olduğu gibi gazellerde de konuşma dilinin yukarıda saydığımız özelliklerinden birini veya birkaçını hemen görürüz:

Züleyhâ-yi murâda na’ıl olmak heyli müşkil zâhid
‘Azîzim Yûsuf-âsâ bend-i zindân olduğun var mı (127)

Yeter şâhım yeter étme bana cevır ü cefâ böyle
Günahım var ise söyle mücâzâtım ‘ezâb olsun (126)

Sevdiğim rehmet yeter incitme artık kelbim
Ger dilersin Yûsuf âsâ bend-i zindân olayım (128)

Görüldüğü gibi bu dizelerde konuşma dilinin kısa, doğal, dolaysız anlatımına, devrik cümle ve soru cümlesi kullanımına yer verilmiştir. Bunların yanı sıra türkülerde geçen *azîzim*, *şâhım*, *sevdiğim* vb. konuşma dili hitaplarının tonlama bakımından türkülerde ahenk sağladığını da görüyoruz.

Kes zülfün herac eyle
Kurtar benı bu kandan (106)
Nicesini dönmez ele gönderir
Bir ayrılığ bir yohsillik bir ölüm (2)
Erbabına düşmedim
Hala ona yanarım (10)
Ordümüz getti Muşa dayandı
Daşı toprağı kana boyandı (39)

Sen benden ayrılalı
Benzîme kül elendî (111)

dizelerinde *Zülfü haraç etmek, dönmez yola göndermek, erbabına düşmemek, kana boyanmak, benzine kül elenmek* vb. deyimlerin kullanılışının yanı sıra; *diñim diñim* (68/2), *dillere dillere* (37/9), *doya doya* (3/3), *melul mehzun* (80/7), *ağam olasan, paşam olasan* (65/6), *hele mele* (85/12), *şingir mingir* (3/4) gibi söz tekrarları;

Dem be dem gülşende éylersîn nida
Yandırdın derûnum bülbül-ü şeyda (19)
Ben de gëttim bir gëyiğîn avuna
Gëyik çekti benî de gendî damına (14)

dizelerindeki gibi devrik cümle kullanımı ve:

Sen de mî olmışsın yarından cüda
Bülbül şehirlerde niçin ağlarsın ? (19)

dizelerindeki gibi soru cümlelerinin kullanımıyla, konuşma dilinin sade, doğal anlatımının sağlandığı görülür.

Urfa türkülerinin başka bir üslûp özelliği de anlatımındaki içtenliktir. Bu içtenliği, Urfalının sade ve iddiasız dilinde buluruz. Urfalı, türkülerde alçakgönüllü ve içli bir ses tonuyla konuşur. Bu üslûp özelliği, dinleyiciyi Urfa Türkülerine yaklaştırmış, dinleyiciyle türkü arasında rahat iletişim kurulmasını ve türkülerin çoğunun sevilerek günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Aşağıdaki dizede Urfalı'nın felek karşısında karşısında çaresiz ve ezik olduğunu görürüz:

Ben felege nêylemişem
Benî her şehir ağlatır (97)

Urfa türkülerinin geçmişten günümüze gelmesinde ve dinleyici tarafından sevilmesinde bu içten, coşkulu ve yakaran anlatımın payı olduğu bir gerçektir.

Türküleri kalıcı kılan önemli bir nitelik de anlatım yoğunluğudur. Az kelime kullanarak duygu ve düşüncüyü aktarabilme, genelde halk şiirinin ana özelliğidir. Türkülerin ezberlenme, hatırdan kalma gibi özellikleri de dikkate alındığında kısa anlatımın gerekliliği kendiliğinden ortaya çıkar:

Urfanın etrafı dumanlı dağlar

Ciğerim yaniyor anem gözlerim ağlar (89)

Türkü dilindeki etkileyici ve yoğun anlatım, esas itibariyle düşünce, hayal ve coşkunun anlatımında kelimeleri yerli yerince kullanmaya bağlıdır. Anlatım yoğunluğunu Urfa türkülerinde ustalıklı kullandığını öncelikle belirtmemiz gerekir.

Âşığın gönlünün sevgilinin saçının tellerine takılması, aslında divan şiirinde çok rastlanan bir hayaldir. Benzer hayali yaratan lirizmin, özlü bir biçimde manide de başarıyla kullanıldığını görüyoruz.

Gerib bir kuştı göynüm

Elimden uştı göynüm

Saçının tellerine

Tağıldı düştü göynüm (33)

Urfa türkülerinde görülen başka bir anlatım ustalığı da kelime ve anlam tekrarlarıdır. Ahengi sağlamanın yanı sıra verilmek istenen duygu ve düşüncenin vurgulanmasında türkü yakıcıları sık sık tekrarlara başvurmuşlardır.

Gidin bulutlar gidin

Yarıma selam edin (10)

Bölük bölük giden 'esker

Gerı dönmüş boş geliyor (45)

Hastanın halından ne bilir sağlar

Döşek melül mehzun yastık kan ağlar (80)

C. DİĞER ÜSLUP ÖGELERİ

1. Sevglinin Niteliği

Urfa türkülerinde işlenen konuların başında aşk ve onun gönülde bıraktığı ıstırap gelir. Aşkın kadın kahramanı ideal sevgili kibar, esmer, güzel, civan, dilber, nazlı, şivekâr, mayhoş; kirpikleri ok, elleri pamuk, saçları sarı, gözleri mahmur, yanağı elma, dudağı kiraz, dişleri sedef, gerdanı beyaz, topuktan yüze kadar güzel yaratılmış, el değmemiş; saçları gerdana düşen; gözlerinde cadı, yanağında kadeh

gibi gamzesi olan, bakışları akıl şaşırtan, saç bağı her gün bir yana düşen, arap atı gibi başını sallayan, gönlünde güman taşıyan; elleri kınalı, sırma saçlı, kara gözlü, tuti sözlü; vefasız, demir yürekli, zalim; kaşı, gözü, kirpikleri sürmeli; yanağı al, boyu selvi dal; yanaklarında gül açmış, gül yüzlü, mahmur gözlü, sekran; kirpikleri kaştan yüce, zülfü yılan, kakülü kement, gamzesi cellat; altın dişli, kumral saçlı, kara kaşlıdır.

2. Âşığın Niteliği

Türkülerin hemen hepsinde erkek kahraman ise mazlum, ezik, çaresizdir. Öyle ki: Yârin kâkülüne esir, cihanda derdine çare bulamayan, derdini yâre söyleyecek kimsesi olmayan, garipliğinden kendini bilmeyen, gönlü garip bir kuş gibi hüznü dolu olan, yaralı bülbül olup bağlara inmek isteyen, ellerin divane demesine aldırmayan; havai, deli gönüllü, sinesi dağlı, ceylen gibi yüreği yaralı, ciğeri kebab, ayrılık gömleği giymiş, kahrından göğsüne vura vura genç ömrünü çürütmüştür.

3. Sevginin İfadesi

Vurgunam sana. Adına kurban olayım, şanına hayran olayım. Kadan ben alayım. Lolo sana kurban olsun, Lolo sana hayran olsun. Kurbanın olam yâr senin, hayranın olam yâr senin. Şirin canıma gelsin sana gelen kadalara. Ben de vurgunum sana, Ben esirem kâkül-i yâra, can kurban o şivekâre söylemlerinden de anlaşılacağı gibi, Urfa türkülerinde âşık sevgisini, kurban olmak, hayran olmak, vurulmak, başına gelecek kazaları, dert ve belaları üstüne almakla ifade etmektedir.

4. Özel İsimler

Mevla, Hz. Muhammed, Hz. Süleyman; Atatürk, İsmet Paşa; Hakko, Abdo, Müslüm, Sakıpların Eşref, Nazif, Ali, Hayrettin ağa, Kör Ası, Polat Mehmet, Genç Osman, Şavvak, Fatma, Fadile, Nesime, Asya, Safiye, Bağdagül Türkülerimizin isim kadrosunu oluşturmaktadır.

5. Tarihî ve Mitolojik Şahsiyetler

İsrailoğullarından Davud Peygamber'in oğlu olup, kuş dilini bilen, tüm hayvanların dilinden anlayan Hz. Süleyman; Saba melikesi Belkıs; Hz. Yusuf'a âşık olmasıyla ünlü, Mısır firavununun karısı Züleyha; Hz. Yakub'un oğlu, güzelliğiyle

simge olan Hz. Yusuf; Yemenli bir şeyh olup aşkı uğruna din değiştirerek Hristiyan olan, kırk yıl dağda domuz güden Şeyh-i Senan; Özbek hanlarından Şah Budak, metinlerimizde geçen tarihi ve mitolojik şahsiyetlerdir.

6. Şahıs Unvan ve Topluluklar

İncelememize esas aldığımız Urfa türkülerindeki şahıs, unvan ve topluluklar kadrosunu şunlar oluşturur: Enbiya; ağa, paşa, bey, efendi; kadı, müftü, yüzbaşı, çavuş; tabip, çoban, gardiyan; ana, baba, kardeş, bacı; kirve, gelin, güveği, halay başı; arap kızı, efe karısı; ordu, aşiret, komşular, ahbaplar, el âlem, çete.

7. Zaman

Türkülerimizde zaman ve dönem kavramını bildiren kelimeler şunlardır: Seher, sabah, gündüz, öğle zamanı, gece; yaz, kış, bahar; ezel, yar gelecek vakit, gelinlik çağ, cahallık vakti, akşam vakti.

8. Mekân

Türkülerimizde “Hakk divanı” gibi manevi, soyut mekân yanında, gerçek anlamda değişik mekânlar da yer alır. Bunlar: Orman, dağ, dağ başı, yüce dağlar, dumanlı dağlar, kadısız müftüsüz dağlar, çöller; yayla, çayır, çimenlik, bağ, bahçe, gülşen, saye-yi gül; derya, derya kenarı, havuz başı, göl, çay, pınar başı; köy, harman yeri, harmanlık; kışla, paşa makamı; dergâh, kilise, meclis-i irfan, mezar; şehir, uzun uzun çarşılar, dükkânlar, kalenin ardı, daracık sokaklar, ev, hayat, oda, sinama, mahpushane, hamam; gurbet eller, yad eller, kahveler, hanlardır.

9. Ülke Şehir ve Yer adları

Daha çok olay türkülerinde geçen ülke, şehir ve yer adları şunlardır: Yemen; İsfahan, Halep, Urfa, Ruha, Muş, Bitlis, Çanakkale, Erzurum, Konya, Diyarbakır, Elazığ, Eğin, Hasankale, Karaköprü; Narlık, Cabur.

10. Medeni Hayat

Bir Anadolu şehri olmasına karşılık, batılı anlamda medeni hayatın görüntüleriyle de Urfa türkülerinde karşılaşılır. Bir delikanlının, sevgilisinin elini eline alarak kızın babasının huzuruna çıkması ve onu istemesi, Urfa için ancak şairane bir hayal olabilir.

Alaydım elin elime
Varaydım babay evine (11)

Zarafetin doruk noktaya ulaştığı bir başka örnek:

Daracık zuvahta yara kavıştım
Yar aşşağı ben yuğarı savıştım
Yara bir gül vèrdim yarnan barıştım (29)

Eşinin dün gece nerede olduğunu sormadaki inceliğe de şöyle şahit oluyoruz:

Arakçını çinçini
Öpüm ağzın içini
Dün gece nerede diy
Göynümün gögerçini (118)

11. Özlü Sözler ve Yargı

Bir duyguyu, bir düşüncüyü, bir ilkeyi kısa ve kesin bir biçimde anlatan söylemlerden, az da olsa türkülerimizde tespit ettiklerimiz şunlardır: Gezme ile yâr bulunmaz. Eşinden ayrılan ağlar. Yârı gözel olanlar her gün hamamdan gelir. Sahipsiz âşıkları vururlar ağlatırlar. Gün olur devran döner başın darlığa düşer. Eller ne derse desin felek bildiğin eyler. Yâr ismini demek olmaz dillere düşer. Yerin kulağı deliktir. Kendinden olmayana nice bir yalvarmalı. İki yerden yâr olmaz. Ölüm Allah'ın emri.

12. Deyimler

Zülfü haraç etmek, baş açık yaka yırtık gitmek, dönmez yola göndermek, çıkmaz kalem ile rakam vurmak, gönlü düşmek, kafa duman olmak, hal yaman olmak, yana yana dönmek, erbabına düşmemek, yüreği başı yaralı olmak, ismi dillerde söylenmek, dağlar başı duman lomak, uzak yoldan dönüm olmak, kalbe sızı girmek, günahlar boynuna olmak, bülbul on bir ay lal olmak, yana yana kül olmak, dermansız derde düş olmak, göze diken olmak, taş atmak, beli bükülmek, saçının teline takılıp düşmek, kana boyanmak, benzine kül elenmek, zaya gitmek, el yumak, türkülerimizde tespit ettiğimiz başlıca deyimlerdir.

13. Yerel Kelimeler

Türkiye Türkçesi yazı dilinden düşmüş ama Urfa ağzında yaygın bir biçimde kullanılan kelimelerden türkü metinlerimizde tespit ettiklerimiz şunlardır: Yarpız, eşme, aşna, bar, bala, güman, kile, timin, sako, dud, od, maasi, bizar, hicran “ıcran, irin, iltihap”; sağalmak, kalaba, savuşmak, zaya gitmek, savabilmek, el yumak, öremenem, süremenem, göremenem, köv, aparmak.

14. Taklidî Sözler

Şıngır mıngır oynar da zillerin, şakır şakır dalda gül

15. Ünlemler

Yaléli bir daha yaléli. Yaléli on daha yaléli. Uy havar. Aman aman halim yaman.

D. MADDİ KÜLTÜR ÖGELERİ

1. Çiçek Meyve ve Bitkiler

Urfa türkülerinde çiçek, meyve ve bitkilerin doğal özelliklerine dayanan hayallere de rastlanır. Bu çiçek, bitki ve meyvelerin renk, biçim, koku ve başka özellikleriyle, insanların görünüş ve ruhsal durumları arasında ilgi kurularak güzellik, tazelik, canlılık; üzüntü, sevinç, mutluluk, karamsarlık gibi kavramlar dile getirilmiştir.

Türkülerde geçen çiçek adları şunlardır: Kırmızı gül, tomurcuk gül, sümbül, nergiz, sarı çiçek, menevşe, mor menevşe, lale,

Meyveler: Ayva, turunç, nar, incir, elma, portakal, koruk, üzüm, şamama.

Bitkiler ise : Ada “ade”, yarpız, çimen, yonca, diken, çakır tiken, arış “asma”, fıstık; kara kılçık, arpa, buğday, küncü “susam”.

2. Hayvanlar

Urfa türkülerinde sevgi, dostluk, masumiyet, güzellik, zarafet, samimiyet gibi kavramların belirtilmesinde; bir karakteri, bir davranışı ya da bir ruhsal durumu anlatmada insan-hayvan benzetmelerinden de yararlanılmıştır.

Metinlerde geçen hayvan adları şunlardır: Tuti, arap atı, deve, alıcı kuş, güvercin, ceylan, kuzu, bülbül, ördek, keklik, maya, ester.

3. Yiyecek İçecek

Yoğurt, kahve, bade, mey.

4. Eşya

Bohça, kemha, alaca, sıkma, elblise, harmana, yelek, fermana, aba, çarşaf, yağlık, mendil, marhama, çevre, vala, yazma, peştamal, kundura, kara yemeni; kına, hızma, altın, yarım altın, inci, incili kemer; saz, tambura, rebep, altın saplı kazma, üzengi, eger, gem; kelepçe, zincir, firengi, salaca; badya, fincan; dolab, fener, mum; kile, timin, demir, kömür; kara çadır, döşek, kuş tüyünden yastık; arzuhal, sened, ferman,

5. Silah

Ok, bıçak, kama, hışhışı hançer, kılıç, top, tüfek, beşli mavzer, liver,

6. Renkler

Al, kırmızı, kara, sarı, mor.

E. EDEBÎ SANATLAR

Divan şiirindeki kadar yoğun olmasa bile Urfa türkülerinde de çeşitli edebî sanatlar kullanılarak anlatıma zenginlik kazandırılmıştır. Türkülerimizde geçen başlıca edebî sanatlar şunlardır:

a. Teşhis

Kirpik ve *bulut* gibi somut; *gönül* gibi soyut varlıkların şahıslaştırıldığı ve onlara seslenildiği görülür:

Kıprık kurbani olım yar yatışı nicedir? (16). Gidin bulutlar gidin, yarıma selam edin (118). Gönül sabrıyla sabrıyla, Mevlamın miradı böyle (26).

b. Teşbih

Gemzen cellad olmuş çok canlar yaşıyor (32). Gerib bir kuştı göynüm (33). Ben bir altın fenerim (10). 'Erab atı gibi salları başını (34). Kadısız müftüsüz dağlar (18). Bahtım dağlar kara bağlar (18). Bülbüller düğün eyler (35). Günde bir kerpiç düşer gönlümün sarayından (94).

c. Cinas

Tespit ettiğimiz hoyratların tümü cinas sanatıyla yüklüdür.

d. Telmih

Ünlü bir olaya işaret ederek telmih yapılan dizeler şunlardır (bk. Tarihî ve Mitolojik Şahsiyetler): Senin beyt-ü senemde Şeyh-î Sen'ân olduğun var mı ? (127). Züleyhâ-yi murâda na'il olmak heyli müşkil zâhid (127). 'Azîzim Yûsuf-âsâ bend-i zindân olduğun var mı (127). Ger dilersin Yûsuf âsâ bend-i zindân olayım (128). Fehîma mülk-i Belkise Süleymân olduğun var mı (127).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DİZİN ve SÖZLÜK

A

a: Şaşalama ve sitem bildiren bir seslenme edatı. 38/6

‘**Abdi** (Ar. ö. i.): Urfalı şair. 126/10

‘**Abdo** (ö. i.): *h/k*. Türküde geçen bir şahıs adı. 27/4

‘A.+nın 27/2

ac: Aç, yemek yemesi gereken, tok karşıtı. 70/8

‘**aceb** (Ar.): Acaba. 75/6

‘a.+e 125/2

acı: *mec.* Dokunaklı. 31/8

acı-: Acımak, üzülmek.

a.-cıyor 96/5

acıh: Azıcık. 96/8

aç-: 1. Bir şeyin örtüsünü kaldırmak. 67/2, 126/11

2. İki şeyi birbirinden uzaklaştırmak.

a. 87/3

3. Bir şeyi kapalı durumdan açık duruma getirmek.

a.-amadım 5/2, 87/3

a.-anda 98/10

a.-ar 123/27

a.-ıh 4/12

a.-ık 85/3

a.-ılmış 22/5, 118/9

a.-ıp 116/12

a.-iyor 96/2

a.-maz 57/7

a.-mış 58/10

a.-tı 56/10

ad: İsim.

a.+ı 121/3

a.+iy 55/16

a.+iya 1/6, 43/13

ada: Ade, dere kenarlarında yetişen, yenilebilen bir bitki.

a.+lar 13/2

adam (Ar. ādem): İnsan. 74/10

a.+ı 1/15

‘ādem (Ar. ādem): İnsan, insanoğlu 123/22, 123/33

‘ā.+den 123/28

‘ā.+oğlu 123/13

‘aff (Ar. ‘afv): Suçunu bağışlama. 36/13

‘a. ü ğufran: Af ve merhamet etme. 36/13

ağ: Ak, beyaz. 59/4

a.+armış 123/2

ağa: Ağa, halk arasında sayılan ve sözü geçen erkeklere verilen unvan. 31/14,

31/19, 55/5, 70/3, 16/4, 23/4

a.+m 7/2, 9/10, 16/3, 17/13, 43/12, 65/6, 87/13

a.+mı 30/3

a.+mın 108/5, 115/5

ağac: Ağaç (*krş.* ağaç). 85/10

a.+ıyam 66/2

ağaç: Ağaç (*krş.* ağac). 40/17

ağē: *hlk.* Ağa, halk arasında sayılan ve sözü geçen erkeklere verilen unvan.

88/10, 102/2

ağla-: Ağlamak. 61/10

a.-dan 74/10

a.-dırlar 24/12

a.-ma 39/5, 90/2, 91/2, 100/4, 100/14, 109/3

a.-mağ 99/3, 116/7

a.-r 7/7, 12/11, 18/13, 38/7, 56/11, 61/13, 71/7, 72/6, 75/7, 78/4, 80/7, 89/3,

93/5, 95/16, 103/4, 110/9, 110/12, 119/12

a.-ram 110/14
a.-rım 9/2, 92/4, 93/10
a.-rsın 19/5
a.-sayne 8/5
a.-sın 120/2, 44/4, 120/3
a.-tır 97/8, 97/11
a.-yalım (ağlıyalım) 31/3
a.-yan (ağliyan) 109/4
a.-yor 89/12
a.-yor (ağliyor) 9/3

ağlat-: Ağlatmak.

a.-ma 56/6
a.-tın 108/7

ah: 1. İlenme, beddua. 105/8

a.+ım 40/4
2. Feryat 60/15, 75/8, 96/5, 124/2, 125/14, 125/18, 125/19
ā.+ımdan 122/3
ā. ü figān 128/4

aḥ: 1. Ah, özlem, beğenme, sevgi anlatan söz. 28/6

2. Ah, derin bir acı ve keder yaşandığında içten gelerek söylenen söz.
a. 105/5

aḥ-: Akmak.

a.-ıyor 92/7
a.-maz 25/3

āḥir (Ar. āḥir): Ahir, son olarak, nihayet.

a.+ı: Ahiri, sonunda. 123/19

aḥşam: Akşam.

a. 16/9, 79/7
a.+ın 69/2

aḳıt-: Akıtmak

a.-ıp (aḳıdıp) 128/5

a.-ıp 125/13

‘**akl** (Ar.): Düşünme, anlama ve kavrama gücü, akıl.

‘a.+ım 58/6

‘a.+ımı 98/5, 98/20

a.+ına 5/6

aķşam: Akşam.

a. 74/6

al: Kırmızı.

a. 8/2, 22/2, 29/7, 40/11, 62/5

a.-dır 60/10

a.+lar 8/8

al-: 1. Ulaştırmak, iletmek. 73/10

a.-dım 92/17 118/1

2. Ele almak, tutmak.

a. 34/4,

a.-aydım 11/2

3. Sırta almak, giymek.

a. 85/5

4. Bir şeyi veya kimseyi bulunduğu yerden ayırmak, koparmak, ele geçirmek.

a.-alar 11/9

a.-am 82/12

a.-dılar 84/12

a.-dım 118/1

a.-dın 61/4

a.-ıcı 71/3

a.-ım 1/8, 47/3

a.-ıpsan 58/6

a.-ır 123/28

a.-ıram 86/9

a.-ırsın 32/9, 100/9

a.-madın 50/3

a.-massa 101/9

a.-mayanlar 97/4

a.-mışam 48/4

a.-mış 93/3, 93/4, 93/7

a.-miya 40/6

a.-sın 101/8

5. Önceden kabul etmek.

a.-dı 43/7

ala: Birkaç rengin karışımından oluşan renk, ala.

a.+ca 44/7

‘alem (Ar. ‘ālem): Herkes, başkaları, insanlık, kâinat (*krş.* ‘ālem). 54/5, 64/4

‘ālem (Ar.): 1. Herkes, başkaları, insanlık (*krş.* ‘alem). 123/17

‘ā. penāh: İnsanlığın sığındığı, kâinatın sığındığı (yer). 125/17

2. Kâinat, dünya.

ā.+de 120/2

Allah (Ar.): Tanrı. 64/12, 77/8

alma: Elma. 60/10

almi: Elmayı (yükleme durumu). 77/10

alt: Bir şeyin yere bakan yanı

a.+ı 46/10

a.+ında 123/7

altın: Bilinen değerli maden. 5/11, 10/6, 21/12, 34/9, 75/8

altıpatlar: Altı tane fişak alan tabanca, rovelver. 34/8

ālūde (Far.): Bulaşmış, bulaşık.

a.+mi 128/6

aman (Ar. amān): Bir suçun bağışlanmasının istenildiğini anlatan bir söz. 2/3, 3/9, 9/4, 12/5, 14/6, 15/2, 17/10, 22/5, 22/8, 33/6, 42/6, 53/4, 63/2, 76/3, 94/6, 118/8

amanat (Ar. emānet): Emanet. *mec.* Can. 1/9

amayın (<Ar. amān *krş.* aman): Yardım veya bir suçun bağışlanmasının istenildiğini anlatan bir söz. 73/6

amman (Ar. amān): Çok beğenmeyi anlatan bir söz.

a.+ın 88/12

an-: Anmak, düşünmek, zikretmek, hatırlamak.

a.-madın 50/5

ana: Anne. 30/7, 31/2, 44/5, 67/5, 48/5

a.+lar 63/4

a.+m 39/13, 44/3, 45/10, 75/3, 75/4, 75/12, 75/16, 80/3, 92/7

a.+ma 100/6, 100/13

anam: Kadın erkek, büyük küçük herkese karşı kullanılan sevgi bildiren bir söz.

91/7

ancağ: Yalnızca. 121/3

anè: *hlk.* Anne (*krş.* anèy). 79/3, 39/5, 39/8, 44/8, 44/17

a.+m 79/4, 89/3, 100/14

anèy: *hlk.* Anne (*krş.* anè). 27/3, 27/6, 92/16, 115/1, 116/1

anın: Onun. 121/5

annam: Anam (*krş.* anam). 101/2

a.+a 101/6

anne: Anne.

a.+ler 78/4

a.+m 70/4

a.+me 78/5

a.+nden 89/6

a.+sĩ 70/3

apar-: Götürmek.

a.-ın 60/14

ara-: Aramak, bulmaya çalışmak.

a.-dım 42/11

a.-r 86/12, 93/13

a.-rsay 110/3

ara: İki şeyi birbirinden ayıran uzaklık, mesafe.

a.+adan 114/16

a.+sında 48/2

araḥçın: Başlık, takke.

a.+1 (118/2)

‘**Arap** (Ar.): Orta Doğu ve Kuzey Afrika’nın büyük bir bölümünde yaşayan halk ve bu halkın soyundan olan kimse. 8/5

ard: Art, aka, geri.

a.+ında 40/2, 100/3

ārız (Ar.): Yanak.

ārız-ı dilden (doğrusu:ārız-ı gülden, gül yanaktan). 124/3

arḳa: Arka, art.

a.+n 86/21

a.+sında 93/16

arḳadaş: Arkadaş, birbirlerine karşı sevgi ve anlayış gösteren kimselerden her biri. 78/7, 100/11

arpa: Buğdaygillerden olan, bilinen bitki. 41/2, 69/8

a.+lar 63/6, 85/2

art-: 1. Artmak, çoğalmak.

a.-ar 125/6

a.+ıḥ: fazla 4/14

a.+ık 126/8

2. Bundan böyle.

a.+ıḥ 4/11

arz (Ar. ‘arz): Sunma, bildirme.

a. etmediğim 124/9

arzu (Far. ārzū): İstek, heves.

a.+liyanda 105/12

as-: Asmak.

a.+ılı 14/7

a.+ılırım 72/8

-āsā (Far.): Gibi.

Yūsuf-āsā: Yusuf gibi. 127/13

‘**Ası** (Ar. ö. i.): Çok isyancı. Türküde geçen bir erkek adı.

‘A.+y1 44/9

‘asi (Ar. ‘āsī): Karşı gelen, günahkâr. 36/11

‘asker (Ar.): Asker, orduda görev yapan erden generale kadar herkes. 82/7, 91/2

‘a.+ınle 82/4

‘a.+leri 82/13

‘a.+lerin 82/10

asl (Ar. aṣl): Asıl, esas.

a.+ı 60/3, 72/2

aslan: *mec.* Cesur, yiğit adam. 45/7

a.-ı 100/12

Asya (Ar. Āsiye): Dini inanışlara göre Hz. Musayı Nil’den çıkararak büyütüp yetiştiren, Firavn’ın karısının adı. Türküde geçen bir kadın adı. 95/3

A.+am 95/18

‘aşıq (Ar. ‘āşiq): Âşık, bir kimseye karşı aşırı sevgi ve bağlılık duyan kimse.

‘a.+am 114/13

‘a.+ları 24/11, 97/9

‘a.+ların 32/3

‘ā.+lıg 121/2

‘āşık-ı sādık: Sevdğine yürekten bağlı, gerçek âşık. 121/3

āşinā (Far.): Dost, tanıdık, bildik.

a.+lerden 123/8

‘aşıret (Ar. ‘aṣīret): Kabile, oymak.

‘a.+ın 53/7

‘aşk (Ar.): Aşk, aşırı sevgi ve bağlılık duygusu, sevi. 66/5, 35/11, 58/8

‘a.+a 38/9

‘a.+ım 119/2

‘a.+ın 128/3

‘a.+ından 75/3

‘a.+idan 60/9

‘a.+ta 121/8

‘a. *odur.* aşk ateşi 35/11, 58/8

aşşığı: Aşağı, bir şeyin alt bölümü. 29/3

at: Binme, yük çekme, taşıma vb. hizmetlerde kullanılan, tek tırnaklı hayvan.

104/11

a.+ı 34/2

a.+ım 44/12

a.+ıma 30/2

a.+ımı 27/3, 82/11

a.+lar 29/10

a.+lı 117/1

at-: Atmak, fırlatmak.

a.-a 78/11

a.-ma 29/5, 40/10

a.-madın 116/14

a.-maz 19/13

a.-tı 46/13, 70/4

a.-tım 8/11, 77/10

Atatürk (ö. i.): Gazi Mustafa Kemal. 82/5

ateş: Tutuşmuş olan cisim. 85/7

a.+e 125/12

a.+le 126/3

ateş-î aşk: Aşk ateşi. 128/3

atla-: Atlamak. 98/14

av: Evcil olmayan hayvanları vurma veya yakalama işi.

a.+cû: 93/4, 93/6, 93/7

a.+ına 14/4

a.+lar 93/13

a.+una 14/2

aviç: Avuç, elin iç tarafı.

a. 40/8, 123/15

avla-: Avlamak.

a.-llar “avlarlar” 89/5

ay [1]: Gök cismi, kamer. 111/1

ay [2]: Zaman birimi. 22/4, 44/6, 123/12

a.+ın 94/14, 102/2

a.+lar 119/8

ay [3]: 1. Bir seslenme sözü. 21/17

2. İçli duyguları anlatmak için kullanılan bir seslenme sözü. 98/8

ayağ [1]: Basamak.

ayağ ayağ: Basamak basamak. 20/9

ayağ [2]: Ayak, bacağın yere basan alt bölümü.

a.+ına 64/2

a.+ında 86/2

ayır-: Ayırmak.

a.-a 7/5

a.-an 62/4

a.-dı 57/9

a.-mağ 126/8

ayrı: Yerleri bir olmayan. 89/6

a.+lmışa 77/9

ayrıl-: Ayrılmak. 94/22

a.-alı 62/12, 90/19, 111/3, 111/9

a.-amam 97/7

a.-an 7/7, 18/13, 38/7, 69/14

ayrılığ: Ayrılık, ayrı olma durumu, birinden uzak düşme. 2/5, 13/7, 81/12, 116/4

ayva: Ayva, gülgillerden, çiçekleri iri, beyaz veya pembe, yapraklarının altı tüylü, bir ağaç, bu ağacın büyük, sarı renkte meyvesi. 81/8, 92/16

a.+m 81/7

az: Çok karşıtı bir söz. 109/4

a.+ıclı 49/8

‘azīz (Ar.): Muhterem, ulu, yüce.

‘a.+īm 127/13

B

ba (Far.): Kelimelere yaklaşma durumu veren bir ek.

b. yarı ba yarı: Yarı yarıya. 40/3

baba: Çocuğu olmuş erkek. 31/12

b.+m 55/5, 55/12, 55/15, 70/4, 70/5

b.+ndan 89/6, 94/4

b.+sı 70/3

b.+sın 79/3

b.+y 11/3

baboş: *hlk.* Babacığım. 60//5.

baca: Pencere

b.+dan 32/2

bacı: Kız kardeş. 31/7, 32/2, 85/11

b.+lar 78/4

b.+m 31/10

b.+sı 40/14

bade (Far. bāde): Şarap, içki.

b.+ler 13/3

badem (Far. bādām): Badem ağacının yaş veya kuru yenilen yemişi.

b. 87/7

badiya (Rum. badya): Ağzı geniş su kabı. 49/2

bağ (Far. bāğçe) [1]: Meyve bahçesi. 67/2, 114/6

b.+a 69/12, 97/2

b.+da 96/10, 96/2

b.+dayam 107/9

b.+ımca 16/2

b.+ında 84/10, 32/5

b.+ının 26/3

b.+ida 16/3

b.+iy 16/2

b.+lar 56/10, 78/3, 80/3, 80/4

b.+lara 37/5

b.-lıyam 90/16

bağ-ı dil (Far. bāğ-ı dil): Gönül bahçesi. 127/4.

bağ [2]: Bağ, ip, kuşak, kemer.

b. 91/20

bağ [3]: İlgi, ilişki, rabıta.

b.-dayam 107/12

Bağdagül: Türküde geçen bir kadın adı. 96/6

bağla-: 1. Bağlamak. 65/12

b-dan 74/13

b.-lar 18/12, 56/13, 74/12, 95/18

b.-larım 76/2

b.-rlar 75/2, 75/15

b.-san 123/19

b.-sın 78/5

2. yürekten bağlı olmak, güvenmek

b.-r 112/4

3. İş görmez hale getirmek.

b.-r 112/2

4. Bir yüzeyde görünür durumda olmak.

b.-r 95/15

5. Deste heline getirmek

b.-rım 9/3, 9/9

bağır: Kalp, yürek.

b.+ı 21/13

b.+ım 104/21, 61/3

b.+ına 101/7

b.+ını 32/3

bağ-: Bakmak. 123/16

b.-ar 32/2

b.-ışı 29/18

b.-madın 116/12

b.-maz 25/8

b.-tım 18/12, 53/2, 54/11, 63/3

bahar (Far. bahār): İlk bahar mevsimi. 17/3, 56/10

b.+ın 56/14

bağça (Far. bāğçe): Bahçe (krş. bahçe). 15/6

b.+sına 109/3

bahçe (Far. bāğçe): Bahçe (krş. bağça).

b.+den 98/12

b.+ler 80/4

b.+yi 98/11

bağçıya: Bahçeye (yönelme durumu). 15//2

baht (Far.): Kader, talih, şans.

b.+ımı 92/13

bahtıyar (Far. bahtiyār): Mutlu. 61/14

bağ- : Bakmak.

b.-ım 87/3

b.-masın 101/4

b.-san 123/21

b.-tı 69/3

b.-tın 73/11

bakış: Bakış, bakma işi veya biçimi.

b.+ları 59/11

bal: Bal arılarının bitkilerden topladıkları bal özünden yapıp kovanlarındaki petek gözlerine doldurdıkları tatlı, sıvı madde. 91/17

Balağ (ö. i.): Urfalı bir bestecinin soyadı, Abdullah Balak.

B. 59/14

bala: Yavru, çocuk.

b.+m 20/4, 20/5, 67/7

bana: Ben zamirinin yaklaşma hali. 17/4, 33/10, 35/8, 40/4, 40/9, 40/10, 56/8, 70/9, 74/14, 109/3, 122/5, 126/6, 126/11

bar (Far. bār): 1. Yük.

b.-e 123/5

bār-ı ğem (Far.): Gam yükü. 123/7

2. Meyve, ürün.

b. 15/6

barı (Far. *bārī*): Hiç olmazsa, bir kere (*krş.* *bari*). 15/9

barış-: Barışmak.

b.-tım 29/4

bari (Far. *bārī*): Hiç olmazsa, hiç deşilse, bir kere (*krş.* *bari*). 75/12

barmağ: Parmak.

b.+lar 29/17

bas-: 1. Basmak, ayak tabanını bir şeyin üstüne koymak.

b.-allar 18/9, 20/9, 117/2

2. Sıkıştırarak yerleştirmek

b.-ılı 14/8, 101/7

3. Bir kimse yeni bir yaşa girmek.

b.-ınca 96/12

4. Bir şeyin üzerine kalıp, mühür vb. şeyle iz bırakmak.

b.-sa 125/11

baş: 1. Baş, kafa.

b.+ıma 4/12, 43/16, 56/16, 65/12, 74/12, 75/15, 83/5, 115/4

b.+ımda 58/4

b.+ımdan 35/9

b.+ına 8/9, 11/7, 17/16, 21/14, 43/10, 47/4, 83/2, 112/3

b.+ında 6/2, 29/10, 30/6, 59/6, 83/10, 123/30, 124/11

b.+ındakı 5/13

b.+ını 34/2

b.+ıyam 21/6

b.+i 25/12

b.+tan 58/6, 114/1, 114/4

2. Zihin, düşünce merkezi

b.+a 2/3, 8/3, 28/10

3. Arazide en yüksek nokta

b.+ı 12/7

4. Uç, yürek, ciğer gibi organların en önemli noktası.

b.+ı 11/8

baş bağlamak: Varlıklı olup, herkese yardım eder olmak. 74/12

başka: Bilinenden ayrı, farklı, özge. 81/13

b.+sına83/7

bat-: Dalmak, başka bir şeyi düşünemeyecek biçimde kendini bir şeye kaptırmak.

b.-maz 19/12

bayan: Kadın. 75/17

bayaz: Beyaz, ak. 88/8

bayram: Bayram. Mec. Sevinç, neşe. 99/6

b.+lar 107/3

be (Far.): Kelimelere yaklaşma hali veren bir ek. 9/2

bêçare (Far. bî-çâre): Çaresiz. 19/7

bed (Far.): Fena, kötü, yaramaz. 121/6

bedmāye (Far. bed+māye): Soysuz, sütü bozuk. 126/8

beg: Bey, erkek adları yerine kullanılan, saygı anlatan bir söz (*kar.* bey).

b.+ım 23/8

behr (Ar.): Deniz, büyük göl veya nehir. 119/13

behr-ı melāl: Usanç, sıkıntı denizi.

b.+e 119/13

beḥş (Far. baḥş): Bağış, ihsan. 125/20

beht (Far. baht): Kader, talih, şans.

b. 120/3

b+ı 39/13

b.+ı karalı 39/13

beht-ı perişān (Far.): Kederle dolu kötü baht. 120/3

behtīlī (< bahtlı) İyi bahtlı, şanslı, tatili iyi. 47/4

behtīlī başına: Başkası için iyi dileklerde bulunma sözü. 47/4

beḳa (A. beḳā): Devam, sebat, bâkilik.

b.+sı 123/16

bekle-: Beklemek. 76/15

b.-r 12/9, 12/19, 75/9

bêl: Bel, insan bedenindeki bilinen bölüm. 85/3

b.+îmi 30/4

b.+îmîzî 51/5

b.+în 53/6

b.+îne 91/19

b.+lerin 3/3

b.+lînî 92/3

bel bağla-: Birisinin kendisine yardımcı olacağına inanmak, güvenmek.

b.-r 112/4

belā (Far.): Bela, güç durum, gam, afet. 123/8, 123/30

b.+lar 13/5

Belķis (ö. i.): Saba ülkesi melikesi. 127/15

belķî: Belki, olsa olsa. 1/10, 39/5, 87/5

bellî: Belli, bilinen, gizli olmayan. 44/5

bellur (Ar. bellūr): Billur, şeffaf ve parlak taş. 77/7

bēmal (Far. bī-māl): Yurtsuz, yuvasız ve fakir. 104/17, 111/5, 118/5

b. eliden: Kahırlanma anlatan bir söz. 118/5

bembeyaz: Çok beyaz, apak. 123/4

ben: Teklik I. Şahıs zamiri. 1/8, 3/6, 4/2, 4/8, 4/13, 6/2, 8/2, 8/8, 8/10, 9/7, 12/8, 12/8, 17/5, 21/6, 25/7, 28/4, 29/5, 30/7, 41/5, 43/6, 46/12, 55/11, 64/5, 66/4, 67/4, 69/10, 72/4, 72/6, 72/7, 73/7, 76/6, 76/10, 81/6, 83/6, 85/8, 86/8, 90/10, 92/11, 93/9, 95/10, 95/17, 97/7, 97/10, 108/5, 108/6, 113/3, 115/6, 118/8, 120/3, 10/6, 14/2, 29/3, 29/7, 40/11, 42/12, 44/5, 47/3, 61/12, 62/12, 75/3, 86/3, 94/11, 97/2, 105/4, 105/11, 118/3, 119/4, 125/7, 125/10

b.+ce 16/5

b.+den 7/5, 35/10, 35/11, 35/13, 54/6, 54/9, 76/5, 81/13, 96/3, 111/3, 111/9, 126/8

b.+deyse 85/4

b.+em 121/3

b.+î 10/11, 14/3, 17/10, 17/9, 29/13, 29/18, 32/6, 32/9, 40/6, 42/8, 42/9, 44/15, 48/5, 50/5, 50/18, 55/6, 55/7, 56/12, 57/18, 59/5, 60/14, 60/17, 62/4, 64/3, 66/5, 66/8, 68/8, 68/13, 70/4, 70/5, 74/4, 75/7, 76/15, 84/10, 94/6, 97/11, 98/18, 108/7, 100/9, 106/4, 114/4, 121/4, 122/2, 122/5, 124/6, 126/4
b.+îm 8/13, 16/3, 17/13, 17/11, 56/3, 58/9, 65/19, 68/3, 68/5, 74/14, 89/4, 95/3, 96/18, 124/9, 125/16

b.+nen 49/8

bend (Far.): Bağ, rabıta. 94/21

bend-î cünûn: Deli bağı, delilerin bağlandığı zincir. 125/9

bend-i zindân: Zindana bağlı. 126/9, 127/13

benze-: Benzemek.

b.-r 38/2, 38/3, 38/8, 64/6

benzet-: Benzetmek

b.-me 121/4

benz (<beniz): Yüz, çehre.

b.+îme 111/10

b.+îni 2/7

berde: Bırak! *h/k*. Bırakmak fiilinden emir. 95/8

beri: 1. "-den bu yana, buraya" anlamında kullanılan bir edat. 1/2

2. "-den bu zamana" anlamında kullanılan bir edat. 123/6

3. Yakın.

b.+ye 96/8

bêsle-: Beslemek.

b.-mişem 28/7

b.-leyor 63/4

beste (Far.) [1]: Ezgi, şarkı, türkü vb. 3/5

beste (Far.) [2]: Bağlı, bağlanmış.

b.+sîyem 125/9

bêş: Beş, sayı adı. 43/8, 51/10, 76/11

bêşîk: Beşik, bebekleri yatırmaya yarayan, bir çeşit küçük sallanır yatak.

b.+te 67/7

bêşlî: *h/k*. Beş fişek atan bir tüfek çeşidinin kısa adı. 82/12

bêter (Far. beter): Beter, kötü, daha kötü. 56/9

bey: Erkek adları yerine kullanılan, saygı anlatan bir söz (*krş.* beg).

b.+ım 84/4

beygâne (Far. bî-gâne): İlgisiz, yabancı. 119/4

beygâne-yî gem: Gamsız. 119/4

bêyle: Böyle.

b.+mış: Böyleymiş. 78/8

beyt (Ar.): Ev. 127/7

beyt-ü senem: Puthane

b.+de 127/7

bêzar (Far. bîzâr): Bıkmış, usanmış. 43/6

bêzen-: Süslenmek.

b.+mış 13/11

bî: Bu, işaret zamiri. 5/7, 43/6, 91/14, 124/10

bırak-: Bırakmak, terketmek.

b.-tı 70/5

bî: Bir, sayı adı. 94/2

biç-: Biçmek.

b.-eller “biçerler” 40/3

bî-çâre (Far.): Çaresiz. 123/26, 126/10

bî-gâne (Far.): Yabancı.

b.+lerden 123/8

bîl-: Bilmek.

b.-diler 66/10

b.-e 107/5

b.-eyim 76/17

b.-ir 37/6, 55/8, 80/6

b.-mem 35/6, 35/7, 30/9, 35/3, 113/2

b.-mez 37/6

b.-mezdim 83/4

b.-sın 71/6, 108/4

bildīg: Bildik, bilinen.

b.+ın 35/5, 113/4

bīle: Birlikte, beraber. 107/8

billah: “İnan olsun” anlamında bir yemin sözü.

b.+i 91/24

bīmār (Far.): Hasta. 122/5, 125/13

b.+e 123/9

b.+ına 122/4

bin-: Binmek, çıkıp oturmak.

b.-dīm 39/11, 86/13

b.-em 82/11

b.-me 34/7

bin: 1. Sayı adı. 114/16, 121/5, 123/7, 123/27, 123/30, 123/19

2. Çok, pek çok

b.+ler 75/17, 82/5

bina (Ar. binā): Bina, yapı.

b.+sı 48/7

binbaşı: Orduda bir asker rütbesi.

b. 39/9

bir: 1. Sayı adı. 1/9, 2/2, 2/5, 4/3, 5/5, 7/7, 8/11, 10/6, 14/2, 17/7, 21/16, 22/4,

29/12, 29/13, 29/4, 31/2, 33/2, 33/13, 34/8, 34/9, 35/8, 37/4, 38/3, 39/7,

39/12, 39/13, 40/8, 40/12, 44/5, 44/7, 46/3, 49/6, 50/8, 51/9, 53/3, 53/4,

55/16, 56/13, 57/10, 60/2, 60/16, 61/9, 61/16, 62/8, 64/5, 64/7, 65/10, 65/13,

65/18, 67/2, 68/8, 69/3, 72/9, 73/5, 74/8, 75/4, 81/4, 81/7, 83/3, 86/8, 89/11,

90/5, 90/10, 90/15, 91/5, 91/10, 94/12, 94/16, 100/13, 103/3, 103/5,

100/5, 107//11, 107/12, 117/1, 119/13, 123/5, 123/10, 123/15, 123/2, 127/2

2. Belirsizlik sıfatı. Her hangi bir varlığı belirsiz olarak gösteren (sayı).

53/8, 71/5, 110/7, 123/9, 123/11, 123/13, 123/20, 123/23, 123/29, 123/31,

123/33, 124/5, 126/4

3. Yalnız, sadece. 124/2, 124/11

4. Birbirinden farksız, birbirine benzer, birbirine eşit. 123/12

5. Bir kez. 123/16

6. Tek, eşi yok. 103/8

biraz: Azıcık, kısa bir süre için. 74/16, 88/9, 96/8

birbirī: Birbiri, karşılıklı olarak bir diğeri.

b.+ne 46/5

b.+mīzden 119/10

birī: Bir tanesi. 42/5, 51/9

b.+mīz57/10

b.+īn: 9/8, 37/6, 67/4

b.+sī 68/13

birken: Birken, bir iken. 43/5

biş-: Biçmek.

b.-tīm 69/8

bīşīr-: Pişirmek.

b.-īr 29/16

bit-: Bitmek, sona ermek.

b.-medī 54/13, 57/12

Bitlīs: Doğu Anadolu'da bir il.

B.+ī 39/4

bīz: Biz, çokluk II. şahıs zamiri. 104/16, 110/7

b.+e 7/9, 25/6, 36/5, 63/7, 84/5, 91/12

b.+ ī 2/4, 57/9, 57/14, 61/16, 94/5, 95/13

b.+īm 9/17, 72/2, 114/6, 114/9

boş: Bir şey elde etmeme. 45/5

boşal-: Boşalmak, boş duruma gelmek.

b.-dī 116/2

boya: Renkli madde. 3/2

boya-: Boyamak, renklendirmek

b.-dī 39/3

boyan-: Bulanmak, her yanı bir şeyle kaplanmak

b.-na 62/5

boyat-: Boyatmak.

b.-tın 42/9

boy: Boy.

b.+ıma 17/12

b.+i “Boyun, yüksekliğin” 17/12

boyın: Boyun, gövdenin başla omuz arasında kalan bölgesi. 38/13

b.+ıma 21/3, 21/5, 68/6, 69/6, 116/14

b.+ımda 92/12

b.+u 71/9

b.+ümde 40/18

b.+üna 123/14

boz-: Bozmak, *mec.* Kötü duruma getirmek.

b.-anı 24/8

bozul-: Bozulmak, *mec.* İyi ve değerli niteliğini yitirmek

b.-ılmış 24/7

b.-ülmüş 80/3

bögün: Bugün. 28/10, 116/1, 116/4, 102/2

b.+e 60/4

bölen-: Bulanmak, kaplanmak.

b.-dĩ 100/12

b.-miş 93/3

bölük: Bölük, küme, parça. 45/4

böyle: 1. Bu yolda.

b. 26/6,

2. Bu biçimde.

b. 85/9, 95/14, 119/8, 119/11, 126/6

b.+ce 128/7

böyü-: Büyümek.

b.-müş 6/11

böyüg: Büyük (*krş.* böyük).

b.+ü 85/13

böyük: Büyük (*krş.* böyüg). 123/29

bu: 1. Bu, en yakın olanı gösteren bir söz. İşaret sıfatı.

b. 6/5, 16/11, 19/6, 21/6, 22/6. 25/7, 29/13, 29/5, 34/6, 35/10, 37/10, 40/10, 42/3, 48/5, 56/14, 56/17, 59/14, 61/8, 62/3, 65/12, 66/2, 66/8, 67/4, 77/2, 72/7, 72/9, 74/6, 75/7, 84/4, 89/5, 91/9, 92/11, 93/6, 106/1, 106/4, 114/10, 115/1, 121/9, 123/15, 124/5, 125/3, 125/20, 126/3, 126/2, 128/6

2. Biraz önce anılan bir şeyi işaret yolu ile belirtmek için kullanılan bir söz.

123/11, 126/5

buğça: Bohça, içine çamaşır, elbise vb. koyup sarılan dört köşe kumaş.

b.+da 14/8

buğday: Buğday. 41/2, 102/3

bugün: Bugün (*krş.* bugün). 96/16

bugün: Bugün (*krş.* bugün). 119/5

bul-: Bulmak.

b.-amadım 5/9

b.-dılar 66/8

b.-dım 57/4

b.-dum 42/11

b.-ınca 123/32

b.-ıram 86/12

b.-ım 105/11

b.-madım 89/8, 89/13

bulan-: Bir şeyle kaplanmak, parlaklığını yitirmek.

b. dı 18/2

bulut: Bulut.

b.+lar 10/2

buluş-: Buluşmak.

b.-alım 74/6

bunca: Bu kadar, bu denli, çok.

b. 107/3

būra: Bura, bu yer.

b.+da 12/8

b.+dan 117/1

burca: Burcu, güzel koku, ıtır.

b. 38/11

burda: Burada.

b. 85/8

b.+dan 4/11

burma: *h/k*. Musluk.

b. 83/10

bŭrŭn: Burun.

b.-ŭnda (bŭrnŭnda) 59/7

buy (Far. bŭy): Koku.

b. 17/3

bŭk-: Bŭkmek, eĝmek.

b.-tŭn 30/4

bŭlbŭl (Far. bŭlbŭl): Bŭlbŭl, sesinin gŭzelliĝi ile bilinen űtŭcŭ kuş (*krş.* bŭlbŭl).

b.+ler 52/8

bŭlbŭl (Far. bŭlbŭl): Bŭlbŭl, sesinin gŭzelliĝi ile bilinen űtŭcŭ kuş (*krş.* bŭlbŭl).

17/4, 19/3, 19//5, 19/11, 22/4, 22/9, 24/3, 37/4, 48/3, 56/4, 56/11, 56/15,
57/8, 58/11, 61/7, 115/2, 126/10

b.+lŭyem 26/3

b.+e 46/8, 109/2, 121/4

b.+em 35/6

b.+ŭn 80/4

b.+ler 32/5, 35/2, 52/4, 113/1

b.+lerŭ 97/8

b.+ŭmŭz 33/12

b.+ ŭn 22/2

bŭrŭ- Bŭrŭmek, kaplamak.

b.-dŭ 93/12

b.-mŭş 6/9

bŭryŭn (Far. biryŭn): Kebap.

b. olayım 128/3

bütûn: Bütün, çok sayıdaki, varlık ve nesnelerin hepsi. 30/4, 58/12, 123/4, 123/33

C

Cabur (ö. i.): Urfa Yakınlarında bir köy. 45/2

cadı (Far. cādū): Cadı, büyücü. 112/1

cahal (Ar. cāhil): Cahil.

c.+lıḡ 56/17

cam (Far. cām): Pencere (*krş.* cām).

c.+lı 27/2

cām (Far.) Bardak, kadeh (*krş.* cam). 125/7

cām-ı mēy (Far.): Şarap kadehi. 125/7

can (Far. cān): 1. İnsan ve hayvanlarda yaşamayı sağlayan ve ölümle vücuttan ayrılan madde dışı varlık.

c. 5/8, 15/9, 15/9, 17/6, 86/16, 123/5

c.+a 33/8

c.+ım 9/8, 24/6, 4/21, 42/6, 88/10

c.+ım: Kadın erkek, büyük küçük herkese karşı kullanılan, sevgi bildiren bir seslenme sözü. 91/13

2. Gönül, iç.

c.+dan 76/3, 87/16, 122/2

c.+a 13/4, 21/2, 90/9

c.+dan 43/6

c.+lar 32/4

cānān (Far.): Sevgili, gönül verilmiş. 120/2, 122/4

cefā (Ar.): Eziyet, zulüm, incitme. 123/6, 126/6

c.+dan 122/2

c.+lar 64/9

cēhēz (Far. cehīz, cihāz): Çehiz. Gelinlik kız eşyası.

c.+ımı 5/3

celal (Ar. celāl): Büyüklük, ululuk.

c.+dan 19/7

c.+lî 19/13

cellad (Ar. cellād): Cellat, Ölüm cezasına çarptırılanları öldürmekle görevli olan kimse. 32/4

cellād-ı müdhîş: Dehşet verici cellat.

c.+tîr 123/10

cem (Ar. cem'): Toplanma, yığılma.

c. olüb 120/5

cemal (Ar. cemāl): Yüz güzelliği. 19/9

c.+in 126/11

Cemile (ö. i.): Türküde geçen bir kadın adı. 98/6

Cemo: *h/k*. Cemile, türküde geçen bir kadın adı. 98/3

cevahir (Ar. cevāhir): Elmas, yakut vb. değerli taşlar, mücevher. 96/17

cevher (Ar.): 1. Maya, öz. 123/5

cevher-î cām: Ruhun, hayatın özü.

c. 123/5

2. Kıymetli taş.

c.+lî 123/14

cevr (Ar.): Eziyet, zulüm, sitem. 126/6

c.+inden 121/7

c.+iyle 123/27

cèylan (Moğ.): Ceylan.

c. 45/9, 64/6, 89/5, 89/11

c.+a 93/2

c.+ı 93/8, 93/13

c.+ım 29/8

c.+ıma 93/9

c.+ımı 93/7

c.+dır 59/2

ceza (Ar. ceza'): Ceza, yaptırım.

c.+sı 79/4

ciger (Far.): Ciğer, *mec.* Yürek, iç (*krş.* ciyer). 74/11, 125/4, 126/2

c.+den 90/21, 100/14

c.+ım 73/3, 89/3, 105/7

c.+imĩ 91/3

cihan (Far. cihān): Dünya âlem.

c.+a 123/6

c.+da 89/8

c.+e 123/20

c.+ı 89/4

cism (Ar.): Beden, madde.

c. 128/6

c.+ım 126/3

c.+imde 125/18, 126/5

c.+ïne 98/8

cism-ĩ ğem-ā lūde: Tasa, üzüntü bulaşmış beden.

civan (Far. civān): Genç.

c. 45/8

c.+ım 41/2

ciyer (Far. ciger): Ciger, *mec.* Yürek, iç (*krş.* ciger). 100/6

c.+ım 92/9

cüda (Far. cidā): Ayrı, ayrı düşmüş. 19/4

cümle (Ar.): Bütün, hep.

c+mĩzĩ 7/4

cünün (Ar.): Delirme, çıldırma, delilik. *tas.* Aşkın galip gelmesi.

c. 125/9

Ç

çadır (Far. çāder): Çadır. 28/2

ç.+ı 51/10

ç.+ın 51/2

çağ: Çağ, hayatın dönemlerinden her biri

ç.+a 55/2

ç.+lar 78/2

çağır-: 1. Çağırarak, seslenmek.

ç.-dım 62/6

2. Davet etmek.

ç.-ın 21/10

ç.-sam 51/12

çakırtiken: Çakırdiken, bir diken çeşidi. 69/9

çal-: 1. Vurarak ses çıkarmak.

ç.-an 87/2

2. Alıp götürmek, yok etmek.

ç.-an 98/20

3. Bir çalgı aletini seslendirmek.

ç. 55/6

ç.-ar 59/16

4. Vurmak.

ç.-dım 82/2

çalhan-: Dalgalanmak, salınmak.

ç.-ır 12/2

çapkın: Geçici aşklar peşinde koşan (kimse)

ç. 83/11

çara (Far. çāre): Çare, tedavi yolu, deva (*krş.* çare). 89/8

ç.+sı 48/10

çare (Far. çāre): 1. İlaç, deva (*krş.* çara). 89/13

2. Çözüm yolu.

ç. 124/5

çarşaf (Far. çāder-şeb): *esk.* Kadınların sokağa çıkarken kullandıkları üst giysisi.

ç.+ı 85/5

çarşı (Far. çār-sū): Alış veriş yeri. 81/2

ç.+lar 10/10

çat-: Çatmak; kaşı, yüzü sertlik, öfke bildiren duruma sokmak.

ç.-ma 74/3

çatal yürekli: *mec.* Cesur, korkusuz. 51/11

çavdar: Buğdaygillerden bir bitki.

ç.+e 123/13

çavuş: Askerlikte onbaşidan sonra gelen rütbe. 39/12

çay: Dereden büyük, ırmaktan küçük akarsu.

ç.+a 8/11, 9/2, 13/2

ç+dan 8/12, 71/13

çayır: Çayır, üzerinde gür ot biten düz ve nemli yer.

ç.+a 7/2

çek-: 1. Bir duyguyu içinde yaşatmak.

ç.-er 22/9

ç.-mağ: 56/9

2. Bırakmak, terketmek.

ç.-er gider 71/5

3. Katlanmak, dayanmak, tahammül etmek.

ç.-eyim 67/4

ç.-ilmez 123/5, 123/24

ç.-meden 125/18

ç.-mîşem 64/9

ç.-tîm 60/9

4. Saldırmak için silaha davranmak.

ç.-me 32/8

5. Sürmek, çizgi halinde uzatmak.

ç.-mîş 17/17

6. Darağacına asmak.

ç.-sînler “çeksîler beni dara” 60/17

7. Peşi sıra götürmek

ç.-tî 14/3

8. Yollamak, göndermek.

ç.-tîm 43/11

çekil-: Topluca gitmek.

ç.-îr 70/2

çektir-: Çektirmek, sıkıntılı duruma sokmak.

ç.-diy: Çektirdin. 6/8

çember (Far. çenber): *mec.* Aşılması, çözülmesi güç durum. 123/19

çemen: Çimen, kendiliğinden yetişmiş çim (*krş.* çimen). 17/2

Çenekkel'e (ö. i.): Çanakkale, Türkiye'nin Marmara Bölgesi'nde yer alan illerinden biri.

Ç.+sından 7/10

çerh (Far. çarḥ): Dönen, devreden. 123/12

çerh-ı eyyām: Dönen günler 123/12

çevril-: Çevrilmek, dönmek.

ç.-ırım 125/12

ç.-mez 107/12

çézil-: Çözülmek

ç.-miş 80/3

çıl-: 1. Yukarıya doğru yürümek.

ç.-alım 8/9

ç.-tım 43/10

2. Yükselmek.

ç.-an 37/11

3. Yok olmak, silinmek.

ç.-maz 1/13

4. Sıyrılmak, ayrılmak.

ç.-ar 123/19

5. İçeriden dışarıya varmak, gitmek.

ç.-madı 104/23

ç.-maz 51/13

6. Gelmek. 85/5

çık-: 1. Ortaya koymak, göstermek. 20/4

2. Ayırmak, gidermek, ilgisini kesmek

ç.-dı 114/4

çık-: 1. Yukarıya doğru yürümek.

ç.-am 37/3

ç.-ma 85/3

2. Görünmek.

ç.-tı 83/3

3. Sıyrılıp ayrılmak.

ç.-ması 123/11

çırağān (Far. çerāgān): *esk.* Suçluların başına yaralar açarak ve her birine fitiller koyup uçlarını yakarak yapılan işkence.

ç. 127/2

çiçek: Çiçek, bir bitkinin, çoğu güzel kokulu, renkli bölümü (*krş.* çiçek). 118/1

çiçek: Bir bitkinin çoğu güzel kokulu renkli bölümü (*krş.* çiçek). 20/2, 67/3

çile (Far. çille): Zahet, sıkıntı. 60/9

çimen: Kendiliğinden yetişmiş çim (*krş.* çemen).

ç.+den 24/3

çirkīn (Far. çirkīn): Çirkin, güzel olmayan.

ç.+lerden 20/10

çoban (Far. çübān): Sığır, manda, koyun, keçi sürülerini otlatan kimse. 55/5, 55/6, 55/17, 104/7

ç.+ı 55/13

çocuk: Çocuk.

ç.+lar 79/3

çoğ: Çok, az karşıtı (*krş.* çoğ, çok). 9/5, 9/6, 38/4, 87/15

çoğ: Çok, az karşıtı (*krş.* çoğ, çok). 12/8, 13/13, 18/4, 32/4, 56/8, 64/9, 109/4, 121/9, 123/6

ç.+tur 36/7

çok: Çok, az karşıtı (*krş.* çoğ, çoğ). 70/6, 75/17, 98/19, 118/3, 119/12

ç.+tür 84/7

çök-: Çökmek, sis duman vb. inerek kaplamak.

ç.+tī: 110/6

çöl: Kumluk, susuz ve ıssız geniş arazi.

ç.+e 111/4

ç.+ler 18/7

ç.+lerde 14/6

ç.+lere 34/5

çözıl-: Çözılmek.

ç.-mez 107/2

çuha (Far. çūḥā): Çuha, yün kumaş. 101/3

çüfte (Far. cūfte): Çifte, ikili, ikisi bir arada bulunan. 22/3

çürũ-: Çürümek.

ç.-dĩ 105/2

ç.-dũm 105/6

ç.-menem 114/13

çürũt-: Çürütmek.

ç.-tũm 76/11, 86/4

çũt (Far. cũft): Çift, birbirini tamamlayan iki tekten oluşan. 8/12, 21/16, 85/11

D

da: 1. "... dahi" anlamında kullanılan bir söz. 5/15, 6/6, 51/12, 70/9, 123/21

2. da, de: Eklenti, doldurma görevli sözcük.

d. 27/6, 30/3, 9/10, 9/13, 9/16, 41/2, 48/10, 73/9, 79/6, 123/10, 123/22

dād (Far.): Feryat, fīgan. 127/5

dağ [1]: Dağ, bir arazi şekli. 29/10, 30/6, 65/15, 110/5

d.+a 55/3, 70/2

d.+da 72/7, 66/8

d.+dan 45/2

d.+ı 114/14

d.+ın 35/10, 48/2, 66/2, 114/10, 123/3

d.+lar 7/6, 8/9, 12/7, 12/12, 18/5, 18/12, 38/5, 38/11, 38/16, 80/2, 89/2,
100/12, 103/1

d.+lara 37/3, 46/6, 93/6

d.+larda 45/9, 89/5

d.+ları 93/12

d.+ların 100/3

d.+larında 78/12, 89/11

d.+lı 39/8

d.+lıyam 90/15

dağ (Far. dāğ) [2]: Yanık yarası, *mec.* Büyük acı, üzüntü.

d. 125/19

d.+ıdır 58/2

dağ-ı sine: Yürek yarası. *mec.* Gönül yarası.

d.+mden 125/19

dağla- : Dağlamak. *mec.* Acısı yüreğine işlemek.

d.-ma 91/3, 100/6, 100/14

d.-rsın 19/6

dağlat-: Dağlatmak. *mec.* Acısını yüreğine işletmek.

d.-an “dağladan” 74/11

dağıt-: Dağıtmak, ayırmak, uzaklaştırmak.

d.-dır “dağıdır” 58/5

d.-sa 58/5

d.-tı 110/8

daha: 1. Tekrar, olana ek olarak.

d. 17/7

2. Bundan sonra, artık.

d. 61/5

dahi: Dahi, bile.

d. 123/25

dal-: 1. Dalmak, suya dalmak.

d. 73/9

2. Bir yere sessizce gitmek, içine girmek.

d.-dı 93/6

dal: Dal, ağacın kolları.

d.+a 22/7, 48/3, 56/5, 57/2

d.+da 96/7

d.+dır 60/11

d.+dan 22/7, 48/3, 56/5

dam [1]: Dam, evin üstü.

d.+a 85/3

d.+da 85/6, 101/2

dam (Far. dām) [2]: Tuzak.

d.+ına 14/3

dambıra (Ar. tanbûre, tunbūr): Bir çalgı aleti, tanbur.

d.+mın 25/7

dāmen (Far. dāmen): Etek.

d.+inde 123/3

damla-: Damlamak, damla durumunda tane tane düşmek.

d.-r 99/7

damlat-: Damlatmak, damla damla akıtmak.

d.-ırlar “damladırlar” 24/10

dar [1]: 1. Genişliği az ve yetersiz olan. 8/3, 77/11

2. Sıkıntılı, zor.

d. 76/8

d.+acıķ 29/2, 94/2

d.+da 70/6

dar (Far. dār) [2]: İdam mahkumlarını asmak için dikilen direk.

d. 72/8

d.+a 60/17

darı: *h/k*. Mısır.

d. 40/2

darıl-: Darılmak, gücenmek, küsmek, kırılmak.

d.-miş 28/11

darlık: *mec.* Geçim zorluğu, iç sıkıntısı.

d.+a “darlığa” 25/12

derya (Far. deryā): Deniz. 64/7

daş: Taş. 8/11, 40/12

daş-a 2/2, 4/17,
daş-ı 39/3
d+iyam 21/7
d+ları 29/5, 40/10

datlı: Tatlı, acı karşıtı.

d. yam 66/3

dayan-: Ulaşmak, varmak.

d.-dı 6/6, 39/2

dayı: Annenin erkek kardeşi.

d.+ma 78/12

de: 1. Eklenti, doldurma görevli sözcük.

d. 1/10, 3/5, 4/2, 4/8, 6/11, 14/2, 14/3, 16/7, 19/4, 19/9, 23/5, 27/7, 36/5,
48/4, 55/4, 76/6, 84/5, 110/7

2. “ ... dahi” anlamında kullanılan bir sözcük.

d. 81/6

dê-: 1. Demek, söylemek.

d.-dĩ 124/4

d.-dĩklerĩ 27/4

d.-dĩm 4/13, 4/19, 46/12, 68/4

d.-meden 105/8

d.-mez 19/8

d.-mişşĩn 127/4, 127/6

d.-r 37/10, 45/10

d.-rdĩ 119/10

d.-rler 92/8, 109/3

d.-se 35/4, 57/6

d.-sem 37/8

d.-sĩn 35/4

d.-sĩnler 87/10, 41/4, 87/6

d.-ye 55/17, 101/4

d.-yen: Söyleyen. 81/10

d.-yer: Söyler. 59/14

- d.-yım 78/9, 31/4
d.-yın 50/13
d.-yu: Diyerek 19/12
- def** (Ar.): Giderme, yok etme.
d.+ïne 124/5
- deg-**: Değmek, dokunmak.
d.-dĩ 4/17
d.-memiş 8/4
d.-miş 38/14, 108/2
- degil**: Değil. 42/3, 42/5, 44/5, 44/15, 53/10, 107/10, 114/3, 123/8
d.+sen 104/7
d.+sın 98/19
- degirmen**: Değirmen, kahve, buğday, nohut vb. taneleri öğüten araç. 123/12
- degirmĩ**: Yuvarlak. 42/2
- dehr** (Ar.): Dünya, içinde bulunulan zaman. 121/7
d.+ın 123/16
- deli**: Deli, aklını yitirmiş olan. 71/2
d.+dır 92/8
d.+yem: Deliyim 26/2
- delik**: Delik. 54/4
- del'olub**: Deli olup. 38/9
- dem** (Far.): An, zaman. 19/2, 125/19, 126/4
d.+dır 125/10
dem be dem: Zaman zaman. 19/2, 125/6, 125/12
- deme**: Demek işi.
d.+den: Deme yüzünden, deme sebebiyle. 105/5
- demir**: 1. Demir, bilinen sert element.
d. 53/10
d.+ĩ 53/11
2. *mec.* Katı, sert.
d. 51/13,
- derd** (Far.): Dert, keder, kaygı, acı (*krş.* dert). 120/2, 122/4, 125/18, 128/5

d.+e 25/7, 26/9, 57/18, 58/7, 66/7, 95/10, 107/11, 121/5

d.+ĩ 67/5, 70/6, 107/5

d.+iden 4/18, 60/8

d.+ĩm 43/5, 4/10, 4/24, 16/10, 25/14, 89/4

d.+ĩmden 78/4

d.+ĩme 89/8

d.+ĩmĩ 92/8

d.+ĩn 67/4, 124/5

d.+ĩnden 57/3

d.+ine 89/13, 125/5

d.+ĩnĩ 124/4

derd-ĩ senem: Güzelin derdi. 125/5

dergâh (Far. der-geh): Tekke, dervişlerin toplandıkları ve ayin yaptıkları yer.

d.+a 18/11

derĩn: Derin, yüzeyden ieri inen.

d. 36/9, 84/9

d.+dĩr 27/5

d.+e 87/4

dermân (Far.): İla. *mec.* are.

d. 122/5, 125/5

d.+a107/7

d.+sız 26/9, 70/6

dert (Far. derd): Dert, keder, kaygı, acı (*krş.* derd). 25/15, 29/13

d+lĩ 55/8

d.+lĩyem 35/7

d.+ten 99/4, 116/8

dern (Far.): Gönül, yürekte varsayılan sevgi, istek gibi duyguların kaynağı.

d.+um 19/3, 124/4

derya (Far. deryâ): Deniz.

d.+da 103/11

d.+yı 18/3

dest (Far.): El.

d.+ime 82/12

d.+in 77/3

dest-ı kudret: Güçlü, Allah tarafından verilmiş yetenekli el.

d.+le 125/4

deste (Far.): Demet, Tutam.

d. 9/3, 75/2

d.+dır 96/15

deva (Ar. deva'): İlaç, çare.

d. 35/7

devā-yı derd: Dert ilacı.

d. 122/4

deve: Deve, bilinen hörgüçlü hayvan.

d.+lerī 70/2

Deveçi (ö. i.): Türküde adı geçen bir erkek adı. 44/13

devran (Ar. devrān): Talih, şans. 25/11

devriye (Ar.): Geceleri dolaşan, güvenlik kuvvetleri takımı.

d.+ler 95/13

dey-: Değmek, dokunmak.

d.+di 94/9

deyiş-: Değişmek.

d.-mem 94/11

dī: “haydi” edatı gibi isteklendirmek, çabukluk belirtmek için kullanılan bir kelime

1/6, 82/9, 43/13, 100/14, 101/5

dib: Dip, çukur yerin tabanı.

d.+īne 63/2

dīde (Far.): Göz.

dīde-yī im ān: Dikkatli, inceden inceye bakan göz. 123/16

dīde-yī hun: Kanlı göz.

d.+ım 125/2

dik-: Dikmek, bitkiyi toprağa yerleştirmek.

d.+eyīm 67/2

dil [1]: 1. Dil, ağız içindeki tat alma organı.

d.+de 124/2

d.+e 60/8

d.+ım 68/5, 112/2

d.+lerde 12/3

d.+lere 37/9

d.+lerī 87/8

d.+lerīn 3/5

2. Konuşma ve anlatma biçimi.

d.+īne 53/3, 94/10

dil (Far.) [2]: Gönül, kalp. 121/7, 127/14

d.+de 127/4

d.+den 124/3

dil-ī na-ṣād: Mutsuz gönül. 121/7

dilber (Far. dil-ber): Gönül alıp götüren, güzel. 9/5, 113/5

d.+ī 1/15

d.+ım 88/14

dildār (Far. dil-dār): Birinin gönlünü almış, sevgili. 128/2

ḥesret-ī dildār: Sevgilinin hasreti. 128/2

dile-:Dilemek, istemek.

d.-rsīn: Dilersen, istersen. 26/9

dīlê: *hlk*. “Ey gönül, gönül ey” anlamında gönüle seslenme biçimi. Türkülerde daha çok terennüm olarak kullanılmaktadır. 46/2

dīlêy: (*bk. dīlê*) 69/4

dilīm: Bir bütünden ayrılmış ince parça. 68/2

din (Ar. dīn): Allaha inanma ve bağlanma.

d. 4/5, 81/9

din-: Dinmek, bitmek, sona ermek

d.-mez 37/7

dīrek: Uzun ve kalın ağaç destek.

d.+lī 51/10

diş: 1. Diş, Çene kemiği üzerindeki sert organlardan her biri. 5/15

d.+lerĩ 88/7

d.+lim 75/8

2. Çarklardaki çıkıntılardan her biri.

d.+tĩr 123/12

divan: Büyük meclis.

d.+ında 104/3

divana (Far. divāne): Deli, *mec.* bir şeye çok düşkün olan(krş. divanı). 62/2

d.+yam 62/2

divanı: (Far. divāne): Deli, *mec.* bir şeye çok düşkün olan (krş divana). 41/4

divar (Far. dīvār): Duvar.

d.+a 86/13

Diyarbakır (ö. i.): Türkiye'nin Güneydoğu Bölgesi'nde bulunan illerden biri.

5/14, 77/2

diye: Diyerek, sanarak, herhangi bir yargıya vararak. 72/7

doğ-: Doğmak; güneş, ay, yıldız ufuktan yükselerek görünmek.

d.-dı 111/1

doğtor (Fr. Docteur.): Doktor, hekim.

d.+a 48/10,

doğtor (Fr. Docteur): Doktor, hekim (*krş.* doğtor). 99/9

dol-: Dolmak, dolu duruma gelmek.

d.-dı 116/1, 116/2

d.-dır 13/3

dola-: Sarmak, kolların arasına almak.

d. 68/6

d.-lı 92/12

dolan- : 1. Dolanmak, bir şeyin çevresinde dolaşmak.

d.-dı 18/3

2. Bir şeyin çevresine sarılmak

d.-dır 59/4

dolaş-: Dolaşmak, gezmek, gezinmek.

d. 98/11

d.-ırım 72/7

dolu: Dolu, içi boş olmayan. 77/3, 109/1

d.-dır 109/2

doluk- : dolmuş olmak, dolu dolu olmak

d.-an (109/4)

domürcağ: Tomurcuk, çiçek açacak gonca. 50/8

doshğ: Dostluk, dost olma, gönüldaş olma durumu.

d.+ı: 41/8

dost (Far.): Dost, sevilen, güvenilen, yakın arkadaş.

d. 26/3, 109/3

d.+a 37/12

d.+ım 87/14

d.+lar 105/3

d.+larım 120/4

d.+lüh 85/9

d.+üm 44/15

do-y-: Doymak, yeter bulmak, tatmin olmak.

d.-a 3/3

d.-amadım 76/7

d.-ülmaz 74/18

dök-: Dökmek, akıtmak, boşaltmak.

d..-er 22/8

dön-: 1. Dönmek, yönelmek, kendini bir yana çevirmek. 1/2

d.-dũ 111/1

d.-dũm 18/11, 69/12

d.-ecek 119/11

2. Değişmek.

d.-er 25/11

3. Başka bir şeyin dolayında hareket etmek.

d.-erim 10/7

4: Geri gelmek.

d.-meyor 82/10

d.-mez 2/7

d.-mış 45/5

d.-üm 13/8

5. Benzemek, bir şeyi andırır duruma gelmek.

d.-müştür 123/2, 78/3

d.-sem dönsem 119/3

dönek: Sözüne güvenilmeyen, kaypak kimse. 123/10

dört: Bir sayı adı. 77/6

döşek: Döşek, yatak.

d. 80/7

döşsek: (bk döşek)

d. 71/7

döşür-: Devşirmek, toplamak.

d.-ür 29/17

d.-ürsîn 98/2

dudağ: Dudak.

d.+ı 88/6

d.+ıdan 91/29

dudı (Far. tütî): Papağan cinsinden, konuşan, taklit yapan bir kuş. 35/10

d.+ya 49/3

duman: 1. Duman, sis.

d. 38/5, 80/2, 110/6

d.+lı 7/6, 89/2

2. *arg.* Kötü, yaman.

d. 9/7, 12/7

dur-: Durmak, hareketsiz durumda olmak. 81/10

d.-a 86/3

d.-dım 18/10, 42/10

d.-ma 83/11

d.-madan 59/16

d.-miş 32/2

d.-sun 41/12

d.-ur mu 109/4

dūr (Far. dūr): Uzak. 119/10

duy-: Duymak, işitmek.

d.-a 54/5

d.-an 123/30

d.-arsa 94/4

d.-dı 10/13

dügüm: Düğüm.

d.+ü 107/1

düğün: Düğün. 35/2, 113/1

dükân (Ar. duḳḳān): Dükkân.

d.+lar 81/3

dükür-: Tükürmek.

d.-ür 107/8

dünya (Ar. dunyā): 1. Elgün, herkes. 96/17

2. Çevre, ortam.

d.+da 59/15, 123/15,

d.+nın 41/9, 123/22

d.+ya 123/18

d.+yı 94/11

3. Yerküre, yer yuvarlağı.

d. 123/10

dür-: Dürmek.

d.+eyim 76/14

düş: Tuş, yenilgi. 26/9

düş-: 1. Düşmek, yukarıdan aşağıya inmek.

d.-e 84/4

d.-er 94/16

d.-müş 38/12

2. Oluşmak, vurmak, rastlamak.

d.-e 50/17, 50/19

d.-müſem 60/15

d.-medīm 10/8

d.-tī 46/6, 119/13

d.-tū 8/11, 8/13, 33/11, 33/5, 54/2, 87/4

3. Uğramak, kapılmak.

d.-elī 25/7

d.-er 25/12

d.-esī 38/9

d.-tīm 60/8, 15/8, 107/11

d.-tūm 44/5, 50/12, 50/14, 76/10, 50/11, 95/10

4. Zorlu bir işe kalkışmak.

d.-müſem 37/13

5. Konum bakımından bulunmak.

d.-er 65/10

düşman (Far. duſmān): Düşman, hasım, dost karşıtı. 64/4, 83/13, 84/13

d.+a 4/19, 110/2

d.+ım 44/15

d.+ın 21/13

düşün-: Düşünmek, aklından geçirmek.

d.-me 98/4

d.-üşrīn 98/3

düzen: Düzen, tertip, sistem.

d.+ī 24/7

düz: Engebesiz olan yer, ova.

d.+lere 28/2

d.+lerī 114/14

düzül-: Sıralanmak, dizilmek.

d.+sūn 21/10, 21/12

E

‘eba (Ar. ‘abā): Kalın ve kaba kumaş. 46/4

ebedī (Ar.): Sonu olmayan, sonsuz.

e.+dīr 119/2

ebnā (Ar. ebnā’): Oğullar. 123/33

ebnā-yı ādem: İnsanoğulları. 123/33

eda (Ar. eda’): Naz, işve.

e.+lī 71/13

efe: Yiğit, kabadayı. 96/13

efendī (Rum.): Bey.

e.+m 2/3, 17/13

efkār (Ar. efkār): *mec.* Düşünme, kuruntu, niyet. 127/4

eg-: Eğmek, düz olan bir şeyi eğik duruma getirmek.

e.+mīş 38/13

eger (Far.) [1]: Eğer, şayet. 73/11, 74/4, 85/4, 123/18

eger [2]: Eyer, binek hayvanlarının sırtına konulan, oturmaya yarayan nesne.

e.+lī 27/3

Eğin: Erzincan iline bağlı ilçelerden biri.

E.+lī 7/8

eglen- : Bir yerde durmak, beklemek.

e.-dīm 12/8

e.-em 1/10

eglence: Eğlence, neşeli ve hoşça vakit geçirme.

e.+mī 119/5

eğyar (Ar. aġyār): Yabancılar.

e. 127/4

a.+e 19/8

‘ehd (Ar. ‘ahd): And, yemin, söz verme.

‘e.+īm 4/3

‘ekrep (Ar. ‘akreb): Zehirli ve tehlikeli bir hayvancık. 123/32

‘ekrība (Ar. akrāba’): Akraba, aralarında soy yakınlığı olanlar. 123/32

‘ela (Ar. a‘lā): Âlâ, iyi, pekiyi.

‘e.+dır 59/11

‘elem (Ar. ‘ālem): Âlem, insanlar, herkes. 29/7, 40/11

‘Eleziz: Doğu Anadolu’da bir şehir, Elazığ ili. 81//2

‘Elī (Ar. ö. i.): Ali, türküde geçen bir erkek adı. 78/12

‘E.+nın 78/1

ehl (Ar. ehl): Sahip, malik. 121/4

ehl-ī temkin: İhtiyat sahibi, tedbirli. *tas.* Kararsızlıktan ve sabırsızlıktan kurtulmuş, rahat ve huzura kavuşmuş kimse.

e.+em 121/4

eḥvāl (Ar. aḥvāl): Haller, durumlar.

a.+ım 121/6

ek-: Toprağa tohum atmak.

e.-eller 40/2, 40/2

e.-seler 47/3

eksīl-: Eksilmek azalmak.

e.-meyen 38/5

el: 1. El, kolun bir bölümü. 5/13, 8/3, 8/4, 17/9, 46/9, 51/12, 94/3, 116/14, 120/4

e.+de 103/3

e.+den 46/9

e.+ī 31/6, 57/14, 71/8, 79/6

e.+īm 94/9, 53/5, 125/9

e.+īmde 40/18

e.+īmdedir 41/3

e.+īmden 33/3

e.+īme 11/2

e.+īn 53/5, 11/2

e.+īnde 124/11

e.+īdekī 84/5

e.+īnden 37/2, 123/19

e.+ïne 94/9

e.+lerĩ 7/12, 88/2

e.+lerin 68/7, 77/2, 77/3

3. Etki, baskı, manevi eziyet.

e.+iden 104/17, 111/5, 114/5

e.-inden 49/4, 106/5, 107/14, 115/5, 116/5, 108/5

el: 1. Halk. 26/2, 29/7, 40/11, 72/13

2. Yabancı, yakınların dışında kalan kimse.

è.+de 57/11, 92/19

è.+ler 35/4, 43/2, 92/9, 104/15

è.+lerde 12/4

è.+lere 28/2, 28/3, 28/4, 34/5, 101/9

è.+lerĩn 9/16

3. Ülke, yer, yurt.

è.+e 2/8, 76/10

è.+ĩmĩz 71/2

el- (Ar.): Kelimelerin başında bulunan, ismin anlamını belirlemeye ve tanımlamaya yarayan bir ön ek.

el-eman: Bezginlik ve sızlatma anlatan bir sözcük. 125/17

ela: Gözde sarıya çalan kestane rengi. 6/9, 58/9

elblise (Ar.): Giysi.

e.+m 14/8

ele-: Elemek, eleme işi yapılmak.

e.-ndĩ 111/10

elek: Eleme işine yarayan araç. 61/3

elem (Ar.): Elem, acı, keder. 119/3

elem-ĩ kaħır-ı firāk: Ayrılığın kahradici acısı.

e.+ınla 119/3

elle-: Ellemek, dokunmak.

e.-me 117/3

e.-menem 91/27

e.-yesin 91/26

elma: Elma. 92/15, 88/5

elvand (Ar. elvān): *h/k*. Türlü renklerde olan. 67/3

eman (Ar. amān): 1. *h/k*. Yardım istenildiğini anlatan sözcük. 18/6

2. Bir suçun bağışlanmasının istendiğini anlatan sözcük.

e. 125/17

embiya (Ar. enbiyā): Nebiler, peygamberler.

e.+lar 103/7

emek: Emek, bir işin yapılması için harcanan güç. 25/15

e.+lerim 25/16

em-: Emmek, içine çekmek, somurmak.

e.+eydīm 88/9, 110/16

emin (Ar. emīn): Güvenen, şüphe etmeyen 123/31

emlek: Süt kuzusu, süt emme çağında olan kuzu vb. 110/15

Emrah: Âşık Emrah. 37/10

en: Başına geldiği sıfatların üstün derecede olduğunu gösteren sözcük. 123/15

endam (Far. endām): Vücut, beden, boy bos.

e.+ı 60/11

ên-: İnmek.

è.-dī 18/3

è.-dīm 9/14, 63/2, 97/2

è.-dīr 2/6

è.-em 37/5

è.-er 9/2

enhār (Ar.): Nehirler, ırmaklar, çaylar.

e.+e 123/3

enis (Ar. enīs): Dost, arkadaş.

e.+īm 126/4

erbab (Ar. erbāb): Lâyık, bir kimseye uygun, yaraşan.

e.+ına 10/8

er-: 1. Ermek, erişmek, ulaşmak, yetişmek.

e.-ecaḥ 61/7

e.-ecek 119/2

e.-mez 125/9

2. Bulunmak, olmak.

e.-e 125/5

eren: Ermiş, olağanüstü sezgileriyle bir takım gerçekleri gördüğüne inanılan kimse.

e.+ler 36/4

erī-: Erimek, yok olmak.

e.-menem 114/11

e.-mez 54/14

e.-yīp 91/18

erīt-: İnsanı çok üzerek günbegün zayıflatmak, harcıyı tüketmek.

e.-en “eriden” 53/11

Erzurum: Doğu Anadolu'da bir şehir, Erzurum ili. 44/2

esir (Ar. eṣīr): Bir kimseye körü körüne bağlı olan kimse.

e.+em 17/5

eskī: Eski, çoktan beri var olan. 86/14

esmer (Ar.): Teni ve saçları karaya çalan, koyu buğday rengi olan kimse. 9/4, 47/3,

59/5, 104/18, 107/14, 114/5, , 118/7

esrar (Ar. eṣrār): Aklın eremiyeceği işler. 19/8

ester (Far.): Katır.

e.+e 39/11

‘Entep: *hlk.* Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde bir şehir. Gaziantep ili.

‘E.+lim 88/22

‘erab (Ar. ‘arab): Arap, Orta Doğu ile Kuzey Afrika'nın büyük bir bölümünde yaşayan halk ve bu halkın soyundan olan kimse. 34/2

‘eraba: Araba, kara taşıt aracı.

‘e.+sı 3/2

‘erīṣ: Üzüm asması, bu asmanın sarıldığı çardak. 49/6

‘erṣ (Ar. ‘arṣ): Göğün en yüksek katı.

‘e.+a 37/11

‘erzīḥal (Ar. ‘arz-ı ḥal): Arzuhâl, dilekçe.

‘e.+ım 103/3

‘esker (Ar. ‘asker): Er. 45/4, 65/9

‘eşik (Ar. ‘āşık): Âşık, tutkun.

‘e.+san 19/9

‘eşik (Ar. ‘aşk): Aşk, aşırı sevgi, bağlılık duygusu.

‘e.+ınla “nār-ı ‘eşkınla” 126/2

‘eşkın: Asma sürgünü. 49/7

êş: Eş, birbirine aşırı sevgi ile bağlı kadın ve erkeğin her biri.

ê.+şinden 7/7, 18/13, 38/7

êşig: Eşik, kapı ağzı.

ê.+inde 125/8

êşme: Azıcık eşmeyle bulunan su gözesi, pınar. 13/13

Eşref: Türküde geçen bir erkek adı. 42/5

E.+î 42/12

êt-: 1. Etmek, bir işi yapmak. 54/9

ê.-eceptî 119/10

ê.-emem 119/9

ê.-en 74/14

ê.-der 32/6, 122/4

ê.-erek 119/12

e.-ersîn 127/8

ê.-îm 108/6

ê.-în 10/3, 10/5, 46/11, 51/12, 125/3 125/14

ê.-me 17/4, 74/15, 126/6

ê.-medeyîm 128/4

ê.-medî 57/15

ê.-mîş 69/5

e.-ti 17/9

ê.-tin 61/3, 61/17, 119/5

2. Ayırmak, yoksun bırakmak.

ê.-en 40/6

ê.-enîn 50/18

etha (Ar. aḏḥā): Kurbanlar.

īyd-i etha: Kurban bayramı. 127/8

etraf: (Ar. eṭrāf): Taraflar, çevre, dolay.

e.+ı 39/8, 89/2

‘ettar (Ar. ‘aṭṭār): Aktar, baharat veya güzel kokular satan kimse. 49/5

ev: 1. Ev, bina. 64/7

e.+e 102/5

e.+īm 111/4

e.+īmın 32/7

e.+ïne 11/3, 50/19

e.+lerinde 49/2

e.+lerinin 1/12, 53/2

e.+mızın 100/7

2. Aile, çoluk çocuk.

e.+ler 25/9, 25/13

evel (Ar. evvel): Evvel, önce (*krş.* evel). 64/12, 74/12

evlî: Evlenmiş olan kimse. 7/10

e.+ye 102/4

evvel (Ar. evvel): Evvel, önce (*krş.* evel). 6/11, 6/11, 119/4, 123/28 119/4,

123/26/11, 119/4, 123/288

êy: Ünlem. 74/14, 121/4, 121/8, 127/4, 125/5, 126/5, 127/5, 127/14

eyle-: Eğlemek, avutmak, oyalamak. 68/8

êyle-: Eylemek, etmek, yapmak. 11/4, 106/3

è.-dî 66/7, 124/10

è.-mekse 127/14

è.-mîştîr 124/6

è.-r 35/2, 35/3, 52/8, 113/1, 113/2, 113/4

è.-rîm 126/10

è.-rsîn 19/2

eylen-: Eğlenmek, neşeli ve hoşça vakit geçirmek.

e.-elîm 74/16

eyvah (Far. eyvāh): Eyvah, acınma ve üzlme sözü. 124/4

eyyām (Ar.): Günler. 119/11

eyyām-ı sa'adet: Saadet günleri. 119/11

e.+ı 123/12

ezā (Ar.): İncitme, can yakma, eziyet. 123/7

‘ezāb (Ar. ‘azāb): Azap, işkence, keder. 126/7

ezel (Ar.): Başlangıcı olmayan zaman

e.+den 65/2, 125/20

ezıl-: Ezilmek, ezme işine konu olmak

e.-dīm 123/7

e.-sīn 21/13

ezme: Ezmek işi. 5/8

F

Fadile (ö. i.): Türküde geçen bir kadın adı. 60/6

Fado (ö. i.): *h/k*. Fadile. 60/9

fam (Far. fām): Renk.

gül-fam: Gül renkli 22/5

Fatma (ö. i.): Türküde geçen bir kadın adı. 74/2

F.+m 74/15

fayda (Ar. fā’ide): Fayda, kâr, kazanç. 68/12

f.+dır 110/1

fedā (Ar. fedā’): Kurban. 5/7

Fehīm: Urfalı şair.

F.+a 127/15

feleg (Ar. felek): Felek, kader, talih, şans. 46/13, 113/4

f.+e 97/10, 113/3

felek (Ar. felek): 1. Felek, kader, talih, şans. 35/5, 57/9, 57/14, 61/2, 61/12, 61/14,

110/8, 123/10

2. Gökyüzü.

f.+ler 122/3

3. Âlem, dünya.

f. 123/25

4. Kötü kader, kötü şans.

f.+sen 61/2

fener (rum.): İçinde ışık kaynağı bulunan aydınlatma aracı.

f.+ım 10/6

f.+ler 64/11

Feride (ö. i.): Türküde geçen bir kadın adı.

F.+m 87/11

fermana (< Lat. Paramentum): Üzeri işlemeli, önü kavuşmayan kadın yeleği.

f.+sı 51/3

ferman (Far. fermān): Emir, yazılı buyruk.

f.+ı 41/3

feryād (Far.): Sızlanma, figan. 119/5, 119/12, 126/10

f.+e 120/4

f.+ı 123/24, 21/5

feyz (Ar.): İlim, irfan, ders, ilerleme.

feyz-ı muḥabbet: Sevgi dersi, sevgide ilerleme. 127/10

fezā (Ar. feḏāʾ): Gökyüzü, ucu bucağı bulunmayan boşluk, uzay.

fezā-yı ʿaşk: Aşkın gökleri. 121/8

fırsat (Ar. furṣad): Fırsat, uygun zaman ve zemin. 123/32

fıstık (Ar. fustuḵ): Fıstık. 85/6

f.+ı 41/6

fiğan (Ar. fiḡān): Figan, ıstırap ile başırıp çağırma. İnleme, feryat. 52/8, 128/4

fincan: Çay, kahve gibi sıcak şeyleri içmede kullanılan, genellikle kulplu, cam veya porselenden yapılmış küçük kap. 29/17

f.+a 24/10

fırket (Ar. firḳat): Firkat, ayrılış, ayrılık.

f.+te 125/3

vādi-yī firḳette: Ayrılık konusunda. 125/3

fīrāk (Ar.): Ayrılık, sevgilinin ayrılığı.

f.+ınla 119/3, 119/8

fīrengī (İt. branca): Pranga, kilit. Ağır cezalıların ayaklarına takılan kalın zincir.

f.+ler 79/7

füzūn (Far.): Çok, fazla. 121/2

G

gâh (Far.): Kâh, bazan, kimi vakit. 51/4

gēc: Geç, belirli zamandan sonra olan. 57/4, 70/7

gèce: Gece, bir günün karanlık geçen bölümü.

g. 12/13, 16/11, 68/8, 75/12, 96/11

g.+dır 16/11

g.+ler 4/23, 4/9, 16/8, 99/2, 116/6, 125/15

gêç:- 1. Bir yerden başka bir yere gitmek. Belli bir yerden yürüyerek orayı geride bırakmak. 55/7

g.+ersin 32/7, 32/9, 100/7

g.+mez 65/3

g.+medī 118/4

2. Bırakmak.

g. 76/5

3. Yaşanmak.

g.-en 58/12, 119/8

g.-se 114/16

geçit: Gececek, geçebilecek yer.

g.+ī 36/8, 84/8

gel:- Gelmek, bir yere gitmek ulaşmak, varmak. 1/4, 4/9, 4/23, 15/6, 15/7, 17/11, 21/4, 16/8, 22/5, 33/8, 36/10, 43/12, 43/13, 47/8, 57/19, 58/9, 66/5, 68/3, 73/9, 74/16, 75/12, 90/8

g.-dī 20/3, 35/8, 41/2, 43/16, 96/11, 77/10, 77/11, 77/13

g.-dīgīm 123/6

g.-dīgīn 77/5

g.-dīm 2/2, 55/2
g.-dīn 87/13
g.-e 2/2
g.-ecaḥ 61/9, 52/5
g.-emem 83/6
g.-emessen 98/12
g.-en 13/5, 56/16, 87/3, 87/5, 117/8
g.-ene 40/13, 42/3, 117/5, 117/6
g.-esin 77/4
g.-eyīm 76/15
g.-īr: 2/3, 4/14, 24/2, 32/7, 70/7, 86/3, 100/7, 100/11, 101/4, 125/19
g.-īrem 39/5, 86/7
g.-iyor 45/2, 82/3
g.-medi 73/11
g.-medī 9/13, 9/10, 39/9
g.-medīn 15/8
g.-messen 49/2
g.-meye 7/9
g.-meyem 1/10
g.-mez 75/12, 82/13
g.-mīṣ 9/16, 99/6, 99/9
g.-miyor 95/6
g.-se 125/11
g.-sey 25/6
g.-sīn 13/4, 120/4

gelīn: Evlenmek için hazırlanmış kız veya yeni evlenmiş kadın. 50/5, 53/4, 71/5, 71/8, 71/11, 92/4, 95/16

g.+den 23/9
g.+e 31/2
g.+ī 92/2, 92/11
g.+īn 53/3, 53/8
g.+līk 55/2

gemî: Gemi.

g.+m 103/11

gem: Gem, atı yönlendirmek için ağzına takılan demir araç.

g.+lî 27/3

genc: Genç (*krş.* genç). 48/8

genç: Genç (*krş.* genc). 5/4, 34/8, 45/6, 48/6, 86/4

g.+lîk 6/6

gendî: Kendi, dönüşlülük zamiri. 14/3

g.+nden 62/9

ger (Far. eger): Eğer, şartlı cümlelerin başına getirilen bağlaç. 126/9

gerdan (Far. gerden): Boyunun ön bölümü. 21/12

g.+a 59/4, 65/11

g.+da 22/3

g.+ı 25/5, 88/8

g.+ıdan 91/33

gerek: Gerek, lazım. 31/2

g.+sen 61/5

gêrî: Geri, arka. 45/5, 47/9, 82/10 .

g.+ye 96/9

geş-: 1. Bir yerden başka bir yere gitmek.

g.+ti 68/11, 117/1, 120/2

2. Olmak, yaşamak. Geçmek.

g.-ti 6/6, 107/3

3. Geride bırakmak.

g.-tî 69/2

g.-tîm 33/9

g.-tîn 71/13

gêt-: Gitmek.

g.-me 47/9

g.-tmedî 57/16

g.-mez 35/11

g.-sen 86/7

g.-sîn 44/9

g.-tî 9/10, 33/14, 39/2, 39/9, 107/7

g.-tîm 14/2, 48/10, 49/4, 53/2

g.-tîn 77/4

getîr-: Getirmek

g.-dî 107/8

g.-dîler 44/8

g.-dîn 83/5

g.-în 23/2, 27/3, 82/11

gêy-: Giymek. 8/8

g.-dîrîn 23/3

g.-en 38/16, 81/13

g.-er 51/4

g.-îmlî 27/4

g.-înenler 46/4

g.-mîş 21/14, 29/7, 38/15, 40/11, 64/2

gêyîg: Geyik. 14/4

g.-în 14/2

gêyîk: Geyik.

g. 14/3

gez-: Gezmek.

g.-digîm 78/2, 95/7

g.-er 85/11, 89/11, 92/6, 96/4

g.-erîm 61/13, 72/6, 72/12

g.-ersîn 104/8

g.-me 5/9, 89/5, 121/8

gîbî: Gibi. “...e benzer” anlamında edat. 4/4, 19/11, 34/2, 72/12, 74/7, 74/8, 81/8, 89/7, 92/15, 123/3, 125/12, 126/102

gîd-: Gitmek.

g.-ağ 63/7

g.-ecağ 37/12

g.-em 1/10

g.-emem 83/6
g.-den 45/4, 90/12
g.-ene 40/13
g.-er 12/13, 21/15, 69/15, 70/7, 71/5, 91/9, 91/10, 102/5
g.-erem 4/2, 4/11, 4/16
g.-erim 81/6
g.-ersem 72/4
g.-im: Gideyim. 4/13, 108/5, 115/6
g.-in 14/5, 50/13, 10/2
g.-iy: Gidiyor. 30/3
g.-iyor 28/11, 82/10
g.-iyorum 28/4, 90/2

gıdiy: Gidi, bir şeye duyulan özlem ve isteği belirtmek için kullanılan bir sözcük.
30/3

gır-: 1. Girmek, içeriye geçmek, sokulmak. 15/2, 15/3, 21/4
g.-ecek 97/5
g.-mesin 29/11
2. Ağrı sancı başlamak, saplanmak.
g.-di 15/5
3. Katılmak.
g.-dim 109/3
g.-miş 17/18

giriftar (Far. giriftār): Tutulmuş, yakalanmış. 66/7

giryān (Far.): Ağlar, ağlayan. 128/2
g.+ın 123/24

gizli: Gizli, başkalarından saklanan. 69/10

göç: Göç, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma. 25/13
göç e göç: Sürekli göçme işi. 25/13
g.+ine 53/7

gög [1]: *hlk.* Yeşil. 69/8

gög [2]: Gök, sema.

g.+lere 125/15

gögerçin: Güvercin (*krş.* gövercîn). 8/12

gögīs: Göğüs, *mec.* meme (*krş.* göküs).

g.+ler 71/13

göküs: Göğüs (*krş.* gögīs).

g.+ī 22/2

g.+īn 67/2

g.+ūme 86/5

göl: Göl, derin ve geniş durgun su örtüsü. 25/3

g.+ler 36/9, 84/9

g.+lerde 12/2

g.+ūmūz 72/3

gölge: Gölge.

g.+lene 117/8

gönder-: Göndermek.

g.-īn 44/9

g.-īr 2/7

g.-mīš 40/4, 40/9

gönül: Gönül (*krş.* gönül, gönül).26/5

g.+īm 121/8

gönül: Gönül (*krş.* gönül, gönül). 71/2, 102/4, 126/4

g.+ūmūn “gönlümün” 94/17

gönül: Gönül (*krş.* gönül, gönül). 83/7

gör-: 1. Görmek. 36/3, 66/5, 84/3

g.-dī 107/4

g.-dū 35/12

g.-dūm 6/2, 39/4, 48/4, 60/2, 92/11, 123/7

g.-e 125/2

g.-emenem 55/13

g.-en 32/3

g.-ende 121/6

g.-enlere 1/3
g.-eyim 1/2
g.-im “göreyim” 60/16
g.-ince 42/12
g.-meden 61/16, 105/4, 119/4
g.-medim 128/4
g.-miş 104/14
g.-üp 123/26
g.-ürem 39/6

2. Bir davranışla karşılaşmak, maruz kalmak.

g.-düm 123/8

görüŖ-: Görüşmek, buluşup, konuşmak, sohbet etmek.

g.-elim 116/3

göster-: Göstermek.

g. 126/11

g.-dım 124/4

göŖ-: Göçmek

g.-tũ 25/9

gövercin: Güvercin (*krŖ. gögercin*). 25/2

göyün: Gönül.

g.+im “göynim” 33/2, 33/3, 60/5

g.+ũm “göynũm” 8/13, 58/10, 58/11, 58/13, 65/3, 96/18, 105/12

g.+ũn “göynũn” 65/4, 85/4

göz: 1. Göz, görme organı. 75/16, 109/1, 109/2

g.+e 43/7

g.-ĩ 65/4

g.+im 104/22

g.+iy “gözün” 55/15

g.+ler 9/15, 18/2, 21/11, 64/6, 71/12, 103/9

g.+lere 28/3

g.+lerĩ 7/12, 75/6, 88/4

g.+lerim 61/10, 89/3, 123/3

g.+lerin 59/2, 114/3

g.+lerinde 112/1

g.+lerine 42/13

g.+lerini 6/9

g.+lerinin 125/10

g.+lim 58/9

g.+lũ 93/2

g.+ũ 34/6, 59/15

g.+ũmũn 37/7

g.+ũnũn 34/4

2. Delik, boşluk

g. “göz göz” 105/7

gözel: Güzel. 6/5, 24/4, 63/8

g.+den 18/10

g.+dır 101/8

g.+e 40/14, 42/4, 54/3

g.+ler 21/8

g.+leri 20/10

g.+lerin 20/3

g.+nen 5/5

gözle-: Gözlemek, gözetlemek.

g.-r 103/12

gözyaşı: Gözyaşı.

g.+m 76/12, 111/2

g.+mı 128/5, 125/13

g.+nı 22/8

gurbet (Ar. ğurbet): Gurbet, doğup yaşanılmış olan yerden uzak yer. 92/19

güc: Güç, zor.

g. 70/9

göl (Far. gül): Gül, katmerli ve kokulu çiçekleri olan, pek çok türleri bulunan gülgillerin örnek bitkisi. 2/7, 8/10, 17/2, 22/5, 26/7, 29/4, 43/4, 46/9, 47/3,

50/3, 50/8, 56/11, 57/3, 61/4, 65/13, 69/13, 72/5, 75/2, 96/7, 98/10, 107/1,
110/16, 121/4, 125/2, 128/4

g.+dendir 51/7, 51/9

g.+e 46/7, 61/7, 109/1

g.+em 118/8

g.+ım 67/6

g.+ımız 33/11

g.+ler 57/7, 58/10, 96/15, 96/2, 97/3

g.+lerı 98/2

g.+lerım 124/7

g.+lũ 31/6

g.+ũ 9/3, 65/16

g.+ũm 28/6, 56/6, 56/7, 68/3, 91/7, 96/3, 96/16

g.+ũn 96/10, 125/7

gũl-fam (Far. gũl-fām): Gũl renkli. 22/5

gũl-fem (Far. gũl-fem): Gũl renkli. 126/5

gũl-ızar (Far. gũl- ızar): Gũl yanaklı. 43/4

gũl-şen (Far. gũl-şen): Gũl bahçesi.

g.+de 19/2, 126/10

gũl-: 1. Gũlmek.

g.-ecağ 61/6

g.-en 36/5, 84/5, 109/4

g.-er 18/8 22/8

g.-em 118/11

g.-sũn 118/10

2. Gũn gũrmek, mutlu sevinçli gũzel zaman geçirmek

g.-medĩm 120/3

g.-memeyden: Gũlmemenden, gũlmediğın için. 110/13

gũldũğũmũ: Kurdele, şerit vb.nin kelebek şeklinde bağlanmış biçimi, fiyonk.

107/4

gũldũr-: Gũldũrmek. 98/18

g.-dũ 57/14

g.-medî 120/3

gümen (Far. gümān): Şüphe, zan, sanma.

g.+î 20/4

gümrük (Rum. kumerki): Gümrük, bir ülkeye giren veya bir ülkeden çıkan mal ve eşya üzerinden alınan vergi işlemiyle uğraşan devlet kuruluşu.

g.+te 123/29

gün: 1. Zaman, sıra.

g. 24/5, 25/11, 35/3, 44/6, 60/16, 61/9, 113/2, 118/11, 126/7

g.+ler 58/12

g.+lerde 124/6

g.+lerim 54/12

g,+lerin 61/8

g.+üddür 101/5

g.+ümdür 37/10, 37/12

2. Güneş

g. 50/11, 50/17, 111/1, 114/11

2. İyi yaşanmış zaman.

g. 48/4, 61/16

3. Yirmi dört saatlik zaman dilimi.

g.+de 94/16

4. Belirli bir tarih.

g.+den 123/6

5. Düşünülen, olması istenilen zaman.

g.+e 50/14

günah (Far. günāh): Dinî bakımdan suç sayılan iş ve davranış.

g.+ım 126/7

g.+lariy: Günahların. 21/5

gündüz: Gündüz, günün aydınlık bölümü.

g. 12/13, 75/12

g.+lerî 114/15

gürüh (Far.): Küçümsenen topluluk, değersiz halk, sürü. 127/6

gürüh-ı zenperestān: Kadına tapanlar sürüsü.

g.+ın 127/6

güvegî: Güveyi, damat. 23/1, 23/5

güven-: Güvenmek

g.+meyın 25/10

güzel: Güzel, hayranlık uyandıran, iyi hoş. 69/3, 74/2, 74/3, 75/4, 78/3, 93/8, 98/19, 106/5, 116/14

g.+ım 88/13

g.+lîh “güzellik” 46/3

g.+sin 75/17

güzergâh (Far. güzergâh): Yol üstü uğranılacak, geçilecek yer. Yol boyu.

g.+ında 121/9

Ğ

ğafil (Ar. ġāfil): Gafil, ilerisini iyi düşünmeyen, aymaz. 121/8

ğār (Far.): Mağara, in, çukur.

ğ.+e 123/21

ğayet (Far. ġāyet): Çok. 123/10

ğeddār (Ar. ġaddār): Gaddar, çok zulmeden, kıyıcı.

ğ.+e 123/25

ğeflet (Ar. ġaflet): Gaflet, çevresinde olup bitenlerin farkına varamama durumu ihmal.

ğ.+e 19/12

ğem (Ar. ġamm): Gam, keder, tasa, kaygı. 4/14, 57/12, 58/4, 123/7, 126/4

ğ.+den 4/14

ğ.+dım 119/4

ğ.+le 126/9

ğ.+süz 4/13

ğem-āhude: Gam bulaşmış, kederli. 128/6

ğemze (Far. ġamze): Gamze, baygın, süzgün bakış.

ğ.+n 32/4

ğ.+sĩ 9/8

ğ.+y 52/7

ğerib (Ar. ġarīb): 1. Garip, zavallı (krş. ġerip). 19/6, 33/2

ğ.+em 30/7

2. Yabancı. 57/11, 66/10, 99/2, 80//5115/3

ğerip (Ar. ġarīb): Garip, zavallı, kimsesiz (krş. ġerib). 71/3

ğonca (Far. ġonce): Gonca, tomurcuk, açılmamış çiçek. 124/7

ğufra (Ar. ġufrān): Affetme, merhamet etme. 36/13

ğurbet (Ar. ġurbet): Gurbet, yabancı yer. 12/4, 72/12, 76/10,

H, Ĥ, Ħ

ha: Pekiştirme edatı. 1/4, 84/4

hāb (Far.): Uyku. 126/5

haber (Ar.): Haber, bir olay bir olgu üzerine edinilen bilgi. (krş. haber). 100/13

haber (Ar. haber): Haber, bir olay bir olgu üzerine edinilen bilgi. (krş. haber). 73/10, 92/17

Habeş (Ar. Ĥebeş. ö. i.): Türküde geçen bir erkek adı.

H.+ın 84/10

hafız (Ar.): Hıfzeden, ezberleyen. 19/11

hafta (Far. hefte): Birbiri ardınca gelen yedi günlük dönem.

h.+dan 70/8

h.+ya 70/8

Ḥaḵ (Ar. Ḥaḵḵ): Allah (krş. Ḥaḵḵ) 19/12

ḥaḵiki (Ar. ḥaḵikī): Hakiki. gerçek, sahici. 124/5

Ḥaḵḵ (Ar.): Allah (krş. Ḥaḵ).

Ḥ.+a 119/9

Ḥ.+ın 104/3

ḥaḵḵ (Ar.): Pay.

ḥ.+ımıza 79/4

ḥakk-ı ezelden: Ezelde verilen pay, kader. 125/20

ḥal (Far. ḥāl): Vücutta meydana gelen ben, nokta. 22/3

hal (Ar. ḥāl): Hal, durum, oluş, bulunuş (krş. ḥal).

h.+ından 80/6

h.+ime 11/4

ḥal (Ar. ḥāl): Hal, durum, oluş, bulunuş (krş. hal).

ḥ.+dır 60/13

ḥ.+em 121/6

ḥ.+ım 9/6, 15/3, 33/6, 62/3, 125/

ḥ.+ıma 72/6, 124/8

ḥ.+ına 53/2

ḥ.+ından 71/6, 108/3

ḥ.+ınız 72/4

ḥ.+larım 3/10

ḥala (Ar. ḥālā): Hâlâ, halen, şimdi, şimdiye kadar (krş. ḥālā). 57/5

ḥālā (Ar.): Hâlâ, halen, şimdi, şimdiye kadar (ḥala). 119/9

halay: Toplu olarak oynanan bir halk oyunu. 21/10

h.+ın 21/6

ḥālet (Ar.): Hâlet, hal, durum, nitelik, görüntü. 126/5

ḥalḥal (Ar. ḥalḥāl): Halhal, kadınların ayak bileklerine taktıkları bilezik.

ḥ.+lı 71/10

Halîl Beg: Türküde adı geçen bir kişi.

H.+ım 41/4

H.+ın 41/7

ḥalk (Ar.): Yaratmak. 124/6

han (Far. ḥān): 1. Han, yolcuların konaklamalarına yarayan yapı.

h.+lar 80/5

2. *mec.* ihtişamlı yapı. 111/4

ḥana (Far. ḥāne): Hane, ev.

ḥ.+y 55/18

ḥandan (Far. ḥandān): Gülen, güler (krş. ḥendan). 106/1

hangî: Hangi, soru sıfatı. 67/4

hanı: Hani, soru zarfı. 9/17, 63/5, 87/13

hanım: Hanım, bayan (krş. hanım). 4/7, 4/20, 24/6, 31/4

h.+dan 57/16

hanım: Hanım, bayan. (krş. hanım). 74/15

hanıman (Far. hānmān): Ev, bark, aile, ocak.

h.+ı 126/9

har (Far. har): Diken. 57/7, 97/8

harāb (Ar.): Yıkık, viran. 126/9

haraba (Far. harābe): Eski binaların yıkıntısı. çok harap ev. 55/18

harābezār (Ar. Far. harābe-zār): Viranelik.

h.+e 123/17

harman (Far. hirmen): Harman, tahıl demetlerinin üzerinden döven geçirme işinin tapıldığı yer (krş. harman). 47/2

h.+ı 41/2

harman (Far. hirmen): Harman, tahıl tanelerinin üzerinden döven geçirme işi (krş. harman).

h.+ı 96/4

h.+lıktan 96/9

harmana: Harmani, bütün vücudu saran, kolsuz ve bazan başlıklı üst giysisi. 21/14

hasta (Far. haste): Hasta, rahatsız, sayrı (krş. hasta, heste).

h.+dır 96/16

h.+anın 80/6

h.+yım 92/18

hasta (Far. haste): Hasta, rahatsız, sayrı (krş. hasta, heste)). 75/3

hatın: Hatun, saygı değer kadın, bayan (krş. hatun). 31/9

hatun: Saygı değer kadın, bayan (krş. hatın).

h.+dür 70/3

hava: 1. Ortam, çevre, durum.

h.+sı 23/1

2. Ezgi, müzik.

h.+sı 79/2

havāle (Ar.): Bir işi başka birine bırakma.

h. 119/9

havar (<Far hevādār): Dost, yardımcı, taraftar, imdat eden. *h/k*. “imdat, yetişin” anlamında ünlem. 24/2, 25/4, 46/2, 69/2

havayı (Ar. hava’i): Nefsine düşkün, ciddi olmayan, uçar. 71/2

h.+dır 71/2

haydē: haydi, hadi; isteklendirmek, çabukluk belirtmek için kullanılan bir söz. 91/7

hayın (Ar. ḥā’in): Hain, hıyanet eden. 116/15

hayran (Far. ḥayrān): Çok tutkun. 73/7, 98/8

heber (Ar. ḥaber): Haber, son ve yeni bilgi.

h. 18/10

Heccāc-ı Zalim: “Zalim” lakabıyla anılan Haccac bin Yusuf.

H.+den 123/25

hēç (Far. hiç): 1. Hiç, yok, var sayılmayan, boş, değersiz. 25/16, 50/5,

2. Soru cümlelerinde belirsiz bir zamanı anlatan bir söz. 44/14, 95/6

3. Olumsuz yargılı cümlelerde fiilin anlamını pekiştiren bir sözcük. 124/8

hekīm (Ar. ḥakīm): Hekim, doktor.

h.+dır 87/5

Heḫḫo (ö. i.): Hakkı, türküde geçen bir erkek adı.

h.+yı 23/2

hela (Ar. ḥālā): Şimdiye kadar. 10/9, 39/9

helas (Ar. ḥalāş): Kurtulma, kurtuluş.

h.+i 36/12

helbet (Ar. elbet): Elbette, şüphesiz, kuşkusuz, her halde. 58/13, 61/6

hele: Özellikle, öncelikle. 4/6, 13/6, 16/6, 123/23

hele mele: Şöyle böyle, ne iyi ne kötü, orta derecede. 85/12, 86/15

Helep: Suriye’de bir şehir.

H.+e “Halebe” 28/12

Helepli bahçası: Urfa’da bir bahçe.

H.+nda 87/9

ḥelḳ (Ar. ḥalk): Halk, insanlar, insanların bir bölümü.

ḥ. 36/4, 84/4

ḥelḳa (Ar. ḥalka): Halka, daire biçiminde, ortası boş olan şey. 120/4

hem (Far.): Bir şeyi açıklamak için kullanılan sözcük. 66/3

ḥemam (Ar. ḥemmām): Hamam, banyo.

ḥ.+a 21/15

ḥ.+dan 24/5

hemen (Far. hemān): Hemen, çabucak. 12/13

ḥeñcer (Ar. ḥancer): Ucu eğri ve sivri, silah olarak kullanılan bir tür bıçak. 21/2

ḥ.+inī 32/8

ḥendān (Ar. ḥandān): Handan, gülen, güler, gülücü (krş. ḥandan). 126/11

henüz: Yeni, az önce. 10/13, 17/18, 20/3

hep (Far. heb): 1. Eksik olmamak üzere, bütün. 4/18

2. Sürekli, her zaman.

h.+ī 21/5, 51/5

hepsī: Bütünü, tamamı. 114/9

her (Far.): Teklik adlara tamlayan göreviyle getirilerek birer birer olarak “... nın hepsi” anlamı veren sözcük. 16/9, 19/11, 24/5, 51/9, 57/8, 57/10, 65/13, 68/9, 94/14, 97/11, 99/4, 105/12, 116/8, 117/5, 120/5, 121/5, 121/7, 125/19

ḥerac (Ar. ḥarāc): Haraç, vergi. 106/3

ḥeram (Ar. ḥarām): Dini bakımdan yasak olan. 10/5

ḥeremzada (Ar. ḥarām+Far. zāde) “Piç, Nikahsız evlenmeden meydana gelen çocuk” anlamına gelirse de halk arasında daha çok “dini bakımdan yasak olan şeyleri yapma eğiliminde olan” kimse için kullanılan bir sıfat.

ḥ.+san 91/25

herkes (Far. her+kes): İnsanların bütünü. 61/14

ḥesed (Ar. ḥased): Kıskançlık, çekememezlik.

ḥ.+in 126/8

ḥesret (Ar. ḥasret): Hasret, özlem. 2/4

ḥ.+īmiz 116/13

ḥesret-ī dildār: Gönül alan sevgilinin özlemi. 128/2

Hessankalası: Hasankale, Doğu Anadolu’da Erzurum ilinin bir ilçesi. 39/7

heste (Far. *haste*): Hasta, rahatsız, sayrı (hasta, hasta). 15/8

h.+nın 71/6

h.+sıyem 125/10

h.+yem 60/12

heşr (Ar. *haşr*): Kıyamet, ölüleri diriltip mahşere çıkarma.:

h.+e 126/7

hetta (Ar. *hattā*): Bundan başka, hem de. 123/31

hevā (Ar. *havā*): Hava, rüzgâr, yel. 127/5

hevā-yi zūlf-ı yār: Sevgilinin saçının havası, bu havayla gelen koku. 127/5

hêy: hey, seslenmek veya dikkat ve ilgi çekmek için söylenen bir sözcük. 34/3

heyāl (Ar. *hayāl*): Hayal, insanın kafasında tasarlayıp canlandırdığı şey,

h.+e 119/11

heyat (Ar. *hiyāt*): Hayat, avlu.

h.+ları 42/2

h.+larında 42/10

heyli (Far. *hayli*): Epey, çokça, oldukça. 123/11, 125/10, 127/12

heyran (Ar. *hayrān*): Çok beğenen, hayranlık duyan. 1/7, 71/2, 88/11

h.+am 54/3

h.+ın 11/6

heyva: Ayva, sarı renkte, tüylü, mayhoş, ufak çekirdekli meyve. 4/4, 15/7, 40/9

h.+nan 40/4

Hêyreddin (ö. i.): Türküde geçen bir erkek adı. 88/10

hezar (Far. *hezār*): Bin, binlerce, pek çok. 43/5

hezret (Ar. *hazret*): Yüce kabul edilen kimselerin adlarının başına saygı, övme, yüceltme amacıyla getirilen unvan.

hezret-ı âlem penāh: Âlemin sığınacağı yer, Hz. Muhammed. 125/17

hıdat: Kadınların, daha belirgin göstermesi amacıyla kaşlarına çektikleri siyah boya.

h.+lar 17/17

h.+lı 71/11

hışhış: Sallandıkça “hış hış” diye ses çıkaran şey. 21/2

hızma: Hızma, burun kanadına takılan altın veya gümüş halka.

h.+ lı 71/9

h.+sı 59/7

hıcr (Ar.): Ayrılık. 125/13

hicran: *hlk.* İrin, cerahat.

h.+dır 104/2

hilāl (Far.): Ayın, ilk günlerinde aldığı yay biçimi. 119/3

hoş (Far.): Hoş, güzel, iyi. 45/3, 47/7, 114/15

h.+tır 44/3

hun (Far. hūn): Kan.

h+ım 125/2

hurc (Ar. ħurc): Hurç, binek hayvanlarının eyeri üzerine geçirilen, içine öteberi koymaya yarayan, iki gözlü büyük torba, büyük heybe.

h.+ūnda 44/7

hükmeyle-: Egemenliği altında bulundurmak. *mec.* Bir kimseye veya topluluğa sözünü geçirmek.

h.+sen 123/18

hükümet (Ar. ħukūmet): Devlet yönetimi.

h.+lerde 123/24

İ

i-: Ek fiil, cevher fiili.

i.-dik 110/7

i.-dīm 26/7, 64/10, 74/12

i.-miş 125/20

i.-se 119/12, 126/7

i.-sen 75/12

iç-: İçmek. 104/10

i.-ersin 100/8

i.-mezler 20/6

i.-mîş 38/4

i.-mîşem 9/6

iç: İç, dış karşıtı.

i.+erden “içeriden” 104/20

i.+inde 13/2, 36/4, 43/15, 44/2, 64/11, 65/15, 69/9, 77/7, 84/4, 103/7, 123/13

i.+inden 82/7, 123/11

için: 1. Özgü, ayrılmış. 9/8

2. Uğruna, yoluna

i. 33/13, 64/9

‘idam (Ar. i‘dam): Yok etme, öldürme. 79/4

‘id (Ar. ‘id): Bayram (krş. ‘iyd).

‘i.+inde 127/9

igîd: Yiğit, koçak (krş. igît). 48/9

igît: Yiğit, koçak (krş. igîd). 110/3

i.+sey: Yiğitsen. 104/12

ihsan (Ar. İhsān): İyilik etme, bağış. 36/14

ihsān (Ar. İhsān): İyilik etme, bağış. 122/4

ihtiyar (Ar. ihtiyār): Yaşlı. 61/17

iken: Esnasında. 50/8, 69/8

ikî: Sayı adı. 25/14, 32/2, 48/2, 51/8, 76/4, 79/6, 85/11

î.+mîz 74/8

i.+mîzî 100/5

‘ilac (Ar. ‘ilāc): İlaç (krş. ilac). 90/6

‘i.+a 44/9

ilac (Ar. ‘ilāc): İlaç (‘ilac). 91/6

ilāh (Ar. ilāh): Tanrı. 124/5, 125/20

ilan: Yılan.

i.+dır 59/3

ile: Kelimenin sonuna geldiğinde, birliktelik, beraberlik, araç, neden veya durum anlatan cümleler yapmaya yarayan bir sözcük, bağlaç. 1/13, 21/15, 34/8,

119/5, 119/6, 120/2, 123/16, 125/13, 125/18, 126/11, 127/5, 128/2, 128/3, 128/5

i.+n 34/7, 34/9, 5/8, 5/11, 72/5, 74/18, 75/16

iman (Ar. ĩmān): İnanma, inanç. 4/5, 81/9

im‘ān (Ar.): İnceden inceye araştırma.

i. 123/16

imdāt (Ar. imdād): Yardım. 124/8

ince: İnce, dar ve kalınlığı az olan. 53/6, 91/19, 92/3

inci: İnci, sedef renginde süs tanesi. 40/8

i.+ler 111/7

i.+lī 21/7

incīr: İncir, bilinen tatlı yemiş. 40/17

i.+e 94/3

incī-: İncimek, acımak.

i.-r 40/19

incīt-: İncitmek, acıtmak.

i.-me 126/8

in-: İnme.

i.-dīm 83/2

insaf (Ar. inřāf): İnsaf, acımaya, vicdana veya mantığa dayanan adalet. 126/10

insan (Ar. insān): İnsan, adam. 44/13

i.+ın 123/23

ip: İp, çeşitli kalınlıktaki iplik. 123/14

i.+ligīm 95/2

ipek: İpek.

i.+lī 91/20

irağ: Irak, uzak.

i.+ā 46/13

‘irfan (Ar. ‘irfān): Bilme, anlama. *tas.* İlâhi bir feyz olarak kâinatın sırlarını bilme kudreti.

i.+a 22/6

irī: İri, büyük, kocaman

i.+sī 68/10

İsfihan (Far. Işfahān): İran'da bir şehir.

İ.+dır 72/2

isfīhanı (Far. Işfahānî): Şanlurfada kullanılan bir musiki makamının adı.

i. 67/1

İskender (ö. i.): Makedonya kralı Filip (phylippe)'in oğlu. 123/20

İsmet Paşa: Türkiye cumhuriyetinin ikinci cumhurbaşkanı İsmet İnönü. 82/3

ism (Ar.): İsim, ad.

i.+İN 12/3

i.+İne 98/7

i.+İNİ 37/8

ist'īdād (Ar.): Eğilim, kabiliyet.

i.+ı 121/2

İste-: İstemek. 36/12

İ.-dīm 73/4

İ.-r 79/3

İ.-rem 8/2

İ.-rse 123/27

İ.-rsen 123/14

İ.-sey: İstesen. 55/4

i.-yen 126/8

İster: Cümledeki görevleri aynı olan kelimelerin ayrı ayrı her birinin başına getirilerek herhangi birinin onanmasında sakınca olmadığını anlatan bir söz.

İ. 123/14

“Sen ister boynuna ip istersen cevherli kordon tak”

İşallah (< Ar. inşā'-Allah): İnşallah. “Allah isterse” anlamında dilek anlatan bir söz.

91/12

iş: 1. Yapılan şey, davranış.

i.+İ 5/14

2. Sorun, konu, mesele.

i.+t̃r 123/11

işle-: Gidip gelmek.

i.-miyor 44/12

i.-r 106/2

İşte: “İşte, aha, ahacık” gibi bir şeye işaret edilirken söylenen sözcük. 28/4, 41/2

it-: Yitmek, kaybolmak.

i.-İrdim 57/4

i.+t̃i: Kayboldu 110/5

İyd (Ar. ĩid): Bayram (krş. ĩid). 127/8

İyd-i etha (Ar. ĩid-i etha): Kurban bay

İ.+yı 127/8

İynat (Ar. ĩinād): İnat, dediğinden vaz geçmeme.

İ.+tan 118/4

İzar (Ar. ĩizār): Yanak. 43/4

izhār (Ar. izār): Örtü.

i.+e 123/4

iz: Belirti eser.

i.+İ 5/15

K, Q

kaç-: 1. Kaçmak, kimseye bildirmeden bulunulan yerden ayrılmak.

q̣.-aḡ: Kaçalım. 55/3

q̣.-alım 47/8

q̣.-amadım 5/5ⁱ

q̣.-ma 57/19

2. Kendini göstermemek, rastlaşmamaya çalışmak.

q̣.-iyor 96/3

kaçır-: Kaçırarak, alıp götürmek. *mec.* Delirmek.

ķ.-ırsın 98/5

ķadeķ (Ar. ķadeķ): Kadeķ, içki içmeye yarayan ayaklı bardak.

ķ.+e 100/8

ķader (Ar. ķader): Yazgı.

ķ.+ım 95/14

ķadı (Ar. ķādı): Tanzimata kadar her türlü davaya, Tanzimat ile Medeni Kanun arasındaki dönemde ise yalnız evlenme, boşanma, nafaka, miras davalarına bakan mahkemelerin başkanları.

ķ.+sız 18/5

ķ.+ya 49/4

ķafa: Kafa, baş. *mec.* Anlama ve kavrama yeteneği.

ķ.+m 9/7

ķâfir (Ar.): Tanrının varlığını ve birliğini inkâr eden kimse. *mec.* Zalim, acımasız.

k.+ın 125/16

ķaķ-: Kalkmak, gitmek üzere yerinden ayrılmak (krş. ķalķ). 63/7

ķaķr (Ar. ķahr): Çok kederlenme, çok üzüntü duyma. 119/3

ķaķr-ı firāķınla: Ayrılığının üzüntüsüyle. 119/3

ķâkül (Far. ķākul): Alına düşen kısa kesilmiş saç. 17/5

k.+lĩ 17/11

ķala (Ar. ķal‘ā): Kale. 46/10

ķ.+dan 69/12

ķ.+nın 40/2

ķalaba (Ar. ğalebe): Kalabalık. 28/10

ķal-: Kalkmak, olduğu yeri ve durumu korumak.

ķ.-asan 65/8

ķ.-dı 4/3, 14/7, 14/8, 14/9, 81/7, 93/11, 103/11, 104/22, 116/13, 124/2, 124/3, 124/5, 124/7, 124/9, 124/11

ķ.-dılķ 104/16

ķ.-dım 14/5

ķ.-dın 19/7

ķ.-ır 70/8

ķ.-ması 70/9

ķ.-mışam 12/4, 57/11

ķ.-sın 28/5, 41/5, 101/9, 126/10

ķalb (Ar. ķalb): Kalp, yürek.

ķ.+ime 83/13

ķalh-: Yükselmek (ķah).

ķ.+a 50/17

ķalkān Dağı: Urfa yakınlarında, eskiden piknik yapılan bir dağ. 114/14

ķama: Kama, ucu sivri iki ağzı keskin bıçak.

ķ.+yı 82/2

ķan: Kan, damarda dolaşan kırmızı sıvı. 71/7, 80/7, 99/7, 105/8, 109/1, 109/2

ķ.+a 42/9, 93/3, 100/12

ķ.+dan 106/4

ķ.+dır 104/1

ķ.+ım 32/8

ķ.+ımı 100/8

ķ.+ına 62/5

ķ.+lı 44/8

ķan-: Kanmak, söylenilen szn doğruluğuna inanmak.

ķ.+aram 57/6

ķ.-dır 55/7

ķ.-dırdı 17/9

ķanad: Kanat, kuşlarda böceklerde uçmayı sağlayan organ.

ķ.+ım 66/9

ķapı: Kapı.

ķ.+da 104/22

ķ.+sı 53/10

ķaptan: Kaptan, gemi yönetimiyle ilgili en yüksek görevli.

ķ.+ı 103/12

ķapu: Kapı.

ķ.+sı 43/2

ķ.+yı 87/2

ķar: Kar, bir yağış çeşidi.

ķ. 54/11, 72/7, 93/12, 103/2

ķ.+a 54/11

ķ.+e 123/2

ķ.+ı 114/10

ķâr (Far. kâr): İş, iş güç.

k.+ım 99/3, 116/7

ķara [1]: 1. Kara, siyah. 2/2, 5/2, 12/9, 18/12, 34/3, 51/6, 64/2, 64/6, 75/9, 78/5, 81/5, 82/7, 93/2, 103/9, 114/3

ķ.+dır 59/10

2. Kötü, sıkıntılı.

ķ. bahtım 54/13

ķ. günlerde 124/6

3. Yas.

ķ.+lı 39/13, 60/2, 92/13

ķ.+liyam 29/7

ķara [2] (Ar. ķarra): Yeryüzünün toprak bölümü, toprak parçası.

ķ. 103/12

ķaraķılķık: Kılķıkları siyah olan, sert taneli arpa.

ķ. 85/2

ķaraköprü (ö. i.): Karaköprü, Şanlıurfa'nın bir beldesi.

K. 46/2

ķaranlıķ: Karanlık.

ķ. 61/8

ķardaş: Kardeş. 4/19, 31/17, 40/14, 57/2, 105/4, 105/6, 107/6, 108/2, 115/1, 116/3, 117

ķ.+a 2/4

ķ.+ım 63/2, 101/8

ķ.+ıma 43/11

ķ.+lar 14/5

ķardiyan (Fr. gardien): Gardiyan, cezaevlerinde dūzeni saēlamakla gōrevli kimse.

g.+lar 79/8

ķarın: Mide.

ķ.+ım “ķarnım” 70/8

ķarib (Ar. ġarīb): Garip, zavallı, kimsesiz. 100/13

ķarşı: Bir şeyin, bir yerin, bir kimsenin, esas tutulan yüzünün ilerisi. 81/3

ķ.+dan 92/7

ķ.+ki 80/2

ķ.+ma 83/3

ķ.+mda 83/11

ķarşıla-: Karşılamak, gelen bir kimseye karşılayıcı olarak çıkmak.

ķ.-r 10/11

ķaş: Kaş, gözlerin üzerinde birer kemerli çizgi oluşturan kıllar. 81/5, 103/10

ķ.+a 75/16

ķ.+ı 34/6

ķ.+ına 17/17

ķ.+ını 34/3

ķ.+lar 64/6, 71/11

ķ.+ların 98/17

ķ.+lari: Kaşların 59/10

ķ.+lım 12/9, 75/9

ķ.+tan 114/2, 16/12

2. Yüzük veya kemer taşı.

ķ.+şiyam 21/9

ķaş-: Kaçmak, kimseye bildirmeden ve görünmeden bulunduğu yerden hızla ayrılmak. 98/13

ķatıl-: Katılmak, bir şeye ortak olmak, karışmak. 33/8

ķatıl (Ar. ķatıl): Öldürme.

ķ.+ine 127/9

ķav-: Kavmak, kavramak, tutmak, kaplamak.

ķ.+ar 25/5

ķavķa (Far. ğavġā): Kavga, ķekişme, dövüş. 78/10

ķavım (Ar. ķavm): Kavim, budun. 2/4

ķaviş-: Kavuşmak.

ķ.-tım 29/2

ķaya: Kaya, büyük ve sert taş kütlesi.

ķ.+da 14/5, 14/7

ķ.+lar 100/2

ķ.+nın 100/3

ķaybet- (Ar. ğayb): Kayıp etmek, yitirmek.

ķ.+miş 89/12, 91/14

ķayna-: Kaynamak, yerden çıkmak, giderek çoġalmak.

ķ.-dı 82/7

ķaz-: Kazmak.

ķ.-an 110/12

ķ.-sın 5/10

ķazan: Kazan, büyük ve derin kap. 110/9

ķazma: Kazmak işinde kullanılan ağaç saplı demir araç. 5/11

ķebab (Ar. ķebāb): Kebap. 73/3, 81/11, 126/2

ķebat: Turunġgillerden, portakala benzer bir meyve.

k.+tan 118/1

ķebr (Ar. ķabr): Kabir, mezar.

ķ.+ınĩ 110/12

ķeda (Ar. ķadā): İstenmeden başa gelen kötü olay, kaza, tehlike.

ķ.+lar 13/5

ķ.+y 1/8

ķedem (Ar. ķadem): Kadem, ayak.

ķ.+ĩ 125/11

ķeder [1] (Ar. ķadar): Kadar, dek, deġin. 63/6

ķeder [2] (Ar. ķader): Kader, yazgı, kaçınılmaz kötü talih. 126/7

ķ.+īm 78/8

ķedīr (Ar. ķādir): Kadir, kudret sahibi, kuvvetli, güçlü. 7/4

ķehve (Ar. ķahve): 1. Kahve bitkisinden yapılan iēecek. 24/2, 29/16

2. Kahve iēilen yer, kahvehane, kıraathane.

ķ.+ler 80/5

ķeklīg: Keklik, bilinen kuş (krş. keklik).

k.+īm 95/3

ķeklik: Keklik, sūlūngillerden, güvercin büyüklüğünde, eti iēin avlanan, tüyü boz, ayakları ve gagası kırmızı renkte bir kuş (krş. keklig). 90/10

ķelb (Ar. ķalb): Kalp, yürek.

ķ.+īmī 126/8

ķ.+īnden 19/13

ķelem (Ar. ķalem): Kalem, yazma işlerinde kullanılan araç. 1/13

ķelepēe (Far. ķelebēe): Suēluların ellerine veya ayaklarına takılan demir halka.

40/18

ķeman (Far. ķemān): Keman, yaylı çalgı. 94/19

ķemend (Far. ķemend): Kement, ucu ilmikli kaygan uzun ip. 69/5

k.+īm 17/11

ķemer (Far.): Bel baēı. 21/7

ķemħa (Far. ķemħā): Bir çeşit, ipekli kumaş. 38/15

ķemū: Kamu, hep, bütün. 122/4

ķenar (Far. ķenār): Bir şeyin, bir yerin bitiş kısmı, kıyı.

k.+ında 64/7

ķerbela: *h/k.* susuz, verimsiz, ıssız çöl. 39/8

ķerpīē: Kerpiē, saman ve toprak karışımı ilkel tuēla. 86/13, 94/16

k.+īm “ķerpīēīm” 64/8

ķerib (Ar. ģarīb): Garip, zavallı, kimsesiz (krş. ģerib,). 115/2

ķ.+em 115/1

ķerīm (Ar. ķerīm): Kerem sahibi, cömert. Ulu büyük.

k.+dīr 27/6

ķerĩř: Kariş, gergin duran elde baş parmak ve serķe parmakların uķları arasındaki aķıklık. 29/12

kervan (Far. ķārbān): Kervan, uzak yerlere yolcu ve ticaret eřyası tařıyan yűk hayvanı katarı.
k. 106/2

kes-: Kesmek.
k. 104/21, 106/3
k.-eller20/8

ķeřķűl (Far. ķeřķűl): Dilenci ķanaķı. 124/11

ķılıķ: Kılıķ, uzun, dűz veya eķri, ucu sivri, bir veya her iki yűzű keskin, kın iķinde bele takılan, ķelikten silah. 104/11

ķıl-: Kılmak, etmek, yapmak (yardımcı fiil).
ķ.-maz 122/5

ķına (Ar. ĥına): Kına, kına aķacının kurutulmuş yapraklarından elde edilen, saķ ve elleri boyamakta kullanılan toz:
ķ.+lı 7/12, 29/17, 71/8, 77/2, 91/10

ķırķ: Kırķ, bir sayı adı.
ķ.+a 6/6

ķır-: Kırmak.
ķ.-dılar 66/9

ķırıl-: Kırılmak.
ķ.-a 84/5
ķ.-sın 79/6

ķırmızı: Kırmızı, al kıızıl renk.
ķ. 8/8, 15/3, 21/9, 75/2

ķıstır-: Kıstırmak, kaķamayacak duruma getirmek, sıkıştırmak.
ķ.-madım 76/8

ķıř: Kış, en soķuk mevsim.
ķ. 54/12
ķ.+ın 38/16

ķıřla: Kıřla, askerlerin toplu olarak barındıkları yapıların bűtűnű.
ķ.+lar 116/1

kıy-: Kıymak, acımadan kötülük etmek, zulmetmek.

ķ.-amadım 76/6

ķ.-dılar 48/6

kıyamât (Ar. kıyāmet): Kıyamet, bütün ölülerin dirilerek mahşerde toplanacağı zaman.

ķ.+a 116/13

kız: Kız, dişi genç. 17/10, 21/17, 60/2, 63/4, 69/11, 83/3, 91/10, 94/4

ķ.+ı 8/5, 71/4

ķ.+lar 5/10, 68/11

2. Dişi evlat.

ķ.+ım 31/5

kızar-: Kızarmak.

k.-miş 74/17

kızıl: Parlak kırmızı renk, kan rengi. 93/3

kī: (Far. ki): Bağlaç. 7/5, 35/3, 36/3, 37/10, 77/4, 81/4, 84/3, 113/2, 121/6, 123/26

kibar (Ar. kibār): Kibar, davranış, düşünce, ve duygu bakımından ince, nazik olan kimse. 104/19, 108/4

kīle (Ar. keyle): Tahıl ölçümünde kullanılan belirli hacimdeki kap.

k.+lendī 111/7

kilise (Rum.): Kilise, Hristiyanların ibadet için toplandıkları yer.

k.+nīn 53/10

kimse: Herhangi bir kişi, şahıs.

k.+ye (kimsiye) 91/30

kīprīk: Kirpik, göz kapaklarının kenarındaki kıllar. 16/12, 114/2

k.+lerī 34/6

k.+lerin 83/12

kiraz (Rum): Gülgillerden, ılıman iklimlerde yetişen bir meyve ağacının kırmızı renkteki meyvesi. 88/6

ķo-: Koymak, bırakmak.

ķ.-maz (bırakmaz, koyvermez) 126/5

ķoçaķ: Koçak, yiğit, yürekli, cömert. 110/3

koşlaş-: Koklaşmak, birbirini koklamak, *mec.* Birbirini sevmek, sevişmek.

ķ.-alım 74/7

ķol: Kol, insan vücudunda omuz başından parmak uçlarına kadar uzanan bölüm.

ķ.+ım 66/9, 78/11

ķ.+ımı 82/6

ķ.+ları 92/12

ķ.+ların 68/6, 83/8

ķ.+larını 8/3

ķolay: Kolay, yorulmadan yapılan, emeksiz zahmetsiz. 94/22

ķomşı: Komşu.

ķ.+lar 10/13

ķon-: Konmak, Kuş, kelebek vb. bir yere inmek.

ķ.-aram 57/2

ķ.-asan 56/5

ķ.-aydım 90/11

ķ.+mısam 48/3

ķonca (Far. gonce): Gonca, tomurcuk, açılmamış çiçek.

ķ.+sını 75/2

ķondıra (Rum.): Kundura, ayakkabı. 86/2

ķ.+ma 4/17

ķôr (Far. kūr): Kôr, görme engelli (krş. kôr). 55/15

ķordon (Fr. cordon): Üzerine altınlar dizerek gerdanlık yapmaya yarayan ipek ip.

123/14

ķorķ-: Korkmak, çekinmek.

ķ.-aram 11/9

ķ.-ma 20/5

ķ.-aram 7/5

ķ.-iyam 54/5

ķorķ-: Korkmak, çekinmek.

ķ.-aram 91/26

ķ.-arım 126/7

ķorũğ: Koruk, henüz olgunlaşmamış üzüm. 114/7

ķoy-: Koymak, bırakmak, izin vermek, karışmamak. 41/4, 60/16, 87/6

ķ.-dı 2/4

ķ.-allar 89/6, 100/5

ķ.-dılar 84/11

ķ.-dım 28/9, 50/3

ķoyun [1]: 1. Kollar arası, kucak; yatakta kişinin yanı.

ķ.+ına “ķoynına” 29/11

2. Göğüsle giysi arası.

ķ.+ıma “ķoynıma” 68/7

ķ.+ında “ķoynında” 21/16

3. İç, gönöl.

ķ.+undaki “ķoynundakĩ” 20/4

ķoyun [2]: Eti, sütü, yapağısı için yetiştirilen evcil hayvan. 104/6

ķ.+lar 105/9

ķöle: Birinin emri altında bulunan, özgür olmayan.

k.+n 98/4

ķölge: Gölge. 50/17

k.+den 50/12

ķömleg: Gömlek, vücudun üst kısmına giyilen üst giysi.

k.+ımĩ 101/7

k.+ınĩ 81/12

ķömür: Kömür. 53/11

ķör (Far. kūr): Görme engelli (krş. kôr). 79/6, 84/13

ķöşe (Far. kūşe): Köşe. 77/6

ķöşk (Far. kūşk): Bahçe içinde yapılmış süslü ev.

ķ.+ler 41/5

ķöv (Far. kūy): Köy (krş. köy).

k.+den 55/12

k.+ün 92/2

ķöy (Far. kūy): Köy (krş. köv).

k+de 70/5, 70/9

k.+ün 70/2

ķudret (Ar. ķudret): Kudret, Allahın ezeli g¼c¼.

ķ.+le 125/4

ķulağ: Kulak.

ķ.+ı 54/4

ķul: Birinin emri altında bulunan.

ķ.+ına 44/13

ķumandan (Fr. commandant): Komutan, bir asker topluluğunun başı.

ķ.+lar 82/9

ķumral: Koyu sarı veya açık kestane rengi. 81/5

ķumr¼: G¼vercinler takımından, boz, gri renkli bir kuş.

ķ.+ca 74/9

ķonya: T¼rkiye'nin İ Anadolu B¼lgesi'nde yer alan bir şehir, Konya ili. 44/3

ķurban (Ar. ķurbān): *mec.* Bir sevgi uğrunda kendini feda eden kimse.

ķ. 1/3, 1/6, 5/6, 17/6, 43/13, 54/8, 73/8, 86/16, 88/10, 98/7, 103/10, 118/9, 127/9

ķ.+am 3/6, 117/5

ķ.+ın 11/5

ķ.+i: Kurbanın. 16//13

ķur-: Paraları birleştirerek b¼t¼n durumuna getirmek.

ķ.-dım 28/2

ķ.-du 100/3

ķurıl-: 1. Meydana gelmek.

ķ.-dı 78/10

2. *mec.* Öv¼n¼r biimde davranışlarda bulunmak, kabadayılık taslamak.

ķ.-ır 79/8

ķurř¼n: Kurşun, hafif ateşli silahlarda kullanılan mermi. 78/11

ķurtar-: Kurtarmak, bir canlıyı zor durumdan uzaklaştırmak. 106/4

ķurt¼l¼ř: Bir şeyden, bir yerden kurtulma, bağımsızlık. 82/1

ķuř: Kuş, ¼st¼ t¼ylerle ¼rt¼l¼, gagalı, iki ayaklı, iki kanatlı uucu hayvanların ortak adı. 41/7, 45/2, 74/7

ķ.+ı 121/8

ķ.+lar 71/3

ķuy: Kuyu, topraĝa kazılan derince ukur.

ķ.+ın 63/2

ķuzı: Kuzu, koyun yavrusu (krş. ķuzũ). 110/15

ķuzũ: Kuzu, koyun yavrusu (krş. ķuzı). 104//6

ķuzula-: Koyun yavrulamak.

ķ.-yanda 105/9

ķũķũcek: Kũķũke.

k.+tĩ 6/11

ķũķũĝ: Kũķũk, ufak (krş. ķũķũk).

k.+ũ 85/12

ķũķũk: Kũķũk, ufak (ķũķũĝ). 75/17

k.+ken 28/7

ķũl: Yanan Őeylerden arta kalan toz madde. 26/8, 105/3, 111/10, 112/3

ķũlāh (Far.): Erkeklerin giydiĝi başlık. 124/11

ķũncũ (Far. ķũncũd): Susam. 40/7

ķũsĩ: *hık*. Kũskũnlũk.

k.+lĩ 14/9

ķũvre: Kirve, *hık*. Sũnnet olan ocuĝun bũtũn masraflarını ũstlendikten sonra sũnnet sırasında ocuĝu kucaĝına alarak elini, kolunu tutan ve bũtũn hayatı boyunca ocuk ũzerinde babasına yakın hak taşıyan ve bũylece aileya ũzel yakınlıĝı olan; aynı aileden erkek ocukların evlenmesi sırasında damadın yanında olup maddi yardımda bulunan kimse. 23/4

L

lal (Far. lāl): Dili tutulmuş, konuşamaz duruma gelmiş. 22/4, 68/5

lale (Far. lāle): Bir sũs bitkisi. 46/6

l.+ler 30/6

layıh (Ar. lāyik): Bir kimseye uygun olan, yaraşan.

l.+tır 46/5

lè: *hlk.* Kendisine söz söylenilen (dişi) kimsenin dikkati çekilmek istenildiğinde adının başına getirilen bir sözcük, seslenme edatı. Türkülerde daha çok terennüm sözcüğü olarak kullanılır. 6/4, 21/2, 24/10, 32/2, 46/2, 51/5, 60/3, 69/4, 92/19, 95/2

lebze (< Ar. nebze) Azıcık, bir parça. 19/7

leḥze (Ar. laḥze): Lahza, an, zamanın çok kısa bir parçası. 121/5

lèy (bk. lè) 69/2, 69/4

li (bk. lè) 95/8

berde *hlk.* Bırak! 95/8

liver (<Fr. revolver): Alı fişek alan toplu tabanca. *hlk.* altıpatlar.

l.+ imîn 87/12

lo *hlk.* Kendisine söz söylenilen (erkek) kimsenin dikkati çekilmek istenildiğinde adının başına getirilen bir sözcük, seslenme edatı. Türkülerde daha çok terennüm sözcüğü olarak kullanılır. 25/2, 33/2, 60/4, 95/4

l. lo 25/2

Lokman: Lokman hekim. Her derdin çaresini bulduğuna inanılan hekim.

L.+a 124/4

Lolo (ö. i.): Daha çok sıfat ve takma ad olarak kullanılan bir sözcük.

L. 5/6

lutf (Ar. luṭf): İyilik, iyi muamele.

l. 36/14, 125/3

l. edîp 125/3

Lutfi: Lutfî, Urfalı divan şairi.

L.+yem 126/10

M

madam (Ar. mādām): Madem, “-dığına göre, -dığın halde” anlamlarında bağlaç.

104/7

mağara (Ar. mağāre): Mağara, yer kovuğu, in. 46/10

maḥmur (Ar. maḥmūr): Mahmur, süzgün, dalgın bakışlı (göz). 9/15, 75/6, 88/4

maḥmura (Ar. maḥmūre): Mahmure, uyku basmış göz, baygın göz. 21/11

mahfet- (Ar. maḥv): Yok etme, ortadan kaldırma

m.-tin 94/8

māh-tāb (Far.): Mehtap, ay ışığı, on dört gecelik ay. 126/11

ma'il (Ar.): Mail, hevesli, istekli, düşkün. 53/3, 94/10

maḳara (Ar. bekere): Makara, üzerine iplik, tel, şerit vb. sarılan ortası delik silindir.

m.+m 95/15

m.+da 95/2

maḳsad (Ar. maḳṣad): Maksat, istenilen şey.

m.+ın 127/14

mal (Ar. māl) Mal, bir kimsenin mülkiyeti altında bulunan varlıkların bütünü.

m.+ı 114/8

m.+ım 42/7

m.+ımı 101/6

m.+lar 18/5

mār (Far. mār): Yılan.

m.+e 123/33

marhama (Ar. maḳreme): Mendil.

m.+m 54/2

mavı (Ar. mā'ī): Mavi, su renginde.

m.+dır 6/3

mavzer (Alm. mauser): Orduda kullanılan bir tüfek türü. 45/3

m.+ımı 82/12

maya: Türk halk müziğinde bir uzunkava türü. 71/1

maya (Far. māye): Dişi deve. *hlk.* Güzel kadın

m.+yı 71/4

māye (Far. māye): Maya asıl, öz, esas. 126/8

maḳam (Ar. mḳām): Makam, mevki, durulan yer.

m.+1 1/12

me'asi (Ar. ma'āṣī): Measi, asilikler, günahlar. 36/10

me'mūr (Ar. me'mūr): Memur, emir almış olan kimse. 123/23

me'mure (Ar. ma'mūre): Mamure, insan bulunan bayındır yer, şehir. 123/17

me'mure-yi âlem: Bayındır yer, ortam. 123/17

me'yūs (Ar.): Meyus, ümidini yitirmiş, ümitsiz. 126/4

meclis (Ar. meclīs): Fikir birliği içinde olan insanlar topluluğu. 22/6

meclis-ı ʿirfan: Kültürlü, kainatın sırlarını bilme kudretine sahip insan topluluğu.

m.+a 22/16

Mecnūn (Ar. ö. i.): Mecnun, “Leylâ ile Mecnun” hikâyesinin erkek kahramanı.

M.+dan 121/2

M.+ın 121/3

meded (Ar.): Medet, yardım, imdat. 125/5, 125/17

meftun (Ar. meftūn): Gönül vermiş, vurgun, tutkun.

m.+ıyam 26/4

meḥkum (Ar. maḥkūm): Mahkūm, birinin hükmü altında bulunan. 111/6

meḥpus (Ar. maḥbūs): Mahpus, hapsolunmuş, bir yere kapatılmış.

m.+ḥana (Ar. maḥbūs +Far. ḥāne) Hapishane, cezaevi. 79/2

m.+sінде 44/6

m.+1 43/8

meḥşer (Ar. maḥşer): Mahşer, kıyamet günü ölülerin toplanacağı yer.

m.+de 39/6

meḥzun (Ar. maḥzūn): Mahzun, hüznü, kaygılı, üzgün. 80/7

mektūp (Ar. mektūb): Mektup. 5/4

melāl (Ar. melāl): Melāl, hüzn, gam, keder.

m.+e 119/13

meleg (Ar. melek): Melek, *mec.* Yüzü ve huyu pek güzel, çok temiz olan kimse.

m.+ı 23/6

melhem (Ar. merhem): Merhem, ilaç. *mec.* Çare. 90/7

melīl (Ar. melūl): Melul, üzgün, kederli, boynu bükük. 71/7

melül (bk. melīl) 80/7

membe' (Ar. menba'): Memba, kaynak, bir suyun çıktığı yer.

m.+ī 110/4

Memed (ö. i.): Mehmet.

M.+īm 45/7

meme: Meme, emcek, emcik.

m.+lī 13/12

m.+yden 110/16

men: Ben, şahıs zamiri,

m.+em 114/10

mendil (Ar. mendīl): Mendil. 76/2, 76/11

m.+īm 34/4, 76/9

m.+īmī 76/14

menend (Far. mānend): Menent, benzer, eş.

m.+īm 17/12

menevşe (Far. benefşe): Menekşe, mor renkli, güzel kokulu bilinen çiçek.

m. 20/, 38/132, 50/16

m.+sī 38/10

menzīl (Ar. menzil): Varılacak, konaklanılacak yer.

m.+e 104/15

m.+ī 36/7, 84/7

merdivan (Far. nerdubān): Merdiven.

m.+a 20/9

merhem (Ar.): İlaç. 125/4

merhamet (Ar.): Acıma. 11/4

mest (Far.): Mest, sarhoş. 19/12, 32/6

mesti (Far. mesti): Sarhoşluk.

m.+sīyem 125/7

mêşe (Far. bīşe): Meşe, kerestesi dayanıklı bir orman ağacı.

m.+sī 38/8

Mevlā (Ar.) Mevla, Allah. 124/6

M.+m 7/4, 63/8

M.+mın 26/6, 66/4

mevzer (Alm. mauser): Mavzer, orduda kullanılan bir tüfek türü. 39/12

mèy (Far. mey): Mey, şarap.

m.+de 104/9

m.+ĩ 104/10, 125/7

mèyhoş (Far. meyhoş): Mayhoş, tadı şekerli ve az ekşimsi olan. *mec.* Tatlı sert (kadın).

m.+um 88/15

mèydan (Ar. meydān): Meydan, açık ve düz alan.

m.+a 104/12

mezar (Ar. mezār): Kabir, ölünün gömülü olduğu yer.

m.+a 84/11

m.+ı 27/2

m.+ım 29/12

m.+ımı 5/10

mezār (Ar. mezār): Kabir, ölünün gömülü olduğu yer. (krş. mezar, mezer).

m.+e 123/20

mezer (Ar. mezār): Kabir, ölünün gömülü olduğu yer (krş. mezar, mezār).

m.+ĩmĩ 117/7

mı: Soru kavramı veren soru eki (krş. mĩ, mi, mu, mũ, mŭ). 4/516/2, 44/13, 48/7, 48/8, 50/2, 71/13, 75/7, 81/9, 122/5, 127/2

m.+dır 6/5, 60/13, 94/19

m.+sın 7/8

mĩ: Soru eki (krş. mı, mi, mu, mũ, mŭ). 7/8, 19/4, 19/9, 42/3, 42/5, 53/10, 114/3, 124/6

m.+dır 5/14

mi: Soru eki (krş. mĩ, mı, mu, mũ, mŭ) 125/2, 125/3, 125/4, 125/6

mingır: “şingır” sözcüğünün *m*’li tekrar biçimidir, onunla birlikte kullanılmaktadır. *Şingır mingır*: Düzenli bir biçimde çıkan çınlamalı bir sesin yansılanması..

3/4

mıraz (Ar. murād): Murat, istek, dilek (krş. murād). 40/6, 48/4

m.+ını 97/4

mihmān (Far.): Mihman, konuk, misafir. 127/11

miḥnet (Ar. miḥnet): Mihnet, sıkıntı, üzüntü.

m.+e 125/8

mil (Ar. mīl): Göze sürme çekmeye mahsus bir araç. *mec.* milli, sürmeli.

m.+dır 98/17

minnara (Ar. menāre): Minare, camilerde müezzinin ezan okuduğu, sala verdiği, şerefesi olan, yüksek ve ince yapı:

m.+sı 43/3

Mīslīm (Ar. mūslīm ö. i.): Müslüm. İslam dininde olan, Müslüman.

M. 27/5

mor: Menekşe rengi.

m. 20/2, 38/13

Mövla (Ar. Mevlā): Mevla, Allah.

M. 27/6

mū (Far.): Kıl.

m. 123/4

mū-yī siyāh: Siyah kıl. 123/4

mu: Soru kavramı veren soru eki (krş. mı, mī, mi, mū, mū). 95/6, 119/12

mū: Soru eki (krş. mı, mī, mi, mu, mū). 75/6, 85/6

m.+dür 77/2

muḥabbet (Ar.): Muhabbet, sevgi, dostça konuşma. 127/10

Muḥammed (Ar. ö. i.): Hz. Muhammed. 103/8

mum (Far. mūm): Mum, aydınlatma aracı. 64/11

murād (Ar.): Murat, istek, dilek (krş. mīraz).

m.+a 127/12

m.+ı 26/6

m.+ım 122/3

m.+ın 125/16

Muş: Doğu Anadolu Bölgesi'nde bir il.

M.+a 39/2

mutlak (Ar. muṭlaḳ): Mutlak, kesinlikle. 86/9

muvaḳḳet (Ar. muvaḳḳat): Muvakkat, geçici.

m.+tîr 123/18

mû: Soru kavramı veren soru eki.

m.+dûr 5/13

m.+yem 95/17

mübareg (Ar. mubārek): Mübarek, kutlu, uğurlu.

m. 23/4

mücāzāt (Ar. mucāzāt): Mücazat, bir suçtan ötürü ceza verme.

m.+ım 126/7

müdhiş (Ar. mudhīş): Müthiş, dehşet veren, korkunç.

m.+tîr 123/10

müftû (Ar. muftī): Müftü, dini konularda fetva veren kimse.

m.+sûz 18/5

müh̄tac (Ar. muḥtāc): Muhtaç, bir şeye gereksinim duyan.

m.+ıyam 66/4

mülk (Ar. mulk): Mülk, taşınmaz mal, ülke.

mülk-i Belkīs: Belkis'in mülkü, Saba Ülkesi.

m.+e 127/15

müşkil (Ar. müşkil): Müşkül, güç, zor, çetin. 127/12

müşkilat (Ar. müşkilāt): Müşkülat, güçlükler, zorluklar.

m.+ın 123/11

N

na'il (Ar. nā'il): Nail, erişmiş, ulaşmış. 127/12

naḳt (Ar. nakd): Nakit, para, peşin para. Komuşma dilinde: *naḳit. mec.* Tüketilebilen değer. 124/2

naḳt-ı ömr: Ömür sermayesi.

n.+üm 124/2

naçar (Far. nāçār): Çaresi olmayan, çaresiz. 64/8, 116/5, 118/6

nafile (Ar. nāfile): Yararsız, boşuna.

n.+dır 41/8

nahoş (Far. nāhoş): Nahoş, hoş olmayan, kötü. 79/2

nālān (Far.): Nalan, inleyen, inleyici. 128/5

nāle (Far. nāle): Nale, inleme, inilti. 119/5, 123/24

nāme (Far.): Name, mektup. 75/5

namus (Ar. nāmūs): Ahlak kurallarına karşı beslenen bağlılık, doğruluk. 101/5

nar (Far. nār, enār): Nar, nargillerden, çiçekleri büyük, koyu kırmızı renkte, küçük bir ağaç, bunun bilinen taneli yemiş. 15/7, 77/10

n.+ı 40/4

n.+lıhtır 46/2

nār (Far.): Ateş.

nār-ı 'eşk: Aşk ateşi. 126/2

nar-ı firket: Ayrılık ateşi. 128/6

nār-ı ruhsār: Yanak ateşi. 127/2

Narlıg (Narlıg): Şanlıurfa'da bir semtin eski adı.

N.+a 25/9

nasıl (Tr. ne + Ar. aşl): 1. Bir işin ne biçimde olduğunu belirtmek için kullanılan bir sözcük. 65/12, 126/3

2. Bir hareketin yapılış biçimine duyulan şaşkınlığı belirten bir söz. 93/5, 97/5, 108/6,

na-şād (Far. nā+şād): Mutsuz.

n.+ı 121/7

naz (Far. nāz): Naz, kendini beşendirmek amacıyla yapılan davranış, cilve.

21/15, 74/15, 109/1

n.+lı 117/8, 57/19, 92/17

n.+lım 116/9

n.+lımın 115/6

n.+lısından 69/14

nāzenin (Far. nāzenīn): Nazenin, nazlı, narin, ince yapılı. 120/5

ne: 1. Hangi şey. 25/6, 34/3, 35/4, 57/6, 61/2, 68/4, 71/6, 78/9, 80/6, 98/3, 104/9, 108/4

n.+dir 83/4, 126/5

n.+ler 36/3, 43/16, 84/3

n.+me 61/5

2. Nasıl.

n. “ne gün eyler” 35/3, 113/2

3. Nereden.

n. “ne bilsin” 92/9, 108/4

4. Şaşma ve abartı bildiren bir sözcük.

n. “bu gece ne geçedir” 16/11, “ne hoştur Konya” 44/3

4. Neden, niye.

n. “ne gezersin sürinen” 104/8,

ne... ne... (Far.): Birden fazla özne, tümleç veya fiili inkâr etmek için, bunlardan önce yer alan sözcüklerin başlarına getirilen bağlaç. 17/2, 17/3, 32/9, 48/4, 60/12, 124/3

nêdem: Ne edeyim (krş. nêdīm, nêydīm). 114/8

nêdīm: Ne edeyim (krş. nêdem, nêydīm). 78/6

Nemrüt Dağı: Şanlıurfa'nın güneyinde bulunan bir dağ.

N.+na 44/12

nennī: Ninni, sevecen ve istekli bir biçimde söylenen “rahat uyu” dileği. 67/6, 72/13, 100/14

nêrde: Nerede. 105/11

nêre: Nereye. 86/7, 108/5, 115/6

nêrgīz (Far. nergis): Nergis, çiçekli bir süs bitkisi.

n.+ī 8/10

nesīb (Ar. naşīb): Nasip, bir kimsenin elde edebildiği, sahip olabildiği şey.

n.+īn 123/15

nesihet (Ar. naşīhat): Nasihat, öğüt. 123/28

Nesime (Far. nesīme. ö. i.): Türküde geçen bir kadın adı.

N.+m 87/10

neva (Far. nevā): Neva, ses, nağme, ezgi. 35/6

neydī: Neydi, ne idi. 56/16

neydīm: Ne edeyim ((krş. nêdem, nêdīm). 95/14

neyīme: Neyime, hangi şeyime. 99/6, 99/9

nēyle-: Neylemek, ne yapmak.

n.-dī 66/5

n.-dīm 113/3

n.-mīšem 97/10

n.-rem 29/9

n.-rīm 125/7

Nezif (nazīf. ö. i.): Nazif, temiz, pak. Türküde geçen bir erkek adı. 44/11

N.+ī 44/4

N.+īn 44/1, 44/7

Nezihe (nezihe. ö. i.): Bir kadın şairin adı (Nezihe Yaşar Bükülmez). 119/12

nezir (Ar. nezr): Kurban, adak

n.+īm 126/3

niķāb (Ar.): Nikap, yüz örtüsü, peçe.

n.+īn 126/11

nice: 1. Ne kadar. 62/8, 123/17, 126/2, 128/2

2. Nasıl.

n.+dīr 12/14, 16/14, 72/4, 127/8

3. Birçok.

n. 2/6

n.+ler 127/10

n.+sīnī 2/7

n.+sīnīn 2/7

niçin: Niçin, hangi amaçla, neden. 19/5, 19/6, 122/5, 126/10

nida (Ar. nidā): Seslenme. 19/2

nigāh (Far. nigāh): Nigah, bakış, bakma. 124/3

nihāyet (Ar.): Nihayet, son. 123/15

nişanlı: Evlenmek üzere söz verip yüzük takmış olan kimse.

n.+m 14/9, 101/8

niye: Niçin, neden. 4/6, 16/6, 49/2, 95/17

O

o: Daha önce sözü geçeni gösteren bir sözcük, zamir. 5/16, 26/4, 29/18, 32/6, 46/11, 50/13, 60/4, 64/9, 75/4, 78/3, 87/8, 93/8, 112/3, 123/3, 123/21, 125/7, 127/9

o.+na 10/9, 57/5

o.+ndan 76/5

o.+nı 6/2

o.+nın 125/10

oğşa-: Okşamak.

o.+llar 20/7

ok: Ok, yayla atılan ilkel silah. 54/7, 83/12, 108/2

od (Far.): Ateş. 110/10

o.+ı 35/11

o.+ıyla 58/8

oda: Oda, evin bir bölümü.

o.+sına 29/16

oğul: Oğul, erkek çocuk, Yaşlı kimselerin genç erkeklere seslenirken söylediği bir sözcük. 115/2

oğır: Uğur, iyilik kaynağı.

o.+sız 9/17

oğlan: Oğlan, yetişkin erkek, genç erkek.

o. 49/5, 69/1, 98/171

oğul: Oğul, erkek evlat.

o.+ıyam (oğlıyam): 86/11, 86/22, 123/13

o.+ü (oğlü) 101/4

of: Of, sıkıntı, bezginlik duygularını belirten bir sözcük. Türkülerde bu anlamla ve terennüm olarak kullanılmaktadır. 3/9, 27/6, 80/2

ol: O, daha önce sözü geçeni gösteren bir söz, zamir. 127/11

ol-: Olmak. 33/10

o.-a 84/13

o.-am 11/5, 11/6, 37/4, 98/4

o.-amam 30/7

o.-an 2/3, 19/8, 118/10

o.-anlar 24/4, 55/8

o.-asan 65/6

o.-ası 28/12

o.-aydı 114/6

o.-aydım 40/12, 40/13, 90/10, 91/17, 110/15

o.-ayım 1/3, 126/7, 126/9, 128/2, 128/3, 128/5

o.-dı 5/4, 9/13, 25/13, 45/6, 46/8, 51/2, 52/2, 54/12, 105/7, 116/4, 116/6, 116/7, 116/9

o.-dığım 66/10

o.-dığın 76/17

o.-dım 26/8, 26/9, 28/3, 39/11, 43/5, 53/3, 74/10, 81/11, 92/3

o.-di 73/2

o.-du 99/2, 105/3

o.-duğun 127/2

o.-dum 91/2

o.-düm 94/10

o.-dün 96/13

o.-ım 16/13, 17/6

o.-ıp 19/12

o.-ır 12/7, 12/12, 12/13, 22/2, 25/11, 44/13, 72/4, 79/2, 87/15, 118/11, 121/6

o.-ıram 86/8

o.-ırım 125/13

o.-ma 123/31

o.-mağ 127/12

o.-madı 82/8, 124/8

o.-mağıl 36/11

o.-mak 127/10

o.-mayana 62/9

o.-maz 37/8, 76/4, 123/23

o.-mış 32/4, 38/10, 80/2, 123/22

o.-mışam 43/6

o.-mışsin 19/4, 25/3

o.-müş 58/11, 83/12

o.-muşam 94/21

o.-müşüm 75/3

o.-sa 64/4, 96/17, 123/22, 123/30, 123/31, 123/32

o.-sin 5/6, 23/4, 46/12, 90/6, 126/2, 126/3, 126/5, 126/7, 126/9, 126/11

o.-sun 68/5

o.-sün 55/15, 55/18, 79/6, 91/6

o.-ür 41/6, 79/7, 85/6, 114/15, 115/3

o.-ursa 123/23

on: Sayı adı. 17/8, 22/4, 43/8, 51/8, 76/11

o.+üdü 102/2

ora: O yer.

o.+da 85/8

ordü: Ordu, silahlı kuvvetler.

o.+müz 39/2

o.+nla 82/4

orman: Orman, ağaçlarla örtülü geniş alan.

o.+a 44/5

ortaḥ: Ortak, hissedar.

o.+lıḥ 114/8

Osman (Ar. ‘Osman. ö. i.): Türküde geçen bir erkek adı.

O.+ın 48/8

ot: Ot, küçük bitkiler.

o.+lar 29/12

otur-: Oturmak. 68/3

oy: Bir seslenme sözü. 48/3, 48/6, 80/3

oyan-: Uyanmak, uykudan kalkmak.

o.-madı 9/12

oymağ: Oymak, aşiret. 110/7

oyna-: 1. Oynamak, eğlenmek, keyfe bakmak. 72/5

2. Hareket etmek, harekete geçmek.

o.-dı 82/6

o.-r 104/11

3. Müziğin gerektirdiği uyumlu hareketleri yapmak.

o.-r 87/10

Ö

öksüz: Öksüz, anası veya ham anası ham babası ölmüş olan (çocuk). 93/11, 110/11

öl-: Ölmek.

ö.-dīm 46/5, 69/4

ö.-diren 59/5

ö.-dūrdīn 94/6

ö.-dūrdūn 50/7, 64/3

ö.-enīn 110/11

ö.-eyīm 125/8

ö.-īrsem 41/5

ö.-iyorūm 92/18

ö.-meden 84/11

ö.-mūş 95/17

ö.-ūm 2/5, 13/7

ö.-ūrīm 97/7

ö.-ūrūm 86/3

ö.-ūmden 56/9

ö.-ürem 120/3

‘ömr (Ar.): Ömür, yaşam, hayat.

‘ö.+e 58/13

‘ö.+üm 6/6, 120/2, 124/2

‘ö.+ümŭ 86/4

‘ö.+ümŭz 33/14

ön: Bir şeyin esas tutulan yüzü.

ö.+ĩ 1/12

ö.+ünde 78/10

ö.+ünden 32/7, 100/7

öp-: Öpmek.

ö.+erem 91/29

ö.+erken 77/12

ö.+me 74/18

ö.+meye 76/6

ördeg: Ördek (krş.. ördek). 72/3

ördek: Perde ayaklılardan bilinen su kuşu (krş. ördeg). 12/2, 73/9

ör-: Örmek, saç vb. şeylerin tellerini birkaç bölüme ayırıp birbirine geçirmek yoluyla dağınıklıktan kurtarmak.

ö.-emenem 55/10

ört-: Örtmek, görünmez duruma getirmek.

ö.-mĩş 17/16

ö.-mŭş 11/7

öt-: Ötmek, kuş veya böcekler değişik tonda ses çıkarmak.

ö.-ende 115/2

ö.-er 32/5, 56/15, 57/8

ö.-medĩ 57/13

ö.-miyor 33/12

ö.-ŭn 52/4

övle: Öğlen, gün ortası. 30/3

öyle: O denli, o kadar. 81/4, 121/6

öz: Kendi. 9/8, 74/14

ö.+ümŭ 30/9

P

pādiṣāh (Far. pādšāh): Padişah, Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet başkanlarına verilen unvan, hükümdar, sultan. 123/31, 124/9

pambūḥ (Far. panbuḥ): Pamuk, pamuk gibi. 88/2

pāre (Far.): Para, ödeme aracı. 123/28

parla-: Parlamak, ışık saçmak.

p.-r 104/11

p.-yor “parlıyor” 43/3

paşa: 1. Askerlikte bir unvan, general. 83/3

2. Vali. 1/12

3. Değer verilen, saygı duyulan kimse.

p.+am 7/2, 9/11, 43/12, 65/7

p.+nın 16/4

pek : Çok. 123/6

pembe (Far. penbe): Pembe, açık kırmızı renk.

p.+dır 6/3

penāh (Far.): Sonuna eklendiği sözcükle, “koruyucusu, sığınağı” anlamında birleşik kelime yapan bir sözcük.

ālem-penāh 125/17

pencere (Far.): Pencere. 94/2

p.+den 98/13

perī (Far. perī): *mec.* Çok güzel, alımlı, becerikli kadın. 127/14

perīṣān (Far.): Acınacak durumda olan, zavallı. 120/3, 124/8, 127/5

pervāne (Far.): Pervane, geceleri ışık çevresinde dönen küçük kelebek. 125/12, 127/3

peṣtīmāl (Far. puṣtmāl): Peştamal, başa ve omuzlara örtülen örtü. 114/1

pınar: Pınar, yerden kaynayarak çıkan su.

p.+a 50/2

p.+ın 6/2

pīr (Far.): Her hangi bir konuda deneyim kazanmış, bilirkişi kimse.

p.+iyim 127/6

polat (Far. pūlād): Polat, çelik. 45/10

p.+tan 118/2

portakal (Fr. portugal): Portakal, turunç gillerden bir meyve. 68/2

p.+ın 68/10

pür (Far. pur): Dolu. 36/10

püşŭ (Far. pūšī): Poşu, kenarları saçaklı bir tür baş örtüsü. 5/13

R

rūz (Far.): Ruz, gün, zaman. 39/6

rūz-ı meḥşer: Mahşer günü.

r.+de 39/6

rabab (Ar. rebāb): Rebap, gövdesi Hindistan cevizinden yapılmış bir yaylı çalgı.

73/2

razı (Ar. rāzī): Uygun bulan, kabul eden, benimseyen. 57/15

reḳḳem (Ar. raḳām): Rakam, sayıları göstermek için kullanılan işaretler.

r.+ı 1/13

reḥet (Ar. rāḥat): Rahat, huzur.

r.+ı 123/23

reḥm (Ar. raḥm, ruḥm): Acıma.

r. ét- 126/8

reng (Far.): Renk, cisimlerden yansılanan ışığın gözde oluşturduğu duyum.

r.+ine 63/3

Rıfat (Ar. rif'at. ö. i.): Rıfat, Urfalı bir şairin adı. 124/10

rū'yā (Ar. ru'yā): Rüya, düş.

r.+yı 127/14

ruḥsār (Far. ruḥsār): Ruhsar, yanak.

r.+e 127/2

nār-ı ruḥsār: Yanak ateşi. 127/2

Ruḥa: Şanlıurfa'nın eski adı.

R.+lı 60/3

ruh (Far.): Ruh, yanak.

r.+ları 125/2

S

saʿādet (Ar.): Saadet, mutluluk. 119/11

sabır (Ar. şabr): Sabır, üzüntü verici olayların geçmesini bekleme erdemi.

s. eyle- 26/5

s.+lar 77/8

s.+ı 121/5

saç:- Saçmak, bir şeyi ortalığa dağıtmak.

s.-arsın 32/8

saç: Saç, baş derisini kaplayan kıllar.

s.+ımı 55/10

s.+ına 53/8

s.+ının 33/4, 94/12

s.+lar 21/3

s.+ları 88/3

s.+larım 123/2

s.+larından 90/5, 91/5

s.+larını 90/3, 91/4

s.+lı 81/5

s.+lım 12/19

sade (Ar. sâde): Sade, yalın, gösterişsiz (krş. sâde). 38/16

sâde (Ar. sâde): Sade, sadece, yalnız, yalnızca (krş. sade). 124/11

safvet (Ar. şafvet): Saflık, temizlik. 119/6

safvet-i vijdân: Vicdan saflığı. 119/6

Safya (Ar. şāfiyye. ö. i.): Safiye, temiz, pâk. Türküde geçen bir kadın adı. 95/5

S.+m 95/19

sağ [1]: Sağ, yaşamakta olan, canlı. 2/3, 33/10

s.+am 60/12

s.+lar 71/6, 80/6

sağ [2]: Sağ, taraf bildiren bir sözcük. 77/12

s.+ına 44/11

sağal-: Sağalmak, iyileşmek, sağlığa kavuşmak.

s.-ır 48/8

s.-ırsa 27/6

s.-maz 35/12

sağlık: Sağlık, vücut esenliği, sıhhat, afiyet.

s.+inan 31/5

sāhil (Ar. šāhil): Sahil, kıyı, yaka, yalı.

s.+ı 119/13

sağla-: Saklamak.

s.+sın 65/17

Sakıp (Ar. šakīb. ö. i.): Parlak, ışıklı.

Sakıplar: Urfada bir ailenin lakabı.

S.+da 42/4

saķi (Ar. sāķī): Saki, içkili toplantılarda içki dağıtan kimse. 13/3

saķo (İt. sacco): Ceket.

s.+yı 23/3

salaca: Hasta, yaralı veya ölü taşınan sedye.

s. 44/8

sal-: 1. Salmak, bırakmak, koyvermek.

s.-ıvēr 30/5

2. Uğratmak

s.-an 57/18, 75/7

s.-ıpsan 58/7

salın-: Salınmak, yürürken hafifçe bir yandan bir yana eğilmek. 21/4

salla-: Sallamak, hareket ettirmek.

s.+dım 82/6

s.-r 34/2

sallan-: 1. Sallanmak, bir o yana bir bu yana hareket etmek.

s.+ndıhça 40/19

2. Salınmak.

s.-nır 51/4

s.-nma 64/3

saman: Ekinlerin hayvanlara yedirilen ufalanmış sapları

s.+ı 30/2

sana: Sen zamirinin yönelme durumu. 1/9, 5/6, 8/13, 13/5, 33/7, 74/7, 88/10

sandığ: Sandık. 5/2

sanki (Tr. san + Far. ki): Sözüm ona, sözde. 123/12, 123/29

san-: 1. Sanmak, zannetmek.

s.+ma 119/2

s.+maz 122/5

sap: Sap, bir aracı tutmaya yarayan bölüm

s.+lı 5/11

sar-: 1. Sarmak, kollarını dolamak, kucaklamak 76/16, 83/8

s.-amadım 3/3

s.-amam 83/9, 90/9

s.-amaz 92/3

s.-aydı 53/6

2. Kuşatmak, çevirmek, çevrelemek.

s.-dı 95/13

3. Şerit ip vb. şeyler dolaşmak.

s.-ı “sararak” 75/10

4. Bir şeyin üzerine bir beye birkaç kez dolanmak.

s.-ılmış 69/13, 97/3

saral-: Sararmak (bk. sarar-)

s.-dım 4/4

sarar-: Sararmak, korku, üzüntü vb. sebeplerle yüzünün rengi solmak.

s.-dım 26/7, 81/8

saray (Far. serāy): 1. Hükûmet konağı, kamu işlerinin yürütüldüğü büyük yapı.

s.+a 44/8

2. Hükümdarların oturduğu büyük yapı.

s.-ından 94/17

sarı: Sarı, limon kabuğu rengi.

s. 20/2, 30/2, 88/3, 100/2, 95/15

s.+sı 96/10

saş: Saç, kafa derisi üzerindeki kıllar.

s.+lım 75/8

sat-: Satmak, bir değer karşılığında bir malı alıcıya vermek.

s.-sın 101/6

sav-: Savmak, sıkıcı bir durumu atlatmak, geçirmek, defetmek.

s.+abılmem 35/9

saviş-: Savuşmak, geçip gitmek.

s.-tım 29/3

saya: 1.İpekli kumaştan dikilmiş kadın giysisi. 2. İş önlüğü.

s.+mın 100/12

saye (Far. sāye): Gölge. 17/2

saz (Far. sâz): Her tür müzik aracı, çalgı. 94/20

s.+ı 59/16

sebā (Ar. şabā): Saba, sabah yeli. 127/4

sebbeḥ (Ar. şabāḥ): Sabah, sabah vakti.

s.+tîr 52/6, 52/9

sebeb (Ar.): Sebep, bir şeyin olmasına veya belli bir hâlde bulunmasına yol açan şey. 73/5

s.+îm 99/5, 116/9

seccade (Ar. secāde): Bir kişinin üzerinde namaz kılabilceği büyüklükte yaygı, namazlık.

s.+sîn 7/2

sêç-: Seçmek.

s.-eller 20/10

s.-emedîm 5/3

sedā (Ar. şadā): Seda, ses. 125/19

sedef (Ar. şadef): Sedef, midye, istiridye kabuklarının içinde bulunan pırıltılı, beyaz, sert madde. 88/7

sefa (Ar. şafā): Gönül rahatlığı, zevk, eğlence. 55/11

s.+nı 29/9

seḥep (Ar. šāḥib): Sahip, malik.

s.+sīz 24/11

seḥer (Ar.): Seher, sabahın güneş doğmadan evvelki zamanı. 9/13, 19/11, 52/2, 52/6, 97/11

s.-den 56/2, 97/2

s.+lerde 19/5

seḥra (Ar. šaḥra²): Sahra, kır, çöl.

s.+nın 121/9

sek-: Sekmek, tek veya iki ayak üzerinde sıçrayarak ilerlemek.

s.-er 22/7

sekran (Ar. sekrān): Sarhoş.

s.+ım 88/17

sekzen: Seksen, sayı adı. 6/7

selam (Ar. selām): Esenleme, merhaba, iyilik dileklerinde bulunma. 10/3, 46/11, 54/9

sēl (Ar. seyl): Sel, taşkın su.

s.+e 111/2

s.+ler 92/7

selvī (Far. serv): Selvi, servi. 60/11

s.+ye 38/8

sen: Teklik ikinci kişi zamiri. 7/9, 8/8, 8/10, 17/13, 19/4, 19/9, 25/6, 30/4, 33/10, 49/2, 49/5, 55/5, 56/8, 61/2, 64/5, 69/11, 72/5, 75/17, 83/5, 85/8, 87/13, 111/3, 111/9, 123/14

s.+de 4/3, 4/5, 18/4, 81/7, 81/9

s.+dedir 96/18

s.+den 54/7, 62/12, 125/17

s.+e 103/1

s.+ī: Senin. 4/18

s.+î: Seni. 7/5, 11/611/9, 15/4, 20/6, 20/7, 28/8, 29/9, 34/5, 39/6, 43/7, 50/4, 64/4, 69/10, 76/3, 76/6, 79/5, 86/95, 87/15, 89/5, 89/5, 90/9, 105/11, 119/4, 119/6, 119/9, 126/8

s.+în 11/5, 38/2, 75/3, 89/7, 127/3, 127/7, 127/11

s.+îninle 47/8

s.+sîn 64/12

sene (Ar.): Sene, yıl. 43/8

sened (Ar.): Senet, bir kimsenin yapmaya veya ödemeye borçlu olduğu şeyi göstermek için imzaladığı resmî kâğıt. 103/4

senem (Ar. şanem. ö. i.): 1. Put.

s.+de 127/7

beyt-ü senem: Puthane. 127/7

2. *mec.* Çok güzel kadın. 25/5, 47/2

ser (Far.): Baş, kafa.

ser tã ser: Baştan başa. 123/18

serhoş (Far.): Sarhoş. 5/16, 85/13

s.+a 38/4

s.+um 88/16

s.+am 9/7

sermāye (Far.): Sermaye, anapara, varlık.

s.+m 124/2

ser-: Sermek, halı, kilim, seccade vb. şeyler yaymak,

s.-mîş 7/2

ses: Seda, ün.

s.+î 45/3

set (Far. şad): Yüz, sayı adı.

set hezar: Yüz bin 43/5

sev-: Sevmek.

s.-dîğim 47/9

s.-dîği 16/5

s.-dîğine 63/5

s.-dîğimî 90/13

s.-dīm 15/4, 51/8, 69/10, 81/4

s.-dīmse 119/6

s.-dügüm 87/16

s.-elī 10/12, 15/4

s.-eller 20/6

s.-en 87/15

s.-enlerin 6/5

s.-erem 64/4

s.-erīm 76/3

s.-ersin “seversen” 74/4

s.-gīlīm 64/3, 72/9

s.-gülüm 87/17

s.-ilmez 34/9

s.-işelim 74/9

s.-meseydīm 65/5

s.-meye 76/7

sevda (Ar. sevdā): Güçlü sevgi, aşk. 35/8, 60/13, 83/4

s.+lī 38/3

s.+līm 34/3

s.+sı 32/6

s.+ya 75/7

seyran (Ar. seyrān): Bakıp seyretme.

s.-ı “Urfa dursun seyrani”: Urfalılar bakıp dursun. 41/12

sèyret-: Seyretmek, göz gezdirmek, gözlemek, bakmak

s.+tīm 86/14

seyyād (Ar. şayyād): Seyyat, avcı.

s.+ı 121/9

sıġ-: Sıġmak.

s.-dī 123/20

s.-mamışken 123/20

sıhhat (Ar. sihhāt): Sıhhat, sağlık, esenlik

s.+te 123/9

sıhma: Sıkma, *h/k*. bir tür kapitone yelek veya ceket.

s.+mı 8/2

sırma: İnce gümüş tel.

s. 12/19, 75/8

s.+alı 21/3

sızı: Ruhsal acı, ıstırap. 15/5

sızla-: 1. Ağrımak. 61/11, 13/10, 108/1

s.-yanda “sızliyanda” 105/10

s.-yor “sızlıyor” 99/8

2. Yakınmak.

s.-sayne 8/6

sızlat-: Yakındırmak.

s.-ma 56/7

sıl-: Silmek, bir şeyin ıslaklığını gidererek kuru duruma getirmek. 34/4

s.-e sile 76/12

sıla (Ar. şilā): Sıla, bir insanın doğup büyüdüğü, özlemini çektiği yer. 67/5

s.+da 14/9

sîle: Sile, ağzına kadar dolu, tam.

s.-lendī 111/8

simsār (Ar. simsār): Simsar, komisyoncu.

s.+e 123/29

sinama (Fr. cinéma): Sinema.

s.+nın 48/7

sine (Far. sîne): 1. Göğüs.

s.+m 52/3

s.+sinden 84/12

2. *mec.* Gönül, yürek.

s.+m 43/2

s.+mden 125/19

3. *mec.* Bağır, iç.

s.+mde 58/3, 123/27

s.+mĩ 19/6

siyah (Far. siyāh): Kara, renk adı. 59/3, 75/14, 103/10, 124/7

s.+ım 123/4

siye: Sana, sen zamirinin yönelme durumu. 4/8, 4/10, 4/24, 16/7, 16/10

siyenc: Siyeç, bağ, bahçe ve tarla kenarlarına çekilen çalılardan oluşan çit.

s.+ĩ 80/3

sız: Siz, çokluk II. şahıs zamiri.

s. 14/5

s.+ın 3/6, 72/4

s.+lere 28/5

s.+lerĩ 114/17

soh:- Sokmak, içine veya arasına girmesini sağlamak. 68/7

soķ:- Sokmak, böcek zehirli hayvan iğnesini batırmak.

s.-ar 123/32

sol: Sol, taraf bildiren sözcük. 77/13

sol:- 1. Solmak, rengini yitirmek, rengi uçmak.

s.-dım 26/7

s.-dıran 59/9

s.-dırır 2/7

s.-dördün 50/9

2. Tazeliğini, diriliğini yitirmek.

s.-iyorum 92/16

son: Son, nihayet.

s.-ı 6/5, 61/9

s.-ra 123/28

sor:- Sormak, sual etmek, bilgi istemek

s.-a 125/3

s.-aydım 90/13

s.-dım 18/10, 60/3

soy: Sülale, bir atadan gelen insanların oluşturduğu topluluk.

s.+a 3/6, 54/3

soyra: Sonra. 64/12

söle-: Söylemek, demek, anlatmak.

s.-rem 4/10, 4/24

s.-yîn 78/5, 78/12

söyle-: 1. Söylemek, demek, anlatmak. 126/7

s.-dîm 68/4, 34/3

s.-me 123/30

s.-menem 91/30

s.-nîr 12/3

s.-r 92/5, 95/16

s.-rem 16/10

s.-rsem 92/8

s.-sîn 89/9

s.-yîn 100/13, 101/2, 101/6

2. Şarkı, türkû vb. okumak

s.-r 3/5

söz: Bir düşüncüyü eksiksiz olarak anlatan kelime dizisi, laf, kelam.

s.+û 59/14

s.+ünde 57/20

su: Su. 77/3

s.-ya 33/1, 54/21, 38/14, 73/9

s.-yîn 63/3

s.-sîz 9/14, 30/6

sura: Sıra. Ardı, arkası, önü ve yanı kelimelerinden sonra gelerek tamlamalar kuran ve “ardından, arkasından, önünden, yanından, beraberinde” anlamlarında kullanılan bir sözcük. 86/21

susam (Far. sūsen): Süsengillerden, güzel görünümlü ve kokulu bir süs bitkisi.

s.+î “susama benzer, onun gibi” 24/6

sûrete (Ar. şûretā): Sureta, görünüşte. 123/26

sûzân (Far.): Suzan, yanan, yanıcı. 126/7

Sülêymân (ö. i.): Hz. Süleyman. 127/15

S.+lar 2/6

sümbül (Far. sünbül): 1. Sümbül, çiçekleri kuvetli kokulu, türlü renkli olan bir süs bitkisi. 17/3, 103/6

2. *mec.* Güzellerin saçı. 127/4

sür-: 1. Sürmek, dokundurmak, değdirmek. merhem vb. maddeyi yaymak.

s.+e gelse 125/11

2. Göndermek, kovmak.

s.-elī 55/12

3. Pulluk veya sabanla topraşı işlemek.

s.+seler 47/2

4. Herhangi bir durum içinde bulunmak, o durumu devam ettirmek.

s.-emenem “ben sefa süremenem” 55/11

s.-medīm “sürmedim sefanı” 29/9

sürī: 1. Sürü. *mec.* İnsan topluluğu.

s.+sī “gēštī kızlar sürīsī” 68/11

s.+sīnden 68/12

2. Evcil hayvan topluluğu.

s.+nen “sūriyenen” 104/5

sürme: Kirpik diplerine sürülen siyah boya.

s.+lī 7/13, 71/12

s.+līm 34/6

süvarī (Far. suvārī): Süvari, atlı asker. 39/11

süz-: 1. Süzmek, bir sıvıyı içindeki katı maddelerden ayırmak.

s.+me 5/8

2. Göz baygın ve anlamlı bakmak

s.-ūlsūn 21/11

Ş

şad (Far. šād): Sevinçli, neşeli, mutlu. 118/10, 121/6, 126/4, 126/11

şāh (Far. šāh): Hükümdar. 124/9

ş.+ım 126/6

Şah Budağ: ?. Özbek hanı Ebü'l-Hayr'ın oğlu Şah Budak kastedilmiş olabilir.

Ş.+ın 32/5

şakı-: Şakımak, ötücü kuşlar ezgili ses çıkarmak

ş.-r 96/7

şal (Far. şāl): Genellikle hindistanda dokunan değerli bir yün kumaş.

ş. 46/4

şalvar (Far. şelvār): Salvar, belden başlayan paçaları ayak bileklerine kadar inen ağı çok bol geniş bir üst giysisi

ş.+ı 6/3

ş.+ıma 101/3

şām (Far. šām): Akşam. 125/14

şan (Ar. šān): Ün, şöhret.

ş.+iya 1/7, 43/14

şarkı (Ar. şarkī): Ezgi, müzik parçası.

ş. 3/5, 94/20

şaşır-: Şaşırmak, ne yapmak gerektiğini bilememek.

ş.+ır 29/18

ş.+mış 91/11

şāyeste (Far.): Uygun, yakışır.

ş.+siyem 125/8

şebab (Far. şebāb): Gençlik, tazelik, civanlık. 49/10

şebistān (Far.): Gece ibadetine mahsus oda. 127/3

şehir (Far. šehr): Kent, site.

ş.+ler 44/3

şehs (Ar. šahş): Şahıs, kişi, kimse.

ş.+e 123/31

şeker (Far.): Şeker, tatlı. 49/3, 49/5, 87/7

şem^c (Ar.): Mum.

şem^c -ī şebistān: Gece ibadetine mahsus odada yanan mum. 127/3

ş.+ı 122/3

şemama (Ar. şemāme): Güzel kokulu bir tür küçük kavun. *mec.* Kadın kız göğsü, meme. 21/16

şems (Ar.): Güneş. 124/7

şen: Şen, sevinçli, neşeli. 28/12

Şeyh-î Senʿān: Dört yüz müridi olan, aşkı uğruna hristiyan olan dağda domuz güden sonra dinine dönen bir şeyh. 127/7

şeyda (Far. şeydā): Aşktan aklını kaybetmiş, deli, çılgın. 19/3

Şıh Maḥsut: Asıl adı Şeyh Mesʿud olan eren; onun Urfa yakınında tekkesi.

Ş.+ta 57/17

şingır: Yansıl原因cı bir sözcük. “mingır” sözcüğüyle birlikte kullanılmaktadır.

Şingır mingır: Düzenli bir biçimde çıkan çınlamalı bir sesin yansınması. 3/4

şimdî: Şu anda. 6/11, 12/5, 12/7, 18/8, 75/6, 75/9, 74/13, 75/7, 123/21

şirîn (Far. şirīn): 1. Sevimli, hoş, cana yakın. 1/5, 44/3, 106/6

2. Rahat, huzur verici.

ş. Uyku 10/4

3. Hiçbir şeyle değişilmeyecek kadar kıymetli.

ş. can 13/4

şîşe (Far. şīše): Şişe. 84/5

şivan *h/k*. Feryat, figan, ağlaşma. 50/19

şivekâr (Far. şīvekār): İşveli, cilveli.

ş.+e 17/6

şu: Hakkında konuşulan kimse veya şeyi belirten bir söz. 36/4, 37/7, 41/6, 41/8, 43/2, 43/15, 93/12

şuḥ (Far. šūḥ): Neşeli ve serbest (kadın).

ş.+un 127/9

şüşe (Far. šīše): Şişe. 77/7

T

ta: 1. da, iki fiil arasında devamlılık bildiren bir sözcük, bağlaç. 98/11, 98/13

2. Dahi, bile. 49/8, 98/19

taḥ-: Takmak, geçirmek. 123/14

t.-masın 101/3

taḥıl-: Takılmak, denge bozulacak biçimde ayağın bir yere dokunması, çarpması.

t.-dı 33/5

taḥt (Far. taḥt): 1. Hükümdarların oturduğu büyük, süslü kotuk.

t.+ında 56/15

2. *mec.* Hükümdarlık makamı.

t.+an 2/6

3. *hlk.* Üzerine şilte serilerek yatmaya veya oturmaya yarayan sedir. 52/3

taḥ-: Takmak, geçirmek.

t.-tı 69/6

tāḫat (Ar.): Güç, kuvvet, derman.

t. 125/18

taḫḫa: Taka, pencere. Eski yapılarda, iç mekanda bulunan kemerli niş.

t.+lı 27/2

talān: *hlk.* Yağma, çapul. 57/17

talān-: Talanmak, dağıtılmak.

t.-dı 18/4

tālīb (Ar. tālib): Talip, isteyen, istekli. 127/10

tālīb-ı fēyz-ı muḥabbet: Sevgi dersi almak isteyen.

tālīḥ (Ar. tālī^ʿ): Talih, kader, kısmet. 57/13

t.+ı 61/15

tambır (Ar. ṭanbūr): Tambur, müzik aleti.

t.+am 73/2

tane (Far. dāne): Tane, bir, tek.

t.+m 72/14

tara-: Taramak, bir şeyin tellerini birbirinden ayırıp karışıklığını gidermek.

t.-ma 90/3, 91/4

taş: 1. Taş, bilinen katı madde.

t.+a 82/2, 82/7

2. İğneleyici söz.

t. 40/10

te: “de”. Temel fiilin oluş biçimini, önermenin nasıl oluştuğunu anlatan bir sözcük, bağlaç. 123/26

tebib (Ar. tabīb): Tabip, hekim, doktor. 35/13, 107/6, 117/3

tekḏir (Ar. taḳdīr): Takdir, ezelde Allah’ın olmasını istediği şeyler. 125/20

tekke (Ar. tekye): Tarikattan olanların barındıkları, ibadet ve yaptıkları yer, dergâh. 127/11

ṯel (Fr. télégraphe): 1. Telgraf. 43/11

t.+īn 43/10

2. İnsan saçını oluşturan ipçik. 90/5, 91/5

t.+ine 94/12

t.+lerīne 33/4

3. Türlü metallerden yapılmış (gelin teli gibi) çok ince ve uzun nesne.

t.+lī 31/6

temennā (Ar.): Dileme, dilek, istek.

t. kıl- 125/14

temkin (Ar. temkīn): Bir işin sonunu düşünerek ölçülü ve tedbirli davranma.

ehl-i temkin: tas. Sabırsızlık ve kararsızlığı terk edip huzur ve sükuna kavuşmuş kimse.

t.+em 121/4

tene (Far. dāne): Tane, bir, tek.

t.+cīk 29/13

t.+dīr 103/5

tenha (Ar. tenhā): Issız.

t.+larda 95/7

ten (Far. ten): Beden, vücut.

t.+īmde 123/5

ter: Derinin gözeneklerinden sızan sıvı. 77/13, 117/6

teşhîr (Ar.): Büyüleme, elde etme. 127/14

teslim (Ar. teşlîm): Dayanamayıp pes etme. 44/14, 82/8

tez (Far. tîz): Süratli bir şekilde. 57/4, 77/4

tiğ (Far. tîğ): Kılıç.

tiğ-ı cevîr: Eziyet kılıcı. 123/27

tiken: Diken, bazı bitkilerin dal, yaprak, meyve kabuğu vb. bölümlerinde bulunan sert, ucu sivri ve batıcı çıkıntılardan her biri. 28/3, 69/9

tīmîn: Tümen, büyük küme, yığın. *esk.* Tahıl miktarını belirlemede kullanılan bir ölçü birimi.

t.+ler 111/8

tişe (Far. tîşe): Balta, nacak, keser, kazma, külünk. 126/9

tişe-yî gem: Gam baltası. 126/9

tiv: Tüy, kuşların gövdelerini örten örtünün her biri.

t+.inden 41/7

top: 1. Kumaş, kâğıt gibi şeylerin belli miktardaki bağı. 44/7

2. Yuvarlak biçimde, toparlak. 38/10

4. Gülle atan büyük ateşli silah.

t.+lar 82/6

topığ: Topuk, ayağın yuvarlakça olan alt arka bölümü, ökçe.

t.+1 “topğı” 71/10

topla-: Toplamak, bir araya getirmek, devşirmek. 8/10

toppılığ: (bk. topığ).

t.+tan 63/9

toprağ: Toprak (krş. toprağ).

t.+a 69/15, 97/5

t.+1 39/3

toprağ: Toprak (toprağ). 123/15

töbe (Ar. tevbe): Tövbe, işlediği günah veya suçtan pişman olarak bir daha yapmama kararı.

t.+ler 14/4

t.+sĩ 14/4

töbeler töbesĩ: Bir kimsenin herhangi bir işten çok pişmam olarak tekrarlamama kararını kesinlikle aldığını anlatan bir söz. 14/4

turıncı (Ar. turunc + Ar. î): Turuncu. Turunç rengi. 40/9

turunç (Far. turunc): Turunçgillerden, Akdeniz ülkelerinde yetişen, kışın yaprağını dökmeyen bir ağaç, .bu ağacın portakala benzeyen, suyu acımtırak meyvesi.

13/12

tut-: Tutmak, yakalamak. 73/12

t.-acağım 104/4

t.-tam 37/2

t.-aydı 53/5

t.-ıldı 124/7

t.-üb 125/15

tüfeng (Far. tüfeng): Tüfek, uzun namlulu ateşli silah.

t.+ım 14/7

tüken-: Tükenmek, bitmek, kalmamak.

t.+dĩ 64/8, 124/2

Türk: Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan halk ve bu halktan ola kimse. 86/11, 101/5

Türk uşakları: Türk çocukları, Türk evladı. 101/5

Türkmen: Türk soyundan olan bir halk, bu halktan olan kimse. 71/4

türkũ: Türkũ, Hece ölçüsüyle yazılmış, halk ezgisiyle bestelenmiş şiir.

t.+sĩ 78/1

t.+sũ 44/1, 82/1

tür: Çeşit, cins.

t.+lũ 123/7, 123/30

t.+lĩ 67/3

tütũn: *h/k*. Duman.

t.+ũmdür 37/11

tüy: Tüy, hayvanların vücudunu örtrn örtünün her biri.

t.+ũ 15/3

U

u: (Far. u): “ve” bağlacı. 60/15

uc: Uç, genellikle uzun bir nesnenin son noktası.

u.+ũ 100/12

uç-: Uçmak, *mec.* Yok olmak, elden gitmek.

u.+tı 114/1

uğır: Ön.

u.+ına “uğırına” 124/10

ufak: Ufak, küçük. 123/13

uğçür: Uçkur, şalvarı bele bağlamak için bel kısmına geçirilen bağ. 101/3

ulı: Ulu, yüce. 38/6

un: Un.

u.+üddür 102/3

unüd-: Unutmak.

u.-ür 102/5

unüt-: Unutmak.

u-manıḥ 114/17

ur-: Vurmak. 110/1

Urfa: Güneydoğu Anadolu’da bir il. 28/5, 65/10, 78/2, 82/8, 89/11

U.+da 56//10

U.+lı 7/8, 78/1

U.+lım 55/, 57/123, 88/21

U.+lıyam 65/2

U.+nın 41/6, 43/2, 43/15, 44/4, 82/1, 89/2, 78/10

U.+ydadır 110/4

U.+yı 65/17

usan-: Usanmak, bıkmak.

u.-dırdı 122/2

u.-maz 122/2

uş-: Uçmak.

u.-tı 72/3

u.-tũ 8/12

2. *mec.* Yok olmak, elden gitmek.

u.-tı 33/3,

uşak: Evlat, herhangi bir milletin veya bölgenin halkından olan erkek.

u.+ları 101/5

Türk uşakları. 101/5

uy: 1. Çeşitli duyguları anlatmak için kullanılan bir seslenme sözü. 4/6, 16/6, 25/2,

27/3, 29/3, 47/2, 50/6, 53/4, 78/6, 92/4, 98/6, 113/3

uy benĩ benĩ: Vah bana, yazık bana. 29/3

uyan-: Uyanmak, uykudan kalkmak. 52/9, 76/16

u.-na 62/7

u.-asan 56/2

uyağla-: Uyuklamak, oturduğu yerde hafif uykuya dalmak.

u.-r 100/3

uyat-: Uykudan uyandırmak.

u.-tın 42/8

uyhı: Uyku. 6/9

u.-sız 9/15

uyı-: Uyumak.

u.-miş 6/8

uykı: Uyku.

u.+da 10/4

u.+dan 42/8

u.+sın 10/5

uyũ-: Uyumak.

u. 76/16

u.-r 75/6

uzağ: Uzak (krş. uzağ, uzak).

u.+a 70/4

uzağ: Uzak (krş. uzağ, uzak). 13/8

u.+tan 55/7

u.+tır 34/6

uzaḡ: Uzak (krş. uzaḡ, uzaḡ).

u.+tır 84/6

uzın: Uzun. 10/10, 20/8, 81/2, 114/2

Ü

ü (Far. ü): “ve” bağlacı. 36/13, 127/4, 125/19, 126/6, 126/11, 128/4

üç: Üç, sayı adı. 18/10, 25/14, 40/17, 42/4, 100/11

üçün: İçin, neden ve sonuç belirten bir sözcük. 56/11

‘Ümer (Ar. ö. i.): Ömer, erkek adı. 65/6

ümîd (Ar.): Ümit, beklenti, umma. 127/8

‘ümır (Ar. ‘ömr): Ömür, hayat, yaşam.

‘ü.+üme 5/4

üreg: 1. Yürek, gönül.

ü.+ım 39/4

2. Kalp.

ü.+ımde 59/12

ü.+ımı 24/8

ürek: Yürek, *mec.* cesaret.

y.+ıı 51/11, 51/13

üskek: Yüksek. 71/3

üst: Üst, bir şeyin yukarı doğru olan yüzü.

ü.+inde 29/12

ü.+tine 67/2

ü.+üme 82/13

ü.+ümize 79/8

ü.+üne 82/11, 125/11

‘üşşak (Ar. ‘uşşāk): Âşıklar.

‘ü.+a 127/11

tekke-yı ‘üşşak: Âşıklar tekkesi. 127/11

üşü-: Üşümek, soğugun etkisini duymak.

ü.+düm 83/9

üz: Yüz, çehre.

ü.+e 63/9

ü.+üm 61/6

ü.+ün 60/16,

ü.+ünü 77/12

ü.+ünden 77/13

üzengi: Üzengi, eğerin iki yanında bulunan ve hayvana binilirken ayak basılan halka.

ü.+ye 18/9

üzüm: Üzüm, Asmanın salkım durumunda bulunan meyvesi. 114/7

ü.+ü 30/8

V

vādi (Ar. vādī): *mec.* Konu, mevzu, alan.

vādī-yī firket: Ayrıklık konusu. 125/3

vaḥ (Ar. vāh): Acıma duygu beliren bir sözcük. 114/5, 116/5

vāh (Ar. vāh): İlenme, beddua. 125/19, 30/3

vaḥt (Ar. vaḥt): Vakit, zaman, belirtilen zaman. 52/2

v.+ı 117/4

v.+ımda 56/17

v.+ında 56/14

vāʿiz (Ar. vāʿiz): Vaiz, dinî öğütlerde bulunan kimse. 123/29

vaḥt (Ar.): Vakit, zaman, belirtilen zaman.

v.+ı 69/2

vaḥit (Ar. vaḥt): Vakit, zaman. 19/8

vala (Far. vāle): İpekli baş örtüsü.

v.+lar 11/7, 17/16

vallah (Ar. vʾAllah): Vallahi, “Allah hakkı için”. 75/16, 95/10

v.+i 91/23

var: Mevcut, evrende ve düşüncede yer alan, yok karşıtı. 1/9, 5/15, 13/7, 25/6, 36/3, 36/5, 36/9, 36/13, 36/14, 49/2, 57/17, 57/20, 59/6, 65/18, 72/9, 84/3, 84/5, 93/16, 104/9, 112/1, 114/2, 121/2, 121/3, 121/5, 121/7, 121/9, 126/7

v.-dır 39/13

v. mı 16/2, 123/16

2. Elda bulunan mal mülk bütün sahip olunan şey

v.+ını 124/10

v.+lığa 25/10

v.+lığımdan 3/9

v.+lıhtır 36/3

var-: 1. Varmak, ulaşmak, erişmek.

v.-dı 104/15

2. Gelmek.

v. 104/12

v.-madın 50/2

3. Gitmek.

v.-aydım 11/3

v.-dım 29/16

v.-ıp 123/21

vasf (Ar. vaşf): Vasıf, nitelik.

v.+ın 17/4

vasl (Ar. vaşl): Kavuşma. 124/3

vatan (Ar. vaṭan): Yurt.

v.+da 115/1

vay: Yazık!, acınacak durumda bulunma halini bildiren bir söz. 9/7, 16/3, 24/3, 28/2, 34/3, 37/3, 43/2, 44/2, 45/10, 54/6, 54/10, 60/3, 68/3, 69/4, 72/6, 86/12, 118/5

vaz (Far. vāz): Bırkma, terk.

v.+geç-medī 118/4

v.+geç-ersin 32/9, 100/9

vekt (Ar. vaḳt): Vakıt, zaman.

v.+îdır 125/6

vefa (Ar. vefâ'): Sevgiyi sürdürme, sevgi bağlılığı.

v.+sız 33/13, 56/13

v.+lara 112/4

velvele (Ar.): Telaş, heyecan. 46/7

vêr-: Vermek, bağışlamak. 90/5, 91/5

v.-dî 125/16

v.-dîler 30/2, 79/4

v.-dîm 25/15, 29/4

v.-ende 15/6, 15/7, 15/9

v.-eyîm 1/9

v.-în 7/6, 100/13

v.-îr 49/7, 123/28

v.-me 102/4

v.-mediler 73/4

v.-mediy 55/17

v.-mem 28/8, 34/5

v.-meye 125/16

v.-mezler 55/4

v.-miyor 63/5, 64/12, 65/4

v.-sîn 77/8

vêran (Far. vîrân): Viran, yıkık, harap, kötü durumda (krş. viran). 72/3

vêranî (Far. vîrâne): Virane, yıkılmış, harabolmuş. 41/5, 41/10

v.+dır 41/10

verem (Ar. verem): Bulaşıcı bir hastalık olan tüberküloz.

v.+î 125/6

veş (Far. veş): “gibi” manası veren bir benzetme edatı. 127/3

vezir (Ar. vezîr): Vezir, Osmanlılar'da bakanlık, valilik gibi yüksek görevlerde

bulunan ve paşa unvanını taşıyan kimse. 27/4, 124/9

vijdân (Ar. vicdân): İnsanın içindeki iyi ve kötüyü ayırdeden duygu. 119/6

viran (Far. vîrân): Viran, yıkık, harap, kötü durumda (krş. vêran).

v.+a 78/3

vir-: Vermek, bağışlamak.

v.-emem 83/7

visāl (Ar. viṣāl): Kavuşma, sevgiliye kavuşma.

visāl-ı ğıyd-i eṭḥa: Kurban bayramına kavuşma. 127/8

vur-: 1. Vurmak, eli veya elde tutulan bir şeyi bir yere hızla çarpmak.

v.-a 86/5

v.-an 44/15

v.-dılar 30/3, 48/6

2. Yaralamak.

v.-ıldım 13/10

3. Öldürmek.

v.-dım 25/2

v.-dular 84/10

v.-ıldı 78/12

v.-ıldım 42/13

v.-ılmaz 34/8

v.-ma 27/5

v.-mıslar 44/4

v.-ün 101/5

4. Dövmek.

v.-ırlar 24/12

5. Eklenmek.

v.-dım 1/13

6. Çok etkilemek.

v.-du 110/8

v.-sa 114/11

7. Merhem, ilaç vb. sürmek, basmak, koymak, uygulamak.

v.-a “merhem vura mi? 125/4

8. Pranga, zincir, kilit vb. takmak, koymak.

v.-ülür 79/7

v.-ur 94/5

9. Saplamak.

v.-ma 83/13

10. Dokunmak.

v.-mayın 94/3

vurğın: Vurgun, *mec.* sevdalı, âşık, tutkun.

v.+am 4/8, 4/22, 16/7

v.+ım 75/16

v.+ıyam 61/12

vusl (Ar. vaşl): Kavuşma, birleşme.

v.+a 125/14

vuslât (Ar. vuşlât): Ulaşma, kavuşma. 128/11

v.+a 125/9

vücūd (Ar. vücūd): Vücut, beden, gövde.

v.+ım 123/9

Y

ya (Ar. yā): “Ey, hey” anlamında bir seslenme sözü, ünlem. 27/2, 125/17

Ya hezret-i âlem penāh: Ey bütün insanların sığındığı efendim. 125/17

ya (Far. yā): Bir düşüncenin karşıtı düşünülürken kullanılan bir söz, bağlaç. 125/16

ya... ya... : Seçeneği, çeşitliliği veya tercihi belirtirken tekrar edilen bir söz, bağlaç.

“ya benden geç ya ondan” 76/5, 100/9, 104/2

yad: Yabancı. 34/5, 57/20

y.+lar 29/11

yadê: *hlk.* Anneden imdat, yardım isterken kullanılan bir seslenme sözcüğü. 24/2

yağ: Yağ, bilinen bitkisel veya hayvansal madde. 91/18

yağ-: Yağmak; yağmur, kar, dolu gökten düşmek.

y.-mış 54/11, 103/2

yağlığ: Mendil, çevre. *esk.* Yağlı elleri ve ağızları silmek için sofrada herkesin yanında bulundurulan, çok defa işlemeli bez.

y.+inan 31/6

yağma (Far. yağmā): Yağma, karşılıksız dağıtma. 124/10

yağ-: 1. Yakmak, ateşle yok etmek.

y.-tı 68/13

2. Acıtmak.

y.-ar 32/3, 32/4

y.-ıpsan 58/8

yağā: Yaka, giysilerin boyna gelen bölümü.

y.+m 4/12

yağın: Yakın, az bir uzaklıkta.

y. 46/12

yağ-: Yakmak, derinden üzmek; yıkıma, zarara uğratmak.

y.- ar 89/4

yağa: Yaka, giysilerin boyna gelen bölümü.

y.+ndır 104/4

yalan: Gerçeğe aykırı olarak söylenen söz.

y. 57/20

y.+cısan 91/23, 91/24

yaldad-: Aldatmak, yanıltmak.

y.-ır 1/15

yalēli *h/k.* Çeşitli duygu ve heyecanı belirtmek üzere kullanılan, şarkı ve türkülerde terennüm olarak yer alan bir seslenme sözü. 17/7

yalınız: Yalnız, tek başına. 74/5

yalvar-: Yalvarmak, birinden ısrarla, kendine acındıracak sözlerle, saygılı bir biçimde bir şey istemek.

y.-ayım 62/8

y.-dım 33/7

y.-ırım 125/15

yaman: Kötü, endişe verici. 3/10, 9/6, 12/5, 15/3, 33/6, 89/12, 115/3

yan: Yön, taraf, cihet. 64/5, 100/11

y.+a 64/5, 100/11

y. yana: birbirinin yanında, birlikte. 64/5, 100/11

y.-dan 76/2

y.+ı 6/3, 65/10, 100/11

y.+ım 105/1, 105/4

y.+ıma 4/9, 4/23, 16/8, 21/4, 90/8

2. Ötörü, dolayı.

y.+a 62/3

yan-: 1. Yanmak, ateş durumuna geçmek, tutuşmak.

y.-ar 64/12

2. Sızlanmak, şikayet etmek.

y.-a 10/7, 26/8, 31/3, 57/3, 57/5,

y.-aram 62/6, 72/6, 93/5, 110/10

y.-arım 10/9, 93/9

y.-asan 21/17

y.-asın 50/5

y.-ayım 128/3

y.-dı 39/4, 105/3, 122/3

y.-dım 6/4, 12/5, 21/17, 46/, 50/53

y.-dır 55/6

y.-dırdın 19/3, 94/7

y.-dırdı 17/10

y.-ıp 127/2

y.-iyor 89/3

y.-iyorum 92/15

y.-maz mı 122/3

y.-sın 126/2

yanag: Yanak (krş. yanah).

y.+ı 51/7, 60//10, 88/5

y.+ıda 5/15

y.+ıdan 91/31

yanah: Yanak (krş. yanag).

y.+ların 74/17

y.+ta 59/8

yangınlı: *mec.* Tutkun, düşkün, âşık.

y. 91/17

yap-: 1. Yapmak, meydana getirmek.

y.-an 79/5

y.-ar 71/3

y.-ın 117/7

y.-mışam 64/7

2. İyileşmek, deva bulmak.

y.-ılmaz 24/8

yapracıg: Güzel ve minik yaprakçık.

y.+ı 38/14

yaprag: Yaprak. çiçek yaprağı. 65/16

y.+a 69/13, 97/3

yar (Far. Yār): Sevgili, dost, tanıdık (krş. yār). 1/10, 5/9, 8/4, 9/12, 11/5, 11/6, 12/14, 13/3, 15/2, 16/14, 28/11, 29/3, 33/13, 34/9, 37/2, 37/8, 40/4, 40/9, 42/3, 51/5, 52/5, 56/13, 57/16, 58/2, 59/2, 59/10, 60/7, 62/7, 64/9, 67/5, 71/2, 72/8, 74/8, 74/14, 76/4, 76/17, 77/11, 81/4, 84/2, 85/2, 86/3, 86/15, 97/9, 100/5, 104/23, 120/4

y.+a 9/9, 29/2, 29/4, 46/11, 50/13, 52/3, 54/9, 60/14, 86/14, 89/9, 118/3

y.+dan 40/6, 50/18, 50/18, 62/3, 62/4, 73/10, 89/6, 90/19, 92/17

y.+dır 59/12

y.+e 17/5, 19/9

y.+ı (yükleme durumu) 42/11, 104/13

y.+ı (Teklik 3. şahıs iyelik ekli durumu) 9/16, 24/4

y.+ım (Teklik 1. şahıs iyelik ekli durumu) 10/4, 10/11, 51/11, 52/6, 57/19, 65/18, 116/6

y.+ım (Teklik 1i şahıs iyelik ekli, eksiz yükleme durumu) 61/4

y.+ıma 10/3

y.+ımın 29/11

y.+ın 26/4, 29/18, 84/12, 91/19, 112/3

y.+ından 19/4

yarım 99/2 yâr, her türlü sırrı açabilecek dost.

y.+rim 100/3

y.+imîn 89/13

y.+in 118/2

y.+inden 77/9

y.+nan (yar ilen) 29/4

y.+sız 30/7, 58/12

yâr (Far. Yâr): Sevgili, dost, tanıdık (krş. yar). 122/2, 127/5

yar-: Yarmak, derin yara açmak. 36/2, 104/20

y.-lar 11/8

yara: 1. Yara, vücutta oluşan derin kesik (krş. yâre). 54/6, 54/7

y.+landım 116/11

y.+lar 29/13, 105/10

y.+larım 99/8

y.+lı 37/4, 39/12, 56/4, 60/5, 90/15, 92/11

y.+lıyam 29/5, 90/20

y.+liyam 40/10

y.+m 13/10, 27/5, 35/12, 87/4, 108/, 116/121

y.+ma 90/6, 91/6, 117/2

y.+mı 117/3

y.+mın 117/4

y.+sı 48/8

y.+sızlar 108/3

2. *mec.* Dert, üzüntü, acı. 89/7

yarat-: Yaratmak. Allah, olmayan bir şeyi var etmek.

y.-miş 63/8

yâre: Yara, vücutta oluşan derin kesik (krş. yara).

y. 123/27

y.+lî 92/9

yāren (Far. yārān): Arkadaş, yakın, dost. 124/10

y.+de 124/3

yarı: Bir bütünü oluşturan iki eşit parçadan her biri. 104/16

y.+sı 96/11

y. *ba yarr*: Yarı yarıya. 40/3

yarım: Bütün bir şeyin ayrıldığı iki eşit parçadan her biri. 34/9

yarın: Bugünden sonra gelecek ilk gün. 104/3

yarpız: Dere kenarlarında yetişen baharatlı bir ot, yabannanesi.

y.+lar 13/9

yarval-: Yalvarmak.

y.+dım 118/3

yas: Ölüm veya bir felaketten doğan acı ve bu acıyı belirten davranışlar, matem. 22/9

yastık: Yastık, başın altına koymak veya sırtı dayamak için kullanılan küçük minder

(krş. yastığ, yastıḥ). 80/7, 85/7

yastığ: Yastık (krş. yastıḥ, yastık).

y.+a 115/4

y.+ı 41/7

yastıḥ: Yastık (krş. yastığ, yastık). 1/7

yaş: Islak, nemli. 47/6

yaşa!: Hoşnutluk, sevinç vb. duyguları anlatmak için söylenen bir söz, yaşasın!

75/17, 82/5

y.+sın 82/8

yaş: Gözyaşı.

y.+ı 37/7

y.+ımı 125/13

y.+ımı 34/4

yaş: Doğuştan beri geçen zaman, hayatın çeşitli evrelerinden her biri.

y.+ıma 48/6

y.+ına 17/18, 45/6

yatağ: Yatak, bir şeyin çok bulunduğu yer.

y.+ı 80/4, 80/5

yat-: Yatmak, uyumak.

y.-an 67/7

y.-ışı 12/14, 16/14

y.-ma 74/5

y.madım 116/11

y.-masın 101/2

y.-maz 19/11

y.-miş 6/8

y.-sam 114/12

yavaş: Hızlı olmayarak. 4/16, 47/7

yaver (Far. yāver): Yardımcı. 61/15

yavrū: 1. Yavru, yeni doğmuş hayvan veya insan.

y.+ları 93/11

y.+sū 93/16

y.+sunu 89/12, 93/4

y.+larım 117/8

2. argo. Güzel, alımlı, genç kız. Sevecen bir biçimde söylenen bir seslenme sözü.

y.+m 75/13

yay: Keman, kemane vb. çalgıları çalmada kullanılan araç. 94/19

yayıl-: At, koyun inek vb. otlamak.

y.-an 29/10

yayla: Üzerinde düzlüklerin bulunduğu, deniz yüzeyinden oldukça yüksek yeryüzü parçası. 44/2

y.+lar 44/2

y.+sına 71/5

yaz: Dört mevsimden en sıcak olanı. 54/12

y.+ın (teklik 2. şahıs iyelik ekli) 38/2

y.+ın (zf. Yaz mevsiminde) 38/15

yaz-: Yazmak, yazı ile anlatmak, yazıya dökmek.

y.-dırdım 75/4

yazı: Tanrı'nın isteği ezeli takdir, yazgı, alın yazısı,

y.+lanlar 2/3

yazığ: Yazık, herkesi üzebilecek şey. 5/4, 45/6, 46/8

yazma: Yemeni, başörtü vb. şeyler yapmakta kullanılan, üstüne boya ve fırça ile veya tahta kalıplarla desen yapılmış bez.

y.+sı 59/6

yê-: Yemek yeme, karın doyurma işi.

y.+sınler 87/7, 87/8

yêddî: Yedi, sayı adı. 10/12, 114/12

yêl-: Yelmek, esip dalgalanmak.

y.+e 76/9

yê/le yê/le: Esip dalgalanarak. 76/9

yeleg: Yelek, ceket altına giyilen kolsuz ve kısa giysi.

y.+î 23/7

yêmenî: Yemeni, *hlk*. Bir tür hafif ve kaba ayakkabı. 64/2

yêmin (Ar. yemîn): Ant.

y.+î 7/9

yêngî: Yeni, bir olguya henüz başlayan (kri. yenî). 23/5

yenî: 1. Yeni, bir olguya henüz başlayan (krş. yengî). 86/16

2. Henüz. 95/12

yêr: 1. Yer, ortam.

y.+de 57/7, 57/8, 114/12

2. Bulunulan, yaşanılan mahal.

y.+de 57/10

y.+den 76/4

y.+lerde 72/9, 76/8

3. Gezinilen, ayakla basılan taban, zemin.

y.+de 105/2

y.+în 54/4

y.+nen 55/16

4. Bir olayın geçtiği veya geçeceği bölüm, alan,

y.+î 47/2, 47/6

y.+îne 47/3

5. Bir cismin belirli noktası.

y.+ından 123/19

yêrî-: Yürümek, adım atarak ilerlemek, gitmek. 31/5, 47/7, 82/9, 113/5

yêsîr (Far. esîr): Esir, köle. *mec.* Bir kimseye körü körüne bağlı olan kimse. 86/8

yeşîl: Yeşil, bitki yapraklarının çoğunda görülen renk. 3/2, 38/15, 41/6

yêt-: Yetmek, değmek, koymak.

y.-ende 115/4

yêter: *ünl.* Yetişir!, yeterli, kâfi.

y. 33/7, 33/10, 56/6, 56/7, 83/13, 108/7, 126/6

yêtîm (Ar. yetîm): Yetim, babası ölmüş olan (çocuk), babasız. 65/8, 110/11

yîḡ-: 1. Yük indirmek.

y.-miş 44/11

2. Bir yana eğmek.

y.-tı 34/3

yîḡ-: Yıkma, harabetmek.

y.-ık 123/21

yîḡîl-: 1. Yıkılmak, herhangi bir sebeple çökmek, bina göçmek.

y.+ır mı 48/7

y.-sın 126/9

2. *mec.* Üzüntüden perişan olmak, yataklara düşmek, mahvolmak,

y.-mazdım 99/4, 116/8

yîl: Yıl, 365 günlük zaman. 114/12, 114/16, 123/12

y.+dır 10/12

y.+ından 94/14

y.+lar 119/8

yîrla-: Şarkı, türkü söylemek.

y.-ram 62/13

y.-yacaḡ 55/9

yîrtîḡ: Yırtık, yırtılmış olan. 4/12

y.+una 88/23

yoldaş: Arkadaş, dost.

y. 31/18, 40/13

y.+ım 63/5

y.+ıyam 21/8

yonca: Hayvanlara yem olarak yedirilen çayır bitkilerinin genel adı. 16/3

yorıl-: Yorulmak, yorgun duruma gelmek.

y.-dı 8/11

y.-lmaz 34/7

yosma: Şen, güzel, fettan genç kadın. 7/7

yön: Bir yere gitmek için izlenen yol.

y.+ümŭ 18/11

yu-: Yumak, yıkamak.

y.-dı 35/13

yuḥarı: Yukarı, Yukarıya doşru.

y. 29/3

yuḥı: Uyku (krş. yuḥŭ).

y.+dan 9/12

yuḥŭ: Uyku (krş. yuḥı).

y.+dan 62/7

Yūsuf: Hz. Yusuf, Hz. Yakub'un oğlu. 127/13, 126/9

yuva: Ev.

y.+sı 58/4

y.+yı 71/3

yüce: Yüksek. 12/12, 29/10, 30/6, 39/7, 117/7

y+dŭr 16/12

yük: Taşınan eşyaların bütünü.

y.+ ŭn 44/11

y.+ŭm 102/3

yüreg: 1. Yürek. kalp (krş. yürek).

y.+ım 36/2, 84/2

y.+ım 96/5

y.+ıme 99/7

2. Gönül.

y.+ı 11/8, 118/2

y.+ım 89/7

y.+ımın 125/6

yürek: Yürek, kalp (krş. yüreg).

y.+ten 90/20

yüz: Çehre, surat.

y.+ımın 125/11

y.+lũ 61/4

y.+ũme 25/8

y.+ũmũ 125/15

y.+ũn 1/2

y.+ũnũ 128/4

yüzük: Yüzük, paramağa geçirilen halka. 21/9

Z

zahar (Ar. zāhīr): Zahir, anlaşılan, herhâlde. 58/11

zāhid (Ar.): Zahit, aşırı sofu, kaba sofu. 127/6, 127/12

z.+ı 123/26

zalım (Ar. zālīm): Zalım, zulmeden, haksızlık eden. 13/3, 27/5, 70/5, 73/5, 93/15, 99/5, 107/11, 107/13, 116/9

z.+ın 50/4, 108/6

z.+lar 58/5

zalım (Ar. zālīm): Zulmeden, haksızlık eden (krş. zalım, zālīm). 89/4, 94/4, 116/10

zālīm (Ar.) Zulmeden, haksızlık eden (krş. zalım, zalım). 119/9

zaman (Ar. zemān): Zaman, vakit.

z.+dır 5/9

z.+ı 20/2

zamana (Ar. zemāne): Zamane, şimdiki zaman, çağ, devir. 1/15

zann (Ar. zann): Sanma, sezme.

z.-èder 26/2

z.-etme 123/26

zapt (Ar. zabt): Sıkı tutma.

z.-etmez 56/12

zar (Far. zār): Ağlama, feryat, inleme.

z.+a 60/15

zarı (Far. zārī): İnleyen. 75/11

zay (Ar. zāyi‘): Zayi, kaybetme, yitme.

zaya git-: Yitip gitmek, boşa gitmek. 33/14

zehir (Far. zehr): Ağu, öldürücü madde.

z.+lī 123/33

zeḥm (Ar. zaḥm): Yara.

z.+ ĩne 125/4

zeman (Ar. zemān): Zaman, vakit. 68/9

z.+ı 20/3, 20/8, 30/3

z.+ın 41/8

zencīr (Far. zencīr): Zincir. 40/18, 56/12

z.+e 94/5

zenperestān (Far. zenperstān): Kadına tapanlar.

z.+ın 127/6

zerar (Ar. zarar): Zarar, ziyan, eksik, kayıp. 58/13

zevāl (Ar. zevāl): Zeval, sona erme.

z.+e 119/2

zevḳ (Ar.): Zevk.

z.+ı 123/22

zevḳ-yāb (Ar. zevḳ+Far. yāb): Zevk bulan, lezzetini tadını alan. 126/3

zil (Far. zil): Birbirine çarparak ses çıkartmak için parmaklara takılan yuvarlak, metal nesne.

z.+ lerin 3/4

zindān (Far.): Tutuklu veya hükümlülerin içine konulduğu kapalı yer. 127/13

bend-i zindān: Zindana bağlı. 127/13

zulmet (Ar. zulmet): Karanlık.

z.+te 126/10

zulüm (Ar. zulm): Zulüm, eziyet, haksızlık. 74/14

zuvaḥ (Ar. zuḳāḳ): Sokak.

z.+ta 29/2

z.+tan 77/11

Züleyhā: Mısır Favununun Hz.Yusuf'a âşık olan karısı. 127/12

zülḫ (Far. zülḫ): Saç, şakaklardan sarkan saç lülesi (krş. zülḫ).

zülḫ-ı yār: Sevgilinin saçı. 127/5

z.+in 59/3

z.+ine 72/8

z.+inı 69/5

z.+ünden 117/6

z.+ün 106/3

z.+üne 94/21

zülḫ (Far. zülḫ): Saç, şakaklardan sarkan saç lülesi (krş. zülḫ). 20/8, 25/5, 65//11

BEŞİNCİ BÖLÜM

METİNLER

1

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

DÖN BERİ DÖN BERİ YÜZİN GÖREYİM

Dön berî dön berî yüzün göreyim

Yüzün görenlere kurban olayım

Gel gülüm gel ha gel gel

5 Gel şîrîn gel ha gel gel

Dî gel dî gel adiya kurban

Dî gel dî gel şaniya heyran

Dî gel dî gel keday ben alım

Bir amanatım var sana vëreyim

10 Gîdem yar eglenem belkî de gelmeyem

Gel gülüm...

Evlerinin önî de paşa maķamı

Çıhmaz kelem ile vurdım reķķemî

Gel gülüm...

15 Zamana dilberî yaldadır adamı

Gîdem yar eglenem belkî gelmeyem

Gel gülüm...

2

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

GELE GELE GELDİM BİR KARA DAŞA

Gele gele geldim bir kara daşa

Yazılanlar gelir sağ olan başa aman efendim

Bîzî hesret koydı kavım kardaşa

5 Bir ayrılıķ bir yoķsıllıķ bir ölüm aman efendim

Nice Sülëymanlar tahtan èndîrîr
Nicesînîñ gül benzîñî soldırır aman efendîm
Nicesînî dönmez èle gönderîr
Bir ayrılığ bir yoğsıllığ bir ölüm aman efendîm

3

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

‘ERABASI YEŞİL BOYA

‘Erabası yeşil boya
Saramadım da doya doya da bèllerîn
Şıngır mıngır oynar da zillerîn
5 Şarkı beste söyler de dillerîn
Ben kurbanam sizîn soya
Şıngır mıngır oynar da zillerîn
Şarkı bèste söyler de dillerîn
Of aman
10 Hollarım yaman

4

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

GİDEREM BEN DE BENDE

Giderem ben de bende
Bir ‘ehdîm kaldı sende
Heyva gîbî saraldım
5 Din iman yoğ mı sende
Uy niye hele hele niye
Uy niye hanım niye
Ben de vurğınam siye
Géceler gel yanıma
10 Derdîm sölerem siye

Giderem burdan artıh
Baş açıl̄ yaḥam yırtıl̄
Ben dedim ğemsiz ğıdım
Ğem gelır ğemden artıl̄
15 Uy niye...

Giderem yavaş yavaş
Ḳondırma degdı daş Ḳondırma
Hepı senı derdiden
Düşmana dedim ḳardaş
20 Uy niye ...

5

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

ḲARA SANDIĞ AÇAMADIM

Ḳara sandığ açamadım lo lo
Cehézimı seçemedim lo lo
Yazığ oldı genç ‘ümrüme lo lo
5 Bir gözelenen ḳaçamadım lo lo
Lolo sana ḳurban olsun lo lo
Bı can sana feda olsun lo lo

Ezme ilen süzme ilen
Yar bulamadım gezme ilen
10 Mezarımı ḳızlar ḳazsın
Altın saplı ḳazma ilen
Lolo siye...

Başidakı püşü müdür
Diyerbekır işi midır
15 Yanağıda diş izi var
O da serḥoş işi midır
Lolo siye...

6

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

PINARIN BAŞINDA BEN GÖRDÜM ONI

Pınarın başında ben gördüm onı

Mavıdır şalvarı pembedir yanı

Yandım lè lè lè lè pembedir yanı

5 Gözel sevenlerin bu mıdır sonı

Geştî gençlik 'ömrüm kırğa da dayandı

Yandım lè lè lè lè sekzene dayandı

Pınarın başında yatmış uyumış

Ela gözlerini uyhu da bürümüş

10 Yandım lè lè lè lè uyhu da bürümüş

Evvel küçücekti şimdî de böyümüş

Geştî gençlik 'ömrüm

7

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

AĞAM SECCADESİN SERMİŞ ÇAYIRA

Ağam seccadesin sermiş çayıra

Paşam seccadesin sermiş çayıra

Qedir mevlam cümlemizi keyira

5 Korharam ki seni benden ayıra

Yol verin yol verin dumanlı dağlar

Eşından ayrılan bir yosma ağlar

Ağam Egınlı mı Urfalı mısın

Sen bize gelmeye yemınlı mısın

10 Çenekkel'esinden sen evli mısın

Yol verin yol verin dumanlı dağlar

Elleri kınalı bir gelin ağlar

Gözleri sürmelı bir yosma ağlar

8

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

BEN SIHMAMI AL İSTEREM

Ben sıhmamı al isterem

Ƙollarını dar isterem

El degmemiş yar isterem

5 Ağlasayne ‘arap ƙızı

Sızlasayne ‘arap ƙızı

‘Arap ƙızı ‘arap ƙızı

Sen allar gèy ben ƙırmızı

Çıhalım dağlar başına

10 Sen gül topla ben nèrgizî

Bir daş attım çaya düştü

Çaydan çüt gögerçin uştü

Benim göynüm sana düştü

Ağlasayne...

9

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

ÇAYA ÈNER AĞALRIM

Çaya èner ağlarım

Gülü deste bağlarım

Esmer aman aman aman

5 Dilber aman aman aman

Çoğ içmişem halım yaman

Ben serhoşam ƙafam duman vay

Birñ öz canım için

Birñ yara bağlarım

10 Ağam da gèttî gelmedî

Paşam da gèttî gelmedî

Yar yuħıdan oyanmadı

Seħer oldu da gelmedi

Çaya endim çay susuz

15 Maħmur gözler uyħsız

Ellerin yarı da gelmiş

Hanı bizim oğırsız

10

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

GİDİN BULITLAR GİDİN

Gidin bulitlar gidin

Yarıma selam edin

Yarım şirin uyķıda

5 Uyķısın ħeram edin

Ben bir altın fenerim

Yana yana dönerim

Erbabına düşmedim

Ħala ona yanarım

10 Uzun uzun çarşılar

Yarım beni karşılar

Yeddı yıldır seveli

Henüz duydu ħomşılar

11

Okuyan: Fatma Sabırlı

ALAYDIM ELİN ELİME

Alaydım elin elime

Varaydım babay evine

Merħamet eyle halime

- 5 urbanın olam yar senin
 eyranın olam yar senin
- Başına örtmüş valalar
Yüregim başı yaralar
orğaram seni alalar
- 10 urbanın olam ...

12

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

ÖRDEK ÇALHANIR GÖLLERDE

- Ördek çalhanır göllerde
İsmiın söylenir dillerde
almışam gurbet ellerde
- 5 Aman şimdi yandım yaman şimdi
 Aman şimdi yandım yaman şimdi
 Dağlar başı duman olur şimdi
 Ben burada çoğ egledim
 ara kaşım bekler bekler şimdi
- 10 Ben burada çoğ egledim
 ara kaşım bekler ağlar şimdi
- Yüce dağlar yüce yüce olur
Gündiz gider hemen gece olur
Yar yatışı nice nice olur
- 15 Aman şimdi yandım yaman şimdi
 Aman şimdi yandım yaman şimdi
 Dağlar başı duman olur şimdi
 Ben burada çoğ eglendim
 Sırma saçım bekler bekler şimdi

13

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

ÇAY İÇİNDE ADALAR

Çay içinde adalar

Saķi doldır badeler yar yar zalım yar

Şirîn canıma gelsin

5 Sana gelen ķedalar sana gelen belalar

Hele yar yar zalım yar

Ayrılıķ var ölüm var

Uzaķ yoldan dönüm var

Çay içinde yarpızlar

10 Vurıldım yaram sızlar

Bèzenmiş toya gider

Turunç memeli kızlar

Çay içinde eşme çoh

Tebip yaram dèşme çoh

15 Ben dèdım sen olasın

Bana göre aşna çoh

14

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

BEN DE GÈTTİM BİR GÈYİĞİN AVUNA

Ben de gèttım bir gèyığın avuna

Gèyık çekti beni de gendi damına

Töbeler töbesi de gèyig avına

5 Sız gidin ķardaşlar ķaldım ķayada

Aman aman çöllerde

Tüfengim ķayada asılı ķaldı

Elblisem buķçada basılı ķaldı

10 Nişanlım silada küsüli kaldı
Siz gıdın...

15

Okuyan: Fatma Sabırlı

BAHÇİYA KUZİ GİRDİ

Bahçıya kuzı gırdı yar yar aman yar aman
Tüyü kırmızı gırdı aman aman halım yaman
Seni sevdım seveli yar yar aman yar aman
5 Kelbime sızı gırdı aman aman halım yaman

Bahça bar vèrende gel
Heyva nar vèrende gel
Heste düştım gelmedın heste
Barı can vèrende gel

16

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

BAĞİY BAĞIMCA VAR MI

Bağıy bağımca var mı
Bağıda yonca var mı vay benim ağam vay
Ağa paşanın kıızı
5 Sevdığı bence var mı vay benim ağam vay
Uy niye hele hele niye
Ben de vurgınam siye
Geceler gel yanıma
Her aḡşam gel yanıma
10 Dırdım söylerem siye

Bu gece ne gecedir
Kıprık kaştan yücedir

Kıprık kurbani olım

Yar yatışı nicedir

17

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

NE ÇEMEN NE SAYE-Yİ GÜL

Ne çemen ne saye-yi gül

Ne bahar ne buy-ı sümbül

Bana vasfın étme bülbül

5 Ben esirem kâkül-î yare

Can kurban o şivekâre

Yalêli bir daha yalêli

Yalêli on daha yalêli

El etti kıandırdı benî

10 Aman kız yandırdı benî

Gel benim kâkülî kemendim

Boyi boyıma menendim

Sen benim ağam efendim

Sen benim gülüm efendim

15 Ben esirem...

Valalar örtmiş başına

Hıdatlar çekmiş kaşına

Henüz girmiş on yaşına

Ben esirem...

18

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

BULANDI GÖZLER BULANDI

Bulandı gözler bulandı

Endi deryayı dolandı

Sende çok mallar talandı

5 adısız m ft s z dağlar
 Dağlar eman eman
  ller eman eman
 G ler Şimdi

  zeng ye bastım durdım
10   g zelden heber sordım
 Y n m  derg ha d nd m
 Bahtım dağlar ara bağlar
  Őinden ayrılan ağlar
 Dağlar...

19

Okuyan: Tenekeci Mahmut G zelg z

DEM BE DEM G LŐENDE  YLERŐİN NIDA

Dem be dem g lőende  ylers n nida
Yandırdın dern m b lb l-  Ő yda
Sen de m  olmışsın yarından c da
5 B lb l seherlerde niÇin ağlarsın
 Bu ğerib sinem  niÇin dağlarsın

Lebze-y  celaldan aldın b are
Vaķit esrar olan d mez eğy re
Sen de m   Őıksan cemal-ı yare
10 B lb l...

Hafız b lb l ğib  her seher yatmaz
Mest olup H ķ deyu ğeflete batmaz
Lebze-y  celal  ķelb nden atmaz
B lb l...

20

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

SARI ÇİÇEK MOR MENEVŞE ZAMANI

Sarı çiçek mor menevşe zamanı

Henüz geldi gözellerin zamanı

Çıhar balam koynündakî gümenî

- 5 Kırhıma balam kırhıma
 Senî yımezler içmezler seveler
 Seveler oğşallar senî

Evvel zaman uzun zülûf keseller

Merdivana ayağ ayağ basallar

- 10 Gözelleri çirkınlerden seçeller
 Kırhıma balam...

21

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

HİŞHİŞİ HENÇER

Hışhışı hençer canıma lê lê

Sırmalı saçlar boynıma

Salın gel gır yanıma lê lê

- 5 Hep günahlariy boynıma

Ben bu halayın başıyam

İncilî kemer daşıyam

Gözeller yoldaşıyam

Kırmızı yüzük kaşıyam

- 10 Çağırın halay düzûlsün
 Mağmura gözler süzûlsün
 Gerdana altın düzûlsün
 Düşmanın bağı ezilsün

Başına gèymış Һarmana
15 Naz ile gïder Һemama
Қoynұnda bir çūt şemama
Yandım yanasan ay қız

22

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

BÜLBÜLÜN GÖKSİ AL OLIR

Bülbülün göksі al olır
Gerdanda çüfte Һal olır (aman)
Bülbül on bir ay lal olır
5 Gül açılmış gül-fama gel gel aman
Bu meclis-і 'irfana gel gel aman
Bülbül daldan dala seker
Gözyaşını güle döker aman
Bülbül on bir ay yas çeker
Gül açılmış...

23

Okuyan: Fatma Sabırlı

GÜVEĞİ HAVASI

Getirñ Һeққoyı
Gèydірñ saқoyı
Mübareg olsun aға küvre
5 Yèngі de güvegі
Getirñ melegі
Gèydірñ yèlegі
Mübareg olsun aға begim
Gelinden güvegі

24

Okuyan: Fatma Sabırlı

KEHVE YİMENDE GELİR

Keşve Yimenden gelir havar yade

Bülbül çimenden gelir vay vay

Yarı güzel olanlar havar yade

5 Her gün hemamdan gelir vay vay

Susami hanım canım susami vay

Bozılmış dambıramın düzeni vay

Yapılmaz üregimi bozanı

Keşveyi kaynadırlar havar yade

10 Fincana damladırlar le le

Seşepsiz aşıkları havar yade

Vurırlar ağladılar vay vay

Susami...

25

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

GÖVERCİN VURDIM KAĞMAZ

Gövercin vurdım kağmaz uy lo lo

Kağı göl olmuş ağımaz

Uy havar uy havar

5 Zülfi gerdanı kağar

Sen bize gelse ne var

Ben bu derde düşeli uy lo lo

Kimse yüzüme bağımaz

Evler göştü Narlığa

10 Güvenmeyin varlığa

Gün olur dervan döner

Başı düşer darlığa

Evler göç e göç oldu
İkî derdîm üç oldu
15 Dert vèrdîm emek verdîm
Emeklerîm hêç oldu

26

Okuyan: Fatma Sabırlı

ÊL ZANNÊDER BEN DELÏYEM

Êl zannêder ben delîyem
Dost bağının bülbülüyem
Ben o yarın meftuniyam
5 Gönîl sabrêyle sabrêyle
Mevlamın miradı böyle
Gül idîm sarardım soldım
Yana yana ben kül oldım
Dermansız derde düş oldım
10 Gönül sabrêyle...

27

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

‘ABDONIN MEZARI

Ya ‘Abdonın mezarı taqqalı camlı
Atımı getirîn uy anêy egerlî gemlî
‘Abdo dedîklerî de vezir geyîmlî
5 Vurma zalım Mîslîm vurma yaram derîndîr
Yaram sağalırsa da anêy Mövlam kerîmdîr of of

28

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

Çalan: İbrahim Özkan

ÇADIR KURDIM DÜZLERE

Çadır kurdım düzlere èllere vay

Tiken oldım gözlere èllere vay

İşte ben gidiyorum èllere vay

5 Urfa kıalsın sızlere èllere vay

Èllere aıı gülüm gülüm èllere vay

Küçükken beslemişem

Seni vermem èllere èllere vay

Yoğırt kıoydım dolaba

10 Bögün başım kıalaba

Yar darılmış gıdıyor

Şen olası Helebe

Èllere...

29

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

Çalan: İbrahim Çalan Özkan

DARACIK SOKAĞTA YARA KAVUŞTIM

Daracık zuvahta yara kıavıştım

Yar aşşığı ben yuıarı savıştım uy beni beni

Yara bir gül vèrdim yarnan barıştım

5 Atma bu daşları ben yaralıyam uy beni beni

Atma bu daşları ben yaralıyam

Èl 'elem al gèymiş ben kıaralıyam uy beni beni

Beni beni ceylanım seni

Sürmedim sefanı nèylerem seni uy beni beni

10 Yüce dağ başında yayılan atlar

Yarımın kıoynına girmesin yadlar

- Mezarım üstünde bir çerış otlar
Bir tenecik bu dert yaralar beni
Beni beni ceyslenim seni
15 Sürmadım sefanı neylere seni
Odasına vardım kehv bişirir
Kınalı barmaqlar fincan döşürür
O yarın bahışı beni şaşırır
Atma bu daşları ben yaralıyam
20 Söyleyin eğbaplar nasıl edeyim
Nazlı yardan ayrılmışam nere gıdeyim

30

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

Çalan: Abdullah Balak

ATIMA VÊRDİLER SARI SAMANI

- Atıma vêrdiler sarı samanı
Vurdılar ağamı da gıdiy gıdiy övle zamanı vağ ölüm
Belimi sen bükütün belimi
5 Salıvêr kolımı
Yüce dağ başında laleler susız
Ana ben geribem olamam yarsız
Yüce dağ başında kodım üzümü
Ana men geribem bilmem özümü

31

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

KINA HAVASI

Geline gerek bir ana
Ağliyalım yana yana
Kime dëyim hanım ana

- 5 Yêrî kıızım yêrî yêrî sağığınan
 Elî tellî güllü güllü yağlığınan
- Gelîne gerek bir bacı
 Ağlıyalım acı acı
 Kîme dèyîm hatın bacı
- 10 Yêrî bacım yêrî yêrî sağığınan
 Elî tellî güllü güllü yağlığınan
- Gelîne gerek bir baba
 Ağlıyalım kaba kaba
 Kîme dèyîm ağa baba
- 15 Yêrî kıızım yêrî yêrî sağığınan
 Elî tellî güllü güllü yağlığınan
- Gelîne gerek bir kardaş
 Ağlıyalım yoldaş yoldaş
 Kîme dèyîm ağa kardaş
- 20 Yêrî bacım yêrî yêrî sağığınan
 Elî tellî güllü güllü yağlığınan

32

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

Çalan: Abdullah Balak

İKİ BACI DURMIŞ BACADAN BAĞAR

- İkî bacı durmış bacadan bağar lè lè
Gören ‘aşıkların bağırını yağar
Gemzen cellad olmuş çoğ canlar yağar lè lè
- 5 Şah Budağın bağında bülbüller öter
 O yarın sevdası benî mest éder
- Evîmîn önünden gelîr geçersîn
Çekme hençerînî kanım saçarsın
Ne benî alırsın ne vaz geçersîn

10 Şah Budanın bağında vurdılar beni
Yarin çevresine sardılar beni

33

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

Çalan: İbrahim Özkan

ĞERİP BİR KUŞTI GÖYNİM

Ğerib bir kuştı göynim lo
Elimden uştı göynim
Saçının tellerine lo
5 Tağıldı düştü göynim
Aman aman halım yaman vay
Yalvardım sana yeter
Gel katıl cana yeter
Ben gëştım varlığımdan
10 Sen sağ ol bana yeter
Suya düştü gülümüz
Ötmiyor bülbülümüz
Bir vefasız yar için
Zaya gëtti ‘ömrümüz

34

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

Çalan: Abdullah Balak

‘ERAB ATI GİBİ SALLAR BAŞINI

‘Erab atı gibî sallar başını
Ne söyledim yıhtı kara kaşını hey hey sevdalım vay
Al mendilim sıl gözünün yaşını
5 Vërmem seni yad ëllere çöllere hey hey sevdalım hey
Kaşı gözü kıprıkları sürmelim hey hey sevdalım hey

‘Erab atı binme ilen yorulmaz
Altıpatlar ile bir genç vurılmaz
Yarım altın ile bir yar sevılmaz
10 Vèrmem senî yad èllere ...

35

Okuyan: Fatma Sabırlı

BÜLBÜLLER DÜĞÜN EYLE R

Bülbüller düğün eyler
Bilmem kî ne gün eyler
Èller ne dèrse dèşin
5 Felek bildiğın eyler

Bülbülem neva bilmem
Dertliyəm deva bilmem
Bana bir sevda geldî
Başımdan savabılmem

10 Bu dağın dudı benden
Gètmez ‘aşk odı benden
Gördü yaram sağalmaz
Tabib el yudı benden

36

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

YAR YÜREGİM YAR

Yar yüregim yar
Gör kî neler var
Şu helk içinde erenler
5 Bize de gülen var

Bu yol uzahtır
Menzilî çohtır

Gèçidî yohtır
Derîn göller var

- 10 Gel pür me‘asi
Olmağıl ‘asi
İste helasi
‘Aff ü ğufran var
Lutf ü ihsan var

37

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz
Çalan: Abdullah Balak

TUTAM YAR ELİNDEN TUTAM

- Tutam yar elinden tutam
Çıksam dağlara dağlara vay vay
Olam bir yaralı bülbül
5 Ėnem bağlara bağlara vay vay

Birîn bîlir birîn bîlmez
Şu gözümün yaşı dinmez
Yar ismîni desem olmaz
Düşer dillere dillere

10 Emrağ dër kî bu günümdür
‘Erşa çıhan tütünümdür
Dosta gidecağ günümdür
Düşem yollara yollara

38

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz
Çalan: Abdullah Balak

SENİN YAZIN KIŞA BENZER

Senin yazın kışa benzer
Bir sevdalı başa benzer

Çoğ içmiş serhoşa benzer
5 Duman eksilmeyen dağlar
A dağlar ulı dağlar
Eşinden ayrılan ağlar

Selviye benzer mēşesī
Del'olīb 'aşka düşesī
10 Top top olmuş mēnevşesī
Burca burca қоһan dağlar
A dağlar...

Mor mēnevşe boyun egmiş
Yapracığı suya degmiş
15 Yazın yeşil kemha geymiş
Kışın sade geyen dağlar
A dağlar...

39

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

Çalan: Abdullah Balak

ORDŪMŪZ GĒTTĪ MUŞA DAYANDI

Ordŭmŭz gēttī Muşa dayandı
Daşı toprağı қana boyandı
Bitlīsī gördŭm üregīm yandı
5 Ağlama anē belkī gelīrem
Rŭz-ı meḥşerde senī görŭrem

Ḥessanқalası bir yüce қala
Etrafı anē dağlı kербela
Binbaşы gēttī gelmedī ḥela
10 Ağlama anē...

Estere bindīm oldım süvarı
Bir çavuş düşmüş mevzer yaralı

Bir anam vardır behtî qaralı

Ağlama ane...

40

Okuyanlar: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

Çalan: Abdullah Balak

QALANIN ARDINDA

Qalanın ardında ekeller darı

Ekeller biçeller yarı ba yarı

Yar bana göndermiş heyvanan narı

5 Qalmiya qalmiya ahım qalmiya
 Benî yardan eden miraz almiya

Qalanın ardında ekeller küncü

Ekeller biçeller bir avıc incî

Yar bana göndermiş heyva turıncı

10 Atma bu daşları ben yaraliyam
 Êl 'elem al geymiş ben qaraliyam

Qalanın ardında bir daş olaydım

Gelene gıdene yoldaş olaydım

Bacısı gözele qardaş olaydım

15 Atma bu daşları ben yaraliyam
 Êl 'elem al geymiş ben qaraliyam

Qalanın ardında üç ağaç incîr

Elimde kelepçe boynümde zencîr

Zencîr sallandıhça kollarım incîr

20 Qalmiya qalmiya ahım qalmiya
 Benî yardan eden miraz almiya

41

Okuyan: Ahmet Yılmaztaş

İŞTE GELDİ ARPA BUĞDAY HARMANI

İşte geldi arpa da buğday harmanı civanım harmanı

Elîmdedir kanlıların fermanı

 Koy desinler Halîl Begîm divanı

5 Ben ölürsem köşkler kılsın vîranı

Yeşil olur şu Urfanın fıstığı

Kuş tivînden Halîl Begîm yastığı

Nafîledir şu zamanın doslığı

Nafîledir şu dünyanın doslığı

10 Vîranıdır vîranı

 Koy desinler Halîl Begîm divanı

 Ben ölürsem Urfa dursün seyranı

42

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

Çalan: Abdullah Balak

HEYATLARI DEĞİRMİ

Heyatları değirmî

Bu gelen yar değil mî

Sakıplarda üç güzel

5 Birî Eşref değil mî

 Aman Eşref canım Eşref

 Aman Eşref malım Eşref

 Uykıdan oyattın benî

 Kana boyattın benî

10 Heyatlarında durdım

Aradım yarı buldım

Ben Eşrefi görince
Gözlerine vurıldım
Aman Eşref...

43

Okuyan: Fatma Sabırlı

ŞU URFANIN KAPUSI

- Şu Urfanın kapusu vay sinem eller
Parlıyor minnarası
Vay gül vay gül gül izar
5 Derdim birken oldu set hezar
Ben bı canımdan olmuşam bazar vay
Seni kim aldı göze vay sinem eller
On beş sene mehpusu
Vay gül...
10 Çıktım teline başına
Tel çektim kardaşıma
Gel ağam gel gel paşam gel
Dı gel dı gel adiya kurban
Dı gel dı gel şaniya kurban
15 Şu Urfanın içinde
Neler geldi başıma
Gel ağam gel...

44

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

NEZİFİN TÜRKÜSÜ

Yaylalar içinde Erzurum yayla vay
Şehirler içinde anam şirindir Konya ne hoştır Konya
Nezifi vurmuşlar ağlasın Urfa vay

- 5 Ana düştüm ben bir ormana yol bellî degîl yol bellî degîl
 Urfa mehpuşhanesinde gün bellî degîl ay bellî degîl
- Nezifin hırcunda bir top alaca
Saraya getirdiler anê kanlı salaca
- 10 ‘Asıyı gönderin getsin ‘ilaca
 Anê düştüm...
- Nezif yükîn yıhmış yolun sağına
Atım işlemiyor Nemrüt Dağına
Hêç insan teslim olur mı Deveçi kûlına
- 15 Ana düştüm ben bir ormana yol bellî degîl yol bellî degîl
 Benî vuran dostüm anê düşmanım degîl düşmanım degîl

45

Okuyan: Fatma Sabırlı

CABUR DAĞDAN KUŞ GELİYOR

- Cabur dağdan kuş geliyor
Mavzer sesî hoş geliyor
Bölük bölük giden ‘esker
- 5 Geri dönmüş boş geliyor
 Yazıgı oldu genç yaşına
 Memedim aslan Memedim
 Memedim civan Memedim
 Dağlarda ceylan Memedim
- 10 Anam dêr Polat Memedim vay

46

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

Çalan: Abdullah Balak

KARAKÖPRİ NARLIHTIR

Karaköprü narlıhtır lê havar dîlê dîlê lê lê
Güzelliğ bir varlıhtır lê yandım dîlê dîlê yar lê lê

Şal 'eba geyinenler lè havar dîlè dîlè lè lè
5 Birbirîne layıhtır lè öldim dîlè dîlè lè yar lè lè

Dağlara lale düştî
Güle velvele düştî
Yazığ oldu bülbüle
Gül elden ele düştî

10 Kala altı mağara
Selam edin o yara
Ben dedim yaħın olsun
Feleg attı iraga

47

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz
Çalan: Abdullah Balak

ĤARMAN YERİ SÜRSELER

Ĥarman yerî sürseler uy Senem
Yerîne gül ekseler esmer keday ben alım
Behtîlî kız başına oy Senem
5 Sevdığına vërseler esmer keday ben alım
Ĥarman yerî yaş yerî
Yavaş yerî hoş yerî
Gel seninle kaçalım
Sevdığım gëtme gëri

48

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz
Çalan: Abdullah Balak

İKİ DAĞIN ARASINDA KALMIŞAM

İki dağın arasında kalmışam
Bülbil kımın daldan dala konmuşam oy

Ne gün gördüm ne de miraz almışam
5 Ana benî bu zalımlar vurdılar oy
Vurdılar da genç yaşıma kıydılar oy
Yıkılır mı sinemanın binası
Sağalır mı genc Osmanın yarası
Sağalır mı igîd Osmanın yarası
10 Dohtora da gëttim yohtır çarası

Ana benî bu zalımlar vurdılar
Vurdılar da genç yaşıma kıydılar oy

49

Okuyan: Fatma Sabırlı

EVLERİNDE VAR BADIYA

Evlerinde var badiya sen niye gelmessen
Şeker yîdırrem duduya sen niye gelmessen
Elînden gëttim kadiya sen niye gelmessen
5 Sen şeker oğlan ‘ettar oğlan niye gelmessen
Evlerinde var bir ‘erîş
‘Eşkîn verîr keriş keriş
Azıcıh ta bennen koniş
Sen şeker oğlan ‘ettar oğlan niye gelmessen
10 Sen şeker oğlan şebab oğlan niye gelmessen

50

Okuyan: Fatma Sabırlı

PINARA VARMADIN MI

Pınara varmadın mı
Gül koydım almadın mı
Senî zalımın kızı
5 Hêc benî anmadın mı yandım yanasın gelîn

- Uy gelin gelin gelin
Öldürdün beni gelin
Bir domürcağ gül iken
Soldürdün beni gelin
10 Yandım yanasan gelin
- Güne düştüm güne düştüm
Kölgeden güne düştüm
Gidin dèyın o yara
Dedigı güne düştüm
15 Uy gelin...
- Bahçalarda menevşe
Gün kalha kölge düşe
Beni yardan edenin
Evine şivan düşe yandım nanay gelin
20 Uy gelin...

51

Okuyan: Fatma sabırlı

KARA ÇADIRIN KIZI

- Çara çadırın kıızı
Fermanası kırmızı
Gâh gèyer gâh sallanır
5 Hep kırar belimizı lè yar lè yar
- Çara çadır kıldandır
Yar yanağı güldendir
On ikı konca sevdım
Her birı bir güldendir
10 Çadırı bès direkli
Yarım çattal ürekli

El     p     rsam da
    maz dem  r   rekl  

52

Okuyan: Fatma Sabırlı

SE  ER OLDI VA  T OLDI

Se  er oldu va  t oldu
Sinem yara ta  t oldu
  t  n b  lb  ller   t  n
5 Yar gelece   va  t oldu

Se  er sebbe  t  r yarım
  mezey   ede  t  r yarım
B  lb  ller fi  an   yler
Uyan sebbe  t  r yarım

53

Okuyan: Fatma Sabırlı

    T  M BA  T  M EVLER  N  N   ALINA

    t  m ba  t  m evler  n  n   alına
Mayıl oldım bir gel  n  n dil  ne
Uy aman bir gel  n
5 Tutaydı el  m el  n
Saraydı ince bel  n

    t  m ba  t  m     iret  n g    ne
Ma'ıl oldım bir gel  n  n sa  ına
Uy aman...

10 Kil  sen  n   apısı dem  r de    l m  
Dem  r   er  den k  m  r de    l m  
Uy aman...

54

Okuyan ve çalan: İbrahim Özkan

MARHAMAM DÜŞTÜ SUYA

Marhamam düştü suya

Hêyanam gözel soya

Yerîn kulağı delîk

5 Kırhıyam ‘alem duya

Vay benden yara benden

Oğ senden yara benden

Yolçı yoliya kurban

Selam êt yara benden

10 Vay bahtım kara bahtım

Kar yağmış kara bahtım

Kış günlerim yaz oldu

Bitmedî kara bahtım

Erimez kara bahtım

55

Okuyan ve çalan: İbrahim Özkan

GELDİM GELİNLİK ÇAĞA

Geldim gelinlik çağa

Urfalım kaçah dağa

İstesey de vèrmezler

5 Sen çoban babam ağa

Çal çoban çal benî yandır

Uzahtan geç benî kandır

Dertlî olanlar bilîr

Yırlayacak zamandır

10 Saçımı öremenem

Ben sefa süremenem

Babam kövden süreli
Çobanı göremenem
Çal çoban...

- 15 Baba göziy kôr olsun
Adiy yernen bir olsun
Vermediy çoban dèye
Hıanay hıaraba olsun
Çal çoban...

56

Okuyan: Fatma Sabırlı

SEHERDEN UYANASAN

- Seherden uyanasan
Benim kimin yanasan
Yaralı bülbül kimin
- 5 Daldan dala konasan
Ağlatma gülüm yeter
Sızlatma gülüm yeter
Bana çoğ çektirdiy sen
Çekmağ ölümünden beter
- 10 Urfada açtı bağlar
Bülbül gül için ağlar
Beni zencir zaptetmez
Vefasız bir yar bağlar
- Baharın bu vahtında
- 15 Bülbül öter tahtında
Neydi başıma gelen
Bu cahallık vahtında

57

Okuyan: Fatma Sabırlı

ARDAŞ DALA ONARAM

- ardaş dala onaram
Gl derdinden yanaram
Gec buldım tz itirdim
5 ala ona yanaram
ım ne derse anaram

Gller açmaz ar yerde
Blbl ter her yerde
Felek bizi ayırdı
10 Her birimiz bir yerde
almışam gerib elde

Urfalım gem bitmedi
Taliğ kuşım tmedi
Eli gldrd felek
15 Bizi razı tmedi
Yar heyaldan gtmedi

Şığ Mağsutta talan var
Beni derde salan var
Gel kaçma nazlı yarım
20 Yad söznde yalan var

58

Okuyan: Fatma Sabırlı

DAĞIDIR YAR DAĞIDIR

Dağıdır yar dağıdır
Sinemde yar dağıdır
Başımda gem yuvası

5 Dağıtsa yar dağıdır
‘Aqlım baştan alıpsan
Beni derde salıpsan
‘Aşk odiyla yaşıpsan
Gel benim ela gözlüm

10 Güller açmış bahar göynüm
Bülbül olmuş zahar göynüm
Yarsız geçen bütün günler
Helbet ‘ömre zarar göynüm

59

Okuyan: Abdullah Balak

Çalanlar: Abdullah Balak, Mehmet Özbek, Lütfü Emiroğlu

YAR GÖZLERİN CÊYRANDIR

Yar gözlerin cêyrandır
Siyah zülfin ilandır
Ağ gerdana dolandır

5 Beni öldiren esmer
Başında yazması var
Bürnünde hızması var
Yanahta gemzesi var
Beni soldıran esmer

10 Yar kaşlari karadır
Başıslari ‘eladır
Üregimde yadır
Beni soldıran esmer
Balağ deyer bu sözü

15 Dünyada yohtır gözü
Durmadan çalar sazı
Beni güldüren esmer

60

Okuyan: Abdullah Balak

Çalanlar: Abdullah Balak, Mehmet Özbek, Lütfü Emıroğlu

BİR KIZ GÖRDÜM KARALI

Bir kız gördüm karalı

Sordım aslı Ruhalı vay lè lè

O günden lo böğüne

5 Baboş göynım yaralı

Fadile lè Fadile

Fadile yar Fadile

Derdiden düştım dile

‘Aşkidan çektim çile lè Fado

10 Yanağı alma aldır

Endamı selvı daldır

Ne hesteyem ne sağam

Sevda mıdır ne haldır

Aparın benı yara

15 Düşmüşem ah u zara

Çoy bir gün üzün görım

Çeksınler benı dara

61

Okuyan: Abdullah Balak

Çalanlar: Abdullah Balak, Mehmet Özbek, Lütfü Emıroğlu

FELEK SEN NE FELEKSEN

Felek sen ne feleksen

Bağrım ettiın elek sen

Aldın gül yüzlü yarım

5 Daha neme gereksen

Helbet üzüm gülecağ
Bülbül güle erecağ
Bu karanlığ günlerñ
Bir gün sonı gelecağ
10 Ağla gözlerim
Sızla gözlerim
Ben felek yarından
Ağlar gezerim

Herkes bahtıyar felek
15 Talihi yaver felek
Bizi bir gün görmeden
Ettiñ ihtiyar felek

62

Okuyan: Abdullah Balak

Çalanlar: Abdullah Balak, Mehmet Özbek, Lütfü Emiroğlu

DİVANAYAM DİVANA

Divanayam divana
Bu halım yardan yana
Beni yardan ayıran
5 Al kanına boyana
Çağırdım yana yana
Yar yuhudan uyana

Nice bir yalvarayım
Gendinden olmayana
10 Divanayam divana
Bu halım yardan yana
Ben senden ayrılalı
Yırlaram yana yana

63

Okuyan: Fatma Sabırlı

ËNDİM KUYIN DİBİNE

ËndİM kuyın dibİne aman ¼ardaşım
Bahtım suyn rengİne hanı yoldaşım
Analar kız bİsliyor aman ¼ardaşım
5 Vermiyor sevdİğİne hanı yoldaşım

Arpalar dize ¼eder
¼ağ gİdağ bİze ¼eder
Mevlam gİzel yaratmİş
Toppİhtan İze ¼eder

64

Okuyan: Tenekeci Mahmut Gİzelgİz

Çalan: İbrahim İzkan

AYAĞINA GÈYMİŞ ¼ARA YÈMENİ

Ayağına gèymİş ¼ara yèmenİ
Sallanma sevgİm İldİrdİn benİ
'Alem dİşman olsa severem senİ
5 Sen bir yana ben bir yana yan yana
¼aşlar ¼ara gİzler benzer cèylana

Derya kenarında bir ev yapmİşam
Kerpİcİm tİkendİ naçar ¼almİşam
O yar İçİN çoğ cefalar çekmİşem
10 Sen bir yana...

Derya kenarında ¼aynar ¼um idİM
Fenerler İçİNde yanar mum idİM
Evel Allah soyra sensİN İmidİM
Sen bir yana...

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

Çalan: İbrahim Özkan

URFALİYAM EZELDEN

Urfalıyam ezelden

Göynüm geçmez gözelden

Göynümün gözi çıhsın

5 Sevmeseydım ezelden

Ağam olasan ‘Ümer

Paşam olasan ‘Ümer

Yetım kalasan ‘Ümer

‘Esker olasan ‘Ümer

10 Urfa bir yana düşer

Zülûf gerdana düşer

Bu nasıl baş bağlamak

Her gül bir yana düşer

Ağam olasan ‘Ümer...

15 Urfa bir dağ içinde

Gülû yaprağ içinde

Urfayı Hâk sahlâsın

Bir yarım var içinde

Ağam olasan ‘Ümer

20 Paşam olasan ‘Ümer

Yetım kalasan ‘Ümer

Benım olasan ‘Ümer

66

Okuyan: Fatma Sabırlı

BEN BU DAĞIN AĞACIYAM

Ben bu dağın ağacıyam

Hem datlıyam hem acıyam

Ben Mevlamın mühtacıyam

- 5 Gel gör beni 'aşk nâyledi
Gel gör beni beni 'aşk nâyledi
Derde gırtarâyledi

Beni bu dağda buldılar

Kolım kanadım kırdılar

- 10 Ğerib oldığım bildiler
Gel gör beni 'aşk nâyledi
Gel gör beni...

67

Okuyan: Fatma Sabırlı

İSFİHANI

Aç göksin üstüne bir bağ dikeyim

Elvand elvand türlü çiçek ekeyim

Ben bu derdin hangi birin çekeyim

- 5 Ana derdi sila derdi yar derdi
Gülüm nenni nenni
Bêşikte yatan balam nenni

68

Okuyan: Nafi Budak

PORTAĞAL DİLİM DİLİM

Portağal dilim dilim

Gel otur benim gülüm vay

Ne dedim ne söyledim

5 Lal olsun benim dilim

Dola kolların boynıma

Soğ ellerin koynıma

Bir gece eyle beni

Her zeman eyle beni

10 Portağalın irişi

Gëştî kızlar sürişi

Sürisinden fayda yoğ

Yahtı beni birisi

Dola kolların...

69

Okuyan: Nafi Budak

AĞŞAMIN VAĞTI GËŞTİ

Ağşamın vağı gëştî havar lëy

Bir güzel bağı gëştî

Öldim lëy dîlëy lë dîlëy lë dîlëy vay

5 Zülfini kemend etmiş havar lëy

Boynıma tağı gëştî

Öldim lëy dîlëy...

Arpa biştım göğ iken

İçinde çağır tiken

10 Ben seni gîzlî sevdım

Sen kız ben oğlan iken

aladan döndüm bağa
Gl sarılmış yapağa
Nazlısından ayrılan
15 Nasıl gder toprağa

70

Okuyan: Nafi Budak

KÖYÜN DEVELERİ ÇEKİLİR DAĞA

Köyün develeri çekilir dağa
Annesi hatundr babası ağa
Annem babam beni attı uzağa
5 Zalım babam beni köyde bıraktı
Derdı çok dermansız derde bıraktı
Köyün develeri gder gc gelir
Heftadan heftaya karnım ac kalır
Köyde kalması da bana gc gelir
10 Zalım babam...

71

Okuyan: Bakır Yurtsever

MAYA

Havayıdır deli gönül havayı heyran yar
Alıcı kuşlar skek yapar yuvayı gerip yar
Türkmen kıızı katarlamış mayayı heyran yar
5 Çeker gider yaylasına bir gelin gerip yar
Hestenin halından ne bilsin sağlar
Dşşek melil melil yastılı kan ağlar
Eli kımalı gelin
Boynu hızmalı gelin
10 Topęı halhallı gelin

Kaşlar hıdatlı gelin
Gözler sürmelî gelin
Göğisler edalı gelin
Çaydan mı geştin vay

72

Okuyan: Bakır Yurtsever

İSFİHANDIR ASLI BİZİM ÊLİMİZ

İsfîhandır aslı bîzîm êlîmîz
Ördeg uştı vêran qaldı gölümüz
Ben gîdersem nice olur sizîn hâlinîz

5 Sen gülînen oyna
Ben hâlîma yanar aqlar gezerîm vay

Ben bu dağda dolaşırım qar diye
Yar zûlfîne asılırım dar diye
Bu yerlerde bir sevgîlîm var diye

10 Sen gülînen oyna
Ben hâlîma yanar aqlar
Ceylan gîbî gurbet gezerîm vay
Êlîm nennî nennî
Bir tanem nennî

73

Okuyan: Bakır Yurtsever

TAMBIRAM REBAB OLDÎ

Tambîram rebab oldi
Cigerîm kebab oldi
İstedîm vêrmediler

5 Bir zalîm sebeb oldi
Amayîn amayîn amayîn
Ben sana hayran

Ben sana kıurban

rdek suya dal da gel

10 Yardım haber al da gel

Eger baktın gelmedi

Tut kolından al da gel

Amayın...

74

Okuyan: Hamza Şenses

IZ ADIN FATMA GZEL

ız adın Fatma gzel

aşların çatma gzel

Eger benı seversin

5 Yalnız yatma gzel

Bu akşam buluşalım

uş gbı kklaşalım

İkımız bir yar gbı

umrca sevişelim

10 Adam ağıladan oldım

Ciger dağıladan oldım

Evel baş bağlar idim

Şimdi bağladan oldım

Bana zulüm eden z benim yar y

15 Hanım Fatmam tme naz

Gel eylenelim biraz

Yanağların kızarmış

pme ilen doyılmaz

Okuyan: Hamza Şenses

KIRMIZI GÜL KÖNCASINI BAĞLARLAR DESTE

Kırmızı gül köncasını bağlarlar deste

Ben senin 'aşkından anam olmuşum hasta

Bir mektüp yazdırdım anam o güzel dost

5 Bir nâme yazdırdım anam o güzel dost

'Aceb o mağmur gözleri uyur mı şimdi

Beni bu sevdaya salan ağlar mı şimdi

Ah altın dişlim sırma saçlım

Kara saçlım bekler mi şimdi

10 Kırmızı gül köncasını bağlarlar sarı

Ben senin 'aşkından anam olmuşım zarı

Gèce gelmez isen anam gündüz gel bari

Gèce gelmez isen yavrum gündüz gel bari

Aceb o siyah gözleri...

15 Kırmızı gül köncasını bağlarlar başa

Vallahi vurğınım anam göz ilen kaşa

Çok güzelsin küçük bayan sen binler yaşa

Aceb o siyah gözleri...

Okuyan: Hamza Şenses

MENDİL BAĞLARIM YANDAN

Mendil bağlarım yandan

Aman seni severim candan

İki yerden yar olmaz

5 Aman ya benden geç ya ondan

Öpmeye de kıyamadım ben seni

Sevmeye de doyamadım ben seni

Dar yerlerde kıstırmadım ben seni

Mendilim yele yele
10 Ben düştüm ğurbet ele
On beş mendil çürüttüm
Gözyaşım sile sile
Öpmeye...

Mendilimi düreyim
15 Bekle beni geleyim

Uyü uyan sar beni
Yar olduĝın bileyim

77

Okuyan: Hamza şenses

DIYARBEKİR BU MÜDÜR

Diyarbekir bu müdür ellerin kınalı
Destin dolu su müdür gözlerin sürmeli
Gëttin ki tez gelesin ellerin kınalı
5 Tez geldiĝin bu müdür gözleri sürmeli

Diyarbekir dört köşe
İçinde bellur şüşe
Allah sabırlar versin
Yarinden ayrılmışa
10 Almi attım nar geldi
Dar zuvaştan yar geldi
Saĝ üzünü öperken
Sol üzünden ter geldi

78

Okuyan: Hamza Şenses

URFALI ‘ELİNİN TÜRKÜSİ

Urfa dağlarında gezdiğim çağlar
Virana dönmüştür o güzel bağlar
Anneler bacılar derdimden ağlar

5 Söleyin anneme kara bağlasın

Uy nédım nédım

Arkağaş nédım

Ɔederim bêylemiş

Kıme ne dëyim

10 Urfanın önünde kavga kırıldı

Ɔurşun ata ata Ɔolım yorıldı

Söleyin dayıma ‘Elı vurıldı

Söleyin anneme kara bağlasın

Uy nédım...

79

Okuyan: Hamza Şenses

MEHPUŞANA HAVASI

Nağos olur mehpuşana havası

Ɔocıklar ağlıyor ister babasın anë

HaƆƆımız vërdiler anëm ‘ıdam cezası

5 Mehpushane seni yapan kör olsun

Kör olsun da iki eli kırılsın

Ağşam olur firengiler vurılır

Ɔardıyanlar üstümize Ɔurılır

Mehpushana...

80

Okuyan: Hamza Şenses

DUMAN DUMAN OLMUŞ KARŞIKİ DAĞLAR

Duman duman olmuş karşıki dağlar of

Çezilmiş siyenci anam anam bozulmuş bağlar oy

Bülbülün yatağı bahçeler bağlar of

5 Geribin yatağı anam anam kehveler hanlar

Hastanın halından ne bilir sağlar of

Döşek melül mehzun yastık kan ağlar of of

81

Okuyan: Mehmet Şenses

‘ELEZİZ UZIN ÇARŞI

‘Eleziz uzun çarşı

Dükkânlar karşı karşı

Öyle bir yar sevdım ki

5 Kara kaş kumral saçlı

Giderim ben de ben de

Bir ayvam kaldı sende

Ayva gibi sarardım

Din iman yok mı sende

10 Giderim dur diyen yok

Kebab oldım yiyen yok

Ayrılık kömlegini

Benden başka geyen yok

Bu dağlar olmayaydı

15 Sararıp solmayaydı

Ölüm Allahın emri

Ayrılığı olmayaydı

82

Okuyan: Mehmet Şenses

URFANIN KURTULUŞ TÜRKÜSÜ

Çamayı çaldım taşla

Geliyor İsmet Paşa

‘Askerinle ordinla

5 Atatürk binler yaşa

Çolımı salladım toplar oynadı

Çara taş içinden ‘asker kaynadı

Yaşasın Urfa teslim olmadı

10 Dı yêrî yêrî yêrî kumandanlar yêrî
‘Askerlerin gidiyor dönmeyor gèrî

Atımı getirin binem üstüne

Bêşlî mavzerimî alam destime

Düşman askerleri gelmez üstüme

Dı yêrî...

83

Okuyan: Mehmet Şenses

İNDİM HAVİZ BAŞINA

İndim havuz başına

Bir kız çıktı karşıma

Sevda nedir bilmezdim

Sen getirdin başıma

Gelemem ben gidemem ben

Başkasına gönül viremem ben

Aç kolların sar kolların

Üşüdüm üşüdüm saramam ben

10 Havuz başında burma

Çapkın karşımda durma

Kırpıklerin ok olmuş
Yeter kalbime vurma
Gelemem ben...

84

Okuyan: Mehmet Şenses

YAR YÜREGİM YAR

- Yar yüregim yar
Gör ki neler var
Bu helk içinde ha beyim
5 Bize de gülen var

Bu yol uzaktır
Menzili çoktur
Geçidi yoktur
Derin de göller var

10 Habeşin bağında vurdular beni
Ölmeden mezara koydılar beni
Yarın sinesinden aldılar beni

Kör ola kör ola düşman kör ola
Elindeki şişe düşe kırıla

85

Okuyan: Mehmet Şenses

ARPALAR KARAĞILCIK

- Arpalar karağılçık yar
Dama çıkma bel açık yar
Eger göynün ben deyse yar
5 Al çarşafı yola çık yar

Damda fıstık olur mu
Ateş yastık olur mu

Sen orada ben burda
Böyle dostl k olur m 

- 10 Damda fıstık ağacı
Ç t gezer iki bacı
K     hele mele
B y   ser    herci

86

Okuyan: Mukim Tahir

AYAĞINDA  KONDIRA

Ayağında  ondıra
Yar gelir dura dura     m ben     m
Gen    mr      r    m

- 5 G ks me vura vura     m ben     m
    m ben     m,
    m yar     m
N re g tsen gel rem
Ben bir yes r olıram
10 Mutlak seni alıram
N re g tsen gel rem

Ben bir T rk oğlıyam
Arar seni bulıram vay

- Bind m kerp   divara
15 S yrett m esk  yara
Esk  yar hele mele
Can  urban yeni yara
    m yar     m
Ar an sura gel rem
20 Ben bir y   r olıram
Mutlak seni alıram

Arkan sura gelirem
Ben bir Türk oğlıyam
Arar seni alıram

87

Okuyan: Mukim Tahir

KAPUYI ÇALAN KİMDİR

Kapuyı çalan kîmdir
Aç bakım gelen kîmdir
Yaram derine düştü
5 Belki gelen hekimdir
Koy desinler desinler
Şeker badem yesinler
O dilleri yesinler
Helepli bahçasında
10 Nesimem oynar desinler
Feridem oynar desinler
Liverimin keytanı
Sen geldin ağam hanı
Sen geldin dostım hanı
15 Seni seven çoğ olur
Candan sevdüğüm hanı
Candan sevgülüm hanı

88

Okuyan: Mukim Tahir

ELLERİ PAMBÜĞ

Elleri pambüğ
Saçları sarı
Gözleri mağmur
5 Yanağı elma

- Dudağı kiraz
Dişleri sedef
Gerdanı bayaz
Emeydim biraz
- 10 Canım sana kurban Hêyreddin aĝe
Canım sana heyran Heyreddin aĝe
- Ammanım amman
Güzelim amman
Dilberim amman
- 15 Meyhoşum amman
Serhoşum amman
Sekranım amman
Güzelim amman
- 20 Canım sana kurban Hêyreddin aĝe
Canım sana heyran Heyreddin aĝe
- Urfalım amman
Serhoşum amman
‘Enteplim amman
Yoluna kurban ben sana heyran

89

Okuyan: Cemil Cankat

URFANIN ETRAFI DUMANLI DAĞLAR

- Urfanın etrafı dumanlı dağlar
Ciğerim yaniyor anem gözlerim ağlar
Benim zalim derdim cihanı yakar
- 5 Gezme ceylan bu dağlarda seni avlallar
Annenden babandan yardan ayrı koyallar
- Ceylan senin gibi yürğim yara
Cihanda derdime anem bulmadım çara

Kimselerim yohtır söylesin yara
10 Gezme ceylan...

Urfa dağlarında gezer bir ceylan
Yavrusunu kaybetmiş ağlıyor yaman
Yarımın derdine bulmadım çare
Gezme ceylan...

90

Okuyan: Cemil Cankat

GİDİYORUM AĞLAMA

Gidiyorum ağlama
Saçlarını tarama
Karaları bağlama
5 Saçlarından bir tël vër
İlac olsun yarama
Melhem olsun yarama
Gel yanıma yanıma
Seni saram canıma

10 Ben bir keklik olaydım
Yollarına konaydım
Giden gelen yolcudan
Sevdiğimi soraydım
Gel yanıma...

15 Bir yaralı dağlıyam
Bağçalıyam bağlıyam
Bir yaralı dağlıyam
Bağçeliyem bağlıyam

Ben yardan ayrılalı
20 Yürekten yaralıyam

Cigerden yaralıyam

Gel yanıma...

91

Okuyan: Cemil Cankat

ASKER OLDUM AĞLAMA

Asker oldum ağlama

Ciğerimî dağlama

Saçlarını tarama

5 Saçlarından bir tël vër

İlac olsun yarama

Haydè gülüm haydè

Haydè anam haydè

Bu yol Urfaya gïder

10 Bir kınalı kız gïder

Bu kız yolu şaşırımış

İşallah bïze gïder

Haydè canım haydè

Bı kız yolu kaybetmiş

15 İşallah bïze gïder

Haydè gülüm haydè

Yangınlı bal olaydım

Erïyïp yağ olaydım

Yarın ince belïne

20 İpeklï bağ olaydım

Haydè anam haydè

Haydè gülüm haydè

Vallahi yalancısın

Billahi yalancısın

- 25 Sen bir heremzadasan
Korqaram elliyesin

Vallahi ellemenem
Billahi ellemenem
Dudağıdan öperim
30 Kimsiye söylemenem
Yanağıdan öperim
Kimsiye söylemenem
Gerdanidan öperim
Kimsiye söylemenem

92

Okuyan: Cemil Cankat

GELİNİ GELİNİ

- Gelini gelini kövün gelini
Saramaz oldım da ince belini
Gelın ağılarım uy uy
5 Söyler ağılarım uy uy
Gezer ağılarım uy uy

Karşıdan da anam ahıyor sèller
Derdimi söylersem delidir derler
Ciyerim yareli ne bilsin eller
10 Gelın ağılarım...

Ben de bu gelini yaralı gördüm
Kolları boynımda dolalı gördüm
Ben de bu bahtımı qaralı gördüm
Gelın ağılarım...

15 Elma gibi yaniyorum
Aman aney ayva gibi soliyorum
Nazlı yardan haber aldım

Aman aney hastayım da öliyorum
Lê lê yandım gurbet êlde öliyorum

93

Okuyan: Cemil Cankat

BAĞ KARA GÖZLÜ CÊYLANA

Bağ kara gözlü cêylana
Bölenmiş al kıvıll kına
Yavrüsünü avcū almış
5 Nasıl ağılar yana yana

Bu dağlara avcū daldı
Cêylanımı avcū aldı
O güzel cêylanı aldı
Ben yanarım cêylanıma
10 Ben ağılarım cêylanıma
Yavruları öksüz kaldı

Şu dağları bürüdü kar
Avcular cêylanı arar
Ben ağılarım cêylanıma
15 Alma zalım avcū alma
Arkasında yavrüsü var

94

Okuyan: Cemil Cankat

BİR DARACIK PENCERE

Bi daracık pencere
El vurmayın incire
Zalim baban duyarsa kız
5 Bizı vurur zencire
Öldürdün beni aman
Yandırdın beni aman

Mahfettin beni aman

Elim deydi eline
10 Ma'il oldüm diline
Dünyayı ben deyişmem
Saçının bir teline
Öldürdün beni...

Her ayın her yılından
15 Her yılın her ayından
Günde bir kerpîç düşer
Gönlümün sarayından
Öldürdün beni...

Keman mıdır yay mıdır
20 Şarkı mıdır saz mıdır
Zülfüne bend olmuşum
Ayrılmak kolay mıdır
Öldürdün beni...

95

Okuyan: Cemil Cankat

MAĞARADA İPLİĞİM

Mağarada iplğim le
Asya da benim kekligim
Mağarada ipligim lo
5 Safya da benim kekligim
Hêç aqlına gelmiyor mu
Tenhalarda gezdigim
Li berde li berde
Li berde berde berde
10 Vallah düşüm ben derde
Li berde berde berde
Yeni düştüm bu derde

Devriyeler sardı bizi
Neydim kaderim böyle
15 Mağaram sarı bağlar lo
Kız söyler gelin ağlar

Niye ben ölmüş müyem lo
Asyam qaralar bağlar
Safyam qaralar bağlar

96

Okuyan: Cemil Cankat

BAĞDA GÜLLER AÇIYOR

Bağda güller açıyor
Gülüm benden kaçıyor
Gülüm harmanı gezer
5 Ah yüreyim de acıyor
Aman aman Bağdagül
Şakır şakır dalda gül
Biraz acıq beriye
Harmanlıktan geriye
10 Bağda gülün sarısı
Geldi gece yarısı
Yirmisine basınca
Oldün efe qarısı
Aman aman...
15 Bağda güller destedir
Bugün gülüm hastadır
Dünya cevahir olsa
Benim göynüm sendedir
Aman aman...

Okuyan: Fatama Sabırlı

SEHERDEN ENDİM BEN BAĞA

Seherden endim ben bağa

Güller sarılmış yaprağa

Mirazını almayanlar

5 Nasıl girecek toprağa

Aman aman

Ölürüm ben ayrılamam

Bülbülleri har ağlatır

‘Aşıkları yar ağlatır

10 Ben felege nelyemişem

Beni her şehir ağlatır

Aman aman...

Okuyan: Cemil Cankat

CEMO

Gülleri düşürürsün

Cemo ne düşünürsün

Düşünme kölen olam

5 ‘Aklımı kaçırırsın

Uy Cemo uy Cemo vay Cemile

‘Kurban ismine Cemo

‘Hayran cismine Cemo

Ay Cemo vay Cemo vay Cemo vay Cemile

10 Cemo gül açanda gel

Bahçeyi dolaş ta gel

Bahçeden gelemessen

Pencereden kaç ta gel

Pencereden atla gel

15 Uy Cemo uy Cemo vay Cemile
Kurban ismine Cemo...

Kaşların mildir oğlan
Gel beni güldür oğlan
Çok ta güzel değilsin

20 Aklımı çalan oğlan
Uy Cemo uy Cemo vay Cemile
Kurban ismine Cemo...

99

Okuyan: Fatma Sabırlı

GECER YARIM OLDU

Geceler yarım oldu aman anam geribem
Ağlamak kârım oldu aman anam geribem
Her dertten yıkılmazdım aman anam geribem
5 Sebebim zalım oldu aman anam geribem
Bayram gelmiş neyime
Kan damlar yüreğime
Yaralarım sızlıyor
Doktor gelmiş neyime

100

Okuyan: Cemil Cankat

KAYALAR KAYALAR

Kayalar kayalar sarı kayalar
Kayanın altında yarım uyarlar dağların kurdu
Dağların kurdu yarım uyağlar
5 Yar ikimizi bir kabre koyallar
Anam ağlama ciyer dağlama
Evmizin önünden gelir geçersin
Kanımı kadehe koyar içersin dağların kurdu

- Ya benî alırsın ya vazgeçersin
10 Anam ağlama ciğer dağlama
Üç arkadaş gelir yanı yan yana
Sayamın ucü bölendî kana dağlar aslanı
Bir haber verin söyleyin karib anama
Anem ağlama ciger dağlama dî nennî nennî

101

Okuyan: Ömer Alaybeyi

ANNAMA SÖLEYİN

- Annama söyleyin damda yatmasın
Çuğa şalvarıma uşçür taħmasın
Oğlū gelir dēye yola baħmasın
5 Dī vurūn vurūn Türk uşakları namus günūdūr
Annama söyleyin malımı satsın
Kānlı kōmlegīmī bağrına bassın
Nişanlīm gözeldir kardaşım alsın
Kardaşım almassa ēllere kalsın

102

Okuyan: Ömer Alaybeyi

BÖĞÜN AYIN ONÜDÜR

- Bөгүн айın onūdūr aēē
Yüküm buğday unūdūr
Evliye gönül vērme aēē
5 Eve gīder unūdūr

HOYRAT VE ME'ENİLER

HOYRATLAR

103

Okuyan: Kadir Yılmaz

Sene dağlar

Kar yağmış sene dağlar

Bir elde 'erzihalım

Bir elde sened ağılar

5 Bir tenedir

Bir sümbül bir tenedir

Embiyalar içinde

Muhammed bir tenedir

Kara gözler

10 Kaş siyah kurban kara gözler

Gemim deryada kaldı

Kaptanı kara gözler

104

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

Ya kandır

Ya hicrandır ya kandır

Yarın Hakkın divanında

Tutacağım yakandır

5 Sürinen

Koyun kuzu sürinen

Madam çoban değilsen

Ne gezersin sürinen

Mèyde ne var
10 İç mèyĩ mèyde ne var
At oynar kılıç parlar
İğitsey mèydana var

Yārı yolda
Kĩm görmĩş yārı yolda
15 Èller menzĩle vardı
Bĩz kaldıḡ yarı yolda
Bèmal eliden
Esmer eliden
Kibar eliden

20 Yar içerden
Kes baḡrım yar içerden
Gözĩm kapıda kaldı
Çıḡmadı yar içerden

105

Okuyan: Bakır Yurtsever

Yanım yanım
Çürüdĩ yèrde yanım
Dostlar yandı kül oldu
Görmeden ḡardaş ben de yanım
5 Aḡ dèmeden
Ḗardaş çürüdüm aḡ dèmeden
Cigerĩm göz göz oldu
Ḗan dükürür ah dèmeden yar yar
Ḗoyunlar ḡuzliyanda
10 Yaralar sızliyanda
Ben senĩ nèrde bulım
Her göynüm arzuliyanda yar yar

106

Okuyan: Seyfettin Sucu

Bu Һandan

Kervan işler bu Һandan vay vay

Kes zülfün Һerac  yle

Ѐurtar ben  bu Һandan

- 5 G zel el nden yar
 Ş r n el nden yar yar

107

Okuyan: Kadir Yılmaz

G l d ğ m 

  z lmez g l d ğ m 

Bunca bayramlar g şt 

K m g rd  g ld ğ m 

- 5 Derd  b le
 Tebip yo   ardaş derd  b le
 Tebip dermana g tt 
 Get rd  derd  b le

Bağdayam
10 Ba  a deg l bağdayam
 D şt m bir zalım derde zalım yar
 Bir   z lmez bağdayam
 Zalım el nden yar
 Esmer el nden yar yar

108

Okuyan : Mukim Tahir

Yaram sızlar

O  degm ş  ardaş yaram sızlar

Yarasızlar alından
Ne bİlsİn kİbar yaram sızlar
5 Ağamın elİnden nere ġİdİm ben
Zalımın elİnden nasıl edİm ben
Yeter ağlattın benİ

109

Okuyan: Kadir Yılmaz

Dolu an ġöz
Doludur dolu an ġöz
Bana derler ağlama
Durur mu doluan ġöz

110

Okuyan: Kadir Yılmaz

Ur faydadır
Düşmana ur faydadır
İġİt oağ ararsay
Membe‘İ Urfaydadır
5 Dağ itti
Duman öktİ dağ itti
Bİz de bir oymağ idİK
Felek vurdu dağİttı zalım yar
azan ağlar
10 Od yanar azan ağlar
Öksİz yetİm ölenİN
ebrİNİ azan ağlar
ülmemeyden
Ağlaram ülmemeyden
15 Emlek uzı olaydım
EmeydİM ül memeyden

ME'ENİLER

111

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

Ay doğdı güne döndü

Gözyaşım sële döndü

Sen benden ayrılalı

Han evim çöle döndü

5 Bermal eliden vay

Mehkum eliden vay

İnciler kilelendi

Timinler silelendi

Sen benden ayrılalı

10 Benzime kül elendi

112

Okuyan : Tenekeci Mahmut Güzelgöz

Gözlerinde cadı var

Bahtıhça dilim bağlar

Kül o yarın başına

Vefasızlara bel bağlar

113

Okuyan: Nafi Budak

Bülbüller düğün eyler

Bilmem ki ne gün eyler

Ben felege neyledim uy uy

Feleg bildiğin eyler

5 Yeri dilber yeri yeri

114

Okuyan: Kadir Yılmaz

- Peştimal uçtı baştan
Kıprık var uzun kaştan
Kara gözlerin degıl mı
Beni çıhardı baştan
5 Esmer eliden vaḡ vaḡ

Bu baḡ bızım olaydı
Korüğ üzüm olaydı
Ortaḡlıḡ malı nêdem
Hepsî bızım olaydı

10 Bu daḡın karı menem
Gün vursa erimenem
Yeddî yıl yêrde yatsam
‘Aşıḡam çürimenem

14 Kalkān daḡı düzleri
Hoş olır gündizleri
Bin yıl geḡse aradan
Unıtmanlıḡ sizleri

115

Okuyan: Hamit Belli

- Anêy keribem kardeş bu vatanda
Oḡıl ğerip bûlbûl ôtende
Ġeriblig yaman olūr
Baş yastıḡa yêtende
5 Ağamın elinden
Nazlımın elîndem nêre ğdım ben

116

Okuyan: Hamza Şenses

Kışlalar doldı böğün

Doldı boşaldı böğün

Gel kardaş görüşelim

Ayrılık oldı böğün

5 Naçar elinden vaḥ vaḥ yar yar

Geceler yarım oldı

Ağlamak kârım oldı

Her dertten yıkılmazdım

Nazlım sebebim zalım oldı

10 Zalim elinden vaḥ vaḥ yar yar

Yaralandım yatmadım

Anëy yaram açıp baḥmadın

Qaldı ḥesretimiz kıyamata

Güzel el boynıma atmadın

15 Ḥayın elinden vaḥ vaḥ yar yar

117

Okuyan: Bakır Yurtsever

Buradan bir atlı geştı

Kardaş yarama bastı geştı yar yar

Tebip yaramı elleme

Yaramın vaḥtı geştı yar yar

5 Kurbanam her gelene

Kardaş zülfünden ter gelene yar yar

Mezerimî yüce yapın

Nazlı yavrularım gele gölgelene

118

Okuyan: Culha Mahmut Yapar

Çiğeg aldım kebattan

Yarin yüregi polattan

Ben yara çok yarvaldım vay vay

Vazgeçmedi iynattan

5 Bermal eliden vay

Naçar eliden vay

Esmer eliden vay vay

Aman aman ben de gülem

Açılmış kurban ben de gülem

10 Gönlü şad olan gülsün kurban

Gün olur ben de güllem aman aman

Araçını çinini

Öpüm lebin için

Dün gece neredeydin

15 Göynümüm gögerçini

DİVANLAR

119

Okuyan: Hafız Ahmet Uzungöl

GEZEL

‘Aşkım ebedidır erecek sanma zevāle

Dönsem elem-ı ıahr-ı firākınla hilāle

Beygāne-yı ğemdım senı ben görmeden evvel

5 Ettın bugün eglencemı feryād ile nāle

Sevdımse senı safvet-ı vıjdān ile sevdım

Bir lahza bile düşmedim ümıd-i visāle

Aylar seneler böyle firākınla ğeçer de

Hālā senı zālīm edemem Hakkā havāle

10 Kım dırdı kader dūr edecektı birbirımızden

Eyyām-ı sa‘adet dönecek böyle heyāle

Feryād ederek ağlar ise çok mu Nezıhe

Düştı yine bir sāhilı yok behr-ı melāle

— . . / . — . . / . — . . / . — . .

120

Okuyan: Hafız Hamit Belli

GEZEL

Ğeştı ömrüm derd ile ālemde cānān ağlasın

Ğülmedım ğüldürmedı beht-ı perıřān ağlasın ölürem ben

El ele helka tutıp feryāde gelsın dostlarım yar yar

5 Nāzeninler cem olüb kebrimde her an ağlasın

— . . . / — . . . / — . . . / — . . .

121

Okuyan: Bekçi Bakır Yurtsever

GEZEL

Bende Mecnûndan füzûn ‘âşıklıg ist‘idâdı var
‘Âşıkk-ı sâdık benem Mecnûnın ancağ adı var

5 Ehl-î temkinem benî benzetme ey gül bûlbûle
Derde yoğ sabrı anın her lehse bin feryâdı var

Öyle bed hâlem kî ‘eḥvālım görende şād olır
Her kîmîn kîm dehr cevriinden dil-î na-şâdı var

Gezme ey gönlîm kuşu ğafil fezâ-yı ‘aşқта
Kim bu seḫranın güzergâhında çoğ seyyâdı var

— . — — / — . — — / — . — — / — . —

122

Okuyan: Bekçi Bakır Yurtsever

GEZEL

Benî candan usandırdı cefâdan yâr usanmaz mı
Felekler yandı âhımdan murâdım şem‘î yanmaz mı

5 Kemû bîmârına cānān devâ-yı derd eder iḫsān
Niçîn kılmaz bana dermān benî bîmār sanmaz mı

. — — — / . — — — / . — — — / . — — —

123

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

MURABBA‘

Ağarmış saçlarım bir dağ başında kıare dönmüşştir
O dağın dâmeninde gözlerim enhâre dönmüşştir

Bütün mû-yî siyâhım bembeyaz izhâre dönmüştür
5 Tenimde cevher-î cân bir çekilmez bâre dönmüştür

Cihâna geldigim günden berî pek çok cefâ gördüm
Ezildim bâr-ı gem altında bin türlü ezâ gördüm
Degil bi-gânelerden âşinâlerden belâ gördüm
Vücüdüm âlem-î sıhhatte bir bîmâre dönmüştür

10 Felek gayet dönek dünya da bir cellâd-ı müdhiştir
İçinden çıkması bu müşkilatın heyli bir iştir
Degirmen sanki yıl ay çerh-ı eyyâmı bir diştir
İçinde ‘ademoğlu bir ufağ çavdâre dönmüştür

Sen ister boynuna ip istersen cevherli kordon tağ
15 Bu dünyada nesibin en nihâyet bir avıç toprağ
Beğası var mı dehrin dîde-yî im‘ân ile bir bağ
Nice me‘mure-i âlem harâbezâre dönmüştür

Muvaqqettir eger hükmëylesen dünyâya ser tâ ser
Çıhar âhırı elinden bin yerinden bağlasan çember
20 Cihâne sığmamışken bir mezâre sığdı İskender
Varıp bakırsan o da şimdi yıkık bir gâre dönmüştür

Ne olmuş olsa da ‘âdem kalmamış zevkı dünyanın
Hele me‘mûr olursa rehetî olmaz bir insanın
Hükümetlerde feryadı çekilmez nâle giryânın
25 Felek Heccâc-ı Zalimden daği geddâre dönmüştür

Görüp te sûrete zâhidî zannetme ki bi-çâre
Açar isterse tiğ-ı cevriyle sinemde bin yâre
Verir evvel nesihet sonra âdemden alır pâre
Böyük gümrîkte vâ‘iz sanki bir simsâre dönmüştür

30 Duyan yok söyleme başında bin türlü belâ olsa
Emin olma bir şehse kim hetta pâdişâh olsa

Soḡar ‘eḡrep ḡibī firsat bulınca ‘eḡrıban olsa
Bütün ebnā-yı ‘ādem bir zehirli märe dönmüşür

. — — — / . — — — / . — — — / . — — —

124

Okuyan: Tenekeci Tenekeci Mahmut Güzelgöz

GEZEL

Tükendī naḡt-ı ‘ömrüm dilde sermāyem bir ah ḡaldı
Ne vasl-ı ārız-ı dilden ne yārenden nigāh ḡaldı ⁽²⁾

Derūnüm derdīnī Lokmana gösterdīm dedī eyvaḡ
5 Bu derdīn def‘ine çāre ḡaḡiki bir ilāh ḡaldı

Ḳara günlerde mī ḡaḡ ḡylemişür kīm benī mevlā
Tutıldı şems-ī beḡtīm ḡonca güllerīm siyāh ḡaldı

Periḡān ḡalıma hēç kimseden olmadı imdāt
Benim arz etmedīḡım şāh vezir ī pādīşāh ḡaldı ⁽³⁾

10 Bı Rıf‘et varını yāren uğrına ēyledī yaḡma
Elīnde sāde bir keşkül başımda bir külāh ḡaldı

. — — — / . — — — / . — — — / . — — —

125

Okuyan: Hafız Ahmet Uzungöl

MUḤAMMES

‘Acebe ruḡları gül dīde-yī ḡunım göre mi
Lutfēdīp vādi-yī fırḡette bu ḡalım sora mi
Dest-ī ḡudretle ciger zeḡmīne merhem vura mi
5 Meded ēy derd-ī senem derdīne dermān ere mī
Veḡtīdīr dem be dem artar yūreḡīmīn veremi

2. Ne vasl-ı ārız-ı gülden ne yārenden nigāh ḡaldı

3. Ḳalım arz etmedīḡım şāh vezir ī pādīşāh ḡaldı

- Neylerim cām-ı mèyî ben o gülün mestisîyem
Eşîğinde öleyim miḥnete şāyestesîyem
Elīm ermez vuslata bend-î cünün bestesîyem
10 Hèylî demdir ben onun gözlerinin ḥestesîyem
Süre gelse yüzümün üstüne bassa ḳedemî
Dem be dem ateşe pervâne gîbî çevrîlîrîm
Aḳıtıp göz yaşımı hicr ile bîmār olırım
Ah edîp şām u seḥer vusla temennā ḳılırım
15 Yüzümü göglere tutub geceler yalvarırım
Kâfîrîn vèrdî murādın ya benim vermeye mî
El-eman senden medet ya ḥezret-î âlem penāḥ
Ḳalmadı cismimde tāḳat çekmeden derd ile āḥ
Dağ-ı sinemden gelîr her dem sedā-yı āḥ ü vāḥ
20 Bu imiş ḥakk-ı ezelden beḥş-i teḳdir-i ilāḥ
- . - - / - . - - / - . - - / - . -

126

Okuyan: Hafız Ahmet Uzungöl

GEZEL

- Nice bu nār-ı ‘eşḳınla ciger yansın kebāb olsun
Bu ateşle nasıl cismim nezirîm zevk-yāb olsun ⁽⁴⁾
Benî şād étmedî bir dem gönül me’yūs enisîm gem
5 Nedîr bu ḥālet ey gül-fem ḳomaz cismimde ḥāb olsun ⁽⁵⁾
Yeter şāhım yeter étme bana cevır ü cefā böyle
Günahım var ise söyle mücāzātım ‘ezāb olsun

4. Nice bir nār-ı ‘aşḳınla ciger yansın kebāb olsun

Bu ateşle nasıl cism-î nizārım zevk-yāb olsun

5. Nedîr bu ḥālet ey gül-fem ḳomaz çeşmimde ḥāb olsun

Senî benden ayırmak isteyen bed-māye ḥesedîn ⁽⁶⁾

Yıkılsın ḥanımanı tişe-yî gemle ḥarāb olsun

- 10 Niçin zulmette kılsın ‘Abdi-yi bî-çāre insaf èt
Niķābın aç bana göster cemālin māh-tāb olsun ⁽⁷⁾

· — — — / · — — — / · — — — / · — — —

127

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

GEZEL

Yanıp bir nār-ı ruḥsāre çırağān olduğun var mı

Senin pervāne veş şem‘-î şebistān olduğun var mı

Demışsın ey sebā yok bağ-ı dilde sümbül-ü efkār

- 5 Hevā-yi zülf-î yār ile perîşān olduğun var mı dād ey

Gürūh-ı zenperestānın demışsın pīriyim zāhid

Senin beyt-ü senemde Şeyḥ-î Sen‘ān olduğun var mı

Visāl-ı ‘iyd-i eṭhayı nice ümīd edersin sen

O şuḥun kıtline ‘idinde kıurban olduğun var mı ⁽⁸⁾

- 10 Niceler Tālīb-ı feyz-î muḥabbet olmak isterler

Senin ol tekke-yî ‘üşşāka miḥmān olduğun var mı

Züleyhā-yi murāda na’ıl olmak ḥeyli müşkil zāhid

‘Azīzīm Yūsuf-āsā bend-i zindān olduğun var mı

Perī rū’yāyı teşḥīr eylemekse maksadın ey dil ⁽⁹⁾

- 15 Fehīma mülk-i Belkıse Sülèymān olduğun var mı

· — — — / · — — — / · — — — / · — — —

6. Senî benden ayırmak isteyen bed-māye ḥüssādın

7. Niķābın aç yüzün göster cemālin māh-tāb olsun

8. O şuḥun bismil-i ‘idinde kıurban olduğun var mı (İshakoğlu)

9. Perī ra’nāyı teşḥīr eylemekse maksadın ey dil (İshakoğlu)

Okuyan: Culha Mahmut Kayar

GEZEL

Nice bir esret-ı dildār ile giryān olayım

Yanayım ateş-ı aşkın ile büryān olayım

Görmedim gül yüzünü āh ü figān etmedeyim

Akıdıp göz yaşımı derd ile nālān olayım

5 Kābladı bu nar-ı firķet cism-ı ğem-ālūdemı

Korķarım eşre ķeder böylece sūzān olayım

Sevdığım rehmet yeter incitme artık ķelbimi

Ger dilersin Yūsuf āsā bend-i zindān olayım

10 Lufiyim bülbul ğibi ğülşende feryād eylerim

Vuslāt-ı yār ile ancak şād ü hendān olayım

— . — — / — . — — / — . — — / — . —

SONUÇ

I. Az da olsa yabancı öğelerle karışmış, dikkate değer bir yapıya sahip olan Urfa türkülerinin dili, Eski Anadolu Türkçesi ve Azerî Türkçesi'nin bazı ses, biçim ve söz dizimi özelliklerini taşımakta olup alınma kelimelerin dışında saf, temiz, duru ve akıcı bir Türk ağızdır.

Urfa, Kerkük ve Tallâfer yörelerinden derlenen türkü, mani, hoyrat vb. metinler üzerinde, ses ve biçim bilgisi bakımından yapılan incelemeler sonunda, bu üç ağızda ortak olan birçok dil özelliklerinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Bütün bölgeyi içine alan ortak özellikler yanında, yer yer beliren bir takım ağız ayrılıkları varsa da bunlar ortak özellikler yanında yok denecek kadar azdır.

Elde bulunan malzemeye dayanarak vermeye çalıştığımız bazı ses ve şekil bilgilerinin ortaklığı Urfa, Kerkük ve Tellâfer yöresi ağızlarında hakim olan dilin, Oğuzcanın Azerî Türkçesi özelliğini taşımakta olduğunu göstermektedir. Bu yolla Urfa, Kerkük ve Tellâfer ağızlarını, Azerî Türkçesi'nin güneybatı kolu olarak aynı sahada saymak mümkündür.

Oğuzlardan önce bu bölgede bulundukları bilinen Kıpçakların dilinden kalma bazı unsurların da bölge ağızlarında bulunduğu görülmektedir.

II. Urfa müzik ve edebiyat alanında eskiyle yeniye birlikte kullanan bir kültür şehridir. Türkülerde anlatım sade olup, içten geldiği gibi söylenmiştir. Urfalı sanatçılarda bir tür sözü şiire dönüştürme ustalığı vardır.

Urfa türkülerinde işlenen konuların başında aşk ve onun gönülde bıraktığı ıstırap gelir. Düşünce, hayal ve coşkunun anlatımında kelimelerin yerli yerince ustalıkla kullanıldığı görülür.

Urfalı sanatçılar, ileri öğrenim görmemiş olsalar bile, dili en ağır gazelden en sade maniye kadar ustalıkla kullanan bir edebiyat ortamında bulunuyor olmalarından dolayı türkülerde Türkçenin söz varlığı ve anlatım olanaklarını çok iyi kullanmışlardır.

Divan şiiri tarzında yazılmış olan şiirlerin dışında kalan Urfa türkülerinde az çok Arapça ve Farsça kelimelere rastlanmaktadır. Bunların büyük bir çoğunluğu, bulunulan coğrafya ile ilgili olup konuşma diline sızarak kullanıma girmiş kelimelerdir.

Urfa türkülerini çekici kılan anlatım özelliklerinin başında doğal söyleyiş gelir. Bu, günlük konuşma dilinden yararlanılarak gerçekleştirilmiştir. konuşma dilindeki doğal, rahat, zorlamadan uzak söyleyiş, Türkülerin daha etkileyici, dolayısıyla kalıcı olmasını sağlamıştır.

Urfa türkülerinin üslûp özelliğinin başında anlatımındaki içtenlik gelir. Bu içtenlik, sade ve iddiasız dille yansıtılmıştır. Urfalı, türkülerde alçakgönüllü ve içli bir ses tonuyla konuşur. Bu üslûp özelliği, dinleyiciyi Urfa Türkülerine yaklaştırmış, dinleyiciyle türkü arasında rahat iletişim kurulmasını ve türkülerin çoğunun sevilerek günümüze ulaşmasını sağlamıştır.

Urfa türkülerinin geçmişten günümüze gelmesinde ve dinleyici tarafından sevilmesinde bu içten, coşkulu ve yakaran anlatımın payı vardır.

Türküleri kalıcı kılan önemli özelliklerden biri olan anlatım yoğunluğudur. Az kelimeyle duygu ve düşüncüyü aktarabilme, gibi halk şiirinin ana özellikleri Urfa türkülerinde bariz bir biçimde kendini gösterir.

Urfa türküleri, anlamla anlatım bütünlüğünün ustaca sağlanmasıyla meydana getirilmiş şiirlerdir. Etkileyici gücü, sevilmesi ve geçmişten günümüze ulaşabilmiş olmaları, önemli ölçüde buna dayanmaktadır. Kendine özgü farklı bir dili, farklı bir üslûbu vardır. Onun bu farklı üslûbunun yaratılmasında, özgün duygu ve düşünceye; çevreye, tabiata ve medeni hayata ilişkin konulara yer verilmesinin yanı sıra, konuşma dilinin kısa cümle, devrik cümle, soru cümlesi, seslenme kelimeleri, deyimler gibi öğelerinden yararlanılmasının; uyak, ölçü, ses tekrarı gibi ahenk unsurlarının ustaca kullanılmış olmasının önemli rolü vardır.

Ayrıca içten, sade, alçakgönüllü bir dil kullanımı, türküleri yalnız yaşatmakla kalmamış, aynı zamanda onların etki alanını genişletmiştir. Kısacası Urfa türkülerinin değişik çevrelerce tutulup sevilmesinde bu anlatım ustalıklarının payı büyüktür.

Urfa Türkükerinde bentler ölçü ve uyak bakımından oldukça sağlam bir yapıya sahiptir. Kusursuz ölçü, zengin uyak, türkülerin tümünde ahenkli bir musikinin doğmasını sağlamıştır. Urfa türkülerinin ana ölçüsü *hece*'dir. Bir kaç parça dışında, divan şiirleri kadar değilse de ölçü ve uyak bakımından mükemmelliğe erişmiş şiirlerdir.

Yörede en çok görülen şiir biçimleri *mani*, *hoyrat*, *koşma*, *türkü*, *gazel*, *murabba* ve *muhammes* adları altında kümelenmektedir.

III. Ağızlar, bir dilin önemli alanlarından biridir. Ağız araştırmalarına esas olacak derleme çalışmalarında baş vurulan *türkü*, *mani*, *gazel* vb. manzum eserler çeşitli sebeplerle bir yörenin ağzını tam olarak yansıtmamaktadırlar. Bu sebeplerin başlıcaları şunlardır:

1. Bu tür metinler gezici olduklarından başka bir ağız bölgesinde biçimlenip bu bölgeye gelmiş olabilmekte; veya kitap, cönk gibi yazı dili ile kaleme alınmış yazılı kaynaklardan alınarak kısmen yöre ağzına uydurulmuş olabilmektedirler.

2. Şiirin biçimini oluşturan, hece ölçüsünün sınırladığı *kalıp*, *uyak* gibi öğeler bu metinlerin yörenin yaşayan ağzının tam olarak yansıtılmasını engellemektedir.

3. Derleme sırasında baş vurulan yöre sanatçıları, ünlü sanatçılara benzemeye çalışarak bazı kelimeleri yöre ağzının dışında bir ağızla veya yazı diliyle telaffuz edebilmektedirler.

4. Bazı türkü yakıcıları, yakım sırasında anlatımlarına edebi ve sun'i bir hava verme özentisiyle yerel ağızdan uzaklaşabilmektedirler.

5. Okul, iletişim araçları ve özellikler radyo ve televizyon, yerel sanatçıları etkileyerek onların türkü söylerken yerel ağızdan uzaklaşmalarına sebep olmaktadır.

6. Türkü metinleri yörenin kelime dağarcığını ve dil özelliklerini yansıtmakta yetersizdirler.

Bu ve benzer sebeplerle türkü metinleri ağız inceleme metinleri olmaktan uzaktırlar.

KAYNAKÇA

KİTAP MAKALE VE TEZLER

- Arat, Reşit Rahmeti, **Kıpçaklar**, İ. A. İstanbul 1954.
- Atalay, Besim, **Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme**, TDK Yay., İstanbul 1941.
- Banguoğlu, Tahsin, **Türkçenin Grameri**, İstanbul 1974.
- Bilgegil, M. Kaya, **Türkçe Dilbilgisi**, Dergah Yay., İstanbul 1982.
- Bayatlı, Hidayet Kemal, **Irak Türkmen Türkçesi**, TDK yay. 664, Ankara 1996.
- Buluç, Sadettin, “Kerkük Hoyrat ve Manilerinde Başlıca Ağız Özellikleri”, *Makaleler/Sadettin Buluç*, Haz. Zeynep Korkmaz. TDK Yay. 884, Ankara 2007.
- _____, “Irak’ta Hanekin Türk Ağızı Üzerine”, *Makaleler/Sadettin Buluç*, Haz. Zeynep Korkmaz. TDK Yay. 884, Ankara 2007.
- _____, “Telafer Türkçesi Üzerine”, *Makaleler/Sadettin Buluç*, Haz. Zeynep Korkmaz. TDK Yay. 884, Ankara 2007.
- _____, “Mendeli(Irak) Ağızının Özellikleri”, *Makaleler/Sadettin Buluç*, Haz. Zeynep Korkmaz. TDK Yay. 884, Ankara 2007.
- Caferoğlu, Ahmet, **Güneydoğu İlleri Ağızlarından Toplamalar**, TDK Yay., Ankara 1995.
- _____, “Anadolu Ağızlarında İçses Ünsüz Benzeşmesi” *TDAY 1958*, TDK Yay. Ankara 1958, s. 1-11.
- _____, “Anadolu Ağızlarında Metethese Gelişmesi” *TDAY 1955*, TDK Yay. Ankara 1955, s. 1-7.
- _____, “Anadolu Ağızlarında Konson Değişmeleri” *TDAY 1963*, TDK Yay. Ankara 1964, s. 1-32.
- _____, “Anadolu ve Rumeli Ağızlarında Ünlü Değişmeleri” *TDAY 1964*, TDK Yay. Ankara 1965, s. 1-33.
- _____, **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, TDK Yay., İstanbul 1968.
- Çağatay, Saadet, “Türkçede ng-g Sesine Dair”, *TDAY 1954*, TDK Yay., Ankara 1954.

- Demircan, Ömer, **Türkiye Türkçesinin Ses Düzeni**, TDK Yay., Ankara 1979.
- Derleme Sözlüğü**, I-XII Cilt, TDK Yay., Ankara 1965-1982.
- Divanü Lugat-it-Türk Dizini**, TDK Yay., Ankara 1972.
- Edip, Kemal, **Urfa Ağzı**, TDK Yay. D. 25, İstanbul 1945.
- Eraslan, Kemal, **Eski Türkçe’de İsim Fiiller**, İ.Ü. Ed. Fak. Yay., İstanbul 1980.
- _____, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce, **Kutatgu Bilig-III İndeks**, TKAE Yay., İstanbul 1979.
- Ercilasun, Ahmet Bican, **Kars İli Ağzıları-Fonetik**, G. Ü. Yay., Ankara 1983
- Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, İ. Ü. Ed. Fak. Yay. 785, İstanbul 1962.
- _____, **Azeri Türkçesi**, İ. Ü. Ed. Fak. Yay. 1633, İstanbul 1971.
- Erten, Münir, **Diyarbakır Ağzı**, TDK Yay. 556, Ankara 1994.
- Ragıp, Mahmut, **Şarkî Anadolu Türkü ve Oyunları**, İstanbul Konservatuvarı neşriyatından, kitap: 2, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1939.
- Günay, Turgut, **Rize İli Ağzıları**, Kültür Bakanlığı MİFAD Yay. 27, Ankara 1978.
- Gülensoy, Tuncer, **Kütahya ve Yöresi Ağzıları**, TDK Yay. 536, Ankara, 1988.
- Hacıbeyli, Üzeyr; Mustafa Magomayef, **Azerbaycan Türk El Nağmeleri**, Azerbaycan Halk Mearif Komisarlığı, Azernesr 1927, s. 48.
- Hürmüzlü, Habib, **Kerkük Türkçesi Sözlüğü**, Kerkük Vakfı Yay. 4, İstanbul, 2003.
- Karahan, Leylâ, **Anadolu Ağzılarının Sınıflandırılması**, TDK yay. 630, Ankara, 1996.
- Korkmaz, Zeynep, **Gramer terimleri Sözlüğü**, TDK Yay. 575, Ankara, 2007.
- _____, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, TDK Yay. 629, Ankara 1995.
- _____, **Makaleler/Prof Dr. Saadettin Buluç**, Haz. Zeynep Korkmaz. TDK Yay. 884, Ankara, 2007.
- İnan, Ali Mithat, **Urfa Ağzı**, Ankara Üniversitesi DTCTF Lisans Tezi, 1964.
- İnan, Müşfike, **“Urfa Kelimeleri”**, HBH IV/44, (1934), s. 174.
- _____, **“Urfada Kullanılan Bazı Kelimeler”**, HBH VII/89-90 (1939), s. 99-100.
- Önen, Salih, **Urfa Ağzı**, Ankara Üniversitesi DTCTF Lisans Tezi, 1955.
- Özbek, Mehmet Avni, **Urfa Ağzı ve Grameri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Lisans Tezi, 1972.
- Özçelik, Sadettin, **Urfa Merkez Ağzı**, TDK Yay. 666, Ankara, 1997.

- Özkan, Mustafa, **Gülistan Tercümesi**, TDK Yay. 562, Ankara 1993.
- _____, **Türk Dilinin Gelime Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi**, Filiz Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 2000.
- _____, Hatice Tören; Osman Esin, **Yüksek Öğretimde Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım**, Filiz Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 2006.
- _____, **Makaleler/Prof Dr. Faruk Kadri Timurtaş**, Haz. Mustafa Özkan. TDK Yay. 693, Ankara 1997
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, **Beş Şehir**, Dergâh Yayınları yedinci baskı, İstanbul, 1987
- _____, Ahmet Hamdi, **Huzur**, Tercuman 1001 Temel Eser, İstanbul ?
- Timurtaş, Faruk K., **Şeyhi'nin Hüsrev ü Şîrîn'i**, İ.Ü. Yay. 1025, İstanbul 1963.

KAYNAK KİŞİLER

- Abdullah Balak**: 1938, Urfa doğumlu. Matematik öğretmeni. Besteci; saz çalar, hoyrat ve türkü okur.
- Ahmet Uzungöl**: 1930, Urfa doğumlu. Millieğitim müdürlüğünde memur. Mevlidhanlık yapar. Gazel, hoyrat ve türkü . 1992 yılında vefat etti.
- Ahmet Yılmaztaş**: 1920, Urfa doğumlu. Kebapçılık yapar. Hoyrat ve türkü okur.
- Bakır Yurtsever**: 1909, Urfa doğumlu. Mevlidhanlık, bekçilik ve müezinlik yapar. gazel, hoyrat ve türkü okur. 1985 yılında vefat etti.
- Cemil Cankat**: 1913, Urfa doğumlu. Şöförlük yapar. Besteci, hoyrat ve türkü okur. Birçok türküsünü plaklara okumuştur. 1976 yılında vefat etti.
- Fatma Sabırlı**: 1908, Urfa doğumlu. Ev hanımı. Hafızasında birçok hikâye, hoyrat ve mani vardır. 1980 yılında vefat etti.
- İbrahim Özkan**: 1948, Urfa doğumlu. Çiftçilikle uğraşır. Besteci, ut çalar, hoyrat ve türkü okur.
- Hamit Belli**: 1925, Urfa doğumlu. Mevlidhanlık yapar, gazel, hoyrat ve türkü okur.
- Hamza Şenses**: 1904, Urfa doğumlu. Besteci, bağlama, cümbüş ve tambur çalar, hoyrat ve türkü okur. Türkülerinin çoğunu plaklara okumuştur. 1947 yılında vefat etti.

Kadir Yılmaz: 1926, Urfa doğumlu. Hükümet Konağı'nda hizmetli. Hoyrat ve türkü okur.

Lütfü Emiroğlu: 1944, Urfa doğumlu. Yüksek Zirat Mühendisi. TMO Müdürü. Ud çalar, hoyrat ve türkü okur.

Mahmut Güzelgöz: 1919, Urfa doğumlu. Esas mesleği tenekeciliktir. Mevlidhanlık yapar. Gazel, hoyrat ve türkü okur. 1988 yılında vefat etti.

Mahmut Yapar: 1919, Urfa doğumlu. Esas mesleği imamlıktır. Gazel, hoyrat ve türkü okur. 1989 yılında vefat etti.

Mehmet Şenses: 1907, Urfa doğumlu. Esas mesleği ayakkabıcılıktır. Hoyrat ve türkü okur. 1949 yılında vefat etti.

Mukim Tahir: 1900, Urfa doğumlu. Esas mesleği çiftçiliktir. Beste yapar, saz ve tambur çalar, gazel, hoyrat ve türkü okur. 1945 yılında vefat etti.

Nafi Budak: 1912, Urfa doğumlu. Plak satış dükkânı vardır. Hoyrat ve türkü okur. 1949 yılında vefat etti.

Ömer Alaybeyi: 1894, Urfa doğumlu. Çiftçilikle uğraşır. Belediye başkanlığı yapmıştır. Uzunhava ve türkü okur. 1950 yılında vefat etti.

Seyfettin Sucu: 1942, Urfa doğumlu. Esas mesleği dokumacılıktır. Hoyrat ve türkü okur, popüler bir sanatçıdır. 1987 yılında vefat etti.

Şeyhis İshakoğlu: 1915, Urfa doğumlu. Ziraatle uğraşır, Divan şiiri ve musikisi ile Urfa makamları konusunda derin bilgisi vardır. 24 Kasım 2003 tarihinde vefat etti.

MEHMET ÖZBEK

1945 yılında Şanlıurfa'da doğdu. İlk ve orta tahsilini burada tamamladı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı öğrenimi gördü. Aynı yıllar, İstanbul Belediye Konservatuarının Türk Müziği Nazariyatı Bölümü'ne de devam ederek Münir Nurettin Selçuk, Melahat Pars, Muzaffer Birtan, Şefik Gürmeriç, Halil Bedi Yönetken gibi hocalardan derslerine katıldı. 1966 yılında TRT kurumunun açmış olduğu sınavı kazandı ve İstanbul Radyosu'nda Türk Halk Müziği Stajyer Sanatçı, 1969 yılından sonra da sanatçısı olarak çalışmalarını sürdürdü. 1977 yılında aynı radyonun Türk Halk Müziği ve Oyunları Şube Müdürlüğü, 1982 yılında da TRT Müzik Dairesi Türk Halk Müziği ve Oyunları Müdürlüğü görevlerine atandı. 1983-1995 yılları arasında Hacettepe, 1998-2000 yılları arasında Gazi, 2006-2007 ders yılında ise Ankara Üniversiteleri Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri Halk Bilimi Anabilim Dallarında Türk Halk Müziği dersleri verdi. 1996-2002 yılları arasında Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Bilim Kurulu Üyesi olup Müzik Perde ve Sahne Sanatları Kolu Başkanı olarak çalıştı. Haziran 1986'dan başlayarak kuruluşunu gerçekleştirdiği Kültür ve Turizm Bakanlığı Ankara Devlet Türk Halk Müziği Korosu'nun şefi olarak görevini sürdüren Özbek, ekim 2007'de kendi isteğiyle bu kurumdan emekliye ayrıldı.

1966 yılından başlayarak profesyonelce Türk Halk Müziği ses sanatçısı ve şefi olarak çalıştı. 1977-1986 yılları arasında TRT Türk Halk Müziği Denetleme ve Repertuar Kurullarında da üye ve başkan olarak görev yaptı. Başta Urfa olmak üzere Anadolu'da birçok yörenin; yurtdışında ise Irak, Azerbaycan, Yugoslavya ve Bulgaristan Türklerinin halk ezgilerini derledi. Sözlü ve sözsüz olmak üzere bunların 300 kadarını TRT repertuarına kazandırdı. TRT kurumunda bulunduğu dönemlerde radyoda hazırladığı: "Aşıklık Geleneği", "Türk Halk Çalgıları", "Türküler Ne Der", "Türkülerin Dünü Bugünü"; televizyonda hazırladığı: "Yurdun Sesi" programıyla o güne kadar radyo bünyesinde kullanılmayan tar, kaval, zurna, tulum gibi çalgıları ilk defa bir orkestra disiplini içinde kullanarak Türk Halk Müziğinin çalgı ve repertuar

bakımından temel değerlerini ortaya koyup alışlagelmişin dışında yaptığı icralarla bu müziğin zenginliğini ve evrenselleşmeye açık olduğunu vurguladı. "Elimizden Obamızdan", "Kervan" adlı TV programlarla yine o güne kadar yabancı bulduğumuz, Kazak, Kırgız, Özbek ve Türkmenlerin oyun ve müziklerinden örnekler vererek Türk dünyasının genişliğini ve bu alan içindeki kültür birliğini vurgulamaya çalıştı.

Japonya, Suudi Arabistan, Yugoslavya, Irak, Almanya, Hollanda, İsveç, Danimarka ve Mısır olmak üzere yurt dışında ve yurt içinde konserler vererek Türk Halk Müziği'ni tanıttı.

Altun hızma, Türkülerin Dilinden, Mum Kimin Yanan Kerkük, Yedigâr Türküler adlı albümleri, uzunçalarını ve 45'lik plakları; Folklor ve Türkülerimiz, Müzik Eğitimi, Türk Halk Çalgı Bilgisi, Türk Halk Müziği Terimleri Sözlüğü, Türkülerin Dili gibi kitapları da bulunan Özbek'e bu örnek hizmetlerinden dolayı Haran Üniversitesi tarafından "Fahri Doktor" ünvanı verildi.